Coperta: Ion Năstase

Această ediţie actualizează lucrarea Politica apărută la editura Cultura Naţională în anul 1924, traducere de El. Bezdechi.

ISBN: 973 – 9241 – 03 – 4

Tiparul executat sub cda nr. 183/1996, la Imprimeria de Vest R.A., Oradea, str. Mareşal Ion Antonescu nr. 105.

ROMÂNIA

CARTEA I

Despre stat. Despre sclavie. Despre proprietate.

CAPITOLUL I

şi. Fiindcă vedem că orice stat este un fel de asociaţie şi că orice asociaţie se întocmeşte în scopul unui bine oarecare (căci în vederea a ceea ce li se pare a fi un bine, toţi fac toate), este clar că toate (asociaţiile) năzuiesc spre un bine oarecare, iar scopul acesta îl împlineşte în chipul cel mai desăvârşit şi tinde către binele cel mai ales acea asociaţie care este cea mai desăvârşită dintre toate şi le cuprinde pe toate celelalte. Aceasta este aşa numitul stat şi asociaţia politică.

§2. Aceia însă care cred că sarcina omului politic, a regelui, a capului de familie şi stăpânului este una şi aceeaşi, n-au dreptate (căci ei îşi închipuie că aceştia se deosebesc numai prin numărul mai mare ori mai mic al supuşilor, nu prin caracterul fiecăreia dintre aceste asociaţii, aşa că dacă unul porunceşte puţinora, ar fi stăpân, dacă porunceşte mai multora este cap de familie şi, în fine, dacă porunceşte şi mai multora, este om politic sau rege, după cum nici nu fac vreo deosebire între o familie numeroasă şi un stat mic. De asemenea, ei nu fac nicio deosebire de natură între omul politic şi rege, ci cred doar că cel ce stă în frunte neatârnat şi statornic este rege, iar cel ce ocârmuieşte statul conform regulilor politicii,

guvernând şi apoi fiind guvernat, este om politic).

§3. Dar aceasta nu este adevărat. Chestiunea amintită se va clarifica, examinând-o după metoda noastră obişnuită. Căci precum în alte cercetări trebuie să descompunem o noţiune complexă în elementele sale (căci analiza ne dă cele mai mici părticele ale întregului), tot astfel, examinând părţile alcătuitoare ale statului, vom înţelege mai bine prin ce se deosebesc lucrurile acestea unul de altul şi dacă este posibil să fixăm ceva sistematic despre fiecare din ele.

Astfel, dacă cineva ar observa de la început faptele în devenirea lor, cum am făcut şi în altă parte, cercetarea aceasta s-ar face mai bine în chipul următor:

§4. Mai întâi, este necesar ca cele ce nu pot vieţui una fără alta să se reunească bunăoară ca pereche partea femeiască şi partea bărbătească în vederea reproducerii, iar aceasta nu din precugetare, ci pentru că la om, ca şi la celelalte vietăţi şi plante, există o dorinţă firească de a lăsa după el o altă fiinţă asemănătoare lui; apoi, ceea ce este din fire menit a stăpâni şi ceea ce este menit a fi stăpânit în scopul conservării; şi anume, cine poate, graţie inteligenţei sale, să prevadă, acela este stăpânitor şi domn firesc, iar cel ce poate săvârşi cu puterea corpului cele prevăzute este din fire menit a fi stăpânit şi a sluji celuilalt; aşa că şi stăpânul şi sclavul au acelaşi interes.

§5. Mai departe, femeile şi sclavii se deosebesc prin natura lor, căci natura nu creează nimic în chip aşa de sărac precum cuţitul delfic1 făurit de cuţitari, ci câte o unealtă pentru fiecare scop, căci numai astfel fiecare unealtă ajunge să lucreze cât mai bine, când slujeşte nu la mai multe lucrări, ci numai la una; iar dacă la barbari, femeile şi sclavii au aceeaşi poziţie, pricina este că ei din fire nu au calitatea de a stăpâni, ci căsătoria lor ia naştere numai ca o tovărăşie a unui sclav cu o sclavă. De aceea, poeţii zic:

„Da, pe drept supuşi sunt grecilor barbari2”, spre a spune că, din fire, barbar şi sclav este totuna.

§6. Aşadar, din aceste două tovărăşii (căsătorie şi sclavie) ia fiinţă mai întâi casă, şi bine zicea Hesiod poetul:

„Cată-ţi întâi locuinţă, apoi o femeie şi-o vită3”, căci boul este sclavul săracilor. Astfel, tovărăşia de toată ziua este, fireşte, familia dintr-o casă, pe ai cărei membri Charondas4 îi numeşte tovarăşi de coşniţă, iar Epimeriide cretanulă tovarăşi de covată.

1. Un fel de cuţite care serveau la tăiat, la pilit, la ciocănit şi la mai multe alte treburi; îl cumpărau mai ales săracii care nu puteau să-şi procure toate aceste instrumente.

2. Versul 1400 din Iphigenici lui Euripide.

3. Munci fi zile, v. 403.

4. Charondas din Catana, în Sicilia, legiuitorul Thuriumului, 664 î.Hr. Vezi şi cartea II, cap. [X; §5 şi §8.

5. Epimenide cretanul scrisese o lucrare despre republica Cretei. El a venit la Atena în 600 î.Hr.

§7. Iar întâia comunitate a mai multor case, instituită dintr-o trebuinţă nu zilnică, este satul, care în modul cel mai firesc se poate socoti ca o colonie a familiei, pe ai cărei membri unii îi numesc tovarăşi de lapte; aşa au fost ocârmuite de regi la origine statele greceşti – şi celelalte popoare sunt ocârmuite chiar şi astăzi – pentru că ele constau din oameni obişnuiţi cu regalitatea; fiecare familie este ocârmuită de cel mai bătrân şi tot asemenea şi coloniile, din pricina înrudirii membrilor lor. Şi tocmai asta spune şi Homer:

„Astfel fiecare guvernează” pe femei şi pe copii. Căci ciclopii, despre care vorbeşte aici, trăiau singuratici şi aşa trăiau oamenii în vremea străveche. Şi din cauza aceasta toţi susţin că şi zeii sunt guvernaţi de către un rege, tocmai fiindcă oamenii înşişi, în parte şi astăzi şi în parte şi în vremea veche, erau guvernaţi în chipul acesta şi după

cum oamenii îşi reprezintă chipurile zeilor asemenea lor înşişi, tot astfel îşi reprezintă şi vieţile zeilor.

§8. Comunitatea formată din mai multe comune este statul complet, care realizează, ca să zicem astfel, cea mai mare independenţă a tuturor şi care se creează în vederea vieţii, însă dăinuieşte în vederea vieţii cât mai bune. De aceea, dacă chiar acele tovărăşii dintâi şi primitive sunt instituţii fireşti, cu atât mai mult se potriveşte calificarea aceasta statului, care este desăvârşirea acelora; dar firea unui lucru este tocmai menirea desăvârşită a lui, căci zicem că scopul pentru care este menită orice fiinţă creată este natura sau firea ei, de pildă, natura omului, a calului, a familiei. De asemenea, menirea şi scopul este cel mai mare bine, însă independenţa este2... un scop în sine şi cel mai mare bun.

§9. Din toate acestea se vede că statul este o instituţie naturală şi că omul este prin natura sa o fiinţă socială3, pe când antisocialul prin natură, nu datorită unor împrejurări ocazionale.

1 Aici Buchelor admite o lacună mai mare.

Hobbes (Libertas, cap. I, §2) critică această expresie a lui Arist. şi încearcă să stabilească principiul său, că frica este originea societăţii.

este ori un supraom, ori o fiară, ca acela batjocorit de Homer:

„Duşman al lumii, al legii şi-al traiului casnic”, căci o astfel de fiinţă este aşa prin natură şi totodată este „dornică de război”, fiind ca o piatră izolată1 la jocul de figuri.

§10. Totodată este clar de ce omul este o fiinţă mai socială decât orice albină2 şi orice fiinţă gregară; căci natura nu creează nimic fără scop. Însă, dintre toate vietăţile, grai are numai omul. Vocea (nearticulată) este doar semnul plăcerii şi al durerii şi există şi la celelalte vietăţi, căci natura lor se ridică numai până la a avea

simţirea plăcerii şi a durerii şi a o semnifica unele altora, pe când limba serveşte la a exprima ce este folositor şi ce este vătămător, precum şi ce este drept şi nedrept.

§11. Iar această însuşire este caracteristică omului, spre deosebire de toate vietăţile –, aşa că singur el are simţirea binelui şi a răului, a dreptului şi a nedreptului şi a tuturor celorlalte stări morale. Comunitatea unor fiinţe cu asemenea însuşiri creează familia şi statul.

§12. Şi este clar că din natură statul este anterior familiei şi fiecăruia dintre noi; căci corpul trebuie să existe mai înainte de organe şi, suprimându-se corpul, nu va mai fi nici picior, nici mână, decât numai cu numele, precum se poate numi mână, o mână de piatră; căci fiind stricată va fi tot mână (însă numai cu numele), deoarece toate lucrurile se determină prin menire şi prin puterea (de a împlini această menire), aşa că dacă nu mai sunt aceleaşi, nu se poate zice că au aceeaşi fire, ci doar acelaşi nume. Aşadar, este clar că statul este din natură anterior individului, căci întrucât individul nu-şi este suficient, el este faţă de stat ca mădularele unui corp faţă de acesta, iar pe de altă parte, dacă nu poate ori nu are trebuinţă să se întovărăşească în societate, din cauza suficienţei sale, atunci nu este membru al statului, ci ori o fiară, ori un zeu.

§13. Aşadar, din natură există în toţi instinctul pentru o asemenea comunitate; iar cel dintâi care a orânduit-o a fost

1. Ca „regele” în poziţie de „mat” la jocul de şah.

2. Hobbes îşi dă toată osteneala (Imper. cap. V, §5) să arate deosebirile dintre asociaţia albinelor şi a oamenilor., autorul celor mai mari bunuri. Căci, după cum omul, în perfecţiunea sa, este cea mai nobilă dintre fiinţe, tot astfel, lipsit de lege şi de dreptate, este cea mai rea dintre toate; căci cel mai groaznic lucru este nedreptatea înzestrată cu arme; însă omul se naşte având ca arme fireşti inteligenţa şi voinţa fermă, care sunt foarte proprii a fi întrebuinţate

în scopuri contrarii. De aceea, el este creatura cea mai nelegiuită şi cea mai sălbatică, când este fără virtute; iar în ceea ce priveşte pofta de dragoste şi de mâncare, este cel mai nesăţios. Pe când dreptatea este o virtute socială, căci dreptul nu este decât ordinea comunităţii politice (ori dreptul este hotărârea a ceea ce este just).

CAPITOLUL”.

şi. Iar după ce s-a desluşit din ce părţi se alcătuieşte statul, trebuie să vorbim mai întâi despre economia domestică; căci orice stat se compune din case sau familii, iar părţile economiei domestice corespund acelora din care se alcătuieşte familia sau casa. Însă orice casă întreagă se alcătuieşte din sclavi şi liberi. Totuşi, fiindcă orice obiect trebuie cercetat în părţile sale cele mai mici şi cum aceste părţi dintâi şi cele mai mici ale casei sunt stăpânul şi sclavul, soţ şi soţie şi tată şi copii, aceste trei relaţii trebuie examinate, ce e-te fiecare şi cum trebuie să fie.

§2. Acestea sunt relaţia de stăpân (şi sclav), apoi cea sexuală (căci convieţuirea femeii cu bărbatul nu are o denumire specială) şi, în sfârşit, cea de-a treia, relaţia părintească (nici această legătură nu se numeşte cu un nume particular). Aceste trei categorii pomenite să le considerăm ca stabilite. Mai este ceva, din care constă toată economia domestică, după cum cred unii, iar după cum cred alţii, cea mai mare parte a ei; trebuie să cercetăm cum stau lucrurile: vorbesc de aşa numita artă de a se îmbogăţi (hrematistica).

Şi mai întâi să vorbim despre – stăpân şi sclav, ca să vedem utilitatea acestui aşezământ şi dacă se poate să ne facem cu privire

1În paranteze se cuprind cuvintele şi frazele ce par a nu fi autentice.

la acestea o idee mai adevărată decât cele admise acum.

§3. Căci unora li se pare că stăpânirea asupra

sclavilor este o ştiinţă şi împreună cu ea şi economia domestică însăşi, cât şi politica şi regalitatea, după cum am spus la început1, iar altora2, că este contra naturii a stăpâni sclavi: căci numai prin lege devine cineva sclav ori este liber, iar prin natură nu se deosebesc întru nimic; aşadar, orânduirea aceasta nu se întemeiază pe dreptate, ci pe violenţă.

§4. Totodată, posesiunea este o parte a casei (şi ştiinţa despre achiziţia posesiunii, o parte a-economiei domestice) şi fără de cele necesare nu este posibil nici a trăi, nici a trăi bine; apoi, precum în anumite arte este nevoie ca ele să aibă uneltele potrivite, dacă se are în vedere ca lucrul să reuşească (tot aşa şi pentru gospodar); uneltele însă sunt parte însufleţite, parte neînsufleţite, bunăoară cârma cârmaciului este neînsufleţită, iar vâslaşul său, o unealtă însufleţită – căci orice lucrător trebuie pus în clasa uneltelor pentru meşteşuguri. Tot aşa, pentru un gospodar, orice bun este o unealtă spre a trăi şi toată avuţia sa este o sumă de unelte, iar sclavul este un bun însufleţit şi orice sluga este ca o unealtă înaintea altor unelte.

§5. Căci dacă oricare dintre unelte, fie la poruncă, fie din presimţire, şi-ar îndeplini lucrul său, precum se spune despre statuile lui Dedal3 şi despre trepiedurile lui Hefaistos4, despre care poetul zice că „pătrundeau automate în ceata zeilor”, dacă suveicile ar ţese singure şi plectrul ar cânta singur, patronilor nu le-ar mai trebui lucrători şi nici stăpânilor, sclavi; astfel, uneltele numite sunt unelte productive, pe când bunurile posedate sunt pentru întrebuinţarea practică. Căci suveica serveşte la producerea şi a altceva pe lângă folosinţa sa proprie, iar veşmântul şi patul servesc numai la întrebuinţarea lor.

„L. Cap. I, §2.

2. Cum era sofistul Lycophron. Sclavia nu era admisă fără contestaţii, chiar în secolul IV î.Hr. Aristotel însuşi avu

grijă să elibereze prin testament pe toţi sclavii săi. Vezi Diogene Laerţiu, cartea V, pag. 169 – 170.

3. Cel dintâi mare sculptor grec care încearcă să exprime mişcarea în statuile sale.

4. Iliada, XVIII, v. 376.

86 Şi deoarece producţia se deosebeşte de folosinţă şi fiindcă amândouă au nevoie de unelte, este necesar ca şi acestea să aibă aceeaşi deosebire. Viaţa este folosinţă, nu producţie, şi de aceea sclavul este un ajutor pentru folosinţa practică.

Despre bunuri se zice că sunt ca şi un organ. Căci organulnti este numai organ al cuiva, ci îi aparţine de tot; tot aşa bunurile. De aceea, stăpânul este numai stăpân al sclavului şi nu aparţine lui; sclavul însă nu este numai sclavul stăpânului, ci îi şi aparţine cu totul.

§7. Care este, aşadar, natura şi rostul sclavului, reiese clar din acestea. Anume, acel om care din natură nu este al său1, ci al altui om, este prin natura lui sclav. Însă cine este al altui om, este ca un bun al aceluia2, iar un bun este o unealtă practică, cu existenţa sa proprie. – §8. Acum, dacă din natură este cineva astfel ori nu şi dacă este pentru el mai bine şi drept a fi sclav ori nu, ori dacă orice „sclavie, nu este cumva împotriva naturii, cu aceste chestiuni trebuie să ne ocupăm în cele ce urmează.

Şi nu este greu să cercetăm acest lucru, pe de o parte prin raţiune, pe de alta prin experienţă. Căci a stăpâni şi a fi stăpânit nu este numai printre întocmirile necesare, ci şi printre cele folositoare. Şi chiar de la plăsmuirea lor, unele se diferenţiază ca elemente conducătoare, iar altele spre a fi conduse; sunt multe forme şi de stăpânitori şi de stăpâniţi (şi totdeauna e mai bună stăpânirea exercitată asupra unor supuşi mai buni, cum, spre exemplu, este mai bună şi mai folositoare stăpânirea asupra unui om, decât asupra unui dobitoc. Căci o treabă săvârşită de către agenţi mai buni este mai

bună; şi oriunde unul porunceşte şi celălalt execută, se prestează un lucru de către ambele părţi).

§9. Căci în toate câte sunt alcătuite din mai multe părţi şi devin o unitate, fie organică, fie colectivă, apare îndată şi comanda şi serviciul.

1. Cicero în Republica, cartea III, citat de Nonnius la vorba „Famulantar”, admite acelaşi principiu: „Est eram, inquit, genus îngustare servituţis, quumii sunt alterius, qui possunt esse”.

2. Sclavul susceptibil şi de ipotecă.

Interdependenţa aceasta este inerentă întregii naturi, mai cu seamă fiinţelor vii, căci chiar în cele ce nu au viaţă există un fel de stăpânire, bunăoară (tonica) unei game, însă aceasta este obiectul unei cercetări străine de chestiunea noastră.

§10. Mai întâi, fiinţa vie constă din suflet şi corp, dintre care unul este conducător din natură, iar celălalt condus (trebuie să considerăm obiectele care, potrivit firii1, sunt mai conforme naturii, iar nu pe cele degenerate; de aceea trebuie să studiem şi aici pe omul cel mai bine format atât la suflet, cât şi la corp şi, în ce-l priveşte pe acesta, spusa noastră este evidentă; căci la cei vicioşi şi la cei ce se află suferinzi pare că adesea trupul porunceşte sufletului, pentru că sunt slabi şi în stare anormală).

§11. Aşadar, cum am spus, trebuie să deosebim într-o vietate două puteri, una stăpânitoare, cealaltă conducătoare, şi anume sufletul, care stăpâneşte corpul cu puterea exercitată asupra sclavului, şi raţiunea, care conduce şi înfrânează dorinţele cu puterea omului politic sau a regelui. Din aceasta se vede că ascultarea corpului de şefia sufletului şi înfrânarea părţii afective de către raţiune şi de partea care are judecată este ceva natural şi folositor totodată, pe când dacă ar fi egale ori inverse, ar fi ceva primejdios tuturor părţilor.

§12. Şi iarăşi, tot aşa este cu omul şi cu celelalte dobitoace, căci animalel & domestice au o natură mai bună decât cele sălbatice şi pentru toate acestea e mai bine să se supună omului, fiindcă aceasta este spre păstrarea vieţii lor. Apoi, masculul faţă de femelă este mai puternic, iar cealaltă mai plăpândă; cel dintâi domină, cealaltă se supune.

§13. Aceeaşi rânduială trebuie să existe în general între toţi oamenii, anume între toţi care se deosebesc în acelaşi grad ca sufletul de corp şi omul de fiară; şi într-adevăr, se găsesc în această stare toţi cei al căror rost este lucrarea corpului lor – şi aceasta este menirea lor cea mai folositoare; aceştia sunt sclavii din natură; pentru ei este mai bine să fie stăpâniţi ca atare, tot aşa ca şi pentru făpturile pomenite adineaori. Prin urmare, este sclav

1. Vorbele acestea i-a servit lui Rousseau ca epigraf al celebrului său Discours sur l'Inegalile.

din natură cel ce poate fi al altcuiva (şi de aceea este al altcuiva) care este părtaş la raţiune numai într-atât cât îi trebuie să „nţeleagă pOrtincile raţiunii, însă personal să nu o aibă. Căci animalele nu pot nici măcar să înţeleagă poruncile raţiunii, ci doar se supun impresiilor.

§14. Iar folosul sclavilor se deosebeşte puţin de acela al vitelor, căci şi unii şi altele ne dau cu corpul lor ajutorul pentru cele necesare vieţii. În acest scop, natura1 năzuieşte să creeze deosebite corpurile celor liberi şi ale sclavilor, pe acestea din urmă scurte şi puternice, pentru munca de rând, pe cele dintâi, drepte şi zvelte şi nedestoinice pentru asemenea treabă, însă capabile de acţiune politică (aceasta, la rândul ei, apare împărţită în funcţia ei războinică şi în cea de pace).

§15. Însă de fapt se întâmplă adesea şi contrariul, şi anume că unii numai corpul îl au de oameni liberi, iar alţii numai sufletele; un lucru este însă clar, că dacă oamenii s-

ar naşte atât de diferiţi unii de alţii – numai în ce priveşte corpul – cât sunt de deosebite statuile zeilor de statura omenească, toţi ar recunoaşte că cei mai puţin frumoşi sunt vrednici să fie sclavii celorlalţi. Şi dacă acesta este adevărul relativ la corp, cu atât mai multă dreptate se adeveresc acestea relativ la suflet. Doar că nu este deopotrivă de uşor a vedea frumuseţea sufletului ca pe cea a corpului.

S-a arătat că din natură unii sunt liberi şi alţii sclavi şi că este folositor şi drept ca aceştia să fie sclavi.

§16. Totuşi, nu este greu a recunoaşte că au întrucâtva dreptate cei ce susţin contrariul, căci vorbele „sclav „şi „sclavie „sunt ambigue; (aşa este sclavul de drept din cauza inferiorităţii naturale2) şi sclavul în virtutea unei legi, unei convenţii3 ca cei

1 Mai mulţi autori moderni i-au reproşat aceste principii ciudate. Însă Aristotel „u este partizan exclusiv al sclaviei. Să se vadă pasajul din cartea IV, cap. IX, §9, wide susţine că adesea trebuie eliberaţi sclavii. 2. Adăugat de traducător.

Ateneu (cartea VI, pag. 253) citează o asemenea convenţie între o colonie de eollem şi de tesalieni. Hobbes timperiwn, cap. VI ŞI IX) întemeiază sclavia pe război. Grotius admisese şi el principiul acesta, susţinut de aproape toţi autorii

Pană la Montesquieu. În antichitate, maxima aceasta era universal admisă şi aplicată cu cea mai mare rigoare.

prinşi în război să fie proprietatea învingătorilor. Însă contra acestui drept, ca şi împotriva oratorilor politici (când aduc proiecte de legi noi), filosofii juridici ridică acuzaţia de nelegalitate şi că este revoltător ca unul care are puterea să învingă pe altul să facă din învins, numai prin forţă, sclavul şi supusul său.

§17. Dintre filozofi1, unii cred aşa, alţii altfel, însă

cauza acestei neînţelegeri, care (pe de altă parte) apropie (diferitele) lor păreri, este că în oarecare măsură tocmai ingeniozitatea, împreună cu mijloacele de fapt, este aceea care poate să învingă mai bine şi că totdeauna biruinţa implică oarecare superioritate, aşa că se pare că violenţa nu este fără oarecare forţă morală şi (în cele din urmă) discuţia are loc numai din punct de vedere ai dreptului. Căci tocmai de aceea unii socotesc că dreptatea este bunăvoinţa (care exclude sclavia), iar alţii că este drept ca cel mai puternic să stăpânească; de aceea, câtă vreme aceste două opinii stau separate una de alta, cea dintâi n-are nimic ferm, nici convingător, întrucât, conform ei, cel mai tare ca destoinicie n-ar trebui să domnească şi să stăpânească.

§18. În fine, alţii, considerând ambele păreri, declară, după cum cred ei, potrivit oricărui drept (cutumiar) – căci orice obicei are ceva drept în el –, sclavia din război ca justă, însă nu totdeauna. Fiindcă pricina războaielor se poate să nu fie dreaptă, iar pe cel ce cade în sclavie nemeritată nu-l putem socoti ca sclav (din naştere). Căci altminteri ar urma ca oameni foarte nobili2 să fie socotiţi sclavi sau fii de sclavi, dacă din întâmplare sunt prinşi şi vânduţi. De aceea, aceştia nu vor să se socotească pe ei înşişi printre sclavi, ci numai pe barbari; şi toţi câţi cred aşa cercetează numai despre sclavul din natură, după cum am vorbit la început.

§19. Căci este necesar – zic ei – a fixa unele deosebiri între cei care sunt sclavi oriunde şi alţii care nu sunt nicăieri. Acelaşi lucru cu nobleţea: grecii de neam socotesc că ei sunt nobili nu

1. E vorba de Platon şi Pindar.

2. Trebuie să distingem între nobil (liber prin neam, rasă) şi liber de fapt; aceştia din urmă se puteau face şi din sclavi (liberţii); în schimb, Platon (nobil) fusese câtva timp în sclavie.

ai printre ai lor, ci şi pretutindeni, pe când barbarii sunt nobili mai în ţara lor: într-un cuvânt, că există o nobleţe şi o libertate bsolută şi alta condiţionată, cum zice şi Elena lui Teodectis1: Pe mine, vlăstar de zei şi după mamă şi după tată.

Cutează cineva să mă numească sclavă?”

Cine judecă aşa face deosebirea între sclav şi liber, între nobili2 şi nenobili, numai din punctul de vedere al destoiniciei şi incapacităţii, căci ei pornesc de la ideea că, precum dintr-un om trebuie să se nască un om şi din animal tot un animal, tot aşa din oameni destoinici, un om destoinic. (Asta nu este cu totul adevărat, ci) natura doar tinde către ţelul acesta, însă în multe cazuri nu-l poate atinge.

§20. Este clar, aşadar, că discuţia are oarecare bază şi că nu toţi care sunt sclavi ori liberi de fapt sunt şi din natură; de asemenea, e clar că această deosebire s-a întipărit într-atât în fiinţa lor, încât este în interesul lor ca unii să slujească, iar ceilalţi să poruncească şi este drept şi trebuie ca unii să asculte, iar ceilalţi să exercite stăpânirea pentru care au fost meniţi de la natură; iar un abuz al acestei puteri este vătămător amândurora, căci ceea ce prieşte părţii, prieşte şi întregului, iar ceea ce prieşte corpului, prieşte şi sufletului; or sclavul este oarecum o parte a stăpânului, anume ca o parte deosebită şi însufleţită a corpului acestuia şi de aceea mai există şi o legătură de interes comun şi înclinaţie reciprocă între amândoi, întrucât natura însăşi i-a menit pentru această legătură, pe când atunci când numai legea şi violenţa i-a legat, se întâmplă contrariul.

§21. De aici reiese clar că puterea stăpânului (asupra sclavului) nu e totuna cu autoritatea politică şi nici toate felurile de dominări nu sunt asemănătoare3, cum susţin unii. Căci una este numai o autoritate asupra celor liberi

din natură, iar cealaltă se exercită asupra sclavilor; şefia capului de familie este îndeobşte monarhică – căci orice casă se conduce monarhic – iar autoritatea omului politic se exercită asupra unor oameni liberi şi egali. I-Discipol şi amic al lui Aristotel.

2. Definiţia nobleţei în cartea VIII, cap. I, §3, zice: „Nobleţea constă în virtute şi în bogăţia strămoşilor”. 3-Vezi căneai, cap. I, §2.

13

§22. Aşadar, stăpânul este stăpân1 nu pentru că ştie să poruncească, ci pentru că are o natură de stăpân, de asemenea sclavul şi omul liber. Totuşi, există o ştiinţă a stăpânului şi una a sclavului. O ştiinţă a sclavului a predat într-adevăr odată unul la Siracuza; acolo, luând onorariu, învăţa pe copiii în sclavie ciclul de cunoştinţe necesare pentru serviciile lor obişnuite; învăţătura acestor lucruri s-ar putea extinde şi mai mult, la bucătărie şi la alte feluri mai alese de servicii, căci unele servicii sunt mai preţioase decât altele, iar altele mai necesare, potrivit proverbului: „Sunt sclavi şi sclavi, după cum stăpâni şi stăpâni” 2.

§23. Aşadar, toate cunoştinţele acestea formează ştiinţa sclavului, iar ştiinţa stăpânului constă în a şti să se folosească de sclavi, căci a fi stăpân nu înseamnă a şti să câştigi sclavi, ci a te folosi bine de sclavi; totodată, ştiinţa aceasta nu este cine ştie ce lucru mare şi înalt, ci cuprinde acele lucruri pe care sclavul trebuie să ştie să le facă, iar stăpânul trebuie să se priceapă să i le comande; în locul stăpânilor care n-au nevoie să se chinuiască singuri, un administrator primeşte această onoare, iar stăpânii fac politică şi filosofează. Ştiinţa de a câştiga (sclavi) este însă deosebită de celelalte două; ea nu este decât arta de a purta război la timp şi în mod util (ori arta de a întocmi o vânătoare de oameni).

§24. Atât despre stăpân şi sclav.

CAPITOLUL III

şi. Şi acum să studiem arta câştigului şi a înavuţirii după calea croită de noi3, întrucât sclavul s-a recunoscut doar ca o parte a avutului întreg. Mai întâi trebuie să ne întrebăm dacă arta înavuţirii (hrematistica) este aceeaşi cu economia domestică (economia) ori este numai o parte a ei sau o artă ajutătoare, iar dacă este o artă ajutătoare, dacă este în acelaşi mod cum este

1. Vezi §3.

2. Proverbul acesta e scos dintr-o piesă a comicului Philemon.

3. Vezi mai sus, cap. I, §3.

14

meşteşugul de a face suveici pentru meseria ţesătoriei, ori ca mătoria faţă de turnătoria de statui (căci aceste meserii nu ajută în acelaşi mod), întrucât prima pregăteşte unealta, cealaltă ateria; prin materie înţeleg substanţa din care se confecţionează biectul, aşa cum e lâna pentru ţesător şi pentru turnătorul de statui, bronzul).

că, deocamdată, economia domestică nu este totuna cu hrematistică, este un lucru cert. Căci cea din urmă se ocupă cu producţia, cealaltă cu consumaţia; dar ce altă artă ar putea fi aceea care să se folosească de cele din casă, decât economia domestică1? §2. Şi dacă hrematistică este o parte a artei economice ori o artă nouă, rămâne de discutat; recunoaştem de altfel că este rostul celui priceput în hrematistică să cerceteze care sunt mijloacele de a câştiga bani şi proprietăţi. Însă avuţia şi bogăţia cuprind multe părţi şi mai întâi trebuie cercetat dacă agricultura şi în general îngrijirea de cele ale hranei este o parte a economiei domestice ori altă ramură de ştiinţă.

§3. După cum există mai multe feluri de hrană, tot aşa există mai multe feluri de viaţă, atât ale dobitoacelor, cât şi ale oamenilor; şi deoarece nu poate persista viaţă fără hrană, deosebirile hranei au creat traiurile deosebite ale vietăţilor. Printre animale, unele trăiesc în turme, altele

singuratice, după cum li se potriveşte mai bine în vederea găsirii hranei, pentru că unele sunt carnivore, altele frugivore, iar altele omnivore, după cum natura le-a diferenţiat traiurile lor în vederea uşurinţei şi a unei mai bune alegeri a acestor alimente, apoi fiindcă din natură nu tuturor animalelor le place aceeaşi hrană, ci una unora şi alta altora, iar vietăţile, atât cele carnivore, cât şi cele frugivore, se deosebesc între ele.

§4. Tot aşa şi cu vieţile oamenilor, căci mult se deosebesc între ele. Cei mai trândavi sunt nomazii; aceştia trândăvesc, pe când hrana le vine fără osteneală de la animalele domestice; numai când este necesar să peregrineze după păşune pentru obitoace, sunt şi ei siliţi să plece împreună, astfel că turmele °r sunt ca nişte ogoare vii pe care le cultivă. Apoi alţii trăiesc din vânătoare, unii făcând un fel de vânat, alţii altul, alţii din

15

hoţie1, iar alţii, care locuiesc pe lângă lacuri, bălţi, râuri şi coastele pline de peşte ale mării, trăiesc din pescuit, iar alţii din vânatul păsărilor şi animalelor sălbatice. Însă cea mai mare parte a oamenilor trăiesc din lucrarea pământului şi cultivarea fructelor.

§5. Şi acestea sunt aproape toate felurile de viaţă care au o îndeletnicire naturală şi nu-şi procură hrana prin schimb ori prin comerţ: viaţa nomadă, agricolă, tâlhărească, pescărească, vânătorească; numai că unii, pentru a-şi satisface nevoile unui fel de viaţă care el singur nu poate să le dea independenţa necesară, cumulează, spre a trăi mai plăcut, mai multe ocupaţii, de pildă: viaţa nomadă cu cea tâlhărească, cea agricolă cu cea vânătorească, şi tot asemenea cu celelalte: încotro îi împinge nevoia, acel fel de viaţă îl duc.

§6. Aşadar, felul acesta de avuţie pare că le este dat tuturor vieţuitoarelor de către natura însăşi, atât îndată de la naştere, cât şi la maturitate. Căci chiar din primele

momente ale naşterii, mamele produc atâta hrană cât este îndestulătoare până când cei născuţi pot să şi-o procure ei înşişi, şi aşa sunt cele ce nasc viermi2 şi cele ce nasc ouă; iar cele ce nasc pui vii au pentru născuţi hrana în corpurile lor pe un timp oarecare, aşa-numitul lapte.

§7. De asemenea, este clar că trebuie să admitem şi cu privire la vietăţile mature că plantele sunt create pentru folosinţa animalelor şi că celelalte vieţuitoare sunt create spre folosinţa oamenilor, cele domestice, atât pentru servicii, cât şi pentru hrană, iar cele sălbatice, dacă nu toate, totuşi cele mai multe, pentru hrană şi alte trebuinţe, ca omul să-şi facă veşminte şi alte unelte din ele; aşadar, dacă natura nu creează nimic fără scop şi în zadar, este necesar să admitem că natura a făcut toate acestea pentru folosul oamenilor.

1. Tâlhăria, după cum observă Tucidide (cartea I, cap. V), nu era o meserie necinstită în primele timpuri ale Greciei. În vremea istoricului, câteva triburi păstraseră obiceiul acesta. Tâlhăria apare în evul mediu pusă în practică de elita societăţii, de către seniori puternici şi chiar de către regi. Hobbes (Imperalor, cap. V, §2 şi cap. XII, §14) găseşte că, în stare de natură, tâlhăria este tot atât de utilă pe cât de onorabilă. Montesquieu atribuie tâlhăria lipsei comerţului (L'Esprit des Lois, cartea XX, cap. II).

2. Aristotel se referă la larvele insectelor, ale căror ouă sunt prea mici spre a se vedea cu ochiul liber.

16

S8 De aceea, şi arta războiului este din natură tot un fel dertg de înavuţire, după cum şi arta vânătorului este o parte a celei

„Ci trebuie să ne folosim de ea atât contra fiarelor, cât şi tra ale lor oameni care, deşi născuţi pentru a servi1, nu rimesc a fi stăpâniţi, căci acest fel de război este drept din atură Deci, această ramură a artei de a dobândi este în

mod firesc o parte a economiei domestice, anume aceea a cărei sarcină este să adune o provizie de obiecte care sunt necesare spre a trăi şi folositoare pentru comunitatea statului şi a familiei şi care, de aceea sau trebuie să fi fost strânse mai dinainte, sau trebuie procurate de către economia domestică.

§9. Şi adevărata avere, pe cât se pare, constă în ele. Căci cantitatea suficientă a unei asemenea avuţii, în vederea unui trai bun, nu este nesfârşită, după cum pretinde Solon în mod poetic: „Omul strânge întruna avuţii nelimitate”, ci limitate, ca şi în celelalte arte; căci în nicio artă nu sunt unelte nesfârşite, nici ca număr, nici ca mărime, iar averea nu este nici ea decât cantitatea necesară uneltelor şi mijloacelor economiilor casnice şi oamenilor politici. Aşadar, că există oarecare artă de a dobândi din natură pentru gospodari şi oameni politici şi care sunt condiţiile ei, aceasta este clar.

§10. Dar mai există şi un alt fel de artă de a dobândi, pe care mai ales o numesc – şi cu drept cuvânt – arta de a se înavuţi2, care admite că într-adevăr, bogăţia şi proprietatea n-au nicio limită, iar mulţi o socotesc una şi aceeaşi cu cea dintâi, desigur din pricina asemănării lor. De fapt, deşi nu sunt mult deosebite, nu sunt totuşi identice. Căci pe când aceea este opera naturii, aceasta nu este din natură, ci se naşte mai mult din experienţă şi din artă. Şi acum să pornim în cercetarea acestei chestiuni de la principiul acesta.

§11. Folosinţa oricărui lucru este de două feluri3, şi în ambele uzuri, lucrul serveşte ca atare, însă nu în acelaşi mod; întâia

1. Aristotel se referă la barbari: „Natura a voit ca barbar şi sclav să fie unul şi acelaşi”. Vezi cap. I, §5.

2. După cum vedem, Aristotel face deosebire între arta de a „dobândi” (kietike) Şi arta de a se „înavuţi” (hrematistike).

Adam Smith, celebrul economist scoţian, admite ca şi Aristotel că lucrurile au două valori: valoarea de folosinţă şi cea de schimb.

17

folosinţă este cea proprie, cealaltă însă nu e cea proprie lucrului: bunăoară, încălţămintea serveşte şi la purtat şi ca mijloc de schimb; căci amândouă sunt folosinţe ale încălţămintei, întrucât şi acela care dă o încălţăminte unuia care are această nevoie, în schimbul banilor sau al hranei, se foloseşte de încălţăminte ca încălţăminte, însă nu cu folosinţa proprie destinaţiei ei, căci nu a fost făcută pentru schimb; tot aşa este în ce priveşte celelalte bunuri. Căci toate pot deveni mijloace de schimb; şi acest schimb primitiv avea o origine cu totul conformă naturii, întrucât oamenii au dintr-un lucru mai mult, iar dintr-altul mai puţin decât le trebuie.

§12. De altfel, din acestea reiese clar că comerţul nu este o parte a agonisirii naturale. Era necesar să se facă schimb doar cât le era îndestulător (pentru trai). În cea dintâi asociaţie, adică în (casă) familie, este vădit că nu avea niciun loc, ci numai în asociaţia mai extinsă. Căci membrii familiei aveau toate în comun; când însă locuinţele şi avuturile fură despărţite, se iviră la membrii asociaţiei multe şi felurite trebuinţe şi, potrivit acestor lipsuri, le era necesar să-şi dea unii altora diferite lucruri, după cum fac şi astăzi multe din seminţiile barbare, şi anume potrivit schimbului, căci ei schimbă lucruri folositoare între ei, dau şi primesc vin în schimbul grâului şi altele de felul acestora1, însă nu extind mai departe comerţul lor.

§13. Nici acest schimb nu este contra naturii şi nici vreo ramură a artei de a se înavuţi (în sens strict), căci rolul lui era de a completa acea cantitate necesară pentru care suntem meniţi de natură; însă din el s-a format arta aceea (hrematistică) în chip firesc. Cei crescând

trebuinţele şi extinzându-se, prin importul articolelor ce nu le aveau şi exportul celor prisositoare, de nevoie ajunseră la întrebuinţarea monedei. Nu toate lucrurile trebuincioase din natură se pot lesne transporta.

§14. Şi astfel oamenii se învoiră ca la schimbul lucrurilor să dea şi să ia în locul lor un oarecare obiect, care, fiind el însuşi un lucru folositor, avea avantajul că era lesne de mânuit în călătorii, ca aurul, argintul şi altele asemenea; la început îi determinau valoarea numai după mărime şi greutate, iar în cele din urmă îi

1. Vezi Homer, Iliada, cântul VII, vers 474.

I tipăriră şi o efigie, ca ei să se scutească de măsurătoare, căci figia era pusă ca semn al valorii. Când, din nevoia schimbului, sentroduse moneda, s-a născut şi cealaltă formă de agonisire, omerţul; la început, primitiv dezvoltat, curând însă perfecţionat min experienţă, el căuta şi găsea cum şi unde să realizeze câştiguri cât mai mari.

§15. De aceea, se pare că hrematistica se ocupă mai ales cu banii şi că obiectul ei ar fi să poată cunoaşte de unde se pot câştiga cât mai mulţi bani; căci ea trebuie să creeze avuţia şi bunăstarea. De aceea se admite adesea că bogăţia constă în belşugul banilor, căci în jurul banilor se învârtesc şi achiziţia şi comerţul. Apoi se zice totodată că banul, prin natura sa, este în sine un nimic, neavând valoare decât prin lege, pentru că, de îndată ce are loc o schimbare de monedă, nu mai este întru nimic valabil şi nici folositor pentru trebuinţele vieţii şi fiindcă unuia care are bani din belşug poate să-i lipsească hrana necesară, că este ceva absurd1 să fie avuţie acel lucru în posesiunea căruia cineva poate muri de foame, cum spune mitologia despre acel Midas, că, prin împlinirea dorinţei (sale nesăţioase), toate bucatele aduse înaintea sa se prefăceau în aur.

§16. De aceea, aceştia caută în altceva avuţia şi izvorul avuţiei şi caută cu drept cuvânt; într-adevăr, una este hrematistica şi altceva agonisirea naturală şi numai aceasta din urmă ţine de economia domestică. Iar comerţul produce avere nu în chip absolut, ci numai prin transportarea bunurilor. Or, el pare că se îndeletniceşte tocmai cu banii; căci banul este elementul şi ţinta schimbului; iar averea din acest fel de achiziţie este nelimitată (într-adevăr). Căci, precum medicina are ca scop să vindece la infinit, tot astfel fiecare dintre arte au scopurile lor la infinit şi toate tind să le realizeze cât mai bine, pe când, din contră, mijloacele care duc la scopurile lor nu sunt infinite – şi pentru toate, limita lor este chiar scopul lor; tot astfel ca şi mai sus, achiziţia comercială nu are ca limită scopul pe care-l urmăreşte.

1Montesquieu (L'Esprit des Lois, cartea XXI, cap. XXII şi cartea XX, cap. I) servă că imensele cantităţi de aur aduse din Lumea Nouă n-au împiedicat Spania cadă în mizerie, pricinuită şi de multe alte cauze.

pentru că scopul său sunt tocmai bunurile şi o înavuţire nesfârşită.

§17. Dar dacă arta acestei îmbogăţiri n-are hotare, economia domestică are, fiindcă câmpul ei este cu totul deosebit. Astfel, este evident că orice avuţie trebuie să aibă o limită. Însă din fapte vedem că are loc contrariul; toţi cei ce vor să se înavuţească îngrămădesc moneda lor la infinit. Pricina este apropierea ambelor (arte de înavuţire); întrebuinţarea aceluiaşi ban poate fi interpretată într-un fel sau altul, după cum se face într-un domeniu sau celălalt al hrematisticii, căci amândouă sunt întrebuinţări ale aceleiaşi avuţii, (anume a banului), însă nu în acelaşi scop; scopul celei dintâi este altul, al celei de al doilea, înmulţirea lui. Unora li se pare că acesta este obiectul economiei domestice şi continuă să creadă că

trebuie ori a păstra, ori a înmulţi la infinit averea existentă.

§18. Cauza acestei preocupări este faptul că oamenii se îngrijesc numai să trăiască, nu să trăiască frumos. Dorul de viaţă fiind infinit, ei se străduiesc (să strângă) mijloace infinite (de trai). Cei ce năzuiesc să trăiască frumos caută mai ales plăcerile (senzuale) corporale şi, fiindcă se ştie că acestea se procură prin bani, toată străduinţa se învârteşte în jurul afacerilor unde se câştigă bani, iar cealaltă ramură (nenaturală) a hrematisticii de aici s-a născut. Orice plăcere constând din exces, ei caută mijloacele care produc excesul dătător de plăceri şi dacă nu pot să le obţină prin hrematistică, le caută prin alte mijloace, servindu-se de puterile lor, nu conform naturii.

§19. Menirea curajului nu este să facă bani, ci fapte bărbăteşti, şi nici a artei războiului şi a medicinei, ci a celei dintâi să aducă biruinţa, iar a celei de-a doua, însănătoşirea, însă felul acela de oameni fac din toate aceste ocupaţii mijloace de câştig, ca şi cum banul ar fi scopul lor şi ca şi cum toate sforţările oamenilor nu trebuie să aibă alt ţel decât banul. Şi astfel am vorbit despre hrematistică nebazată pe necesitate, despre chestiunea privitoare la cauza pentru care ne servim şi astăzi de ea precum am spus şi despre cea necesară, că este deosebită de cealaltă, că ţine, fireşte, de economia domestică şi că se ocupă de producţia hranei şi nu este infinită, ca cealaltă, ci are o limită.

20

§20 în modul acesta devine clară şi chestiunea pusă la – cout anume dacă arta înavuţirii este treaba capului de familie a omului politic ori nu, ci1 trebuie să existe de mai înainte, după cum şi pe oameni nu-i creează politica, ci luându-i aşa cum sunt prin natura lor, se serveşte de ei; astfel, natura trebuie să le şi dea ca hrană, pământul sau marea sau altceva. Apoi este treaba capului de familie

(gospodarului) să dispună de acest avut după cum se cuvine, tot aşa precum nu este treaba ţesătoriei să creeze lâna, ci doar să cunoască care este bună de întrebuinţat la lucru şi care este rea şi de neîntrebuinţat.

§21. Şi ar putea întreba cineva de ce tocmai arta înavuţirii este o parte a economiei domestice, iar medicina nu este o ramură a ei, câtă vreme cei din casă au nevoie de sănătate tot atât cât şi de viaţă şi de alte lucruri necesare vieţii? Raţiunea este aceasta: dacă, pe de o parte, este datoria capului de familie şi a omului de stat să se ocupe de sănătatea (celor de sub conducerea lor), pe de altă parte, grija asta o au un ei, or trebuie s-o aibă medicul. Tot aşa, avutul unei familii îl priveşte pe capul familiei, însă într-o măsură nu-l priveşte pe el, ci pe ştiinţa ajutătoare (economia domestică); căci mai presus de orice, fondul oricărei avuţii trebuie să fie dat mai dinainte de către natură. Căci este de datoria naturii să dea hrană făpturilor sale şi într-adevăr, pentru fiecare nou născut ea îi serveşte ca hrană restul materiei din care se naşte. De aceea, pentru toţi oamenii, numai avuţia dată de roadele pământului şi luată de la animale este potrivită naturii.

§22. Agonisirea averii fiind de două feluri, după cum am spus, una comercială, alta domestică, aceasta necesară şi vrednică de laudă, cea dintâi datorată schimbului şi cu drept cuvânt dispreţuită2, fiindcă nu-şi ia câştigul din natură, ci de la alţii.

1. Cei mai mulţi interpreţi ai Politicii admit aici o lacună. Franz Susemihl reconstituie astfel: „a altuia, însă nu este în puterea nici a acestuia să creeze aceste bunuri”.

2. Platon (Legile, XI, pag. 918) a desluşit pricinile dispreţului revărsat asupra comerţului. În toată antichitatea, comerţul era o profesiune neonorabilă; el nu începu să fie stimat decât în epoca republicilor italiene, în vremea de înflorire a Florenţei şi a eneţiei. Teoria lui Aristotel despre achiziţia naturală şi despre achiziţia

derivată mentă o mare atenţie, ca fiind una dintre cele dintâi încercări de economie politică.

Antichitatea nu ne-a lăsat altceva mai complet. Montesquieu a pretins că teoriile lui istotel despre camătă şi împrumutul cu dobândă au nimicit comerţul în veacul de mijloc.

21

Împrumutul pe dobândă şi camătă sunt urâte cu cea mai mare dreptate, fiindcă acestea îşi scot câştigul tot din bani şi nu le lasă destinaţia pentru care au fost creaţi. Căci pentru înlesnirea schimbului s-a introdus moneda; dobânda însă îl înmulţeşte în sine. De aceea, numele grecesc al dobânzii înseamnă şi „copil", s. căci copiii se aseamănă de obicei cu părinţii lor şi, tot aşa, dobânda este banii din bani. Iar acest fel de agonisire a averii este cel mai nefiresc dintre toate.

CAPITOLUL IV

şi. De la ştiinţa pe care am dezvoltat-o îndeajuns să trecem acum la câteva consideraţii privitoare la practică. În toate subiectele de acest fel, un câmp liber este deschis teoriei; însă aplicaţia are necesităţile sale.

Ştiinţa avuţiei în ramurile sale practice constă în a cunoaşte temeinic felul, locul şi întrebuinţarea produselor celor mai folositoare: să ştie, de pildă, dacă trebuie să se îndeletnicească cu creşterea cailor, a boilor, a oilor sau a altor animale; să înveţe a alege cu pricepere speciile cele mai rentabile după loc, căci nu toate reuşesc deopotrivă oriunde. Practica mai consistă în a cunoaşte agricultura şi locurile ce trebuie lăsate fără arbori ca şi pe cele ce trebuie plantate; ea se îndeletniceşte, în sfârşit, cu îngrijirea albinelor şi a tuturor animalelor de uscat şi de apă care pot aduce unele venituri.

§2. Acestea sunt cele dintâi elemente ale avuţiei propriu-zise.

Cât despre avuţia pe care o aduce schimbul,

elementul său de căpetenie este comerţul, care se împarte în trei ramuri: comerţul pe apă, comerţul pe uscat şi comerţul de prăvălie, care se deosebesc unul de altul prin aceea că unele sunt mai sigure, iar celelalte aduc câştig mai mare. Al doilea element este împrumutul cu dobândă şi al treilea salariul, care se poate aplica meseriilor mecanice sau muncitorilor, care fără vreo artă, servesc numai cu puterea corpului lor.

1 Radicalul leko = nasc; tekos – vlăstar, copil.

22

Mai este şi un al treilea fel de agonisire de avere, la mijloc

„Iltre înavuţirea naturală şi înavuţirea prin schimb, care ţine şi deşi de alta, care provine din pământ şi din cele ce cresc din în gei nu constă în fructe comestibile, totuşi este utilă:

urne tăierea pădurilor şi exploatarea minelor, iar aceasta din mă are şi ea mai multe ramuri, fiindcă mineralele scoase din pământ sunt de diferite feluri.

Cele mai tehnice dintre aceste meserii sunt acelea în care întâmplarea neprevăzută are cel mai puţin loc, cele mai meşteşugăreşti (mecanice) sunt acelea care deformează mai mult corpul, cele mai servi e (ca ale sclavilor), acelea unde se întrebuinţează aproape exclusiv puterea trupului, în fine, cele mai nenobile, acelea unde se cere cât mai puţină deşteptăciune şi merit.

§3. S-a vorbit îndeajuns despre fiecare dintre aceste ramuri de înavuţire; a trata amănunţit fiecare parte ar fi însă nepotrivit, deşi ar fi folositor pentru meseriile respective.

§4. Ba încă există şi scrieri privitoare la aceste lucruri, ale unora, cum e Chares din Păros1 şi Apollodor din Lemnos, despre agricultură şi cultura pădurilor. De asemenea, alţii au scris despre alte materii, iar acela ce se interesează de lucrurile acestea să le studieze în ele şi, pe

lângă aceasta, va face bine să culeagă poveştile răspândite despre mijloacele prin care unii au ajuns să facă avere, căci acestea sunt de folos adepţilor hrematisticei.

§5. Aşa este povestea lui Thales2 din Milet. Este vorba despre o speculaţie în vederea înavuţirii, pe care i-o pun în seamă numai din cauza înţelepciunii lui, dar este o regulă pentru toţi. Din pricina sărăciei lui, ţinându-l unii de rău, cum că filosofia (lui) este nefolositoare – aşa se spune – şi prevăzând, graţie cunoştinţelor sale astronomice, că recolta măslinilor va fi îmbelşugată, încă de cu iarnă, când tocmai avea ceva bani, dădu arvună tuturor muncitorilor de măsline din Milet şi Chios, şi-i închirie cu o mică sumă, întrucât nu avea niciun concurent. Când sosi apoi timpul l.
Chares din Păros, contemporan al lui Aristotel. Apollodor din Lemnos trăia în aceeaşi epocă.

„Hales, şeful şcolii ioniene, născut cam la 640 î.Hr. şi mort la o vârstă doar „aintată. Contemporan cu Solon, socotit ca şi acesta printre cei şapte înţelepţi.

23

culesului şi se căutau în grabă mulţi asemenea muncitori, i-a reînchiriat cu preţul care i-a convenit şi a strâns o mare avere; astfel le-a arătat că filosofilor le este uşor să facă avere, când vor, însă nu la aceasta năzuiesc ei.

§6. Thales, zice-se, a dat prin această speculaţie o probă a inteligenţei sale; însă acesta este un artificiu general de a se înavuţi, în măsura în care cineva poate să-şi păstreze numai pentru sine cumpărarea unui lucru; tot aşa îşi deschid unele state izvoare de venituri, când n-au bani, creând monopolul vânzărilor.

§7. În Sicilia, unul a cumpărat cu banii depozitaţi la el tot fierul din uzine, iar când veneau negustori de pe pieţele străine, el era singurul vânzător şi deci nu li-l vindea pe cine ştie ce preţ prea mare, totuşi, la cincizeci de talanţi, câştiga o sută. Dionysios1, aflând aceasta, îi dădu voie să-şi ia averea, însă îi interzise să mai rămâie în Siracuza, ca

unuia ce născocise o afacere păgubitoare intereselor domnitorului. Totuşi, speculaţia lui Thales este aceeaşi ca şi a celuilalt. Amândoi au ştiut să-şi creeze un monopol. Acest procedeu este folositor să fie cunoscut şi de către şefii de stat şi oamenii politici. Multe state au tot atâta nevoie de înavuţire şi sunt nevoite să întrebuinţeze aceleaşi izvoare de venituri ca şi familiile şi încă într-o măsură mai mare, iar toată guvernarea unor oameni politici se reduce numai la aceasta2.

CAPITOLUL V

şi. Am zis că economia domestică are trei părţi (se bazează pe trei relaţii, pe trei puteri), relaţia de la stăpân la sclav, de care am vorbit mai sus, aceea de la părinte3 la copii şi aceea dintre soţi

...anume a conduce pe femeie şi pe copii şi anume ambele categorii ca pe nişte persoane libere, însă nu cu aceeaşi

1. Dionysios, bătrânul care a domnit de la 406 – 367 î.Hr.

2. Aproape toate statele moderne urmează părerea lui Aristotel şi creează o parte considerabilă a veniturilor lor din monopoluri: tutun, chibrituri, foiţe, sare. cărţi de joc, timbre de înregistrare, mărci poştale.

3. Vezi mai sus, cap. II, §2.

toritate, ci pe femeie ca un şef de republică, iar pe copii cu

„LtM ret? elui Căci bărbatul este mai destoinic din natură autontaită icg

tru şefie – ceea ce nu împiedica ca relaţia sa se formeze ici şi 1 contra naturii. iar bătrâneţea şi maturitatea sunt mai destoinice pentru conducere decât tinereţea şi vârsta necoaptă.

82. Desigur, cele mai multe guverne republicane sunt astfel „ntocmite ca supunerea şi exerciţiul autorităţii să

alterneze pentru acelaşi cetăţean, căci acest fel de Constituţie tinde ca toţi să fie egali din natură şi să nu difere întru nimic; însă pe de altă parte, se caută a se deosebi partea guvernantă de partea guvernată, astfel că lasă să se înţeleagă supremaţia celei dintâi în gesturi, vorbe şi onoruri; tot la aceasta se referea şi Amasis când spunea povestea ligheanului său1; relaţia bărbatului faţă de femeie este totdeauna astfel cum am spus mai sus. Puterea asupra copiilor corespunde însă aceleia a regelui asupra supuşilor săi, fiindcă se exercită pe temeiul iubirii şi al „vârstei mai înaintate, ceea ce constituie tocmai forma unei autorităţi regale. De aceea şi Homer numeşte pe Zeus cu drept cuvânt „tatăl zeilor şi al oamenilor2”, spre a-l arăta ca rege al tuturor. Căci regele trebuie să fie superior supuşilor săi, însă trebuie să fie din acelaşi neam, după cum acelaşi raport este între cel mai vârstnic faţă de cel mai tânăr şi între părinte şi copilul său.

§3. Este vădit din acestea că grija economiei domestice trebuie îndreptată mai mult asupra oamenilor decât asupra posesiunii neînsufleţite şi mai mult spre îmbunătăţirea acestora decât spre aceea a averii, pe care o numim avuţie, şi mai mult spre cea a oamenilor liberi decât spre a sclavilor. Şi mai întâi, cu privire la sclavi, cineva ar putea întreba dacă pe lângă destoinicia sa de unealtă de serviciu, mai poate fi cu putinţă la un sclav şi o altă virtute mai înaltă, cum ar fi cumpătarea, curajul, dreptatea sau

1. Herodot povesteşte poate (Eulerpe, cap. CLXXI1) anecdota la care face zie Aristotel: Dintr-un lighean de aur în care îşi spălau picioarele oaspeţii lui, asis puse să se facă statuia unui zeu, care primi îndată adorarea egiptenilor, masis chemă atunci pe principalii săi oaspeţi şi, povestindu-le istoria ligheanului, a rugă că şi el, până a nu fi rege, nu era decât un cetăţean obscur, dar că, o dată u t pe tron, este vrednic de respectul şi omagiile supuşilor

săi. 2Iliada, cântul I, versul 544 şi passim.

alta asemănătoare, ori dacă nu mai poate avea nicio altă calitate decât întrebuinţările serviciului său corporal; în ambele răspunsuri sunt dificultăţi. Căci admiţând că şi sclavii pot avea aceste virtuţi, prin ce se mai deosebesc de cei liberi? Iar admiţând că nu le au, ajungem la absurd, fiindcă şi sclayii sunt oameni şi au partea lor de raţiune.

§4. Aproape aceeaşi chestiune se pune cu privire la femeie şi copil, dacă şi lor trebuie să le atribuim asemenea virtuţi şi dacă o femeie trebuie să fie şi ea cumpătată, curajoasă şi dreaptă şi dacă există copii cuminţi, cum există şi neînfrânaţi, ori nu; şi îndeobşte trebuie cercetat dacă virtutea celor meniţi de natură pentru conducere şi a celor meniţi pentru ascultare este una şi aceeaşi ori dacă sunt deosebite. Dacă şi unii şi alţii trebuie să participe la perfecţionarea morală, cum se face că unul e îndatorat să asculte şi celălalt îndreptăţit să poruncească? Căci nu este nicio deosebire de mai mult ori mai puţin, ci a ascultz şi a conduce sunt două roluri specific deosebite, iar între mai mult şi mai puţin nu este nicio deosebire de felul acesta.

§5. Dacă numai unii ar trebui să a bă aceste virtuţi, iar ceilalţi nu, ar fi ceva de neînţeles. Căci dacă cel ce conduce nu va fi nici cumpătat, nici drept, cum va conduce bine? Iar dacă cel ce se supune are aceste calităţi, cum va răbda el supunerea? Necumpătat fiind şi leneş, nu-şi va face niciuna din datoriile sale. Este deci evident că, în chip necesar, ambii sunt în stare să-şi perfecţioneze firea lor şi să-şi însuşească o moralitate tot aşa de deosebită una de alta pe cât sunt de deosebite din natură aceste două categorii de fiinţe, cele destinate de natură să conducă şi cele menite să asculte. Şi la această constatare ne duc şi legile după care funcţionează sufletul 1, căci în el există o parte călăuzitoare din natură şi alta ascultătoare, partea raţională şi cea neraţională.

§6. Este clar că acelaşi raport există şi între celelalte

fiinţe. Există din natură mai multe feluri de stăpânitori şi de supuşi, căci într-un fel stăpâneşte cel liber sclavul şi într-un alt fel conduce bărbatul pe femeie şi tatăl pe copil şi tuturor le sunt desigur inerente aceleaşi puteri sufleteşti, numai că le sunt inerente într

1 Vezi mai sus. cap. II, §10.

26

d deosebit. Căci sclavul n-are deloc puterea de a reflecta, reînsă nedecisă, copilul de asemenea, însă imperfectă.

a cel ce conduce trebuie să aibă destoinicia intelectuală a vârşită, căcisarcina sa este pur şi simplul aceea a arhitectului hitectul este aici raţiunea; dintre ceilalţi însă, fiecare trebuie a aibă atâta destoinicie câtă îi trebuie pentru funcţia ce are de îndeplinit.

Ş7 Tot aşa stau lucrurile cu virtuţile morale: trebuie să admitem că, desigur, toţi au o parte din ele, însă nu toţi în acelaşi mod, ci fiecare numai într-atâta cât se cere pentru sarcina sa.

§8. Şi prin urmare este vădit că virtutea fiecăreia dintre categoriile denumite mai sus este specială şi că cumpătarea femeii şi a bărbatului nu este aceeaşi, nici curajul şi dreptatea lor, după cum credea Socrate1, ci o bărbăţie de stăpân, de comandant, alături de un curaj pasiv de supunere; şi tot astfel cu celelalte virtuţi caracteristice. Toate acestea sunt clare mai ales pentru cei ce examinează lucrurile mai în amănunt2, căci se înşală pe sine cei ce afirmă în general că virtutea este starea normală3 a sufletului, sau faptele bune sau altceva de felul acesta.

Mult mai bine le tratează aceia care enumeră virtuţile, calificându-le, ca Gorgias, decât aceia care ne dau numai o definiţie abstractă, iar ceea ce spune poetul despre femeie:

„Podoaba femeii-i tăcerea” 4

se potriveşte şi în ce priveşte pe copil şi pe sclav, însă bărbatului nu i se poate aplica.

§9. Copilul fiind o fiinţă incompletă, este clar că virtutea nu-i aparţine într-adevăr, ci trebuie raportată la scopul ce trebuie atins şi la fiinţa completă care-l conduce. Acelaşi raport este între sclav şi stăpânul său. Şi fiindcă am stabilită că sclavul este folositor pentru cele necesare, este vădit că el n-are nevoie decât e puţină virtute, şi anume numai de atâta cât să nu-şi părăsească! lf-fjie dinneânfrânare, fie din lene.

1 Platou expune această doctrină în Republica, cartea V. pag. 451.

Vezi Etica endemică, cartea II, cap. III, pag. 1220. i. Cum făcea Socrate. Versul 291 am Ajax al lui Sophocle.

v «imaisus, cap. II. §§4 şi urm.

§10. Desigur, cineva ar putea întreba dacă cele spuse acum sunt adevărate şi dacă lucrătorii trebuie să fie înzestraţi cu virtute Căci adesea, din necumpătare, părăsesc munca. Aici este însă o foarte mare deosebire.

Căci sclavul este tovarăş de viaţă nedespărţit al stăpânului, muncitorul liber este însă mai departe (de cel căruia îi munceşte) şi numai într-atât trebuie să aibă ceva din virtutea proprie sclavului, întrucât starea sa se apropie de sclavie; căci poziţia specifică a meşteşugarului este aceea a unei sclavii limitate. În plus, sclavii formează una dintre clasele omeneşti deosebite prin natură, nicidecum însă cizmarii ori alţi meşteşugari (însă specii deosebite de virtute nu se pot institui decât pentru clase deosebite prin natură).

§11. Şi din aceasta se vede că este de datoria stăpânului să-i inculce (sclavului) virtutea care îi este specială, iar nu numai să-l instruiască, în munca serviciului său, şi prin urmare n-au dreptate aceia care nu îngăduie nicio convorbire cu sclavii şi spun că lor trebuie să le dăm

numai porunci1. Din contră, sclavii au mai multă nevoie decât copiii să fim omenoşi cu ei.

Dar destul despre aceasta! Despre bărbat şi despre femeie, despre copii şi părinte şi despre virtutea particulară fiecăreia din aceste părţi, cât şi despre ceea ce se cuvine şi ce nu se cuvine în relaţiile lor reciproce şi în ce nu se cuvine şi în ce mod se poate înfăptui o purtare bună şi înlătura cea rea, se va yorbi în cercetările despre Constituţia statului.

§12. Căci deoarece întreaga familie este o parte a statului şi toţi aceia, la rândul lor, sunt părţi ale familiei, iar calitatea părţii trebuie să se îndrepte după cea a întregului, este necesar, cu privire la Constituţia statului, să se facă şi educaţia femeilor şi a copiilor, dacă într-adevăr buna Constituţie a statului atârnă câtuşi de puţin de cultura femeilor şi a copiilor.

Neapărat că trebuie să depindă, fiindcă femeile formează jumătate din populaţia liberă în stat şi din copiii lor vor ieşi odată cârmuitorii statului.

2 Aristotel vrea să critice pe Platon, care a susţinut această părere în Legile, cartea VI, pag. 777 – 778.

28

— Ce am desluşit aceste chestiuni, propunându-ne să dlfaltă parte despre cele rămase, trebuie săsocotim cercetarea de faţă şi de aceea vrem s-o părăsim şi să nu alt subiect, anume cercetarea acelora care au sens ama, bună formă de guvern.

CARTEA II

Principalele teorii asupra statului şi cercetarea lor din punct de vedere critic.

CAPITOLUL I

§ 1. Deoarece vrem să cercetăm care este cea mai bună dintre toate formele de asociere politică, accesibilă numai pentru cei ce pot să trăiască în starea cea mai de dorit, trebuie să studiem acum şi organizarea statelor

existente care se bucură de renumele unei orânduiri sociale deosebit de bune, precum şi proiectele unora de Constituţie model, socotite bune, ca să vedem ce este bun şi aplicabil în ele şi ca să nu pară – din faptul că noi căutăm ceva (şi mai perfect) decât ele – că vrem să facem paradă de spiritul nostru, ci să se vădească că suntem hotărâţi la această cercetare numai din pricina greşelilor tuturor acestor Constituţii date până astăzi.

§2. Trebuie mai întâi să urmăm principiul care constituie în chip firesc punctul de plecare al cercetării acesteia: anume că, în mod necesar, ori toate sunt comune pentru toţi cetăţenii, ori nimic, ori, în sfârşit, unele sunt comune şi altele nu. Este vădit că nu este cu putinţă să nu fie nimic comun, căci statul este o asociaţie şi, mai întâi de toate, teritoriul trebuie să fie dat, căci fiecare stat anumit ocupă un loc anumit, iar cetăţenii sunt membrii unui anumit stat. Însă aceasta este întrebarea, dacă într-un stat, care trebuie să fie bine organizat, este mai bine ca toate să fie comune, întrucât îndeobşte ceva poate fi comunizat, ori dacă este mai bine ca unele lucruri să fie comune şi altele nu. Astfel, se poate concepe ca cetăţenii să comunizeze copiii, femeile şi averile, ca în Republica lui Platon, căci acolo Socrate afirmă că femeile, copiii, averile trebuie să fie comune. Aceasta este întrebarea, dacă este mai bine să fie ca până acum ori este mai bună orânduirea prescrisă în Republica.

30

g” 1 De fapt, prezintă multe neajunsuri rânduiala ca toate

„Sfie Comune, iar motivul pentru care Socrate zice că ea huie să se legifereze nu pare să reiasă din argumentele sale. Şi urmă scopul statului însuşi, în modul cum se exprimă Platon mivire la stat, cuprinde o imposibilitate; iar contradicţia o lasă rezolvată. Mă refer la unitatea cât mai desăvârşită a statului, pe are o socoteşte ca cel mai mare

bine al lui, căci aceasta este ipoteza lui Socrate.

§4. Totuşi, este vădit că unitatea aceasta, împinsă prea departe, suprimă statul. Căci statul este prin natura sa ceva multiplu, iar dacă devine o unitate mai strânsă, din stat se face familie şi din familie, om, căci avem dreptul să susţinem, că mâi strictă unitate este familia decât statul şi omul decât familia; şi de aceea, chiar dacă am fi în stare să unificăm statul în gradul acesta, n-am putea s-o facem fiindcă am nimici statul. Şi nu se cere numai un număr oarecare de cetăţeni ca să existe un stat, ci şi un număr de cetăţeni specific deosebiţi, căci un stat nu se formează din indivizi asemănători. Una este o alianţă militară şi altceva statul; aceea foloseşte prin număr, chiar dacă asociaţii ar fi identici, întrucât alianţa militară se naşte din nevoia (unei apărări reciproce), ca atunci când trebuie ca ceva să cântărească mai greu decât altceva.

§5.

— La acelaşi lucru ar trebui să se reducă şi deosebirea dintre un stat şi o naţiune neorganizată, presupunând că aceasta din urmă, în cea mai mare parte, nu este împărţită în state dependente (de o autoritate centrală), ci oarecum ca neamul arcadienilor1. Însă elementele din care se formează unitatea trebuie să se deosebească în mod specific; astfel, reciprocitatea în egalitate este (după cum am spus-o şi în Etică2) ceea ce salvează statele; ea este relaţia necesară a indivizilor liberi şi egali între ei, căci dacă nu pot fi la putere toţi cetăţenii, trebuie oricum să treacă °ţi pe la putere, fie pentru un an, fie pentru o altă perioadă sau după un alt sistem; în modul acesta are loc (orânduirea), că toţi

1Vezi Diodor Sicilianul, tom. II, p. 372, 383 şi 401.

aranteza – o lacună recunoscută de mai toţi comentatorii – a fost «constituită de Thurot.

guvernează, întocmai cum ar fi dacă cizmarii s-ar

face lemnari, astfel încât să nu fie totdeauna aceiaşi oameni cizmari şi aceiaşi, lemnari.

§6. Fiindcă lucrul unui lemnar se face totdeauna de către un lemnar, iar nu de către un cizmar, este şi firesc ca un lucru să devină perfect când se face de către aceeaşi persoană şi numai de către ea1 şi fiindcă este mai bine să fie tot astfel şi în administraţia statului, este vădit că este mai bine când aceleaşi persoane guvernează mereu, când aceasta este posibil; iar când nu este posibil, fiindcă din natură toţi cetăţenii sunt egali şi este şi drept – fie puterea un avantaj ori o povară – ca toţi cetăţenii să ia parte la ea, se poate imita aceasta, cedându-se pe rând puterea de către toţi cetăţenii egali, ca şi cum ar fi neegali de la început; astfel, ei guvernează şi sunt guvernaţi pe rând, ca şi cum ar deveni alţii. Şi în orânduirea aceasta a guvernanţilor, unii fac unele slujbe, iar alţii altele.

§7. Este deci vădit că o asemenea unitate politică, susţinută de unii, este contra naturii statului, şi că acel suprem bine al statului ar ruina statul, pe câtă vreme ceea ce este bine pentru un lucru trebuie să conserve acel lucru. Dar şi în alt mod se poate arăta că străduinţa pentru unitatea excesivă a statului nu este bună; astfel, familia îşi este mai suficientă sieşi decât individul, iar statul, decât familia, pentru că de fapt statul nu există decât într-atât, întrucât gruparea asociată îşi poate satisface toate trebuinţele. Aşadar, precum mai marea suficienţă de sine (independenţă) este mai de dorit, tot astfel şi unitatea mai puţin strictă este preferabilă celei mai strânse.

§8. Dar admiţând chiar că ar fi cel mai bun lucru ca asociaţia să fie cât mai unitară, această unitate evident nu se arată prin faptul că toţi cetăţenii împreună numesc acelaşi lucru: „acesta este al meu sau nu este al meu”, ceea ce Socrate2 crede că este semnul unităţii desăvârşite. Căci vorba „toţi” este ambiguă. Dacă înseamnă „fiecare”, ar putea să reiasă mai lesne ce vrea Socrate, dacă fiecare

numeşte pe aceeaşi persoană fiul său şi pe

1. Etica nicomahică, cărţile V, VI, §3.

2. Vezi Platon, Republica, cartea V, pag. 464 a.

aşi femeie, femeia sa şi aceleaşi lucruri, averea sa ori o avere care îl interesează îndeosebi.

S9 însă cei care trăiesc în comunitatea femeilor şi a copiilor not să zică aşa, ci numai toţi împreună pot vorbi de femeile şi ooii lor, dar nu fiecare din ei despre aceştia şi tot aşa în ce riveşte comunitatea bunurilor, numai toţi împreună pot spune: Aceasta este a noastră, însă nu fiecare în parte: aceasta este proprietatea mea”. Aşadar, faptul că în propoziţia „toţi denumesc un lucru aşa şi aşa” se cuprinde un raţionament fals este vădit; căci asemenea expresii ca „toţi”, „amândoi”, „par”, „impar” se întrebuinţează din cauza echivocului lor şi creează în dispute silogisme christice; de aceea ar fi, într-un sens, frumos ca toţi să poată să numească „al meu” acelaşi lucru, însă aceasta este imposibil, într-alt sens însă, aceasta nu este o adevărată unanimitate.

§10. Pe lângă aceasta, concepţia aceea mai are încă un defect: cu cât ceva aparţine în comun mai multora, cu atât se are mai puţină grijă de acel ceva. Din contră, pentru ceea ce este al nostru, îngrijim cu cea mai mare băgare de seamă, însă pentru ceea ce este comun, mai puţin ori numai într-atât cât îl priveşte pe fiecare personal, căci, pe lângă celelalte cauze, se neglijează lucrul şi din cauză că fiecare socoteşte că are grijă de el altcineva; întocmai ca şi la serviciile casnice ale sclavilor, unde slugile numeroase îngrijesc de serviciul lor mai rău decât când sunt mai puţine.

§11. Şi aşa fiecare cetăţean are o mie de fii, însă astfel că ei nu sunt fii din sine, ci oricare este deopotrivă fiul oricărui cetăţean, încât toţi îl vor neglija deopotrivă. Căci în modul acesta, fiecare cetăţean va1 zice de un copil

bun: „e al meu”; dacă e rău, ori al cui ar fi şi ori al câtelea înscris1, va zice: „e al meu, ori al cutăruia”, determinând astfel pe cutare ori cutare din cei o mie, on din câţi inşi va fi constituit statul; şi încă şi în privinţa aceasta va „ îndoială, căci nu trebuie să se ştie cui s-a întâmplat să i se nască un copil şi să-i trăiască după ce s-a născut.

Aristotel presupune, fără îndoială, că paternitatea în sistemul lui Platon ar I „ridicată P'în data na5 terii copilului. Platon încearcă să stabilească acest

TUPnn calcule destul de complicate. (Republica, cartea V, pag. 461 d etc).

33

§12. Într-adevăr, este oare mai bine ca fiecare să considere drept fiu al său pe oricare din cei două mii sau zece mii de copii ori este mai bine să numească „al său” ca în statele de acum? Unul consideră drept fiul său pe aceeaşi persoană pe care altul o consideră fratele său, altul vărul său sau altă rudă, ori de sânge, ori de alianţă fie cu sine, fie cu celelalte rude, ori de trib. Este mult mai bine să fie cineva văr adevărat (în statul actual), decât fiu în orânduirea aceasta (a Republicii lui Platon) *

§13. Însă nici nu se va putea evita ca unii (cetăţeni) să nu-i ghicească pe fraţii, pe copiii, pe taţii şi pe mamele lor, căci asemănările ce se produc în chip necesar între copii şi părinţii lor aduc recunoaşterea între ei. Cei ce au descris călătorii în jurul Pământului susţin că asemenea fapte au loc şi în alte părţi; astfel, în Libia de Sus, la unele seminţii, femeile sunt comune, însă copiii născuţi se împart (taţilor) după asemănările lor; apoi mai sunt şi unele femele ale celorlalte animale, ca iepele şi vacile, în firea cărora este să facă puii lor asemenea taţilor, bunăoară ca iapa din Farsala, care tocmai de aceea era numită Dikea (Justa).

§14. Pe lângă asta, într-o asemenea comunitate nu va fi uşor să se evite neajunsuri ca insultele sau omorurile

nepremeditate (ori premeditate), bătăile şi injuriile, fapte care constituie un păcat când au loc contra taţilor şi a mamelor şi între rude apropiate şi nu totdeauna când au loc faţă de străini; ele sunt totuşi mai frecvente în mod necesar printre oameni care nu vor cunoaşte legăturile ce-i unesc. Cel puţin, când se cunosc, se pot face penitenţele legale, în celălalt caz, nu.

§15. Nu este mai puţin ciudat, când se instituie comunitatea copiilor, faptul că amanţii nu sunt opriţi decât de la relaţia cărnii şi că li se îngăduie însuşi amorul şi toate aceste familiarităţi2 într-adevăr hidoase între tată şi fiu sau între fraţi, sub pretext că aceste mângâieri nu trec dincolo de amor. Nu este mai puţin ciudat faptul că se interzice relaţia trupească numai din singura teamă de a nu face plăcerea prea vie, fără să pară că se dă cea mai mică însemnătate faptului că e vorba de un tată şi un fiu sau de fraţi între ei.

1. E vorba de garamanţi. Herodot (Melpomena, cap. 180).

2. Republica lui Platon, cartea III, V.

34

816 în general, această orânduire comunistă va produce în a necesar efecte cu totul opuse acelora pe care trebuie să le pro

— Leaile bine făcute, şi anume. tocmai din motivul care îi inspiră serate teoriile sale cu privire la femei şi la copii. În ce ne pribinele suprem al statului este unirea membrilor săi, pentru preîntâmpină orice tulburare civilă; iar Socrate într-adevăr nu că din vedere a lăuda unitatea statului care, pe cât mi se pare, şi mărturiseşte şi el, nu este decât unirea cetăţenilor între ei1.

Aristofan2, în discuţia sa despre amor, spune în mod precis căsiunea, cgnei este violentă, ne dă dorinţa de a ne cufunda viaţa noastră în aceea a obiectului iubit şi de a ne face una şi aceeaşi fiinţă cu el.

§17. Or, în cazul acesta, trebuie neapărat ca una din cele două existenţe să dispară, însă în statul în care va predomina acest comunism e necesar ca această prietenie să ajungă searbădă şi spălăcită; fiul nu se va gândi câtuşi de puţin să pronunţe (dulcele nume de) tată, nici tatăl să pronunţe pe acela de fiu3. Aşa cum câteva picături de dulceaţă dispar într-o mare cantitate de apă, tot astfel dragostea pe care o fac să se nască numele acestea aşa de scumpe se va pierde într-un stat unde va fi cu totul nefolositor ca fiul să se gândească la tatăl său, tatăl la fiul său şi copilul la fraţii săi. Omul are două mobiluri puternice pentru atenţie şi pentru iubire: proprietatea şi dorul; or, într-o astfel de republică (ca a lui Platon) nu este loc pentru niciunul din sentimentele acestea.

Dacă comunizarea femeilor şi a copiilor pare mai folositoare pentru clasa muncitorilor decât pentru clasa războinicilor, păzitori ai statului, cauza este că ea va distruge orice înţelegere în această din urmă clasă, care nu trebuie să se gândească decât să asculte, iar nicidecum să încerce revolte.

Schimbarea aceasta a copiilor care trec, îndată după naşterea °r, din mâinile muncitorilor şi meseriaşilor, taţii lor, în mâinile

Ateneu (pag. 561) ne-a păstrat expresia lui Zenon Citianul, fondatorul CSrUIU: „Amorul Zlcea el> este zeul care contribuie la garantarea fiinţării

I

I

Garve

2 în Banchetul lui Platon cap. XVI.

„Au inter Pretat 8 reSil atât Susemihl, cât şi Barthélemy şi

războinicilor şi reciproc1, dă peste multe alte greutăţi la; n făptuire. Aceia care îi vor duce de la unii la

ceilalţi vor şti bine fără îndoială, ce anume copii dau şi cui îi dau. Mai ales în cazuj. acesta se vor ivi grelele neajunsuri de care am vorbit mai sus-aceste insulte, aceste amoruri criminale, aceste omoruri, de care nu mai feresc pe nimeni legăturile de rudenie, pentru că copiii ce intră într-o altă clasă de cetăţeni nu vor mai cunoaşte printre războinici nici taţi, nici mame, nici fraţi şi pentru că copiii intraţi în clasa războinicilor vor fi scutiţi, de asemenea, de orice legătură faţă de restul statului.

§18. Însă mă opresc aici în ce priveşte comunizarea femeilor şi a copiilor.

CAPITOLUL”.

şi. Întâia chestiune care vine la rând după aceasta este să se ştie care trebuie să fie, în cea mai bună Constituţie de stat, organizarea proprietăţii şi dacă trebuie să admitem ori să respingem comunzarea averilor. De altminteri, subiectul acesta se poate cerceta şi independent de ceea ce s-a instituit cu privire la femei şi la copii. Păstrând în privinţa aceasta starea de astăzi a lucrurilor şi împărţirea admisă de către toată lumea, întreb, în ce priveşte proprietatea, dacă comunismul2 trebuie să se întindă şi asupra fondului, ori numai asupra uzufructului? Astfel, pământurile fiind stăpânite în mod individual, oare trebuie să se strângă şi să se consume în comun roadele, cum fac unele naţiuni? Ori dimpotrivă, proprietatea şi cultura fiind comune, să se împartă roadele între indivizi, un fel de comunism care şi există, se spune, la câteva popoare barbare? Ori şi fondurile şi roadele trebuie să fie deopotrivă puse în comun?

§2. Dacă cultura se încredinţează unor mâini străine, chestiunea este cu totul alta şi dezlegarea mult mai uşoară; dar dacă cetăţenii lucrează personal pentru ei înşişi, ea este cu mult

1. Şi reciproc. A se vedea finele cărţii 111 şi începutul celei de-a V-a a Republicii lui Platon.

2. Platon Republica, cartea V, pag. 464.

cată Munca şi folosinţa, nefiind împărţite în mod egal, al ” da contra celor ce se folosesc ori necesar se vor ridica contra celor ce se folosesc ori nec ele mult, deşi muncesc puţin, plângeri din partea acelora care Uimesc puţin, deşi muncesc mult.

S3 între oameni, îndeobşte, relaţiile statornice de viaţă şi osesia în comun sunt foarte anevoioase; însă ele sunt şi mai anevoioase cu privire la chestiunea care ne preocupă aici. Să se privească nu mai departe decât la reuniunile de călătorie, unde accidentul cel mai neprevăzut şi cel mai neînsemnat e de ajuns să provoace neînţelegerea; iar printre servitorii noştri, nu ne cuprinde mânia contra acelora al căror serviciu este personal şi permanent?

§4. La acest neajuns dintâi, comunismul averilor mai adaugă şi altele nu mai puţin grave. E în mult mai mare măsură preferabilă orânduirea de acum, împodobită de bune moravuri publice şi întărită de către legi bune. Ea reuneşte foloasele celorlalte două. adică ale comunismului şi ale posesiunii (individualei exclusive. Astfel, proprietatea devine oarecum comună şi rămâne în acelaşi timp particulară; exploatările fiind toate separate, nu vor da naştere la certuri; ele vor prospera mai mult, fiindcă fiecare se va interesa de ele ca de o afacere personală, iar virtutea cetăţenilor le va regla întrebuinţarea (folosinţa) după proverbul: „Între amici totul este comun”.

§5. Şi astăzi se găsesc în unele state urme ale acestei orânduiri, care probează îndeajuns că ea nu este cu neputinţă; mai ales în statele bine organizate, în care ea există în parte şi în care ea ar putea-ţi lesne completată. Cetăţenii, deşi posesori exclusivi (personali), dau sau le împrumută prietenilor lor folosinţa comună a anumitor obiecte. Astfel, în Lacedemona, fiecare se folose: – 1 sclavii

şi da caii altuia ca şi cum ar fi ai lui; şi acest comunism se întinde până şi asupra proviziilor de călătorie, când cineva este surprins pe câmp fiind lipsit de cele necesare.

Evident că e mai bine ca proprietatea să fie particulară şi numai folosinţa să se facă în comun. A educa spiritele pl acest grad de bunăvoinţă este mai cu seamă datoria legiuit.:

§6. De altminteri, nu s-ar putea spune toată plăcerea pe are o cuprinde în sine ideea şi sentimentul proprietăţii. Iubirea de

sine, pe care o avem oricare dintre noi, nu este câtuşi de puţin u sentiment urât; este un sentiment cu totul natural, ceea ce nu împiedică să fie mustrat egoismul, care nu este însuşi sentimentul acesta, ci un exces vinovat al lui; după cum se batjocoreşte zgârcenia, deşi este în firea oricărui om să iubească banii. Este o mare bucurie să îndatorezi şi să ajuţi pe prieteni, pe oaspeţi, pe cunoscuţi; şi numai proprietatea individuală ne asigură fericirea aceasta.

§7. O nimicim când pretindem a institui această unitate excesivă a statului, precum se ia şi altor două virtuţi orice prilej de a se înfăptui: mai întâi, înfrânării, căci este o virtute a respecta din cuminţenie femeia altuia, şi în al doilea rând, dărniciei, care merge mână în mână cu proprietatea, căci în această republică, cetăţeanul nu poate să se arate niciodată darnic, nici să facă vreun act de dărnicie, pentru că această virtute nu se poate naşte decât din întrebuinţarea a ceea ce posedă cineva.

§8. l/n astfel de sistem de legiuire (ca al lui Platon) are, mărturisesc, o înfăţişare cu totul seducătoare de filantropie; la prima vedere, el farmecă graţie reciprocităţii minunate de bunăvoinţă pe care pare că trebuie s-o insufle tuturor cetăţenilor, mai ales când cineva are de gând să facă procesul viciilor Constituţiilor de astăzi şi să le

atribuie pe toate defectului că proprietatea nu este comună: spre exemplu, procesele2 pe care le fac să se nască contractele, condamnările pentru mărturie falsă, clientela josnică din jurul bogaţilor; dar acestea sunt lucruri ce se datoresc nu proprietăţii individuale, ci răutăţii oamenilor.

§9. Şi, într-adevăr, nu se văd oare asociaţi şi proprietari în comun mai adesea în proces între ei decât posesorii de bunuri personale? Mai mult, numărul acelora cane pot avea asemenea certuri în asociaţii este mult mai însemnat în comparaţie cu acela al posesorilor de proprietăţi particulare. Pe de altă parte, ar fi drept să enumerăm nu numai relele, dar şi foloasele pe care le nimiceşte comunismul; cu el, viaţa mi se pare cu totul de netrăit.

1. Această laudă a iubirii de sine se găseşte şi în Legile lui Platon, cartea V, pag 731 – 732.

2. Platon, Republica, cartea V, pag. 464 d.

38

Eroarea lui

Socrate provine din falsitatea principiului de la care

Că Fără îndoială, statul şi familia trebuie să aibă un fel c.”; toată ahsnintă cu această unitate înmânsă o mă unitate, dar nu o unitate absolută. Cu această unitate împinsă până a anumit punct, statul nu mai există ori, dacă există, situaţia sa le plâns, căci este totdeauna în pragul nefiinţei. Ca şi cum a. Ta să faci o armonie dintr-un singur sunet, un ritm dintr-o singură măsură.

§10. Numai prin mijlocul educaţiei se cuvine să reduci la comunism şi unitate statul, care este multiplu, după cum am spus-o1; şi mă mir că, pretinzând a introduce educaţia şi, prin ea, fericirea în stat, îşi închipuie că pot să-l regleze cu asemenea mijloace mai curând decât prin moravuri, prin filosofie şi legi. Se poate vedea că, în Lacedemona şi în Creta, legiuitorul a avut înţelepciunea de

a întemeia comunismul averilor pe obiceiul prânzurilor publice.

Nici nu au încotro iarăşi şi trebuie să ţină seamă de acest lung şir de ani în care, dacă comunismul ar fi fost bun, n-ar fi rămas necunoscut. În domeniul acesta, se poate spune că totul a fost închipuit, însă ideile acestea n-au putut prinde şi altele nu au fost puse la încercare, deşi sunt cunoscute.

§11. Ceea ce spunem despre Republica lui Platon ar fi cu deosebire evident dacă s-ar vedea un asemenea guvern fiinţând în realitate. Mai întâi, el nu ar putea fi instituit decât cu condiţia de a împărţi şi individualiza proprietatea, dând din ea o parte când pentru mesele comune, când pentru întreţinerea fratriilor şi a triburilor. Atunci, toată legislaţia aceasta n-ar face decât să oprească pe războinici de la agricultură şi tocmai aceasta încearcă să facă în zilele noastre lacedemonienii. Cât despre guvernul general al acestei orânduiri comuniste, Socrate nu spune nimic, în nouă ne ar fi deopotrivă de greu a spune mai mult. Cu toate acestea, gruparea statului se va compune din această mulţime de era, în privinţa cărora nu se va fi statuat nimic. Pentru P gări, de pildă, proprietatea va fi ea particulară ori va fi corrra

Femeile şi copiii lor fi-vor ei sau nu în comun?

mai sus, cartea II, cap. I, §4.

39

§12. Dacă regulile comunităţii sunt aceleaşi pentru toţi. car „fi deosebirea dintre muncitori şi războinici? Care va fi pentru tiii dintâi răsplata ascultării pe care o datorează celorlalţi? Şi ap Oi cine îi va învăţa să se supună? Afară numai dacă nu s-o întrebuinţa şi în privinţa lor mijlocul cretanilor, care nu interzic sclavilor decât două lucruri; a face gimnastică şi a purta arme Dacă toate punctele se rezolvă aici, precum sunt şi în celelalte state,

ce va deveni atunci comunismul? Se vor fi constituit în stat două state duşmane unul altuia, căci din muncitori şi din războinici se va fi făcut cetăţeni, iar din războinici se va fi făcut supraveghetori, însărcinaţi a-i păzi perpetuu pe cei dintâi.

§13. Cât despre neînţelegerile, procesele şi celelalte vicii pe care Socrate le impută societăţilor de acum, afirm că ele se vor. regăsi toate, fără excepţie, în societatea sa. El susţine că, mulţumită educaţiei, nu va fi nevoie în republica sa de toate aceste regulamente de poliţie orăşenească şi a târgurilor şi de alte materii tot aşa de puţin însemnate, dar cu toate acestea el nu dă educaţie decât războinicilor săi.

Pe de altă parte, el lasă muncitorilor proprietatea pământurilor, cu condiţia să predea produsele lor; însă e tare de temut ca acei proprietari să fie cu totul neascultători şi cu deosebire mândri, nu ca hiloţii, penestii sau atâţia alţi sclavi.

§14. Socrate, de altminteri, n-a spus nimic despre însemnătatea relativă a tuturor acestor lucruri. N-a vorbit nici de multe altele, care se leagă strâns de cele dintâi, precum guvernarea, educaţia şi legile muncitorilor; or, nu este lucru nici mai uşor, nici mai puţin însemnat acela de a şti cum va fi organizată ea pentru ca comunitatea războinicilor să poată fiinţa alături de ea. Să presupunem că pentru muncitori are loc comunizarea femeilor cu împărţirea averilor; cine va fi însărcinat cu administraţia, pentru că bărbaţii sunt ocupaţi cu agricultura? Cine va fi însărcinat, în cazul când admitem pentru muncitori comunizarea şi a femeilor şi a bunurilor…

§15. Desigur, este foarte ciudat să te duci să cauţi o. jaraţie cu animalele pentru a susţine că funcţiile femeilor

1. Penestii erau sclavii tesalienilor. 40

— Fie întocmai acelea ale bărbaţilor1, cărora, de altfel, îi interzice orice ocupaţie casnică.

Stabilirea autorităţilor, astfel cum o propune Socrate, mai zintă multe alte primejdii: el le vrea perpetue. Numai lucrul prst3 ar fi îndestulător spre a pricinui războaie civile chiar la a. te oameni puţin geloşi de demnitatea lor, cu atât mai multntre oameni războinici şi plini de inimă. Dar această perpetuitate este de neapărată trebuinţă în teoria lui Socrate:

Dumnezeu nu varsă aurul când în sufletul unora, când în sufletul altora, ci totdeauna în aceleaşi suflete”; Socrate susţine astfel că, în chiar momentul naşterii. Dumnezeu pune aur în sufletul unora argint în sufletul altora, aramă şi fier în sufletul cele; care trebuie să fie meseriaşi sau plugari.

§16. În zadar interzice războinicilor săi toate plăcerile, totuşi nu uită a pretinde că datoria legislatorului este să facă fericit statul întreg; însă statul întreg n-ar putea fi fericit când majoritatea, ori numai câţiva membri ai săi, dacă nu toţi, sunt lipsiţi de fericire. Căci fericirea nu se aseamănă cu numerele cu soţ, a căror sumă poate avea o anumită proprietate pe care n-o are niciuna din părţi. Când e vorba de fericire, este altfel; şi dacă înşişi apărăforii statului nu sunt fericiţi, cine oare va putea pretinde să fie? După câte se pare, nu meseriaşii, nici masa de muncitori legaţi de munca mecanică.

§17. Iată unele din neajunsurile republicii lăudate de către Socrate; şi aş putea să mai citez încă multe nu mai puţin serioase.

CAPITOLUL III

şi. Aceleaşi principii se regăsesc în scrierea Legile2, compusă mai târziu. Astfel, mă voi mărgini la un mic număr de observaţii despre Constituţia pe care Socrate o propune acolo.

lucr „I, ntr”? devăr Platon susţine în Republica că femeile trebuie să ia parte la toate; n-ar. e barba! ilor, deoarece căţelele ciobăneşti păzesc turmele tot aşa de

bine ca şi C – în „V «i Republica, cartea V, pag. 451 d.

sunt scrise la bătrâneţe. Principiile stabilite de Platon sunt mai i realit dă! egile tineţe. e şi mai realiste decât în Republi

41

I I

1

În tratatul Republicii, Platon nu aprofundează, decât foart puţine chestiuni; astfel, comunismul copiilor şi al femeilor, modul de aplicare al acestui sistem, proprietatea şi organizarea ernământului. El împarte aici mulţimea cetăţenilor în două clase: muncitorii de o parte, de cealaltă războinicii; o parte a: estora, care formează o a treia clasă, deliberează cu privire la afacerile statului şi le conduce independent. Socrate a uitat să spună dacă muncitorii şi meseriaşii trebuie să fie admişi la putere într-o proporţie oarecare ori dacă trebuie să fie cu totul înlăturaţi, dacă au ori nu dreptul de a purta arme şi de a lua parte la expediţiile militare. În schimb, el crede că femeile trebuie să însoţească pe războinici în luptă şi să primească aceeaşi educaţie ca şi ei. Restul scrierii este completat fie de digresiuni, fie de consideraţii privitoare la educaţia războinicilor.

§2. În Legile nu se găsesc decât aproape numai dispoziţii legislative. Socrate este foarte concis relativ la Constituţie; dar cu toate acestea, vrând să o facă pe cea pe care o propune aplicabilă statelor în general, el revine pas cu pas la proiectul său dintâi. Dacă las la o parte comunizarea femeilor şi a averilor, totul se aseamănă în cele două republici; educaţie, eliberarea războinicilor de muncile grosolane ale societăţii, prânzuri comune, toate sunt asemănătoare. Numai atât că într-a doua el extinde prânzurile comune până şi pentru femei1 şi măreşte de la o mie la cinci mii2 numărul cetăţenilor înarmaţi.

§3. Fără nicio îndoială, dialogurile lui Socrate sunt

deosebit de vrednice de atenţie, pline de eleganţă, de originalitate, de imaginaţie; însă poate că ar fi fost greu să fie toate afirmaţiile deopotrivă de drepte. Astfel, să nu ne înşelăm, n-ar trebui altceva decât întreaga câmpie a Babilonului3 sau orice altă câmpie nesfârşită pentru mulţimea aceea care trebuie să hrănească cinci mii de paraziţi din sânul său, fără a mai număra cealaltă sumedenie de femei şi de slugi de tot felul. Fără îndoială, oricine

1. Platon, Legile, cartea VI.

2. Platon zice cinci mii patru sute, număr duodecimal (multiplu de 12), căruia îi atribuie o însemnătate deosebită. Vezi Legile, cartea V.

3. Critica lui Aristotel nu pare dreaptă. Sparta, fără să aibă câmpii ca ale Babilonului, întreţinuse până la zece mii de ostaşi (Barthelemyj.

r să creeze după voia sa fel de fel de închipuiri; însă nu le să le împingem până la imposibil şi Socrate afirmă că, în ce priveşte legislaţia, nu trebuie să dă din vedere două lucruri: pământul şi oamenii. El ar fi S adău m şi statele vecine, afară numai dacă nu se tăgăduieşte Patului orice viaţă politică externă. În caz de război, trebuie ca trta militară să fie organizată, nu numai pentru a apăra ţara, dar pentru a ataca în afară. Admiţând că viaţa războinică nu este ici aceea a indivizilor, nici a statului, totuşi trebuie să ştii să te faci temut faţă de duşmani; nu numai când năvălesc în ţară, dar şi când au evacuat-o.

§5. Cât despre întinderea loturilor proprietăţii, s-ar putea cere ca ele să fie altele decât acelea pe care le fixează Platon şi, mai ales, să fie mai precise şi mai clare. „Proprietatea, zice el, trebuie să se întindă până când satisface trebuinţele unei vieţi cumpătate”, vrând să spună prin aceasta ceea ce se înţelege îndeobşte printr-un trai bun (viaţă lesnicioasă), expresie care are desigur un înţeles cu mult mai larg. O viaţă cumpătată poate să fie

foarte anevoioasă. „Cumpătată şi liberală” ar fi fost o definiţie mult mai bună. Dacă lipseşte una din aceste două condiţii, se cade sau în lux sau în mizerie. Folosirea proprietăţii nu cere alte calităţi; astfel, nu se poate zice de întrebuinţarea proprietăţii că este blândă ori curajoasă, însă se poate vorbi de o folosire moderată şi darnică; şi acestea sunt în mod necesar virtuţile ce se pot arăta în folosirea proprietăţii.

§6. De asemenea, este o mare greşeală că Socrate împarte loturi egale tuturor cetăţenilor1, dar nu determină nimic cu privire la numărul acestora şi-i lasă să procreeze fără limită, lăsând întâmplării să echilibreze numărul legăturilor sterile cu acela al naşterilor, sub pretext că, în starea de acum a lucrurilor, pare că această echilibrare se face de la sine. Însă mai trebuie mult până a o asemănare între statul acesta şi cele existente. În cetăţile laton prescrie anume ca numărul caselor şi al loturilor să nu treacă de cinci acest în S-Ute Numărul °°piilor nu-l limitează, însă mijloacele pentru a restrânge cap iv’s. Se p POT ve (rea ’n cartea a V-a a Legilor, iar aici, în cartea aceasta, în

43

(ÎS*

noastre nu este nimeni pauper, pentru că proprietăţile se împa între copii, oricare ar fi numărul lor. Admiţând, din contră, că el vor fi indivizibile, toţi copiii supranumerari, puţini ori mulţi n vor poseda nimic.

§7. Lucrul cel mai înţelept ar fi să se limiteze populaţia nu proprietatea, şi să se fixeze un lot maximal, care nu trebuie depăşit, ţinând seamă la fixarea lui şi de proporţia eventuală a copiilor care mor şi de sterilitatea căsătoriilor. A ne lăsa la voia întâmplării, ca în cea mai mare parte dintre state, ar fi o cauză inevitabilă de mizerie în această republică; iar mizeria aduce războaiele civile şi crimele. În scopul de a preveni aceste rele unul dintre cei

mai vechi legislatori, Phaidon din Corint, decidea ca numărul familiilor şi al cetăţenilor să rămână neschimbat, chiar când loturile primitive ar fi fost toate inegale. În Legile s-a făcut tocmai contrariul. De altminteri, vom spune mai târziu părerea noastră cu privire la acestea.

§8. S-a mai omis, în tratatul Legilor, a se determina deosebirea guvernanţilor de guvernaţi. Platon se mărgineşte a spune că raportul unora cu ceilalţi va fi acelaşi ca şi al urzelii cu bătătura, făcute amândouă din alt fel de lână.

Pe de altă parte, deoarece permite creşterea bunurilor mobile până la o încincire a lor, de ce n-ar lăsa oarecare latitudine şi pământurilor? în plus, trebuie să se ia aminte că depărtarea locuinţelor una de alta este, poate, un principiu fals în economia domestică. Platon nu dă cetăţenilor săi mai puţin de două locuinţe cu totul izolate şi este întotdeauna foarte anevoios a ţine două case.

§9. Îndeobşte, sistemul politic al lui Platon nu este nici – democraţie, nici oligarhie; este guvernământul care se numeşte republică, fiindcă el se compune din toţi cetăţenii care poartă arme. Dacă el pretinde a da această Constituţie ca fiind cea mai obişnuită în cele mai multe state, poate că are dreptate. Însă este greşit dacă crede că ea vine îndată după Constituţia perfectă. Mulţi i-ar putea prefera fără ezitare pe aceea a Lacedemonei sau oricare alta ceva mai aristocratică.

1. Vezi mai jos, cartea II, cap. VI.

810 Câţiva autori pretind că Constituţia. perfectă trebuie să că elementele tuturor celorlalte iar pentru această însuşire run H” ne aceea a Lacedemonei, în care se găsesc combinate cele

61 1 mente oligarhie, monarhie şi democraţie, reprezentate, una

1 «w rp? i alta de către geronţi, a treia de către efori,

care ies totdeauna din rândurile poporului1. Alţii, este adevărat, văd în f îi elementul tiranic şi descoperă elementul democratic în prânzurile comune şi în disciplina zilnică a vieţii.

811. În tratatul Legilor2 se pretinde că trebuie a se alcătui Constituţia perfectă din democraţie3 şi din tiranie, două forme de guvernământ pe care suntem în drept ori să le negăm cu totul, ori să le considerăm ca cele mai rele din toate. Unii au deci multă dreptate să susţină o combinaţie mai largă; şi cea mai bună Constituţie este aceea care admite cât mai multe elemente diferite. Sistemul lui Platon n-are nimic monarhic; el nu este decât oligarhic şi democratic, sau mai curând are o tendinţă pronunţată către oligarhie, după cum o probează modul de instruire a magistraţilor săi. A lăsa să decidă sorţii printre candidaţii aleşi este un fapt şi în democraţie şi în oligarhie; însă a impune bogaţilor îndatorirea de a lua parte la adunări, de a numi autorităţile şi de a exercita acolo toate funcţiile politice, scutind totodată pe ceilalţi cetăţeni de aceste datorii, este o instituţie oligarhică. Tot oligarhie este a voi să chemi la putere mai ales pe bogaţi şi a rezerva funcţiile cele mai înalte censului celui mai ridicat.

§12. Alegerea Senatului său4 este, de asemenea, întocmită oligarhic. Toţi cetăţenii aleg în mod obligatoriu, însă aleg pe magistraţi din clasa întâia a censului, apoi un număr egal din clasa a doua, apoi tot aşa din clasa a treia. Numai că aici, toţi cetăţenii clasei a treia şi a patra sunt liber! să nu voteze; iar în alegerile censului al patrulea şi a clasei a patra, votul nu este obligatoriu decât pentru cetăţenii din cele două dintâi. În fine, Platon vrea ca

Popor, aici în sensul celei din urmă clase a cetăţenilor. 2În cartea III, pag. 693 d. În sens de demagogie. 4 platon. Legile, cartea VI, pag. 756 b.

toţi aleşii să se împartă egal pentru fiecare clasă de

cens. Sistemul acesta va face să precumpănească în mod necesar. cetăţenii car plătesc censul cel mai mare, căci mulţi cetăţeni săraci se \O abţine de la vot pentru că nu vor fi obligaţi la aceasta.

§13. Că o asemenea Constituţie nu este alcătuită din monarhie şi democraţie, este clar. Se poate convinge cineva de aceasta după ceea ce am spus; şi se va încredinţa şi mai bine când voi vorbi1 despre acest fel particular de Constituţie. Aici voi adăuga numai că este primejdios a alege pe magistraţi după o listă de candidaţi aleşi. Este suficient atunci ca oricâţi cetăţeni, chiar un mic număr, să se unească, pentru a dispune mereu de alegeri.

§14. Termin aici observaţiile mele cu privire la sistemul dezvoltat în tratatul Legilor.

CAPITOLUL IV

şi. Mai sunt şi alte Constituţii care se datoresc fie unor simpli cetăţeni, fie unor filosofi şi oameni de stat. Toate însă se apropie de Constituţiile existente după care se guvernează acum statele mai mult decât cele două republici ale lui Platon. Nimeni până la el nu a vrut să introducă asemenea inovaţii precum comunizarea femeilor şi a copiilor şi mesele comune ale femeilor. Multora, lucrul de căpetenie li se pare a fi organizarea proprietăţii, izvorul unic, după părerea lor, al tulburărilor sociale. Phaleas din Calcedon, călăuzit de această idee, a susţinut principiul că averile trebuie să fie toate egale.

§2. Nu i se pare anevoie a crea egalitatea chiar de la început la întemeierea statului; şi deşi mai anevoie de introdus în statele constituite mai demult, această egalizare se poate realiza totuşi, după el, obligând pe bogaţi să dea zestre, dar să nu primească, iar pe săraci să primească, dar să nu dea. Platon, după cum am spus, scriind Legile, credea că e necesară o oarecare inegalitate a averilor, însă astfel încât fiecărui cetăţean să i se asigure legal o cât de mică avere şi, pe de altă parte, să nu-i fie

îngăduit nimănui

1 Vezi mai jos. cartea VI, cap. V, §§4 şi următoarele.

a depăşi todncitul unu. minimum determina

S3 Nu trebuie să se uite, când se aduc asemenea legi, un neglijat de către Phaleas şi Pluton: anume, când se fixează Cantitatea averilor, trebuie să se fixeze şi numărul copiilor1.

Dacă I

l Cantitatea

Dacă numărul copiilor este necorespunzător faţă de proprietate, bui să se înfrângă legea în mod necesar; şi chiar fără Infracţiuni, este primejdios ca atâţia cetăţeni dintre cei înstăriţi să devină săraci, căci va fi lucru greu ca aceştia să nu devină revoluţionari.

84 Această influenţă a egalităţii averilor asupra asociaţiei politice a fost înţeleasă de către unii dintre vechii legiuitori; dovadă Solon, în legile sale, dovadă decretul care interzice achiziţia nelimitată de pământuri. Potrivit aceluiaşi principiu, unele legiuiri, cum e aceea din Locrida, interzic a se vinde avutul propriu altfel decât în caz de nenorocire bine constatată sau prescriu să se păstreze loturile de la început.

Abrogarea unei legi de felul acesta la Leucade a făcut Constituţia cu totul democratică, pentru că de atunci oricine putea să obţină magistraturi, fără condiţiile de cens cerute altă dată.

§5. Însă chiar egalitatea aceasta, dacă o presupunem stabilită, nu împiedică ca limita legală a averilor să devină ori prea largă, ceea ce ar aduce în cetate luxul şi trândăvia, ori prea strâmtă, ceea ce ar aduce strâmtorarea printre cetăţeni. Astfel, nu este de ajuns că legiuitorul va fi făcut egale averile, mai trebuie să le şi dea proporţii juste. A fi găsit această măsură perfectă pentru toţi cetăţenii înseamnă a nu fi făcut încă nimic; chestiunea cea mai

însemnată este de a nivela pasiunile mai devreme decât proprietăţile, iar egalitatea aceea nu rezultă decât din educaţie, organizata de legi bune.

§6. Phaleas ar putea răspunde aici că tocmai aceasta a spus

Şi el, căci, după părerea sa, bazele oricărui stat sunt egalitatea de e şi egalitatea de educaţie. Dar această educaţie în ce va a Aceasta trebuie să ni se spună. A fi făcut-o una şi aceeaşi nasuri să „** ” S poate a (uee oricărei legi de împroprietărire care nu ia Prolific a lmf „edit: e Pulve” zarea loturilor prin moştenire, mai ales la un popor

Băştii pentru toţi nu înseamnă nimic. Ea poate fi foarte bine im

„Ei pl I

aceeaşi pentru toţi cetăţenii şi cu toate acestea să fie astfel încât să nu se aleagă (de pe urma ei) decât cu o lăcomie nesăturată d avere sau de onoruri sau cu amândouă aceste pasiuni deodată

§7. Mai mult, revoluţiile se produc tot aşa de bine di egalitatea onorurilor ca şi din inegalitatea averilor. Numai pretendenţii ar fi aici diferiţi. Vulgul se revoltă din pricina inegalităţi averilor şi oamenii superiori sunt indignaţi din cauza împărţirii egale a demnităţilor; aşa este vorba poetului:

„Ce! bravui şi cu laşul, să aibă cinste egală!” 1

Oamenii sunt împinşi la crimă nu numai de nevoia celor necesare, pe care Phaleas crede că o poate satisface cu egalitatea averilor, un mijloc foarte bun, după el, de a împiedica ca unul să jefuiască pe altul pentru a nu muri de foame ori de frig; ei mai sunt împinşi la aceasta şi de trebuinţa de a stinge dorinţele lor prin satisfacerea lor. Dacă aceste dorinţe sunt dezordonate, oamenii vor recurge la ciimă spre a vindeca răul care îi chinuieşte; mai adaug că se vor deda la aceasta nu numai din acest motiv, dar şi

din motivul simplu – dacă capriciul lor îi duce într-acolo – de a nu fi tulburaţi în plăcerile lor.

§8. Care va fi leacul acestor trei rele? Mai întâi proprietatea, oricât de mică ar fi, şi deprinderea muncii; apoi cumpătarea şi, în sfârşit, pentru cel ce vrea să-şi găsească fericirea în el însuşi, leacul nu va fi de căutat aiurea, ci în filosofie, căci plăcerile exterioare nu se pot lipsi de mijlocirea oamenilor. Prisosul, iar nu nevoia, face să se săvârşească crimele cele mari. Nimeni nu uzurpă tirania spre a se apăra de intemperii; şi pentru acelaşi motiv, cinstea cea mai mare nu se dă ucigaşului unui nou, ci asasinului unui tiran. Astfel, mijlocul politic propus de către Phaleas nu dă garanţie decât contra crimelor de mică însemnătate.

§9. Pe de altă parte, instituţiile lui Phaleas nu privesc decât ordinea şi fericirea interioară a statului; trebuia să se mai prezinte şi un sistem de relaţii cu popoarele vecine şi cu străinii. Statul are deci în mod necesar nevoie de o organizaţie militară, iar Phaleas nu spune nimic despre aceasta. A mai săvârşit o asemenea

1. iliada, cântul IX, vers 319.

Cu privire la finanţele (publice): ele trebuie să fie omisiune e nvmai spre a mulţumi trebuinţele interioare, dar îndestulătoare primejdiile din afară. Astfel, n-ar trebui ca Ş ta lor să ispitească lăcomia vecinilor mai puternici decât i prea slabi pentru a respinge un atac, şi nici ca neînsema lor să împiedice a se susţine războiul chiar contra unui duşman de egală forţă şi număr.

810 Phaleas a tăcut cu privire la aceasta chestiune; însă ebuie să ne încredinţăm bine că însemnătatea veniturilor este un punct important în politică. Adevărata limită este, poate, ca învingătorul să nu găsească niciodată o despăgubire a războiului în avuţia cuceririi sale şi ca ea să nu poată restitui nici măcar unor duşmani mai săraci

cheltuielile războiului. Când Autophradate1 veni să asedieze localitatea Atârneus, Eubul2 îl sfătui să calculeze timpul şi banii pe care trebuia să-i cheltuiască pentru cucerirea ţării, promiţându-i să evacueze imediat Atârneus în schimbul unei despăgubiri cu mult mai mici. Propunerea aceasta făcu pe Autophradate să se răzgândească şi el ridică îndată asediul.

§11. Egalitatea de avere între cetăţeni serveşte desigur, o recunosc, să preîntâmpine tulburările civile. Însă, vorbind drept, mijlocul nu este suveran; oamenii superiori vor fi nemulţumiţi să aibă numai porţiunea comună şi aceasta va fi adesea o pricină de tulburare şi revoluţie. Mai mult încă, lăcomia oamenilor este nesăţioasă: la început se mulţumesc cu doi oboli3; de îndată ce şi-au strâns din ei un patrimoniu, trebuinţele lor cresc fără încetare, până ce dorinţele lor nu mai cunosc margini; şi cu toate că stă în firea lăcomiei de a nu avea margini, cea mai mare parte dintre oameni nu trăiesc decât pentru a o potoli.

1 Autophradate, satrapul Lydiei, asedia Atârneus în 362, la finele domniei lui Anaxerxe Memnon.

ca 2 l Eub” 1. era domr>itorul Atârneei, oraş în Mysia (în faţa insulei Lesbos), pe

— A stăpânit apoi Hermias, sclavul său. Hermias a fost mult timp amicul lui

Stofei, cu care a trăit împreună trei ani, de la 346 – 343. Vezi Diogene Laerţiu, a. a lui Aristotel. După o epigramă a lui Theocrit, Aristotel pusese să se construiască un mormânt măreţ lui Hermias şi lui Eubul.

obolal Crede Că V°rba de leafa Judecătorilor din Atena: era la început de un ohspr! °? S ridică la doi l-ar Penele o făcu de trei. Aristofan făcuse aceeaşi SErvatle- Vez> Adunarea Femeilor, vers. 302 şi 380.

§12. Deci este mai bine să ne ridicăm până la princip acestei neorânduieli; în loc de a nivela averile, trebuie să vă astfel încât oamenii moderaţi din temperament să nu vrea să îmbogăţească, iar cei răi să nu poată; şi mijlocul adevărat este H a le lua acestora din urmă, prin minoritatea lor, posibilitatea să devină vătămători şi de a-i apăra pe cei dintâi.

Phaleas n-are dreptate nici când numeşte, în mod general egalitatea averilor ceea ce este de fapt numai împărţirea egală a pământului, la care se şi mărgineşte; căci averea mai cuprinde sclavii, turmele, banii şi toate acele proprietăţi care se numesc mobiliare. Legea egalităţii trebuie întinsă la toate aceste obiecte sau cel puţin trebuie a le supune la anumite limite legale, ori a nu hotărî absolut nimic relativ la proprietate.

§13. Legiuirea lui Phaleas pare, de altminteri, că n-a avut în vedere decât un stat puţin întins, pentru că în el toţi meseriaşii trebuie să fie proprietatea statului, fără să formeze o clasă accesorie de cetăţeni. Dacă lucrătorii însărcinaţi cu toate lucrările, aparţin statului, trebuie ca aceasta să se facă în condiţiile stabilite pentru aceia din Epidamn1 sau pentru aceia din Atena de către Diofante2.

§14. Ceea ce am spus despre Constituţia lui Phaleas este de ajuns ca să i se judece meritele şi defectele.

CAPITOLUL V

şi. Hippodamus din Milet3, fiul lui Euryfon, acela care, inventând împărţirea oraşelor în străzi, a aplicat această împărţire nouă Pireului şi care arăta de altminteri în întreg modul său de viaţă o vanitate nemăsurată, plăcându-i să sfideze opinia publică cu luxul cailor săi şi eleganţa gătelii sale, purtând pe deasupra, vara ca şi iarna, haine deopotrivă de simple şi deopotrivă de

1. Epidamn, apoi Dyrrachium, astăzi Durazzo, la marea Adriatică. colonie Corcyrei şi a Corintului, fundată în a XXXVIII-a olimpiadă. Vezi şi cartea VIII cap. I. §6 şi

cartea III, cap. XI, şi.

2. Diofante – arhonte al Atenei în 394 î.Hr.

3. Vezi şi cartea IV, cap. X, §4. Vezi Geografia lui Strabon. cartea XIV. pag 622. Vezi Xenofon, Hellenicele, cartea II, cap. IV.

50

e avea pretenţia că nu ignoră nimic din toată natura, calde, om totodată primul care, fără să fi mânuit vreodată

Hippod în aventurat să publice ceva despre cea mai afacerile pumii-o.

— Formă de guvernare.

Ş2 Republica sa se compunea din zece mii de cetăţeni.

— Rtâti în trei clase: meseriaşii, agricultorii şi apărătorii cetăţii, 1CSstia înarmaţi. El împărţea pământul în trei părţi: una consacrată lui alta publică şi a treia, posesiune individuală. Aceea care „trebuia să procure suma cheltuielilor legale ale cultului zeilor era porţiunea consacrată; aceea care trebuia să hrănească pe războinici, porţiunea publică; aceea care era a plugarilor, porţiunea individuală. Era de părere că şi legile nu pot fi decât de trei feluri, pentru că acţiunile judecătoreşti, după el, nu pot izvorî decât din trei obiecte: injurii, daune şi omucideri.

§3. Instituia un tribunal suprem şi unic, la care vor apela toate procesele ce vor părea rău judecate. Acest tribunal se compunea din bătrâni, pe care i-ar ridica acolo alegerea. Cât despre forma judecăţii, Hippodamus respingea votul cu bile. Fiecare judecător trebuia să poarte o tăbliţă pe care să scrie, dacă condamnă pur şi simplu, s-o lase goală, dacă achita în acelaşi mod, şi pe care să scrie motivele sale, dacă condamna sau achita numai în parte. Sistemul de acum îi părea vicios, întrucât el sileşte adesea pe judecători să comită un sperjur, dacă votează în mod absolut într-un sens sau altul.

§4. El mai garanta prin lege recompensele datorate descoperirilor politice de utilitate obştească şi asigura educaţia copiilor lăsaţi de către războinicii morţi în lupte, punând-o în sarcina statului. Această din urmă instituţie îi aparţine în mod exclusiv, ar astăzi Atena şi alte state se bucură de o instituţie asemănătoa-Toţi magistraţii trebuiau să fie aleşi de către popor, iar poporul, Pentru Hippodamus, se compune din cele trei clase ale statului.

a numiţi> magistraţii sunt însărcinaţi cu supravegherea weselor obşteşti, a afacerilor străine şi cu tutela orfanilor.

am acestea sunt dispoziţiile mai însemnate din Constituţia ippd

I
CENTRALA
UNIVE – ftăl TMIA
LUCIAN BL & GA*
Ciut – N «et

§5. Mai întâi, se poate găsi o oarecare dificultate clasificare de cetăţeni în care plugari, meseriaşi şi războirii 1 parte egală la guvernare: cei dintâi fără arme, secunzii fără şi fără pământ, adică aproape sclavi ai celor din urmă, care înarmaţi. Ce este mai mult, este cu neputinţă ca toţi să poată I parte la funcţiile publice. În mod necesar, trebuie aleşi din da militarilor şi generalii şi paznicii cetăţii şi, se poate zice tot1 funcţionarii mai însemnaţi. Dar dacă meseriaşii şi agricultorii sui înlăturaţi de la guvernul cetăţii, cum vor putea să aibă vreun interes pentru conservarea ei?

§6. Dacă se obiectează că clasa militarilor va fi mai puternică decât celelalte două, să observăm mai întâi că lucrul nu e uşor; căci ei nu vor fi numeroşi. Dar dacă sunt cei mai puternici la ce să se mai dea drepturi politice şi restului cetăţenilor şi a-i face astfel să decidă de numirea

magistraţilor? Ce mai fac, pe lângă aceasta, agricultorii în republica lui Hippodamus? Meseriaşii sunt absolut trebuincioşi şi aici, ca pretutindeni; şi ei pot trăi aici, ca şi în celelalte state, din meseria lor. Dar în ce priveşte pe plugari, în cazul când ar fi însărcinaţi să îngrijească de întreţinerea militarilor, s-ar putea, cu drept cuvânt, să se facă din ei membri ai, statului; aici, din contra, ei sunt stăpâni ai unor pământuri care le aparţin lor ca proprietate (individuală), iar ei nu le vor cultiva decât în folosul lor.

§7. Dacă militarii cultivă personal pământurile publice atribuite lor pentru întreţinerea lor, atunci clasa militarilor nu va fi deosebită de cea a plugarilor şi, cu toate acestea, legiuitorul pretinde că le distinge. Dacă mai sunt şi alţi cetăţeni decât militarii şi muncitorii (de pământ) care au în stăpânire proprie avere imobilă, aceşti cetăţeni vor forma în stat o a patra clasă, fără drepturi politice şi străină de Constituţie. Dacă se lasă în seama aceloraşi cetăţeni cultura proprietăţilor publice şi aceea a proprietăţilor particulare, nu se va mai şti precis ce trebuie să cultive fiecare pentru nevoile a doua familii; şi în acest caz, pentru ce să nu se dea de la început plugarilor unul şi acelaşi lot de pământ, atâta cât să le ajungă pentru hrana lor şi pentru aceea pe care o pregătesc militarilor?

52

Toate puncte sunt foarte încurcate în Constituţia lui

°, cea sa relativă la judecăţi nu este nici ea mai bună.

— „ngăduind judecătorilor să dividă sentinţa lor mai curând

Apa într-un mod absolut, ea îi reduce la rolul de simpli Sistemul acesta se poate admite, chiar când judecătorii meroşi numai în sentinţele arbitrale, discutate în comun

— Tre' aceia care le dau; însă nu este admisibil

pentru tribunale cei mai mulţi legiuitori au avut mare grijă să interzică orice comunicaţie între judecători.

Ş9 Care nu va fi de altminteri confuzia când, într-o afacere de interes, judecătorul va acorda o sumă care nu va fi câtuşi de puţin deopotrivă cu aceea pe care o cere reclamantul? Reclamantul cere douăzeci de mine, un judecător acordă zece, altul mai mult, altul mai puţin; acesta cinci, celălalt patru; iar aceste divergenţe se vor ivi fără îndoială; în fine, unii acordă suma întreagă, ceilalţi o refuză. Cum să se împace toate voturile acestea? Cel puţin cu achitarea ori condamnarea absolută, judecătorul nu se expune nici unui risc de a fi sperjur, pentru că acţiunea a fost intentată dintotdeauna într-un mod absolut; iar achitarea nu vrea să spună că nu se datorează nimic reclamantului, ci numai că nu i se datorează douăzeci de mine; ar fi sperjur numai când ar vota cele douăzeci de mine, deşi nu crede în conştiinţă că pârâtul le datorează într-adevăr.

§10. Cât despre recompensele asigurate acelora care facvreo descoperire utilă societăţii, este o lege care poate deveni primejdioasă

Şi numai cu o aparenţă seducătoare. Aceasta va fi izvorul multor intrigi, poate chiar al unor revoluţii. Hippodamus atinge aici o chestiune cu totul alta, un subiect cu totul diferit: este oare în folosul on în paguba statelor să schimbe instituţiile lor vechi, chiar când pot

I le înlocuiască cu altele mai bune? Dacă decidem că ele au eresul să nu le schimbe, tot nu s-ar putea admite proiectul lui

PPodamus fără o cercetare matură; căci un cetăţean ar putea

„” opune anularea Constituţiei şi a legilor ca pe o binefacere publică.

treb. Pentru că am indicat această chestiune, credem că s-a intrăm în câteva explicaţii mai complete; căci ea

este, o

53

repet, foarte controversabilă şi s-ar putea tot aşa de bine să se dea preferinţă sistemului inovator. Inovaţia a folosit tuturor ştit] medicinei, care a scuturat practicile sale vechi, gimnasticii i 1 general tuturor artelor în care se exercită facultăţile omeneşteum şi politica trebuie să ia rând printre ştiinţe, este clar acelaşi principiu se potriveşte şi pentru ea.

§12. S-ar putea adăuga că faptele însele dau mărturie desn această aserţiune. Legile strămoşilor noştri erau de o barbarie simplitate izbitoare; grecii multă vreme nu umblau decât înarmaţi1 şi-şi vindeau femeile. Puţinele legi antice ţ are ne-au rămas sunt de o naivitate de necrezut. La Cume2, spre exemplu, legea relativă la omor declară vinovat pe acuzat în cazul în care acuzatorul ar aduce un oarecare număr de martori, care puteau fi luaţi chiar dintre rudele victimei. Oamenii caută, în general, nu ceea ce este antic, ci ceea ce este bun. Cei dintâi strămoşi ai noştri, fie că au ieşit din sânul pământului, fie că au supravieţuit vreunei catastrofe3, se asemănau probabil cu vulgul şi ignoranţii din zilele noastre; aceasta, cel puţin, este ideea pe care ne-o dă tradiţia despre uriaşi, fiii pământului, şi ar fi o absurditate vădită să te iei după părerea acelor oameni. Pe deasupra, raţiunea ne spune că legile scrise nu trebuie păstrate neschimbate. Politica, ca şi celelalte ştiinţe, nu poate nici ea preciza toate amănuntele. Legea trebuie să dispună absolut într-un mod general, pe când actele omeneşti reprezintă toate cazuri particulare. Urmarea necesară a lucrului acestuia este că, la anumite epoci, trebuie să se schimbe anumite legi.

§13. Însă privind lucrurile dintr-un alt punct de vedere, nu s-ar putea cere destulă circumspecţie. Dacă îmbunătăţirea dorită este neînsemnată, este clar că, spre a evita deprinderea nenorocită a schimbării prea lesnicioase

a legilor, trebuie să tolerăm câteva incongruenţe ale legiuirii şi guvernământului. Folosul inovaţiilor ar fi mai mic decât primejdia deprinderii nesupunerii.

1. Tucidide, cartea I, cap. V, a descris aceste moravuri antice ale grecilor.

2. lume sau Cyme, oraş al Eolidei, în Asia Mică. Vezi şi cartea VIII. cap.

§3.

nană

3. Aristotel presupune, împreună cu toată antichitatea, că specia ui supravieţuit prefacerilor pe care le-a suferit Pământul. Vezi şi Platou. Legi cartea III, pag. 677 este şi Meteorologia lui Aristotel, cartea I, cap. XIV.

54

814 S-ar putea chiar respinge ca inexactă comparaţia politicii 1 lalte ştiinţehnoyaţia în legi este cu totul altceva decât în pentru a se face ascultată, n-are altă putere decât a obi-l iar obiceiul nu se formează decât cu timpul şi după ani; aşa a schimba în mod uşuratic legile în fiinţă pentru altele noi îno «lăhi tot pe atât forţa legii. Şi chiar admiţând folosul ovaţiei, ne putem întreba dacă în orice stat iniţiativa legilor trebuie lăsată tuturor cetăţenilor, fără deosebire, ori păstrată numai câtorva; căci există în această privinţă sisteme foarte deosebite.

Însă să limităm aici aceste consideraţii, care vor mai găsi un loc şi aiurea.

CAPITOLUL VI

şi. Cu privire la Constituţiile Lacedemonei şi a Cretei1 se pot pune două chestiuni care se aplică deopotrivă şi tuturor celorlalte: întâia, care sunt meritele şi defectele acestor state, comparate cu tipul Constituţiei perfecte2; a doua, dacă nu cuprind nimic contradictoriu cu principiul şi natura proprie a acestor Constituţii.

§2. Într-un stat bine constituit, cetăţenii nu trebuie să se îndeletnicească cu primele necesităţi ale vieţii; acesta e

un punct pe care-l recunoaşte toată lumea; numai modul de realizare prezintă unele dificultăţi. De multe ori, sclavia peneştilor a fost primejdioasă pentru tesalieni, cum a fost şi aceea a hiloţilor pentru spartani. Ei sunt inamicii perpetui, veşnic la pândă după un pnlej de a se folosi de vreo calamitate.

§3. Creta n-a avut niciodată a se teme de aşa ceva; iar cauza acestui lucru este probabil faptul că statele deosebite care o alcă

se> deşi poartă războaie între ele, n-au dat niciodată sprijin

1 revolte care se putea întoarce contra lor înşile, pentru că toa

— cauperieci3. Lacedemona, dimpotrivă, n-avea decât duşmani

Vezi cap. VII, analiza Constituţiei cretane. 3 p. Începutul cărţii IV.

Starea Io C „” ” se şerl: să mă mu t c’e pământ decât de stăpânii lor. era mai Pu? în aspră decât a sclavilor propriu-zişi.

55

Jâfo;

În jurul ei: Messenia, Argolida, Arcadia. Cea dintâi răzvrătire sclavilor izbucni la tesalieni tocmai cu prilejul războiului 1 contra aheenilor, perebilor şi magnezienilor, popoare vecine

§4. Dacă este vreo chestiune care cere o atenţie încordat* aceea este negreşit purtarea pe care trebuie să o avem faţă de sclavi. Trataţi cu blândeţe, ei devin obraznici şi cutează îndată să se creadă egalii stăpânilor lor; trataţi cu severitate, ei conspiră contra lor şi îi urăsc. Evident, nu s-a dezlegat prea bine problema când cineva nu este în stare să provoace decât aceste sentimente în inima hiloţilor săi.

§5. Relaxarea legilor lacedemoniene cu privire la

femei este totodată contrară spiritului Constituţiei şi bunei ordini a statului. Bărbatul şi femeia, amândoi elemente ale familiei, alcătuiesc totodată, se poate zice, şi cele două părţi ale statului: aici bărbaţii, dincolo femeile; aşa că pretutindeni unde Constituţia a orânduit rău poziţia femeilor trebuie să se spună că o jumătate a statului este fără legi. Se poate vedea aceasta în Sparta: legiuitorul, impunând tuturor membrilor republicii să-e temperanţă şi fermitate, a reuşit în mod glorios cu privire la bărbaţi; însă n-a reuşit deloc cu privire la femei, a căror viaţă se petrece în toate neorânduielile şi excesele luxului.

§6. Urmarea necesară este că, sub un asemenea regim, banul trebuie să fie în mare cinste, mai ales când bărbaţii sunt împinşi a se lăsa dominaţi de către femei, pornire obişnuită la popoarele energice şi războinice. Fac totuşi excepţie celţii şi alte câteva naţiuni care, zice-se, cultivă făţiş amorul viril. Este foarte adevărată ideea mitologului aceluia care, cel dintâi, concepu unirea lui Ares cu Aphrodita; căci toţi războinicii sunt în mod firesc aplecaţi spre amorul unuia sau celuilalt sex.

§7. Lacedemonienii n-au putut scăpa de această condiţie generală şi atât timp cât a durat puterea lor, femeile lor au hotărât soarta multor afaceri. Dar atunci ce deosebire e între faptul ca femeile guvernează în persoană ori că aceia care guvernează sunt conduşi de către ele? Rezultatul este totdeauna acelaşi. Cu o îndrăzneală cu desăvârşire nefolositoare în împrejurările de ran ale vieţii şi care devine bună numai pentru război, lacedemoniene

56

le de război, au fost în schimb foarte păgubitoare băr – 10 Invazia tebană1 a arătat foarte bine aceasta; inutile ca ba” deni aiurea, ele au pricinuit în cetate o tulburare mai mare înşişi inamicii.

S8 Nu fără pricină, în Lacedemona s-a neglijat, chiar de la – ne educaţia femeilor. Reţinuţi multă vreme în afară,

în nul luptelor contra Argolidei şi mai târziu contra Arcadiei şi Messeniei, oamenii pregătiţi de către viaţa de tabără, şcoală atâtor virtuţi, au constituit, după pace, o materie docilă pentru reforma legiuitorului. Cât despre femei, Lycurg, zice-se, după ce a încercat să le supună legilor, a trebuit să cedeze împotrivirii lor şi să părăsească proiectele sale.

§9. Astfel, oricare ar fi fost înrâurirea lor mai apoi, numai lor li se datorează această lacună a Constituţiei. Cercetările noastre au ca obiect, de altminteri, nu lauda ori critica a orice ar fi, ci examinarea calităţilor şi defectelor guvernămintelor. Voi repeta totuşi că neorânduiala femeilor, pe lângă că este în sine o pată pentru stat, împinge pe cetăţeni la lăcomie neînfrânată de avuţie.

§10. Un alt defect care se poate adăuga la acelea observate în Constituţia Lacedemonei este disproporţia proprietăţilor. Unii stăpânesc averi imense, alţii n-au aproape nimic; iar pământul este în mâna câtorva indivizi. Aici vina este chiar a legii. Legiuirea a asociat, şi cu drept cuvânt, un fel de necinste de cumpărarea şi vânzarea unui patrimoniu, dar ea a permis a dispune după voie de avere, fie prin donaţii între vii, fie prin testament. Cu toate acestea, de o parte şi de alta, urmarea este aceeaşi.

§11. Pe lângă asta, două cincimi ale pământului sunt în posesiunea femeilor, pentru că un mare număr dintre ele rămân ice moştenitoare şi pentru că li s-a constituit zestre considerabilă. Ar fi fost cu mult mai bine ori să se fi anulat cu

°tul instituţia dotelor, ori să le fi fixat la un procent foarte redus

— puţin mai mic. În Sparta, din contra, cineva poate se dea vrea pe unica sa moştenitoare; iar dacă tatăl moare fără să sament, tutorele poate s-o mărite pe pupilă după alegerea

— 5 ale că o ţară care este în stare să înarmeze cinci

aZla lui Epaminondas în Laconia are loc în anul 367 î.Hr.

57

sprezece sute de călăreţi şi treizeci de mii hopliţi deabia o mie de combatanţi.

numără

§12. Faptele însele au arătat îndeajuns viciul legii în acea – privinţă; statul n-a putut suporta o singură înfrângere1 şi tocm lipsa de oameni l-a ucis. Se zice că sub regii dintâi, spre a înlătur neajunsul acesta grav pe care trebuia să-l aducă războaiele luna-se dădu drept de cetăţenie străinilor; iar spartanii erau atunci zice-se, aproape vreo zece mii. De este adevărat ori neadevărat faptul acesta, interesează puţin; cel mai bun lucru ar fi să se asigure populaţia războinică a statului, făcând averile egale.

§13. Dar însăşi legea relativă la numărul copiilor se opune acestei îmbunătăţiri. Legiuitorul, în scopul de a mări numărul spartanilor, a făcut totul pentru a împinge pe cetăţeni să procreeze atât cât vor putea. Prin lege, tatăl a trei fii este scutit de gardă; cetăţeanul care are patru este scutit de orice impozit. Totuşi, se putea prevedea fără greutate că, mărindu-se numărul cetăţenilor, păstrând însă aceeaşi împărţire a pământurilor, nu se ajungea decât la mărirea numărului nenorociţilor.

§14. Instituţia eforilor este tot atât de defectuoasă. Deşi ei alcătuiesc cea dintâi şi cea mai puternică magistratură, toţi sunt luaţi din rândurile de jos ale spartanilor. Aşa s-a întâmplat că funcţiile acestea eminente s-au încredinţat unor oameni cu totul săraci, care s-au vândut din cauza mizeriei. S-ar putea cita multe exemple, dar ceea ce s-a petrecut în zilele noastre cu prilejul andriilor2 o probează îndeajuns. Câţiva oameni cumpăraţi prin bani au ruinat, cel puţin atât cât le-a stat în puterea

lor, statul. Puterea nelimitată şi, s-ar putea zice, tiranică a eforilor i-a silit chiar pe regi să se facă demagogi. Constituţia a primit astfel o îndoită lovitură, iar aristocraţia a trebuit să facă loc democraţiei.

§15. Trebuie să recunoaştem totuşi că această magistratură poate da stabilitate guvernului. Poporul rămâne calm3 când ia

1. Bătălia de la Leuctra, 371 î.Hr.

2. Andrii. Cuvântul poate însemna „locuitorii din Andros" şi „prânzuri e comune"; însă Aristotel spune el însuşi mai departe, în cartea II. cap. VII, v „vorba aceasta, cu sensul de „prânz comun", este cuvânt vechi.

3. Vezi mai sus, cartea II, cap. III, §10.

ceea ce seistratura supremă; iar rezultatul acesta, fie că-l parte la în iuitorul; fie că-l aduce întâmplarea, nu este mai puţin – t „Statul nu-şi poate găsi salvarea decât cu învoirea prielni. fiinţa şi durata lui. Or, aceasta este tocmai se întâlneşte în Sparta: regalitatea este mulţumită cu ik care îi sunt date; clasa de sus, cu locurile Senatului, a „intrare este răsplata virtuţii; în fine, restul spartanilor, cu foriile, care se bazează pe alegerea obştească.

SI6 Dar dacă e bine să se lase pe seama votului universal alegerea eforilor, ar fi trebuit, de asemenea, să se fi găsit un mod de alegere mai puţin copilăresc1 decât sistemul actual. Pe de altă parte, fiindcă eforii, deşi aleşi din rândurile cele mai obscure, hotărăsc în mod suveran în procesele însemnate, ar fi fost bine ca acestea să nu fie lăsate la arbitrarul lor, ci să se impună judecăţilor lor reguli scrise şi legi pozitive. În fine, chiar moravurile eforilor nu sunt în armonie cu spiritul Constituţiei, pentru că ele sunt foarte neînfrânate, iar restul cetăţii este supus unui regim care s-ar putea socoti mai curând de o severitate excesivă; astfel, eforii n-au curajul să se supună lui şi eludează legea, dedându-se pe ascuns tuturor

plăcerilor.

§17. Instituţia Senatului2 este de asemenea foarte departe de a fi perfectă. Compus din oameni în vârstă matură şi a căror educaţie pare că le asigură meritul şi virtutea, s-ar putea crede că adunarea aceasta prezintă toate garanţiile statului. Dar a lăsa în mâna unor oameni hotărârea în chestiuni importante pe tot restul vieţii lor este o instituţie al cărei folos se poate contesta, căci mteligenţa, ca şi corpul, are bătrâneţea sa, iar primejdia este atât le mare, încât educaţia senatorilor n-a împiedicat pe legiuitor să se îndoiască de virtutea lor.

8 io. S-au văzut oameni investiţi cu această magistratură Tejs-au lăsat cumpăraţi şi care au jertfit hatârului interesele

Lvr”, U a egere al eforilor, era acelaşi ca al senatorilor. Plutarh, Viaţa lui 87) că „s vi> SP, îi descrie pe acesta din urmă. Tucidide zice (cartea I, cap. Politicii Partanu aleg cu irigate, nu cu voturi”. Vezi şi cartea II, cap. VI, §18 ai fost întemeiat de Lycurg. Membrii lui erau în număr de 28 ori 30 şi vârsta de cel puţin 60 ani.

59

statului. Astfel, ar fi fost mai bine de a nu-i face nerăspn cum sunt în Sparta. Ar fi greşit să se creadă că suprave h I eforilor chezăşuieşte răspunderea tuturor magistraţilorace rea I însemna să se atribuie prea multă putere eforilor şi, de ajtl I nu în sensul acesta recomandăm responsabilitatea. Trebu «adăugăm că alegerea senatorilor este în forma sa tot a-copilărească ca aceea a eforilor şi nu s-ar putea încuviim cetăţeanul care este vrednic de a fi chemat într-o funcţie puhr să vină s-o ceară în persoană. Magistraturile trebuie încredinţ meritului, fie că le primeşte, fie că le refuză.

§19. Dar aici legiuitorul s-a călăuzit după principiul car pătrunde toată Constituţia sa. Numai aţâţând ambiţia cetăţenilor el procedează la alegerea senatorilor, căci

niciodată cineva nu solicită o magistratură decât din ambiţie; şi cu toate acestea, cele mai multe dintre crimele conştiente ale oamenilor n-au alt izvor decât ambiţia şi lăcomia.

§20. Cât despre regalitate, voi cerceta în altă parte1 dacă ea este o instituţie rea ori bună pentru state. Dar, desigur, organizarea pe care a primit-o şi o păstrează2 în Lacedemona nu echivalează cu alegerea pe viaţă a fiecăruia dintre cei doi regi. Legiuitorul însuşi n-a mai avut nicio speranţă cu privire la virtutea lor şi legile sale probează că el nu se încredea nici în probitatea lor. Astfel, lacedemonienii i-au pus adesea pe duşmanii lor personali3 să-i însoţească în expediţiile militare, iar discordia celor doi regi li se părea că este spre paza statului.

§21. Prânzuţile comune, pe care ei le numesc Phidiţii, au fost, de asemenea, rău organizate, iar vina este a întemeietorului lor. Cheltuielile trebuiau puse în sarcina statului, ca în Creta4. În Lacedemona, din contră, fiecare trebuie să aducă acolo partea prescrisă de lege, deşi sărăcia prea mare a câtorva cetăţeni nu le permite să facă nici măcar aceste cheltuieli. Intenţia legiuitorului

1. Vezi cartea III, cap. şi XI.

2. Se ştie că cei doi regi ai Spartei au fost aleşi totdeauna dintre primi! născu, ai celor două ramuri ale familiei Heraclizilor.

3. Xenofon, Republica Lacedemonei, cap. XIII. §5. De obicei, doi efori însoţeau pe rege.

4. Vezi mai jos, cap. VII, §4.

este deci cu comune un zădărnicită; el voia să facă din prânzurile cu totul popular şi, din cauza legii, ele nu. lua parte la acestg prânzuri estea din cele mai vechi timpuri, dreptul politic nu de recât cu condiţia aceasta; iar el este pierdut pentru ţi poate suporta sarcina aceasta

822 Cu drept cuvânt s-a criticat legea relativa la

amirali; ea or de neînţelegeri, căci aceasta va să zică a crea, alături care sunt în tot timpul vieţii lor generalii armatei de scat o altă regalitate, aproape tot aşa de puternică ca şi a lor.

§23 întregului sistem al legiuitorului i se poate adresa imputarea pe care i-a făcut-o deja Platon în Legile sale2: el tinde numai şi numai să dezvolte o singură virtute, curajul războinic. Nu tăgăduiesc folosul curajului spre a ajunge la dominaţie, dar Lacedemona s-a menţinut tot timpul cât a făcut războaie; triumful a ruinat-o, pentru că nu ştia să se bucure de pace şi fiindcă ea nu se dedase unor exerciţii ceva mai înalte decât acelea ale luptelor. O greşeală nu mai puţin gravă este că, deşi recunoaştem că cuceririle sunt răsplata virtuţii, iar nu a laşităţii, idee desigur foarte justă, spartanii au ajuns să pună cuceririle cu mult deasupra chiar a virtuţii, ceea ce este mult mai puţin de lăudat.

§24. Tot ceea ce priveşte finanţele publice este foarte defectuos în guvernământul Spartei. Deşi expus a susţine războaie foarte costisitoare, statul n-are tezaur; mai mult, contribuţiile publice sunt aproape nule; deoarece solul aparţine aproape în întregime spartanilor, ei nu prea se zoresc să încaseze impozitele între ei. Legiuitorul a înţeles aici cu totul greşit interesul general; el a făcut foarte sărac statul, iar pe particulari lacomi peste măsură.

Iată criticile principale care s-ar putea aduce Constituţiei Lacedemonei. Închei aici observaţiile mele3.

! vmentul flOtei nu era dat Pe viaţă> Pentru că o le8 e expresă interzicea

2 PIT, d°Un ori aceluiaşi cetăţean.

3 plegile, cârteai, pag. 672 – 688.

Vl11 Şi micul °instituţia Lacedemoniei în general, vezi Platon, Republica, cartea ttatat al lui Xenophon despre republica Spartei.

CAPITOLUL VII

şi. Constituţia cretană are multe asemănări cu Constituţia

Spartei. Este la înălţimea acesteia în câteva puncte neînsem dar în întregul ei, este cu mult mai puţin înaintată. Motiv l simplu: se zice, şi faptul este foarte probabil, că Lacedemon împrumutat de la Creta1 aproape toate legile sale; şi se ştie e> lucrurile vechi sunt de obicei mai puţin desăvârşite decât acele care le-au urmat. Când Lycurg, după tutela lui Charillos, se apuca de călătorii, se opri, zice-se, mult timp în Creta, unde a găsit un popor de aceeaşi rasă cu al său. Lictienii erau o colonie a Lacedemonei; sosiţi în Creta, ei adoptaseră instituţiile primilor locuitori şi toţi şerbii2 insuiei sunt supuşi şi astăzi regimului legilor lui Minos, care trece drept întâiul lor legiuitor.

§2. Prin poziţia sa naturală, Creta pare chemată să domine toate popoarele grece, aşezate în cea mai mare parte pe ţărmurile mărilor, unde se întinde această insulă mare. De o parte, ea aproape atinge Peloponesul; de cealaltă, Asia, în dreptul Triopei3 şi insula Rodos. Minos astfel a avut stăpânirea mării şi a insulelor înconjurătoare, pe care le-a cucerit ori le-a colonizat; în sfârşit, el şi-a purtat armele până în Sicilia, unde muri aproape de Camicos.

§3. Iată câteva asemănări ale Constituţiei cretanilor cu aceea a lacedemonienilor. Aceştia îşi cultivă pământurile prin hiloţi, aceia prin şerbii perieci; prânzurile comune există la amândouă popoarele şi trebuie să se adauge că, odinioară, ele se numeau în Sparta nu phidiţii, ci andrii, ca în Creta, probă evidentă că de acolo au şi venit. Cât despre guvernământ, magistraţii numit cosmi de către cretani se bucură de o autoritate asemenea e aceea a eforilor, cu această singură diferenţă că eforii sunt! număr de cinci, iar cosmii în număr de zece. Geronţii, care

1. Polibiu (cartea VI, pag. 677) este de altă părere; el nu găseşte asemănare între guvernământul Cretei şi al Spartei.

2. Vezi mai sus, cap. VI, §3.

3. Triope, oraş din Carla, în Asia Mică.

62

În Creta, sunt întocmai ca geronţii Spartei. La „” i avuseseră şi ei regalitate, pe care însă o început ere. târziu; iar comandamentul armatei este dat în mâna răsturnară în cetăţenii> ra excepţie, au vot în adunarea cărei suveranitate constă numai în a sancţiona decretele publică, a ca cosmilor; ară sa se întindă la nimic altceva.

Organizarea prânzurilor comune e mai desăvârşită în la decât în Lacedemona. În Sparta, fiecare trebuie să aducă

Aparte fixată de lege, sub pedeapsă de a fi lipsit de drepturile e politice, după cum am spus1. În Creta, instituţia aceasta se apropie mult mai mult de comunism. Din roadele care se recoltează şi din turmele ce se cresc, fie că sunt ale statului, fie că provin din dijmele plătite de şerbi, se fac două părţi: una pentru cultul zeilor şi pentru cheltuielile de stat, cealaltă pentru prânzurile comune, la care sunt astfel hrăniţi, pe cheltuiala statului, oameni, femei şi copii.

§5. Părerile legiuitorului sunt foarte bune cu privire la foloasele cumpătării, la izolarea femeilor, de a căror fecunditate el se teme; însă el a statornicit legătura oamenilor între ei2, întocmire a cărei însemnătate bună sau rea o vom cerceta mai târziu. Mă mărginesc aici a spune că organizarea prânzurilor comune este evident mai bună în Creta decât în Lacedemona.

§6. Însă instituţia cosmilor este încă inferioară, dacă este posibil, aceleia a eforilor; ea are toate viciile acesteia, pentru că: osmu sunt oameni cu merite foarte vulgare. Însă ea nu are în Creta foloasele pe care Sparta a ştiut să

le tragă din ea. În Lace-emona, prerogativa pe care o dă poporului această magistratură supremă, numită prin vot universal, îl face să ţină la Constituţie; c-a, din contră, cosmii sunt numiţi din câteva familii pril egiate, nicidecum din sânul mulţimii cetăţenilor; şi încă trebuie să i fost cosm ca să ai dreptul să intri în Senat. Această din urmă uţie are aceleaşi defecte ca şi în Lacedemona; lipsa de funcţiilor pe viaţă constituie şi acolo de asemenea o i; şi aici se regăseşte neajunsul de a lăsa deciziile egile, cartea I, pag. 636.

63

B

judiciare la arbitrarul senatorilor, fără a le reglementa

I-... Calmul poporului, exclus de la această magistrat – probează meritul Constituţiei. Cosmii n-au, cum au eforii „\n” de a se lăsa mituiţi. Nimeni nu vine să-i cumpere în insula 10

§7. Pentru a lecui defectele Constituţiei lor, cretan” născocit un mijloc1 care contrazice toate principiile de guv? şi care nu este decât violent într-un mod absurd: cosmii adesea răsturnaţi de către propriii lor colegi sau de către sim r cetăţeni, răzvrătiţi contra lor. Cosmii au, de altminteri, facultate să abdice când vor. Însă în această privinţă, trebuie să se refer mai curând la lege decât la capriciul individual, care nu e deloc o normă temeinică. Dar ceea ce este mai funest pentru stat este suspendarea absolută a acestei magistraturi când cetăţeni puternici, uniţi între ei, îi răstoarnă pe cosmi pentru a se sustrage judecăţii ce îi ameninţă. Din cauza tuturor acestor tulburări, Creta n-are, la drept vorbind, un guvernământ, ci numai o umbră de guvern; aici nu domneşte decât violenţa; răzvrătiţii cheamă necurmat poporul şi pe amicii lor la arme; îşi aleg un şef şi. provoacă războiul civil, spre a da naştere la revoluţii.

§8. Prin ce se deosebeşte asemenea neorânduială de nimicirea provizorie a Constituţiei şi de dizolvarea absolută a oricărei legături politice? Un stat tulburat în modul acesta este o pradă uşoară a oricui vrea sau poate să-l atace. O repet, numai situaţia ei (insulară) a scăpat până acum Creta2. Depărtarea ajinul loc de legi de exilare a străinilor; tot din această cauză, periecii rămân credincioşi cretanilor, pe câtă vreme hiloţii se răscoală aşa de des. Cretanii n-au întins puterea lor în afară, iar războiul stram purtat de curând la ei a făcut să se vadă îndată toată slăbiciunea instituţiilor lor. Nu voi vorbi mai mult despre această Constituţie

1. Montesquieu, în L'Esprit des Lois, nu se arată aşa de defavorabil ca Ans o fg\a de acest obicei anarhic al cretanilor (cartea VIII, cap. IX). El aminteşte totuşi be răul pe care l-a făcut Poloniei acest drept de insurecţie.

2. Această descriere a Constituţiei cretane este cea mai completă din câte lăsat antichitatea. Şi Polibiu şi Strabon, în descrierea lor, l-au avut ca izvor nu pe Aristotel.

CAPITOLUL VIII

Se pare că şi cartaginezii se bucură de o bună Constituie cuprinde multe instituţii ce nu se găsesc aşa lesne la alţii, e ni cu seamă în unele privinţe este asemenea aceleia a

Saedemonei. Aceste trei guvernăminte, al Cretei, al Spartei şi al cârtaginei, au multe asemănări1 între ele şi sunt mult superioare iror celorlalte Constituţii cunoscute. Mai cu seamă cartaginezii îi instituţii foarte bune, iar ceea ce probează toată înţelepciunea

Constituţiei lor este faptul că, cu toată puterea pe care o acordă poporului, nu s-a văzut niciodată în Cartagina o schimbare de

Constituţie şi n-a avut, lucru remarcabil, nici

răscoale, nici tirani2.

§2. Voi cita câteva asemănări între Sparta şi Cartagina.

Prânzurile comune ale societăţilor politice3 se aseamănă cu phidiţiile lacedemoniene; cei o sută patru îi înlocuiesc pe efori, însă magistratura cartagineză e mai bună, deoarece la alegerea lor se ţine seamă de merit, pe când alor poate fi ales primul venit.

Regii şi Senatul se aseamănă mult în cele două Constituţii; însă

Cartagina este mai prudentă şi nu îi cere pe regii săi unei singure familii, nici nu-i ia din toate familiile fără deosebire; ea recurge la alegere, iar nu la vârstă, spre a aduce meritul ia putere. Regii, investiţi cu o autoritate imensă, devin foarte primejdios! când sunt oameni mediocri; iar ei au făcut mult rău Lacedemonei.

§3. Deviaţiile de principiu4 în comparaţie cu idealul de

— Onstituţică, menţionate şi criticate aşa de des, sunt comune tuturor formelor de guvernământ pe care le-am studiat până acum.

constituţia cartagineză, ca toate acelea a căror bază estetotodată rutocratică şi republicană, înclină când spre demagogie, când

2 X, §3

XLIX

l p XLIX şi cap-L1

Se contrazice, vorbind de Un tiran în Cartagina, în cartea VIII, cap.

XXXIV, cap. LXI.

Aparte, cartea III, cap. V §3.

wnâât

spre oligarhie: spre exemplu, regalitatea şi Senatul, când lor este unanimă, pot să aducă unele afaceri, iar pe

altei

sustragă de la cunoştinţa poporului, care n-are dreptul să d a e privinţa lor decât în caz de neînţelegere. Dar o dată ce est

zat, poporul poate nu numai să ceară să i se expună de cât CS”.

fi] A

gistraţi motivele lor, ci şi să se pronunţe în mod suvera fiecare cetăţean poate lua cuvântul cu privire la obiect l discuţie, prerogativă ce zadarnic s-ar căuta altundeva.

§4. Pe de altă parte, a lăsa pentarhiilor1, însărcinate cu sumedenie de îndatoriri importante, facultatea de a se alege de ele înşile, a le permite să numească cea dintâi dintre magistratm – aceea a celor o sută, a le acorda un exerciţiu mai lung decât tuturor celorlalte funcţii, pentru că şi ieşiţi din funcţie şi ca simpli candidaţi, pentarhii sunt deopotrivă de puternici, acestea sunt instituţii oligarhice. Pe de altă parte, existenţa funcţiilor onorifice, nealese prin sorţi, este un aşezământ aristocratic şi regăsesc aceeaşi tendinţă în alte câteva instituţii, ca aceea a judecătorilor, care se pronunţă în orice fel de cauze, fără a avea, ca în Lacedemona, atribuţii speciale.

§5. Dacă guvernământul Cartaginei degenerează mai ales de la aristocraţie spre oligarhie, cauza trebuie văzută într-o opinie care pare acolo în general destul de bine primită: ei au convingerea că funcţiile publice trebuie încredinţate nu numai unor oameni distinşi, ci şi bogaţi, şi că un cetăţean sărac nu poate să-şi părăsească afacerile şi să le administreze cinstit pe ale statului. Deci, dacă a alege după avere este un principiu oligarhic, iar a alege după merit, un principiu aristocratic, guvernământul Cartaginei ar forma o a treia combinaţie, pentru că acolo se ţine seamă totodată de amândouă aceste condiţii, mai ales în alegerea magistraţilor supremi, a regilor şi generalilor.

§6. Această prefacere a principiului aristocratic este greşeală, a cărei pricină trebuie să o căutăm chiar la legiuitor; una din grijile sale mai însemnate trebuie să fie, chiar de la început, să asigure timp liber cetăţenilor celor mai destoinici şi să facă ast e

1. Partea aceasta, din lipsă de documente istorice, este foarte obscură. Nu.

Aristotel vorbeşte despre această magistratură compusă din cinci persoane. 66

— \f atinsă consideraţia, fie ca magistraţi, fie ca s-aria sa nu le cui" s ca săraci trebuie să recunoaştem ca averea simP1 Par din pricina răgazului pe care-l dă, nu este mai puţin

„" a se pune în vânzare funcţiile cele mai înalte, ca aceea de general. O lege de felul acesta face banul mai de tabii decât meritul şi inspiră întregii republici dragostea de

§7 Opinia celor de sus în stat devine regulă pentru ceilalţi cetăţeni, gata totdeauna să-i urmeze. Or, pretutindeni unde meritul nu este mai stimat decât orice altceva, nu poate exista Constituţie aristocratică într-adevăr solidă. Este cu totul firesc ca aceia care şi-au cumpărat funcţiile să se despăgubească prin mijlocul lor, când au ajuns la putere prin bani; ceea ce este absurd este să presupui că dacă un om sărac, dar cinstit, poate să voiască a se îmbogăţi, un om stricat, care a plătit scump slujba lui, nu va voi acest lucru. Funcţiile publice trebuie încredinţate celor mai capabili; dar legiuitorul, dacă a neglijat a asigura o avere cetăţenilor însemnaţi, ar putea cel puţin să garanteze o oarecare bunăstare magistraţilor.

§8. Se mai poate critica şi cumulul funcţiilor, care la Cartagina trece drept o cinste mare. Un om nu poate îndeplini bine decât o singură treabă. Este de datoria legiuitorului să stabilească această diviziune a slujbelor şi să nu ceară de la aceeaşi persoană să cânte din flaut şi să facă încălţăminte. Când statul nu este prea mic, este mai

politic şi mai democratic să poată ajunge cât mai mulţi la putere, căci astfel se obţine, după cum am! s, acel folos dublu, că afacerile administrate mai în comun se plinesc mai repede şi mai bine. Se poate vedea adevărul acestei nafn în operaţiile războiului şi ale marinei, unde fiecare om lre> ca să zicem astfel, o slujbă de comandaşi una de executare. pric – °nlât „ fi de oli8 arnica Constituţia lor, cartaginezii se însă să evite cât mai bine (orice răscoală), dând poporului el îni îmbogăţească Prin faPtul că trimite mereu o parte din JkMonizate). Acesta este un mijloc de a purifica şi de

1 Cart «I, cap. i, §5

67

a conserva statul; dar în acel caz el nu datoreşte liniştea se întâmplării; şi ar fi datoria înţelepciunii legiuitoare să i-o – re1. Astfel, în caz de nenorocire, dacă mulţimea poporului – vrăteşte contra autorităţii, în legi nu se găseşte niciun leac a păstra liniştea (poporului).

Închei aici cercetarea Constituţiilor, pe drept celebre Spartei, Cretei şi Cartaginei.

CAPITOLUL IX

şi. Printre oamenii care au publicat sistemul lor despre cea mai bună Constituţie, unii n-au luat parte niciodată în niciun mod la afacerile publice şi n-au fost decât simpli cetăţeni; am citat tot ce merită oarecare atenţie din lucrările lor. Alţii au fost ei înşişi legiuitori ai ţării lor proprii ori ai unor popoare străine şi au guvernat ei înşişi. Printre aceştia, unii n-au făcut decât legi, alţii chiar au întemeiat state. Lycurg şi Solon, de pildă, au creat amândoi legi şi au întemeiat forme de guvernământ.

§2. Am examinat mai sus Constituţia Lacedemonei. Cât despre Solon, el este un mare legiuitor în ochii unora, care îi atribuie distrugerea atotputerniciei oligarhiei, spun că a pus capăt sclaviei poporului şi a constituit democraţia naţională, creând o serie de instituţii just echilibrate:

oligarhice prin Senatul Areopagului, aristocratice prin alegerea magistraţilor şi democratice ca organizare a tribunalelor. Însă pare cert că Solon a păstrat, aşa cum le-a găsit stabilite, Senatul Areopagului şi principiul de alegere a magistraţilor şi că a creat numai puterea poporului, deschizând funcţiile judiciare tuturor cetăţenilor.

1 Se vede din lucrările moderne despre Constituţia Cartaginei că Aristotel essingurul autor antic care ne dă o idee ceva mai completă despre guve cartaginez. Ura romană a fost pe cât de profundă, tot pe atât de norocoasă. fost de ajuns să radă de pe pământ ultimele resturi de ruine, dar a interzis îs să păstreze despre ea altă amintire decât aceea a înfrângerii. Într-adevăr, cea mai răbdătoare şi pricepută n-a putut scoate din istoria romană decât te % obscure şi incomplete. Niciodată răzbunarea n-a fost împinsă mai ep (Barthelemyv

68

În sensul acesta i se impută că a distrus puterea a masistraţilor aleşi, făcând din juraţii aleşi prin sorţi totputerm ci ai statului. Şi de fapt, judecăţile populare a d se lumea începu să linguşească din ce în ce mai mult un tiran, iar Constituţia se prefăcu în felul de astăzi Ephialte1 a răpit puterea Areopagului, cum a făcut care a dat salarii judecătorilor; şi după exemplul lor, f are demagog a împins democraţia treptat până acolo unde o iem acum. Dar se pare că nu aceasta a fost intenţia lui Solon; Iar aceste prefaceri se datoresc mai mult evenimentelor.

§4. Astfel, poporul, mândru că a câştigat biruinţa pe mare în războaiele medice, îi îndepărtă din funcţiile publice pe oamenii cinstiţi, pentru a încredinţa afacerile în mâna unor oameni corupţi. Dar Solon nu acordase poporului decât partea necesară de putere, adică alegerea magistraţilor şi dreptul de a-i trage la răspundere, căci fără aceste două drepturi, poporul este ori sclav, ori duşman, însă toate magistraturile fuseseră date de către

Solon cetăţenilor de seamă şi bogaţilor, întâi acelora care aveau un venit de cinci sute de medimne, apoi zeugiţilor şi unei a treia clase, aşa numiţii cavaleri; a patra, aceea a mercenarilor, nu avea niciun drept la funcţii publice.

§5. Zaleucos2 a făcut legi locrienilor epizefirieni şi

Charondasă din Catana, oraşului său natal şi tuturor coloniilor pe care le-a întemeiat Chalcis în Italia şi în Sicilia4. La aceste două nume, câţiva autori îl adaugă pe acela al lui Onomacrită, cel dintâi, după ei, care a studiat cu succes legile. Deşi locrian, el se istruise în Creta, unde se dusese să înveţe arta ghicitului. Se spune că a fost prietenul lui Thales, care a avut ca discipoli pe ycurg şi Zaleucos, după cum Charondas a fost discipolul lui ţ™Plu demagog. care a dat un decret contra puterii Areopagului. Italiei a <lr ocr en i epizefirieni locuiau în partea meridională a

„Tea I, cap. I, §6

I. Republica, cartea X, pag. 599 e.

Î.Hr. Thales, vezi cartea 1, cap. IV, §5, trăia către 600 î.Hr.

ani mai înainte. Vezi Stobeu (Sermo 145) şi Diodor din Sicilia.

5. În

69

Zaleucos; însă toate aceste afirmaţii se întemeiază pe o confuzie de timp.

§6. Philolaos1 din Corint a fost legiuitorul Tebei; – el familia Bachiadilor2, iar când Diocles, învingătorul de la olimpice, al cărui amant era, a trebuit să fugă din patria sa i se scăpa de patima incestuoasă a mamei sale Helcyona, Philol din se retrase la Teba, unde amândoi îşi sfârşiră zilele. Se văd

Şi astăzi mormintele lor unul în faţa altuia, unul vizibil dinspre ţinut Corintului, celălalt nu. Se povesteşte că rânduiseră ei înşişi ace fel de înmormântare. Diocles,

din dezgust faţă de păţania sa n-a vrut să se poată vedea Corintul de la colina mormântului său Philolaos însă, să se poată vedea. Astfel, din cauza aceasta, ei se aşezară printre tebani, iar Philolaos le dădu acestora legi; printre altele şi unele referitoare la naşterile copiilor, pe care tebanii le numesc legi de adopţie; atenţia sa principală la legiuirea aceasta a fost să păstreze nediminuat numărul vechilor loturi agrare.

§7. Legile lui Charondas, din contră, n-au nimic particular în afară de procedura contra mărturiilor false, căci el a fost primul care a introdus acţiunea acestui delict, dar prin precizia şi claritatea legilor sale întrece chiar pe legiuitorii zilelor noastre. Egalitatea averilor este principiul pe care l-a dezvoltat îndeosebi Phaleasă. Principiile speciale ale lui Platon sunt comunismul femeilor şi al copiilor, al averilor şi prânzurile comune ale femeilor. Se mai găsesc în scrierile sale şi legea contra beţiei, aceea care dă oamenilor sobri prezidenţia banchetelor, aceea care prescrie în educaţia militară exerciţiul deodată al ambelor mâini, pentru ca niciuna din ele să nu rămână nefolositoare şi amândouă să devină deopotrivă de îndemânatice.

§8. Dracon4 a făcut şi el legi, însă pentru un guvernământ întemeiat mai dinainte; ele n-au nimic particular, nici vrednic

1.730 î.Hr.

2. Vezi Pausanias, Corinih, cartea 11, cap. IV. un

3. Vezi cartea 11, cap. IV. Pare că Aristotel înţelege să se facă o a – împărţire a pământurilor în loturi egale, împărţire pe care o reînnoieşte la a intervale.

4 Dracon, care a reformat o parte a legilor lui Solon.

Pxcesivă şi asprimea pedepselor. Pittacus1 tit, decât rigoarea k o lege care este a lui estert leg, din – a îndoită infracţiun, le săvârşite ceea care Pf Jsunt mai frecvente în

starea aceasta a be «e. Funde dehe al

T dita meritată de un om beat. Androdamas chalc. dienilor din Tracia, a lăsat legi cu moştenitoare> dar nu’s.ar putea i fie proprie”. re mie. a sugerat cer.

pecarele. au închipuit reprimăm din Rhegisem unii autori.

1Pittacus din Mitilene, unul dintre cei şapte înţelepţi, contemporan al lui Olon-V «i cartea III, cap. IX, §5.

71

II

CARTEA III

Despre stat şi cetăţean.

Teoria guvernământului şi suveranitatea

Despre regalitate

CAPITOLUL I

§ 1. Când se studiază natura şi specia particulară a diferitelo forme de guvernământ, cea dintâi chestiune este să se ştie ce se înţelege prin stat. În vorbirea obişnuită, cuvântul acesta este foarte echivoc; un anumit act emană pentru unii de la stat, iar pentru alţii nu este decât actul unei minorităţi oligarhice ori al unui tiran. Cu toate acestea, omul politic şi legiuitorul au în vedere numai statul în toate lucrările lor; iar guvernământul nu este decât o oarecare organizare impusă tuturor membrilor statului.

§2. Dar statul, nefiind, ca orice alt sistem complet şi format din părţi numeroase, decât un agregat de elemente, trebuie în mod vădit să ne întrebăm mai întâi ce este cetăţeanul, fiindcă cetăţenii, într-un anumit număr, sunt chiar elementele statului. Astfel, să cercetăm mai întâi cui i se cuvine numele de cetăţean şi ce vrea să însemne el, chestiune adesea controversată şi despre care părerile nu sunt unanime, cutare fiind cetăţean pentru democraţie, pe când adesea încetează să fie cetăţean pentru un stat oligarhic.

§3. Vom scoate din discuţie pe cetăţenii care nu sunt ca atare decât în virtutea unui titlu accidental, bunăoară aceia făcuţi printr-un decret.

Cineva nu este cetăţean numai prin faptul domiciliului, cac domiciliu au şi străinii şi sclavii. Nici nu este în urma dreptului a sta în justiţie ca reclamant ori pârât; căci acest drept se poa printr-o simplă convenţie comercială. Domiciliul şi act1 juridică pot aparţine unor oameni care nu sunt cetăţeni. Cel în unele state se limitează dreptul de folosinţă numai p

72

poate da e impune, de exemplu, să-şi aleagă un garant1; iar 1 restricţie la dreptul ce li se acordă. aleasta este o tins încă vârsta inscripţiei2 cetăţeneşti ka Copiii care u«”.

fost şterşi din listă sunt într-o poziţie aproape; i bătrânii ca-... desigur cetăţeni, însă nu li se

„Astă calitate în mod necondiţionat, ci trebuie adăugat i r; mii că sunt cetăţeni completţi, cu privire la ultimiint cetăţeni inactivi, ori un alt nume asemenea, căci cuvintele SU” Crtă destul că se înţelege ce vor a spune. Ceea ce caut aici ideea absolută a cetăţeanului, lipsită de toate imperfecţiunile care le-am arătat. Căci altminterea s-ar putea pune aceeaşi întrebare şi cu privire la cei care au pierdut drepturile lor cetăţeneşti oricare trăiesc în exil, la care întrebare nu s-ar putea răspunde decât tot aşa.

Caracteristica adevăratului cetăţean este că ia parte la funcţiile de judecător şi de magistrat. De altminteri, magistraturile pot fi temporare, astfel ca să nu fie niciodată ocupate de două ori de aceeaşi persoană, sau limitate după oricare altă normă; sau pot fi generale şi fără limite, ca aceea de jurat şi de membru al adunării publice.

§5. S-ar putea ca cineva să nege că acestea sunt adevărate magistraturi şi că ele ar da vreo putere indivizilor care le exercită;

dar ni s-ar părea destul de ridicol a nu recunoaşte nicio putere celor care au suveranitatea şi cea mai înaltă decizie. De altminteri, este puţin important; este numai o chestiune de vorbe. Limba are un termen unic pentru a exprima ideea de jurat şi de nbru al adunării publice; pentru a preciza această idee aleg ei-ul de „magistratură generală” şi numesc cetăţeni pe toţi aceia care ia iau parte la ea. Această definiţie se aplică mai bine care alta celor pe care îi calificăm de obicei cu numele acesta, orice acestea, nu trebuie să pierdem din vedere că în unei»” b hicniri în care subiectele sunt deosebite specific unele de altele < = * –...”.”...

ţie primul, altul al doilea şi aşa existe între ele nicio relaţie iarchic.

73

comună în natura esenţială a acestor lucruri sau ca această să nu fie decât indirectă. De asemenea, Constituţiile ni’s deosebite ca speţă, unele în rândul întâi, altele în cel din fiindcă trebuie, fără îndoială, să punem Constituţiile denatur corupte în urma celor care au păstrat toată puritatea lorvoi’s mai târziu ce înţeleg prin Constituţie coruptă. Ca urinar calitatea de cetăţean variază în mod necesar de la o Constituţie! alta, iar cetăţeanul, aşa cum l-am definit, este mai ales cetatea democraţiei.

§7. Aceasta nu înseamnă că el nu poate să fie cetăţean şi! altă parte; dar el nu este acolo cetăţean în mod necesar. Unele Constituţii nu recunosc poporul; în loc de adunare publică, este un senat; iar funcţiile de judecător sunt atribuite unor corpuri speciale, ca în Lacedemona1, unde eforii îşi împart toate afacerile civile, unde geronţii instruiesc omuciderile şi unde celelalte procese pot fi repartizate la alte tribunale diferite, şi ca în Cartagina2, unde câteva magistraturi au privilegiul exclusiv al tuturor judecăţilor.

§8. Definiţia noastră a cetăţeanului trebuie modificată în sensul acesta. Doar în democraţie există dreptul comun şi nelimitat de a fi membru al adunării publice şi de a fi judecător. Acestea sunt, din contră, puteri speciale; căci facultatea de a delibera cu privire la afacerile statului şi aceea de a judeca se pot extinde în favoarea tuturor claselor de cetăţeni sau se pot limita numai la unele dintre ele; această facultate, iarăşi se poate aplica la toate obiectele ori restrânge numai la unele dintre ele. Deci, evident, cetăţean este individul care poate avea în adunarea publică şi la tribunal vot deliberaţiv, oricare ar fi statul al cărui membru este; şi înţeleg prin stat o mulţime de oameni de re acesta, care posedă tot ce-i trebuie spre a trăi mulţumită.

§9. În vorbirea obişnuită, cetăţean este individul născut tată cetăţean şi dintr-o mamă cetăţeană; numai una dintre ac condiţii n-ar fi îndestulătoare. Unii împing şi mai departe ceri şi pretind doi sau trei ascendenţi şi chiar mai mulţi-Ua

1. Vezi cartea II, cap. VI, §16.

2. Vezi cartea II, cap. VIII, §4.

acei

e care se crede aşa de simplă şi republicană, se dificultate, anume de a se şti dacă acest al doilea ori al! dent a fost cetăţean. Astfel, Gorgias1 din Leontinum, treilea a se n încurcătură, pe jumătate în batjocură, pretindea um oalele sunt făcute de meşteri olan, tot astfel şi) reludn Larissa sunt fabricaţi de către meşteri speciali, căci nea meşteri de larisseeni. De altfel, lucrul e simplu: /cetăţeni dacă se bucurau de drepturile enunţate în definiţia noastră; căci a fi născut dintr-un tată cetăţean şi dintr-o mamă cană este o condiţie ce nu se poate cere cu dreptate de la primii locuitori, de la fondatorii cetăţii.

810. Mai mare dificultate este poate cu cei care s-au

făcut cetăţeni în urma unei revoluţii, cum este, de exemplu, Clistene2 în Atena; după alungarea tiranilor, el încetăţeni pe mulţi străini şi sclavi meteci (domiciliaţi); referitor la aceştia, problema e nu cine este cetăţean, ci dacă pe drept ori pe nedrept (s-au făcut cetăţeni). Desigur, cineva ar putea întreba mai departe dacă un cetăţean făcut pe nedrept este sau nu cetăţean, întrucât nu este decât unul fals şi în mod injust; când însă vedem că există şi autorităţi constituite în mod injust, pe care totuşi le recunoaştem ca având autoritate, însă nu conform dreptului şi fiindcă am determinat noţiunea de cetăţean ca pe unul căruia îi revine o oarecare autoritate (ca fiind părtaş de fapt la această autoritate, după cum" 8 spus), urmează că trebuie să-i denumim cetăţeni şi pe aceştia lacuţi de către Clistene); iar în ce priveşte aprecierea dacă sunt drept on pe nedrept, chestiunea aceasta depinde de cea pe care o la început: cutare act a emanat de la stat ori nu. Astfel, 1 oligarhie sau tiranie urmează democraţie, mulţi cred că se anuleze datoriile contractate, cum zic ei, nu de către stat. ci de către tiran, s-a bazat i şi încă multe alte (obligaţii), întrucât puterea folosul T Samavolnicia (exercitată) asupra cetăţenilor, iar nu pe interes i° jfesc; însă şi democraţia poate să n-aibă în vedere

Goreiac p lalogallui p iaton1Sp contemP°ran al lui Pericle; numele lui îl poartă faimosul

1 în Atena 10 triburi în loc de 4, către 508 î.Hr. instituirea probabilă a lui Susemihl.

§11. Atunci, actele de guvern democratic, conform a principiu, nu se pot socoti emanate de la statul democrat cum nu s-au socotit nici acelea ale oligarhiei sau ale tiranie

De această controversă ţine, după cât se pare, cerc după care criteriu trebuie să decidem dacă statul este tot a ori nu mai este tot acelaşi, ci un altul. Considerarea pe, superficiala a acestei chestiuni se opreşte la teritoriul

(statului la locuitorii lui, cum se întâmplă, de exemplu, că locuit i părăsesc teritoriul unde au locuit şi se aşază unii într-un loc alt" în alt loc şi întrebarea de aici, dacă ei mai alcătuiesc aceeaşi cetat (acelaşi stat), nu trebuie socotită deosebit de grea, căci deosebirea diferitelor înţelesuri ale cuvântului „cetate" face destul de uşoară dezlegarea dificultăţii.

§12. La fel se pune problema când (invers) locuitorii ocupă mereu acelaşi loc; în ce caz trebuie să se considere aceasta drept una şi aceeaşi cetate? Căci doar nu zidurile constituie unitatea cetăţii, altminteri s-ar putea construi un zid în jurul Peloponesului întreg. S-au văzut cetăţi cu dimensiuni aproape tot aşa de vaste, cu circumscripţii mai degrabă cât ale unei naţiuni decât ale unei cetăţi, de exemplu Babilonul 1, despre care se spune că, la trei zile după cucerirea sa, o parte a oraşului nu ştia încă nimic despre aceasta. De altminteri, vom găsi prilej să desluşim în altă parte această chestiune, căci omul de stat nu-trebuie, desigur, să neglijeze această chestiune, după cum, de asemenea, trebuie şase ocupe şi cu problema: ce mărime şi ce număr de locuitori este mai favorabil să aibă un stat şi dacă este mai bine ca cetăţenii să fie de acelaşi neam ori de mai multe.

§13. Dar să admitem că acelaşi teritoriu rămâne locuit de aceiaşi indivizi. În acest caz, este oare posibil, atâta vreme naţionalitatea locuitorilor rămâne aceeaşi, a susţine că stătu identic, cu toată succesiunea neîntreruptă de naşteri şi, (

după cum se recunoaşte identitatea fluviilor şi a izvoarelo, undele lor se reînnoiesc şi se scurg întruna? Ori trec

1. Este vorba de ocupaţia lui Cirus (Vezi Herodot, I, 178, 192). Herodot spune nimic de a treia zi, ci numai că pe când periferia oraşului căzuse duşmanului, centrul nu ştia nimic despre eveniment.

ai oamenii rămân aceiaşi, însă că statul devine un susţine” 1 ca nu într. adevăr un fel de asociaţie; dacă el este o altul?? tatu că ne ce se supun unei Constituţii, Constituţia asociaţie de ce modificându-se în forma sa, urmează în aceasta prea ca statui nu rămâne acelaşi; ca şi corul mod neces nQ. je nurmm diferit, deşi de mai ci tâlll vP 1Vi/ r

Îi sunt compuse din aceleaşi persoane. De asemenea, orice „de asociaţie ori sistem le considerăm schimbate dacă

SPCJC1! mrmnerii s-a schimbat; aşa este armonia, în care aceleaşi modul conipui”.

nete pot da când modul doric, când modul îngian1.

Deci dacă aceasta este adevărat, trebuie să analizăm Constituţia când dorim să decidem dacă statul este acelaşi ori nu. Se poate, de altfel ca el să primească un nume deosebit, chiar dacă oamenii ce-l compun au rămas aceiaşi, ori să păstreze numele său dintâi, deşi oamenii sunt cu totul alţii. Dacă se cuvine să-şi ţină obligaţiile după o revoluţie sau să nu le respecte, aceasta este o altă chestiune.

CAPITOLUL”.

şi. O chestiune care este în legătură cu cea de mai sus este de a se şti dacă virtutea2 omului de treabă trebuie socotită una şi aceeaşi cu a cetăţeanului bun. Însă spre a putea desluşi acest lucru, trebuie să determinăm într-o schemă în ce constă destoinicia omului de treabă. Întocmai precum corăbierii sunt membri ai unei asociaţii, tot aşa socotim şi pe cetăţeni. Deoarece a corăbierilor nu este una, căci ei au îndatoriri deosebite

«te lopătar, altul cârmaci, altul secund, iar al patrulea alt nume, după munca lui), cea mai precisă noţiune a

I fiecăruia este aceea care exprimă treaba pe care o

călât o „1 t0” Şi o sarcină comună> căci desăvârşirea unei care t r°Coase este sarcina comună a tuturor şi scopul spre

— dreaptă strădania fiecărui corăbier.

2. cutântufp, §8.

chivalentul lui 1° de la «PE-xX» = a face plăcere, a plăcea, nu este tradus Prin virtute – de la vir (bărbat) = bărbăţie. În lipsă de alt termen, l-am!” e. În tot cursul capitolului acesta.

77

°arele

§2. Cetăţenii se aseamănă exact cu mateloţijdeosebirea slujbelor lor, păstrarea asociaţiei este înri °a

Qatorir comună; asociaţia este însă statul şi de aceea virtutea cetăt se măsoară totdeauna după constituţia statului. Dar există diferite forme de stat, este clar că virtutea cetăţean poate fi una şi singură desăvârşită, dar din contră, virtutea de treabă este una şi absolută.

De aici, încheierea evidentă că virtutea cetăţeanului p0 o virtute cu totul deosebită decât a omului de treabă.

§3. Chestiunea aceasta se poate trata şi dintr-un punct de dere deosebit, în legătură cu ideea statului model. Dacă într-adev este imposibil ca un stat să fie alcătuit numai din oameni destoinici, fiindcă este imposibil ca toţi cetăţenii să fie la fel însă totuşi fiecare dintre ei trebuie să-şi împlinească bine datoria sa proprie, şi fiindcă acest lucru iarăşi nu este cu putinţă decât gratie destoiniciei, destoinicia cetăţeanului bun şi a omului de treabă nu poate fi una şi aceeaşi, căci prima calitate trebuie să o aibă cetăţenii într-un stat desăvârşit – numai cu această condiţie poate fi stat model; cu privire la cea de-a doua calitate nu este posibil acelaşi lucru, întrucât nu se cere unui stat desăvârşit ca toţi cetăţenii să fie şi oameni (absolut) de treabă.

§4. Pe lângă aceasta, statul este alcătuit din elemente

neasemănătoare, căci o fiinţă vie se compune din suflet şi corp, iar sufletul, din raţiune şi dorinţe, iar familia, din bărbat şi femeie, iar averea, din stăpân şi sclav; tot astfel, statul se alcătuieşte din toate acestea şi din alte elemente neasemenea şi din faptul acesta reiese în mod necesar că destoinicia tuturor cetăţenilor nu poate fi una şi aceeaşi, ca în cor: nu acelaşi rol îl are corifeul ca figuranţii.

§5. De ce virtutea cetăţeanului şi a omului de treabă f poate fi una şi aceeaşi, reiese clar de aici.

Dar este oare cineva care să poată reuni cea dintâi cu cea două virtute în persoana sa? Da, este magistratul vrednic a gucare trebuie să fie totdeauna destoinic şi prudent, căci pruae, este mai puţin necesară omului politic decât virtutea. Astfel, că trebuie să se dea o educaţie specială oamenilor meniţi p guvernare; şi de fapt vedem pe fiii regilor că învaţă îndeos

78

Inutile'*s* i-Euripide, când zice: „La o parte cu talente, vrea să spună că există o pedagogie politică, tatuii» virtutea bunului magistrat2 este aceeaşi cu a >abă (cinstit) şi dacă cineva îşi păstrează calitatea de ascultă de un superior, virtutea cetăţeanului identică cu aceea a omului cinstit.

omul" 1 de te cetăţean e cetăţean e identică cu aceea a omului cinstit, îl numai virtutea unui oarecare cetăţean, pentru că

Aceasta vârfutea cetăţenilor nu este identică cu aceea a magistratului care-i

— Aceasta era fără îndoială ideea lui lason3, când zicea gUTar muri de foame dacă ar înceta să domnească, fiindcă nu învăţase să trăiască precum un simplu particular".

87 Pe de altă parte, se laudă mult talentul cuiva de a şti să le supună deopotrivă şi să guverneze şi trece drept virtutea supremă a cetăţeanului să ştie în acelaşi timp să

guverneze şi să se supună. Dar dacă guvernarea trebuie să fie partea omului cinstit şi dacă a şti să se supună şi a şti să guverneze sunt calităţi necesare cetăţeanului, nu se poate spune desigur că ele sunt vrednice de laude cu totul egale. Trebuie să se recunoască aceste două lucruri: mai întâi, că cel care se supune şi cel care guvernează nu trebuie să înveţe amândoi aceleaşi lucruri şi, în al doilea rând, că cetăţeanul trebuie să aibă ambele talente, să se bucure de autoritate şi să se resemneze la supunere. Iată cum s-ar putea proba aceste două afirmaţii.

§8. Există o putere a stăpânului (asupra sclavului) şi, după cum am văzut4, ea se învârteşte în jurul trebuinţelor de rând ale

1; ea nu cere ca cel" ce porunceşte să fie capabil să lucreze el uşi, ci numai să ştie să se folosească de aceia care îl ascultă.

e treaba sclavului şi înţeleg prin rest munca necesară spre a

t serviciul casei. Felurile de sclavi sunt tot aşa de numeroa

2 Cuv „ S? oase e „ntr° piesă, Eol, care nu ni s-a păstrat.

ţionar publi „", „magistrat" este luat în accepţiunea etimologică, de înalt fune-grec. În ymmir» strativ, executiv, legislativ ori în justiţie, în statele roman şi acizii judiciar nana sensul restrâns de autor al unei sentinţe, hotărâri ori i, asasinat în anul 375 î.Hr., când urzise un corneap. II, §21.

se precum sunt şi deosebitele lor, meserii; s-ar putea rândui printre ei şi muncitorii manuali, care, cum arată şi numele lor, trăiesc din munca mâinilor lor. Printre muncitorii manuali trebuie să fie cuprinşi şi toţi lucrătorii meseriilor mecanice şi iată de ce: în câteva state din vechime, lucrătorii au fost înlăturaţi de la funcţiile publice,

la care n-au putut ajunge decât în mijlocul exceselor demagogiei.

§9. Însă nici omul cinstit, nici omul de stat, nici cetăţeanul bun n-au nevoie, decât când pot găsi în ele folosul lor personal, să ştie toate lucrările acestea precum le cunosc oamenii meniţi supunerii, în stat nu mai e vorba nici de stăpân, nici de sclav: nu este decât o autoritate care se exercită cu privire la fiinţe libere şi egale din naştere. Aceasta este deci autoritatea politică, pentru care trebuie să se formeze viitorul magistrat, mai întâi supunându-se el însuşi, precum se învaţă a se comanda un detaşament de cavalerie fiind mai întâi simplu călăreţ, a fi general, executând ordinele unui general, a conduce o falangă sau un batalion, servind ca simplu soldat într-una ori celălalt. Deci în înţelesul acesta este drept a se susţine că singura şi adevărata şcoală a guvernării este supunerea1.

§10. Nu este mai puţin sigur că meritul autorităţii şi acela al supunerii sunt foarte deosebite, deşi cetăţeanul bun trebuie să reunească în persoana lui deopotrivă ştiinţa şi forţa ascultării şi guvernării şi deşi virtutea sa constă în a cunoaşte aceste două feţe ale puterii, care se aplică fiinţelor libere. Ele trebuie, de asemenea, să fie cunoscute şi de omul cinstit; dacă înţelepciunea şi dreptatea guvernării sunt altele decât înţelepciunea şi dreptatea supunerii – pentru că cetăţeanul rămâne liber, chiar când se supune –, virtuţile cetăţeanului (de exemplu dreptatea sa) n-ar putea fi mereu aceleaşi; ele trebuie să-şi schimbe forma, după cum se supune ori guvernează. Astfel, curajul şi înţelepciunea este una la bărbat şi alta la femeie. Un om ar părea laş dacă n-ar fi viteaz decât ca o femeie vitează; o femeie ar părea guralivă dacă n-ar fi decât atât de tăcută pe cât trebuie să fie bărbatul care ştie

1. Unul din preceptele lui Solon.

să conducă. Astfel, în familie, rolurile bărbatului şi ale femeii sunt foarte opuse, datoria unuia fiind de a câştiga, iar a celeilalte de a conserva.

§11. Singura virtute specială a guvernării este prudenţa; cât despre celelalte, ele sunt în mod necesar un bun comun al celor care se supun şi al celor care guvernează. Prudenţa nu este câtuşi de puţin o virtute de supus; virtutea proprie a supusului este o dreaptă încredere în şeful său; cetăţeanul care se supune este ca fabricantul de fluiere; cetăţeanul care comandă este ca artistul care trebuie să se servească de instrument.

§12. Discuţia aceasta a avut deci drept obiect să se poată vedea până la ce punct virtutea politică şi virtutea particulară sunt identice ori deosebite, întrucât se confundă sau întrucât se depărtează una de alta.

CAPITOLUL III

§ 1. Mai rămâne încă o chestiune de rezolvat cu privire la cetăţean. Oare cineva nu este cetăţean decât în măsura în care poate lua parte la putere, ori trebuie să se pună şi meseriaşii în rândul cetăţenilor? Dacă se dă această calitate chiar unor oameni înlăturaţi de la puterea publică, atunci cetăţeanul nu mai are, în general, virtutea şi caracterul ce i-am atribuit, pentru că dintr-un meseriaş se face un cetăţean. Dar dacă se refuză calitatea aceasta meseriaşilor, care va fi locul lor în stat? Ei nu ţin desigur, nici de clasa străinilor, nici de a metecilor. Se poate spune, este adevărat, că nu este nimic ciudat în situaţia lor, deoarece nici sclavii, nici liberţii, nici ei nu ţin de clasele de care am vorbit.

§2. Dar este sigur că nu trebuie să ridicăm la rangul de cetăţeni pe toţi oamenii de care, totuşi, statul are nevoie. Astfel, copiii nu sunt cetăţeni precum sunt bărbaţii; aceştia sunt cetăţeni într-un mod absolut; copiii sunt pentru viitor cetăţeni, fără ndoială, însă momentan sunt cetăţeni imperfecţi. Odinioară, în câteva state, meseriaşii

erau ori sclavi, ori străini, iar în cele mai mune state tot aşa este şi astăzi. Dar Constituţia desăvârşită nu va

81

admite niciodată pe meseriaş printre cetăţeni. Dacă se vrea a se face un cetăţean şi din meseriaş, atunci virtutea cetăţeanului, astfel cum am definit-o, nu trebuie să se înţeleagă referitor la toţi oamenii cetăţii, nici chiar la aceia care nu sunt decât liberi; trebuie să se înţeleagă numai cu privire la aceia care nu trebuie să muncească spre a trăi.

§3. A munci pentru lucrurile necesare vieţii pentru persoana unui om înseamnă a fi sclav; a munci pentru public înseamnă a fi lucrător şi ziler[2]. Este de ajuns a acorda acestor fapte cea mai mică atenţie pentru ca chestiunea să fie foarte clară, de îndată ce o punem astfel. Într-adevăr, Constituţiile fiind deosebite, şi speciile de cetăţeni vor fi deosebite; şi aceasta mai cu seamă cu privire la cetăţean ca supus. Prin urmare, în cutare Constituţie, lucrătorul şi zilerul vor fi în mod necesar cetăţeni. În alta, ei nu ar putea fi în niciun chip. De exemplu, în statul pe care îl numim aristocratic, unde cinstea funcţiilor publice se împarte virtuţii şi consideraţiei, căci învăţarea virtuţii nu se potriveşte cu o viaţă de meseriaş şi de muncitor manual.

§4. În oligarhii, zilerul nu poate fi cetăţean, fiindcă magistraturile nu le pot ocupa decât oamenii bogaţi; dar meseriaşul poate să fie, pentru că mulţi meseriaşi se îmbogăţesc şi ei. În Teba, legea înlătura de la orice funcţie pe oricine nu părăsise comerţul de mai mult de zece ani. Multe state au primit pe anumiţi străini în rândul cetăţenilor, iar în unele democraţii, cel născut dintr-o cetăţeană este cetăţean.

§5. S-au făcut de asemenea legi pentru admiterea bastarzilor; însă numai din cauza rarităţii adevăraţilor cetăţeni devin cetăţeni aceştia, fiindcă lipsa de oameni

(oligantropia) a pricinuit aceste legi. Când, dimpotrivă, oamenii se înmulţesc, se elimină mai întâi cetăţenii născuţi dintr-un tată şi dintr-o mamă

1. Această teorie, care astăzi ni se pare falsă, decurge din principiul statornicit mai sus (cartea II, cap. VI, §2) cu privire la timpul liber necesar cetăţeanului.

2. Ziler = lucrător cu ziua.

3. Oligantropia a stins toate republicile antice. Aceasta s-a simţit mai mult în Sparta. Vezi mai sus, cartea II, cap. VI, §12. Statele antice n-aveau decât un singur mijloc de a supravieţui: refacerea populaţiei prin admiterea sclavilor în societate. Ele au preferat să moară (Barthelemy-Saint-Hilaire).

82

sclavi, apoi aceia care sunt cetăţeni numai din partea femeilor şi, în fine> sunt; făcuţi cetăţeni numai aceia născuţi din amândoi părinţii cetăţeni.

§6. Că sunt mai multe specii de cetăţean, este vădit; şi se numeşte – cu cea mai mare dreptate – cetăţean acela care ia parte la puterile publice; astfel, Homer a făcut (pe Achile) să zică:

„Tratatu-m-au ca pe un străin dispreţuit... „căci este ca şi un metec cel ce nu participă la magistraturi şi pretutindeni unde se ascund diferenţele acestea, sunt făcute numai cu scopul să înşele pe cei ce au numai domiciliul (în cetate).

§7. Astfel, din cercetarea dacă este aceeaşi ori alta virtutea omului cinstit şi a cetăţeanului bun reiese clar din cele spuse că, în anumite state, omul cinstit şi cetăţeanul bun nu sunt decât unul şi acelaşi, pe când în alte state se deosebesc, şi, în sfârşit, că nu toată lumea este cetăţean, ci că această calitate aparţine numai omului politic, care este capabil, fie singur, fie prin alţii, să îngrijească de afacerile publice.

CAPITOLUL IV

şi. Aceste puncte o dată lămurite, prima chestiune care le urmează este: există una sau mai multe Constituţii politice? Şi dacă sunt mai multe, care este natura lor, numărul şi deosebirile lor? Constituţia este ceea ce determină în stat organizarea sistematică a tuturor puterilor, dar mai ales a puterii suverane; iar suveranul cetăţii, în toate locurile, este guvernământul. Guvernământuleste însăşi Constituţia. Mă explic: de exemplu, în democraţii, poporul este suveranul; în oligarhii, din contră, este minoritatea compusă din bogaţi; deci se zice că Constituţiile democraţiei şi ale oligarhiei se deosebesc fundamental, iar noi vom face aceleaşi deosebiri între toate celelalte.

§2. Mai întâi trebuie să reamintim aici care este scopul pe care l-am recunoscut statului şi care sunt deosebirile pe care

Până la Contractul social al lui Rousseau, părerea tuturor era că suveranul şi guvernământul sunt acelaşi lucru.

83

le-am găsit în sfera puterilor, atât acelea care se aplică individului cât şi acelea care privesc viaţa comună. (La începutul) acestui studiu am spus, vorbind despre administraţia casnică şi despre autoritatea stăpânului, că omul este din firea sa o fiinţă socială; înţeleg prin aceasta că, chiar fără nicio nevoie de sprijin mutual, oamenii doresc instinctiv viaţa socială.

§3. Aceasta nu înseamnă că pe ei nu-i reuneşte şi folosul comun, întrucât fiecăruia îi revine partea sa proprie din perfecţionarea şi înfrumuseţarea vieţii. Acesta este desigur scopul tuturor în masă şi al fiecăruia în particular; dar oamenii se mai reunesc fie şi numai pentru fericirea de a trăi; iar această dragoste de viaţă este, fără îndoială, una dintre perfecţiunile omenirii. Omul se alătură asociaţiei politice chiar când nu găseşte mai mult în ea decât viaţa,

afară numai dacă suma relelor pe care le pricinuieşte ajunge s-o facă nesuferită. Într-adevăr, se vede ce grad de mizerie îndură cei mai mulţi oameni numai din dragoste de viaţă; natura pare a fi pus în ea un farmec şi o dulceaţă firească.

§4. De altminteri, sunt foarte lesne de distins deosebitele feluri de putere despre care vrem să vorbim aici; vorbim despre aceasta în mai multe locuri din lucrările noastre exotericel. Deşi interesul stăpânului2 şi al sclavului este acelaşi, când voinţa reală a naturii dă stăpânului şi sclavului rangul pe care-l ocupă fiecare dintre ei, puterea stăpânului are totuşi drept obiect direct folosul stăpânului şi drept obiect întâmplător folosul sclavului, pentru că sclavul o dată nimicit, puterea stăpânului dispare cu el.

§5. Puterea tatălui asupra copiilor, asupra femeii şi a familiei întregi, putere pe care am numit-o domestică, are ca ţintă interesul administraţilor ori cel mult un interes comun lor şi aceluia care îi conduce. Deşi această putere, în ea însăşi, fiinţează mai ales pentru administraţi, ea poate, ca în atâtea alte arte – medicina, gimnastica – să aducă, în al doilea rând, un folos

1. Scrierile lui Aristotel erau împărţite în două clase: cele exoterice, care se adresau mulţimii elevilor săi, şi cele acroamatice sau esoterice, rezervate discipolilor mai bine iniţiaţi. Din acest pasaj rezultă că Politica face parte din cele din urmă.

2. Vezi mai sus, cartea I, cap. II, §13 şi urm.

aceluia care administrează. Astfel, maestrul de gimnastică poate foarte bine să se amestece printre tinerii pe care îi antrenează, după cum pe punte pilotul este deopotrivă şi pasager. Ţelul maestrului de gimnastică, ca şi al pilotului, este binele celor pe care-i conduce; ei nu iau partea lor de folos decât întâmplător, unul ca simplu

matelot, celălalt ca elev, deşi este maestru (pedotrib).1

§6. Cu privire la puterile politice, când sunt bazate pe egalitatea cetăţenilor, toţi fiind asemenea, fiecare are dreptul să exercite autoritatea la rândul său. Mai întâi, lucru natural, toţi privesc această alternativă ca perfect legitimă şi dau altuia dreptul de a hotărî de interesele lor, după cum şi ei au hotărât mai înainte de ale acelora, însă mai târziu, foloasele ce le aduce puterea şi administrarea intereselor generale insuflă tuturor oamenilor dorinţa de a se perpetua în funcţie; şi ca şi cum toţi ar fi bolnavi şi numai posedarea puterii le-ar putea da sănătate, într-atât de morţiş tind să păstreze autoritatea, o dată ce o stăpânesc.

§7. Deci este evident din acestea că toate Constituţiile care au în vedere folosul obştesc sunt pure, pentru că sunt conforme dreptului absolut; din contră, acelea care au în vedere numai folosul guvernanţilor sunt defectuoase şi numai nişte forme corupte ale Constituţiilor bune, căci sunt despotice (adică tratează pe guvernaţi ca pe nişte sclavi), pe câtă vreme cetatea este o asociaţie de oameni liberi.

După ce am stabilit aceste principii, putem cerceta numărul şi natura Constituţiilor şi mai întâi ne vom ocupa cu Constituţiile pure; o dată acestea determinate, vom recunoaşte lesne Constituţiile corupte.

Pedotribul este maestru de gimnastică.

CAPITOLUL V

şi. Guvernământul şi Constituţia fiind lucruri identice, iar guvernământul fiind puterea suverană a cetăţii, trebuie în chip necondiţionat ca această putere să se compună ori dintr-un singur individ1 sau dintr-o minoritate, ori, în sfârşit, din masa cetăţenilor. Când unul singur, minoritatea sau majoritatea guvernează în interesul general, Constituţia este în mod necesar pură; când ei

guvernează în interesul lor propriu sau în interesul unuia, în interesul minorităţii ori în interesul mulţimii, Constituţia este deviată de la scopul său, pentru că din două lucruri, unul: ori membrii asociaţiei nu sunt într-adevăr cetăţeni, ori, dacă sunt, ei trebuie să aibă partea lor din folosul obştesc.

§2. Când monarhia sau guvernământul unuia singur are drept obiect interesul general, se numeşte, vulgar, regalitate. Cu aceeaşi condiţie, guvernământul minorităţii, dacă nu este redusă la o singură persoană, este aristocraţie, numită astfel fie pentru că puterea este în mâna celor mai buni, fie pentru că scopul ei este cel mai mare bine al statului şi al asociaţilor. În sfârşit, când majoritatea guvernează în sensul interesului general, guvernul primeşte ca nume special numele generic al tuturor guvernămintelor şi se numeşte republică (poliţie).

§3. Aceste deosebiri de nume sunt foarte juste. O virtute superioară se poate găsi la un individ sau la o minoritate, însă la o majoritate mai greu, afară numai de virtutea războinică, ce se manifestă mai ales în mase, şi de aceea, în acest fel de stat, clasa cea mai puternică este clasa războinică, iar toţi cei cu arme sunt cetăţeni.

§4. Deviaţiile2 acestor Constituţii clasice sunt tirania, a regalităţii, oligarhia, a aristocraţiei şi demagogia, a republicii.

1. Diviziunea aceasta nu e a lui Aristotel. Se găseşte în Herodot, Thalia, cap. LXXX şi urm. Şi Platon o admite. Republica, cartea I, pag. 338 d.

2. Polibiu, cartea VI, pag. 629, Platon, Republica, cartea VIII, pag. 544 c. Am tradus termenul Sr-otepema cu demagogia de câte ori Aristotel ia acest cuvânt în sens peiorativ, ca aici. În limba română, cuvântul democraţie este lipsit de orice

Tirania este o monarhie în folosul monarhului,

oligarhia, în intereul celor bogaţi, iar demagogia, în interesul săracilor. Niciuna dintre aceste forme de guvernământ nu are în vedere binele obştesc

Trebuie să ne oprim câteva momente spre a nota bine deosebirea fiecăruia dintre aceste trei guvernăminte, căci chestiunea prezintă dificultăţi. Când se observă lucrul în mod filosofic şi când nu se mărgineşte cineva numai la faptul practic, trebuie să nu se omită niciun amănunt şi nici să fie nesocotit vreunul, ci să se arate toate în lumina lor adevărată, orice metodă am întrebuinţa.

§5. Tirania, cum am mai spus, este guvernământul unuia singur ce domneşte ca un stăpân peste asociaţia politică; oligarhia este dominarea politică a bogaţilor; demagogia, din contră, dominarea săracilor, cu înlăturarea bogaţilor. Prima dificultate se iveşte când luăm în considerare aceste limitări: dacă majoritatea stăpână a statului este alcătuită din bogaţi, atunci guvernământul majorităţii se numeşte democraţie? Şi reciproc, dacă, din întâmplare, săracii, în minoritate faţă de bogaţi, sunt cu toate acestea, graţie superiorităţii forţei lor, stăpâni ai statului, atunci guvernământul minorităţii trebuie să se numească oligarhie? în aceste cazuri, definiţiile pe care le-am dat devin inexacte.

§6. Şi nu se rezolvă această dificultate nici chiar reunind ideile de bogăţie şi minoritate, acelora de mizerie şi majoritate şi păstrând numele de oligarhie guvernământului în care bogaţii în minoritate ocupă funcţiile şi acela de demagogie pentru statul în care săracii în majoritate au suveranitatea. Pentru că aceasta ar prezenta o altă dificultate. Căci cum să clasificăm aceste două forme de Constituţie pe care le-am presupus: una în care bogaţii formează majoritatea, cealaltă în care săracii formează minorinuanţă defavorabilă şi n-ar fi redat sensul textului. Tot astfel, Aristotel ia întotdeauna cuvântul „popor” în sensul părţii celei mai numeroase şi sărace a

cetăţenilor, a corpului politic. Ori de câte ori se va întâlni vorba aceasta, trebuie să se înţeleagă nu totalitatea sau majoritatea naţiunii, ceea ce ar cuprinde şi pe sclavi, 1 numai clasa cea din urmă a corpului politic. Aceeaşi diviziune a formelor de guvernământ o face şi Platon în Legile, cartea VIII, pag. 832, unde vorbeşte despre Cele trei guvernăminte rele, cărora le dă aceleaşi nume, cu adăugarea că sunt nu-i mult facţiuni constituite.

87

tatea, suverani şi unii şi ceilalţi ai statului? Afară numai dacă nu r. mnva oarecare alte forme politice n-au fost omise din enumerarea noastră.

§7. Însă raţiunea ne spune îndeajuns că dominaţia minorităţii şi aceea a majorităţii sunt lucruri cu totul accidentale, prima în oligarhii, a doua în democraţii, fiindcă bogaţii formează pretutindeni minoritatea, după cum săracii formează pretutindeni majoritatea. Astfel, deosebirile arătate mai sus nu sunt adevărate dificultăţi. Ceea ce distinge în mod esenţial democraţia de oligarhie este sărăcia şi bogăţia; şi oriunde puterea este în mâna bogaţilor, majoritate ori minoritate, este o oligarhie; oriunde este în mâna săracilor, este demagogie. Însă nu este mai puţin adevărat, o repet, că îndeobşte se îmbogăţesc puţini, pe când, din contră, toţi trebuie să se bucure de libertate; însă bogăţia şi libertatea sunt baza pe care şi unii şi alţii pretind să guverneze.

§8. Să vedem mai întâi care sunt din ambele părţi limitele ce se trag oligarhiei şi demagogiei şi ce este dreptul oligarhic şi cel democratic. Amândouă se apropie într-adevăr de oarecare dreptate, însă numai până la un anumit grad, dar nu de dreptul absolut, pe care nu-l stabilesc nici unii, nici alţii. Astfel, egalitatea pare a fi dreptul comun şi fără îndoială ea este, însă nu pentru toţi, ci numai între egali; şi tot astfel cu privire la inegalitate; ea este desigur un drept, nu pentru toţi, ci pentru indivizi

inegali între ei; însă ei nu ţin seamă de persoane şi judecă greşit. Cauza acestui lucru este că ei judecă despre propriile lor interese; şi sunt de obicei judecători răi aceia angajaţi în propriile lor procese.

§9. Dreptul restrâns la câţiva putându-se aplica la lucruri tot ca şi la persoane, cum am spus în Etică1, ambele părţi sunt înţelese cu privire la chestiunea în ce constă egalitatea lucrurilor, însă nu cu privire la egalitatea persoanelor, mai cu seamă din cauza amintită, anume că cineva este judecător rău în propriul său proces, şi apoi ca urmare a faptului că amândoi exprimă numai o anumită porţiune a dreptului, dar cred că exprimă dreptul absolut: pe de o parte, superiori într-o privinţă, în avere spre exemplu, ei se cred superiori în toate; de cealaltă parte, egali într-o privinţă, în 1 Etica, cartea V, cap. V.

M!

libertate, spre exemplu, se cred absolut egali. De amândouă nărtile se nesocoteşte lucrul de căpetenie.

§10. Dacă asociaţia politică nu s-ar alcătui într-adevăr decât în\ederea bogăţiilor, partea asociaţilor ar fi în stat în proporţie directă cu averile lor, iar partizanii oligarhiei ar avea atunci deplini dreptate; căci n-ar fi drept ca asociatul care n-a pus decât o mină1 la o sută să aibă ca şi acela care ar fi adus tot restul, adică aceeaşi parte fie din capital, fie din veniturile lui.

§11. Dar asociaţia politică nu are drept scop numai existenţa materială a asociaţilor, ci şi fericirea şi virtutea lor, altminteri ea s-ar putea întemeia între sclavi sau între alte fiinţe decât oamenii, care totuşi nu o pot întemeia, nefiind capabili de fericire şi discernământ. Asociaţia politică nu are ca obiect nici alianţa ofensivă şi defensivă între indivizi, nici legăturile lor mutuale, nici serviciile pe care şi le pot face; căci atunci etruscii2 şi cartaginezii şi toate popoarele legate prin tratate de comerţ ar trebui să

fie considerate ca cetăţeni ai unuia şi aceluiaşi stat, mulţumită convenţiilor lor cu privire la import, la siguranţa individuală, la cazurile de războaie comune. Ei au de altminteri, fiecare, magistraţi separaţi, fără un magistrat comun pentru toate aceste relaţii, cu totul nepăsători faţă de moralitatea aliaţilor lor, oricât de nedrepţi şi răi ar fi cei care sunt cuprinşi în aceste tratate, şi cu grijă numai să nu-şi facă vreo nedreptate ori vreo pagubă unul altuia. Dar fiindcă cei ce au în vedere nişte legi bune se interesează mai ales de virtutea şi corupţia politică, este clar că virtutea este prima grijă a unui stat care merită calitatea aceasta şi care nu este un stat numai cu numele. Altminteri, asociaţia politică este ca o alianţă militară de popoare depărtate, deosebindu-se numai prin teritoriile lor; legea, din acest moment, este o simplă convenţie; şi cum a zis sofistul Lycophron3: „Ea nu este decât o garanţie a drepturilor individuale, fără nicio înrâurire asupra moralităţii şi justiţiei Personale a cetăţenilor”.

Osulă de drahme.

— Aristotel zice „tyrrhenienii”, adică etruscii.

— Aristotel îl citează de mai multe ori pe Lycophron în Retorica, cartea III, p fu şi în Respingerea sofiştilor, cap. XV, §16.

89

§12. Proba acestui lucru este uşoară. Să se reunească în gând diferitele localităţi şi să se împrejmuiască cu un singur zid \4 egara şi Corintul; desigur, prin faptul acesta nu se va fi făcut un singur stat din întinderea aceasta vastă, chiar dacă am presupune că toţi cei ce o locuiesc au făcut căsătorii între ei, legătură care trece drept cea mai însemnată a asociaţiei civile. Ori să se presupună nişte oameni izolaţi unii de alţii, totuşi atât de apropiaţi încât să poată păstra posibilitatea comunicărilor între ei; să le atribuim legi comune cu privire la justiţia mutuală ce trebuie respectată în relaţiile comerciale, unii fiind

dulgheri, alţii plugari, cizmari etc, în număr de zece mii, de exemplu; dacă legăturile lor nu sunt altele decât acelea ale schimbului şi alianţei de război, atunci ei nu vor forma o cetate (stat).

§13. Şi pentru ce? Totuşi, aici nu s-ar putea zice că legăturile asociaţiei nu sunt aşa de strânse. Adevărul este că, acolo unde asociaţia este astfel încât fiecare nu vede statul decât în propria sa casă, acolo unde unirea nu este decât o ligă împotriva violenţei, nu este cetate, dacă privim mai de aproape; relaţiile unirii nu sunt decât acelea ale indivizilor izolaţi. Deci, evident, cetatea nu constă în comunitatea domiciliului, nici în apărarea drepturilor individuale, nici în legăturile de comerţ şi de schimb; aceste condiţii preliminare sunt desigur necesare pentru ca cetatea să existe, dar chiar când ele se reunesc toate, cetatea (statul) nu există încă. Cetatea (statul) este asociaţia fericirii şi a virtuţii pentru familii şi pentru deosebitele clase de locuitori, în vederea unui trai complet care să fie şi independent.

§14. Cu toate acestea, nu s-ar putea ajunge la un asemenea rezultat fără comunitatea domiciliului şi fără ajutorul căsătoriilor, şi tocmai aceasta a dat naştere, înăuntrul statelor, legăturilor de familie, frăţiilor, sacrificiilor publice şi serbărilor care reunesc pe cetăţeni. Izvorul tuturor acestor instituţii este prietenia, sentiment care împinge pe om să prefere viaţa în comun; scopul statului este fericirea cetăţenilor, iar toate aceste instituţii nu tind decât să o asigure. Statul este aşadar o reuniune de familii întocmite în sate în vederea unei vieţi depline şi suficiente sieşi. Deci asociaţia politică are desigur drept scop virtutea şi fericirea indivizilor, iar

90

nu viaţa comună.

§15. Aceia care contribuie mai mult la acest fel de asociaţie urmează că au o parte mai mare decât aceia

care, egali sau superiori ca libertate, ca naştere, au cu toate acestea mai puţină virtute politică, o parte mai mare decât aceia care-i întrec în ce priveşte averea, dar sunt mai prejos totuşi ca merit.

Se poate încheia de aici că este evident că bogaţii şi săracii, în opiniile lor aşa de opuse cu privire la stat, n-au descoperit, şi unii şi alţii, decât numai o parte a adevărului şi a dreptăţii.

CAPITOLUL VI

şi. Acum se pune întrebarea: cui trebuie să aparţină suveranitatea în stat? Ori mulţimii, ori bogaţilor, ori celor destoinici, ori unui singur individ superior, ori unui tiran; fiecare din ipotezele acestea are însă dificultatea sa. Căci cum – săracii, pentru că sunt majoritatea, să-şi împartă avuţiile bogaţilor? Şi nu va fi aceasta o nedreptate? Fiindcă, pe Zeus, ceea ce decide suveranul este ceva drept! Atunci ce trebuie să se numească o nedreptate extremă? Dar după ce se va împărţi totul, dacă o a doua majoritate îşi împarte din nou bunurile minorităţii, statul evident se va nimici. Şi cu toate acestea, virtutea nu ruinează pe acela în fiinţa căruia se sflă; dreptatea nu este o otravă pentru stat. Atunci evident că nici legea aceasta nu este ceva drept.

§2. Pe baza aceluiaşi principiu, tot ce va fi făcut tiranul va fi în mod necesar drept; el se va servi de forţă pentru că va fi cel mai tare, după cum şi mulţimea faţă de bogaţi. Dacă puterea va aparţine de drept minorităţii, bogaţilor, apoi dacă şi aceştia fac un acelaşi fapt şi jefuiesc poporul şi-i iau averea sa, să fie oare aceasta o faptă dreaptă? Atunci şi celelalte ar fi tot aşa de drepte. Aşadar, e clar că procedeele acestea nu sunt decât crime şi nedreptăţi.

§3. Trebuie oare să se încredinţeze oamenilor destoinici suveranitatea absolută a tuturor afacerilor? Aceasta înseamnă a mjosi toate clasele înlăturate de la

funcţiile publice; funcţiile Publice sunt adevărate onoruri şi perpetuitatea puterii în mâna

91

câtorva cetăţeni desconsideră în mod necesar pe toţi ceilalţi. Este oare mai bine a da puterea unuia singur, omului superior? Dar aceasta ar fi ceva şi mai oligarhic, iar cei fără onoarea cetăţenească ar fi şi mai mulţi. Ar putea zice cineva că este o greşeală gravă să se dea puterea suverană oamenilor al căror suflet este supus prefacerilor patimilor. Ei bine, se va zice: legea să fie suverană, fie ea oligarhică sau democratică; se vor înlătura măcar atunci toate greutăţile? Câtuşi de puţin; aceleaşi primejdii de care am vorbit mai sus vor exista totdeauna.

§4. Dar despre aceste chestiuni vom mai vorbi în altă parte.

A da suveranitatea în mâna mulţimii în loc să fie dată oamenilor destoinici, care sunt totdeauna în minoritate, poate părea o soluţie dreaptă şi adevărată a chestiunii, deşi nu descurcă încă toate dificultăţile. Se poate admite într-adevăr că majoritatea – compusă din membri, fiecare luat în parte2 neînsemnat – este cu toate acestea mai presus de oamenii superiori, dacă nu individual, cel puţin în masă, după cum un ospăţ cu participarea tuturor este mai îmbelşugat decât unul pe care l-a plătit o singură persoană. În această mulţime, fiecare individ are partea sa de virtute, de înţelepciune, şi reunindu-se toţi, formează, se poate spune, un singur om cu mâini, picioare, simţuri nenumărate, un moral şi o inteligenţă în proporţie. Astfel, publicul judecă foarte bine şi lucrările de muzică şi ale poeţilor, anume unul o parte, unul alta şi toţi împreună întregul.

§5. Numai prin aceasta oamenii destoinici luaţi individual se deosebesc de mulţime, ca cei frumoşi de cei nefrumoşi, după cum un tablou frumos se deosebeşte de aceeaşi parte din natură prin compoziţia într-o unitate a

trăsăturilor frumoase risipite aiurea; observând apoi lucrul, se poate găsi ceva şi mai frumos ca tabloul: la unul un ochi (mai frumos), la altul altă parte. Nu voi afirma că

1. Vezi mai jos, cap. X, §4.

2, Aristotel expune aici drepturile majorităţii tot aşa de convins cum ar face-o un democrat din zilele noastre. Vezi mai jos, cap. X, §5, o repetare a acestora. Montesquieu găseşte poporul incapabil de a lua hotărâri de iniţiativă, deşi e plin de discernământ; acesta e motivul pentru care «1 preferă sistemul reprezentativ. Vezi L'Esprit des Lois, cartea II, cap. Îl şi cartea XI, cap. VI, pag. 15 (Barthelemy-Saint-Hilaire).

aceasta este, la orice mulţime, în orice adunare mare, deosebirea statornică a majorităţii de numărul mic al oamenilor destoinici; şi desigur, s-ar putea spune mai degrabă, fără teamă de a ne înşela, că în multe cazuri o deosebire de felul acesta este cu neputinţă, căci atunci s-ar împinge comparaţia până la animale: şi în ce măsură, întrebăm noi, oamenii se deosebesc de anumite animale? însă dacă o restrângem la o mulţime dată, aserţiunea poate fi perfect adevărată.

§6. Aceste consideraţii răspund la întâia noastră chestiune cu privire la suveran şi la următoarea, care este strâns legată de ea: la care obiecte trebuie să se întindă suveranitatea oamenilor liberi şi a masei cetăţenilor? înţeleg prin masa cetăţenilor pe toţi oamenii cu o avere şi cu un merit obişnuit. Este o primejdie a le încredinţa magistraturile importante; din lipsă de echitate şi de înţelepciune, ei vor fi nedrepţi câteodată, iar alteori vor face greşeli. A-i înlătura din toate funcţiile este ceva foarte primejdios. Un stat în care sunt atâţia săraci înlăturaţi de la onorurile publice numără în mod necesar în sânul său tot atâţia duşmani. Însă li se poate lăsa dreptul de a delibera cu privire la afacerile publice şi dreptul de a

judeca.

§7. Aşa, Solon şi alţi câţiva legiuitori le-au acordat alegerea şi cenzura magistraţilor, însă nu le-au recunoscut funcţiile individuale. Când sunt adunaţi, masa lor simte totdeauna lucrurile cu o înţelegere îndestulătoare şi, reunită cu oamenii destoinici, ea serveşte statul, după cum o hrană nu tocmai aleasă, amestecată cu anumite alimente mai alese, dau prin amestecul lor o cantitate de hrană mai mare şi mai hrănitoare. Însă indivizii luaţi în parte sunt incapabili de a chibzui.

§8. Acestui principiu politic i se poate face o primă obiecţie punându-se întrebarea dacă, atunci când este vorba de a judeca meritul unui tratament medical, nu trebuie chemat acela care la nevoie ar fi în stare să-l vindece pe bolnav de durerea de care suferă, adică pe medic; şi adaug că acest raţionament se poate aplica tuturor celorlalte arte, în toate cazurile unde experienţa joacă rolul de căpetenie, astfel că precum medicul poate fi apreciat numai de către medici, tot astfel şi orice specialist, numai de către cei

asemenea lui. Medic înseamnă în acelaşi timp acela care execută reţeta, acela care o prescrie şi omul învăţat în ştiinţă. Toate artele se poate zice, au diviziuni asemănătoare şi se dă dreptul de a aprecia atât ştiinţei teoretice, cât şi învăţăturii practice.

§9. Alegerea magistraţilor încredinţată mulţimii poate fi criticată în acelaşi mod. Se va zice că numai aceia care ştiu să facă lucrul au destulă pricepere să aleagă bine. Este treaba geometrului să-i aleagă pe geometri, a pilotului să-i aleagă pe piloţi; căci dacă în oarecare lucruri, în oarecare arte, cineva poate lucra fără să fi făcut ucenicie, nu va lucra desigur mai bine ca specialiştii. Deci, pentru acelaşi motiv, nu trebuie să lăsăm în seama

mulţimii nici dreptul de a alege magistraţi, nici dreptul de a le cere socoteală.

§10. Dar poate că această obiecţie nu este tocmai dreaptă, pentru motivele de mai sus, decât dacă nu presupunem o mulţime cu totul decăzută. În mod individual, oamenii – o recunosc – vor judeca mai puţin bine decât învăţaţii; însă toţi împreună ori vor preţui mai mult, ori nu vor fi mai prejos. Din o sumedenie de pricini, meşteşugarul nu este nici singurul, nici cel mai bun judecător, în toate cazurile în care se pot cunoaşte bine lucrările sale fără a mânui meşteşugul său. O casă2, bunăoară, poate fi criticată de acela care a construit-o, însă ea va fi şi mai bine criticată de cel ce o locuieşte, iar acesta este capul familiei. Aşa şi cârmaciul corăbiei se va pricepe mai bine în materie decârme decât dulgherul; iar apoi, oaspetele este cel care preţuieşte ospăţul, nu bucătarul. Aceste consideraţii par a fi de ajuns spre a înlătura obiecţia aceasta dintâi.

§11. Iată o alta legată de ea: nu prea e cuminte, se va zice, să dai mulţimii fără merite o putere mai mare decât cetăţenilor destoinici. Nimic nu e mai presus de acest drept de alegere şi de cenzură pe care multe state, cum am spus-o3, l-au acordat claselor de jos şi pe care ele îl exercită în mod suveran în adunarea publică. Această adunare, Senatul şi tribunalele sunt accesibile

1. Vezi mai sus, cap. VI, §5. Machiavelli (Disc. de Tit Liviu, cartea III, cap XIV) este de aceeaşi părere cu privire la aptitudinea politică a majorităţii în a-i alege pe magistraţi. Montesquieu, de asemenea (L'Esprit des Lois, cartea II. cap. II).

2. Vezi Platon, Republica, cartea X, pag. 601.

3. Vezi mai sus, §7.

t'uror cetăţenilor de orice vârstă la un cens neînsemnat; în elaşi timp, se cer, pentru funcţiile de şef al

tezaurului, deneral şi pentru celelalte magistraturi importante, condiţii de cens foarte ridicate.

§12. Răspunsul la această a doua obiecţie nu este mai anevoios. Lucrurile sunt poate foarte bine aşa cum sunt. Nu individul – judecător, senator, membru al adunării publice – pronunţă în mod suveran, ci tribunalul, Senatul, poporul, din care individul acesta este numai o fracţiune foarte mică, în atribuţiunea sa întreită de senator, de judecător sau de membru al adunării obşteşti. Din acest punct de vedere, este drept ca mulţimea să se bucure de o putere mai întinsă, căci ea este aceea care alcătuieşte poporul, Senatul şi tribunalul. Censul pe care-l are masa întreagă îl întrece pe acela pe care-l au în parte şi în minoritatea lor toţi cei ce fac slujbe înalte.

§13, De altfel nu mă voi mai întinde cu privire la subiectul acesta. Însă cât priveşte chestiunea dintâi, pe care ne-am pus-o relativ la persoana suveranului, urmarea cea mai vădită ce decurge din discuţia noastră este că suveranitatea trebuie să aibă legile bazate pe raţiune1 şi că magistratul, unic ori multiplu, nu trebuie să fie suveran decât acolo unde legea n-a putut dispune nimic, fiindcă este imposibil a preciza toate amănuntele în reguli generale. Nu am desluşit încă ce trebuie să fie legile bazate pe raţiune şi chestiunea noastră dintâi rămâne întreagă. Voi spune numai că în chip necesar legile se orientează după Constituţii; sunt rele ori bune, drepte ori nedrepte, după cum sunt şi cele din urmă. Este evident că legile, trebuind să se refere la stat, sunt bune în formele de guvernământ pure şi vicioase în formele de guvernământ corupte.

Cu alte cuvinte, suveranitatea raţiunii. Platon, de la care Aristotel ia o parte a acestor teorii, conchide în mod contrar şi preferă puterea unui şef destoinic, releia legii. Vezi Politicul, cap. 33.

CAPITOLUL VII

şi. Toate ştiinţele şi toate artele au un bine ca scop1 şi cel dintâi dintre bunuri trebuie să fie obiectul suprem al celei mai înalte dintre toate ştiinţele; or ştiinţa aceasta este politica. Binele în politică este justiţia; cu alte cuvinte, utilitat ea generală. Se crede îndeobşte că justiţia este un fel de egalitate; şi aici, părerea obişnuită este, până la un punct, de acord cu principiile filosofice pe baza cărora am întemeiat morala2. Mai sunt de acord şi cu privire la natura justiţiei şi cu privire la fiinţele cărora li se aplică, precum şi că egalitatea trebuie să fie între egali; rămâne de hotărât la ce se aplică egalitatea şi la ce se aplică inegalitatea, chestiuni anevoioase care constituie filosofia politică.

§2. Se va susţine poate că puterea politică trebuie să se împartă în mod inegal, potrivit superiorităţii meritelor, chiar dacă toate celelalte calităţi ar fi egale şi chiar dacă cetăţenii ar fi cu totul asemănători, şi că drepturile şi consideraţia trebuie să fie diferite când indivizii se deosebesc. Dar dacă acest principiu este adevărat, chiar frăgezimea obrazului, mărimea staturii sau altă superioritate, oricare ar fi, ar putea să dea drept la o mai mare putere politică, însă neadevărul este vădit aici, iar câteva comparaţii din alte ştiinţe şi arte o vor proba îndeajuns. Dacă s-ar împărţi flaute unor artişti egali între ei, ca unora ce se îndeletnicesc toţi cu aceeaşi artă, nu se vor da cele mai bune instrumente celor mai nobili, pentru că nobleţea lor nu-i face mai destoinici a cânta din flaut, ci va trebui să se dea instrumentul cel mai desăvârşit artistului care va şti să se servească mai bine de el.

§3. Dacă raţionamentul nu este destul de clar, să-l întindem ceva mai departe. Fie un om foarte dibaci în arta flautului, însă mult mai puţin distins ca naştere şi frumuseţe, calităţi care, considerate fiecare în parte, sunt, să zicem, mult mai preţioase ca talentul de a cânta din

flaut, iar în aceste două privinţe, nobleţe şi frumuseţe, rivalii săi îl întrec cu mult mai mult decât îi întrece el ca flautist; susţin că numai lui trebuie să i se dea instrumentul cel

1. Vezi cartea I, cap. I, § 1.

2. Vezi Etica nicomahică, cartea V, cap. V.

96

ai bun. Altminteri ar însemna că execuţia muzicală se foloseşte uit de superiorităţile de naştere şi avere, însă aceste avantaje nu-i pot da nici cel mai mic progres.

§4. Conform acestui raţionament fals, un avantaj oarecare ar putea să se compare cu oricare altul. Pentru că talia cutărui om va fi mai mare decât a altuia, ar urma că, în regulă generală, talia ar putea fi pusă în balanţă cu averea şi libertatea. Astfel, dacă unul este mai distins prin talie decât altul prin virtutea sa, se pune talia, îndeobşte, mult mai presus decât virtutea şi astfel calităţile cele mai neasemenea se vor putea pune la acelaşi nivel; căci dacă talia în oarecare grad poate întrece cutare altă calitate în oarecare grad, este clar că va fi de ajuns să se proporţioneze gradele (ca să se ajungă la superioritatea absolută).

§5. Dar fiindcă este cu totul imposibil acest lucru, este clar că nimeni nu pretinde câtuşi de puţin ca în materie de drepturi politice să se împartă puterea potrivit oricărei specii de inegalitate. Faptul că unii sunt buni la alergat iar alţii înceţi nu e un motiv ca în politică să aibă unii mai mult, iar ceilalţi mai puţin; numai la jocurile gimnice, diferenţele acestea se vor preţui după talentul lor adevărat. Aici, în mod necesar, nu trebuie să se compare decât calităţile ce contribuie la formarea statului. Astfel, au dreptate oamenii să acorde o distincţie particulară nobleţii, libertăţii, averii, căci indivizii liberi şi cetăţenii care posedă censul legal1, sunt membri ai statului; şi n-ar mai fi stat dacă toţi ar fi săraci şi nici dacă toţi ar fi sclavi.

§6. Dar la aceste prime elemente trebuie a se adăuga alte două: justiţia şi vitejia războinică, de care statul de asemenea nu se poate lipsi; căci dacă cea dintâi este necesară fiinţării sale, cealaltă este necesară prosperităţii sale. Toate aceste elemente ori cel puţin cele mai multe dintre ele pot să reclame pe bună dreptate cinstea de a constitui existenţa cetăţii; însă, o repet, cum am spus Ş mai sus2, se cuvine numai ştiinţei şi virtuţii dreptul de a-şi atribui fericirea aceasta.

Censul era venitul net după care erau clasificaţi cetăţenii. Dar grecii cunoscut niciodată un sistem de impozite regulate şi permanente ca al nostru. 2-Vezi mai sus, cap. V, §14.

— Au

97

§7. Pe lângă aceasta, deoarece egalitatea inega completă sunt nedrepte între indivizi care nu sunt egal1 1; astea decât într-o singură privinţă, toate Constituţiile în car e8 alitate.

şi inegalitatea sunt întemeiate pe baze de felul acesta su – A i 1

În mod necesar corupte. Am spus mai sus1 că toţi cetăţenii ai binecuvântate să-şi atribuie drepturi, însă n-au temei să-şi drepturi absolute: bogaţii, pentru că ei posedă o parte mai I a teritoriului comun al cetăţii şi pentru că au de obicei mocredit în tranzacţiile comerciale; nobilii şi oamenii liberi foarte înrudite una cu alta, pentru că nobleţea dă cetăţeni mai decât nenobilii şi fiindcă nobleţea este stimată la toate popoar 1 şi pe lângă aceasta, fiindcă descendenţii virtuoşi trebuie să aibă după câte se pare, strămoşi virtuoşi; căci nobleţea este un merit (moştenit) din neam.

§8. Desigur, virtutea poate, după părerea noastră, să ridice glasul cu un mai puţină dreptate: virtutea socială este justiţia, iar toate celelalte urmează în mod necesar ca

consecinţe ale ei. În fine, majoritatea are şi ea pretenţii pe care le poate opune celor ale minorităţii, căci majoritatea luată în întregimea ei este mai puternică, mai bogată şi mai bună decât cei puţini.

§9. Să presupunem deci, într-un singur stat, o reunire a oamenilor capabili, nobili şi bogaţi de o parte, iar de alta o mulţime căreia i se pot da drepturi politice; va putea cineva să decidă fără şovăire cui trebuie să-i aparţină suveranitatea? Ori mai este posibilă o îndoială? în fiecare din Constituţiile pe care le-am enumerat mai sus, chestiunea de a şti cine trebuie să comande nu este supusă nici unei controverse, căci deosebirea lor se bazea tocmai pe aceea a suveranului. Într-o parte, suveranitatea aparţin bogaţilor, dincolo, cetăţenilor aleşi şi aşa mai departe. Se va totuşi ce este de făcut când toate aceste elemente coexistă.

§10. Presupunând că minoritatea oamenilor de bine e foarte slabă, cum se va putea decide în privinţa ei? Se va un seamă dacă, cu toată neînsemnătatea sa, totuşi es îndestulătoare spre a guverna statul, ori chiar să formeze – cetate completă? Dar atunci se înfăţişează o obiecţie.

1. Vezi mai sus, cap. V, §§3 şi 4.

deop°

trivă care contra tuturor pretendenţilor la puterea poli – a răstoarnă toate temeiurile celor care cer un drept cuvenit averii lor, ca şi ale acelora care autoritatea ca P* al naşterii lor. Adoptând principiul pe care-l o cer ca pe în pretinsa suveranitate ar trebui, evident, să invocă pentru J fi singur mai bogat decât toţi ceilalţi înrevină al.e' U slemenea Cel mai nobil prin naşterea sa i-ar învinge preună; ei care n-ar invoca decât libertatea lor.

I Aceeaşi obiecţie cu totul asemănătoare contra arisi care se întemeiază pe virtute; căci dacă cutare cetăţean

superior în virtute tuturor membrilor

guvernământului.

L-ai ei înşişi vrednici de stimă, acelaşi principiu îi va conferi fermitatea. Aceeaşi obiecţie şi contra suveranităţii mulţimii, bazată pe superioritatea forţei sale faţă de minoritate; căci dacă un individ, din întâmplare, sau câţiva inşi totuşi mai puţin numeroşi decât majoritatea sunt mai tari decât ea, suveranitatea le va aparţinea mai curând lor decât mulţimii.

§12. Toate acestea par să arate clar că nu este justiţie completă în niciuna dintre prerogativele în numele cărora fiecare reclamă puterea pentru sine şi aservirea pentru ceilalţi. La pretenţiile celor care cer autoritatea pe baza meritului ori averii lor, mulţimea ar putea să opună raţiuni temeinice. Într-adevăr, nu se opune nimic ca ea să fie mai bogată şi mai virtuoasă decât aritatea, nu fiecare ins în parte, ci în masă. Aceasta răspunde obiecţie ce se pune şi care se repetă adesea ca foarte gravă: se

a dacă în cazul pe care l-am presupus1, legiuitorul care

1 introducă legi perfect juste trebuie să aibă în vedere binele on pe cel al cetăţenilor aleşi. Justiţia este aici egalitatea;

sta egalitate a justiţiei are în vedere atât interesul general

«ou, cât şi interesul individual al cetăţenilor. Or, cetăţean în e insul care participă la autoritatea şi (respectiv) la varia Kij P Lică> condiţia cetăţeanului fiind de altminteri ulla Ollă dună Cn t

1 – constituţie; iar în republica perfectă, cetăţeanul

Mai sus să

2. Ve

! US

şiunn. Şi ea! UŞI, d'SCU (la specială despre acest punct foarte important, cap. I, p”. să3 şi urm.

este insul care poate şi vrea să se supună şi să guverneze pe rând după preceptele virtuţii.

CAPITOLUL VIII

§ 1. Dacă în stat1, un ins sau chiar mai mulţi inşi, totuşi prea puţini pentru a forma între ei singuri o cetate întreagă, au o astfel de superioritate de merit încât meritul tuturor celorlalţi cetăţeni nu poate intra în balanţă şi dacă influenţa politică a acestui ins unic ori a acestor inşi este incomparabil mai puternică, asemenea oameni nu pot fi cuprinşi în cetate. Ar însemna să-i nedreptăţim reducându-i la egalitatea comună, când meritul şi importanţa lor politică îi pune atât de complet în afară de orice comparaţie; asemenea personaje sunt, se poate zice, nişte zei printre oameni.

§2. Aici avem o nouă probă că legiuirea nu trebuie să privească în mod necesar decât inşi egali prin naşterea lor şi ca facultăţi. Însă legea nu este făcută pentru aceste fiinţe superioare; ei înşişi sunt legea. Ar fi ridicol a încerca să-i supunem Constituţiei, căci ei ar putea răspunde ceea ce, după Antistene2, au răspuns leii decretului dat de către adunarea iepurilor relativ la egalitatea generală a animalelor. Iată şi originea ostracismului în statele democratice, care, mai mult decât celelalte, se arată geloase de egalitate. De îndată ce un cetăţean părea că se ridică deasupra tuturor celorlalţi prin bogăţia sa, prin mulţimea partizanilor săi sau prin orice altă superioritate politică, ostracismul venea să-l lovească cu un exil mai mult sau mai puţin lung.

§3. În mitologie, Argonauţii n-au alt motiv spre a-l părăsi pe

1. După pasajul acesta, câţiva autori au susţinut că Aristotel este partizan al tiraniei. Aceasta este o eroare pe care o contrazice opera întreagă, numai să se citească cu atenţie. Aristotel face o excepţie pentru geniu; în privinţa aceasta, omenirea a fost şi este de părerea filosofului, care

o cunoştea aşa de profund. Omenirea s-a supus unui Cezar, unui Cromwell, unui Napoleon; dintotdeauna ea a permis geniului uzurparea şi a profitat câteodată de aceasta. Vezi mai jos, acelaşi cap., §7, cap. XI, §12 şi cartea IV, cap. XIII, şi. Vezi şi Politicul lui Platon, cap.33 (Barthelemy-Saint-Hillaire).

2. Atenian, discipol al lui Socrate: „Iepurii cereau egalitate pentru toate dobitoacele; leii le răspunseră: «Asemenea cerere ar trebui susţinută cu gheare şi dinţi că ai. noştri»”.

100

u reule; Argo1 declară că nu vrea să-l ducă pentru că e mult mai reU decât ceilalţi tovarăşi ai săi. Aşa că e o nedreptate să se spingă într-un mod absolut tirania şi povaţa pe care Periandru2

da lui Trasybulos: drept răspuns pentru solul care venise să-i ceară sfat, el se mulţumi să niveleze un oarecare număr de spice, tăind pe acelea care se ridicau deasupra celorlalte. Solul nu înţelese nimic din semnificaţia acestui gest; însă Trasybulos, când fu informat, a înţeles foarte bine că trebuia să scape de cetăţenii puternici.

§4. Mijlocul acesta nu este util numai tiranilor; astfel, nu numai ei singuri se servesc de el. El este întrebuinţat cu un succes egal şi în oligarhii şi în democraţii. Ostracismul produce acolo aproape aceleaşi rezultate, împiedicând prin exil puterea persoanelor pe care le loveşte. Când cineva este în stare să-l aplice, aplică ac-st principiu statelor, popoarelor întregi. Se poate vedea purtarea atenienilor3 faţă de samieni, faţă de chioţi şi de lesbieni. De-abia fu întărită puterea lor, că atenienii avură grijă să slăbească pe supuşii lor, în ciuda tuturor tratatelor; şi regele perşilor4 i-a pedepsit adesea pe mezi, pe babilonieni şi pe alte popoare foarte mândre din pricina vechii lor dominaţii.

§5. Această chestiune interesează toate

guvernămintele, fără excepţie, chiar pe cele bune. Guvernămintele corupte se servesc de acest mijloc într-un interes cu totul particular; însă nu mai puţin este întrebuinţat în guvernămintele (cele bune) de interes general. Se poate clarifica acest raţionament printr-o comparaţie luată din celelalte ştiinţe, din celelalte arte. Pictorul nu va lăsa în tabloul său un picior care ar întrece proporţiile celorlalte părţi ale figurii, chiar dacă acest picior ar fi cu mult mai frumos decât restul; constructorul de corăbii nu va primi nici el o proră sau altă o, vasul minunat, ajuns la înălţimea Afeteului în Tesalia, luă cuvântul şi puse că nu putea să-l ducă pe Hercule, atât era de greu. (Apollodor., Bib –, cartea I, caPIX, §. 19 şi Sehol. lui Apollonius vers. 1201 din cântul I.).

2 Tiran al Miletului, 600 î.Hr. Vezi cartea VIU, cap. VIII, §7 şi cartea VIII, CaPK, §2 şi 22 şi Herodot – Terpsicora, cap. XCII, §15.

I în istoria lui Tucidide sunt sumedenie de exemple. Vezi mai ales cartea III, caP 36 şi urm.

I în Herodot se poate vedea răscoala babilonienilor şi a mezilor contra lui anus şi represiunea ce le-a înăbuşit (Clio, cap. 192; Thalia, cap. t 50).

101

piesă a vasului, dacă este disproporţionată; nici corifeul nu va admite în cor o voce mai puternică şi mai frumoasă decât toate acelea care formează restul corului.

§6. Deci nimic nu-i împiedică pe monarhi să fie de acord în chestiunea aceasta cu statele pe care le guvernează şi, de fapt, nu întrebuinţează acest mijloc decât când este în interesul statului ca puterea lor să se păstreze.

Astfel, principiile ostracismului aplicat superiorităţilor bine recunoscute nu sunt lipsite de orice echitate politică. Este desigur mai bine ca cetatea, graţie instituţiilor primitive ale legiuitorului să poată să se

lipsească de leacul acesta; însă legiuitorul poate, la nevoie, să recurgă în al doilea rând la acest mijloc de a îndrepta greşeala făcută. Nu aşa însă s-au servit de el până astăzi; nu s-a ţinut seamă câtuşi de puţin în ostracism de interesul adevărat al republicii, ci s-a făcut din el un instrument de partid.

Pentru guvernămintele corupte, ostracismul, servind un interes particular, este tocmai din această cauză evident just; dar nu este mai puţin evident că nu este de o justiţie absolută.

§7. În cetatea perfectă, chestiunea este deosebit de dificilă. Superioritatea în orice altă privinţă decât meritul, bogăţia sau influenţa nu poate pricinui încurcături; dar ce-i de făcut contra superiorităţii de merit? Desigur, nu se va spune că trebuie alungat sau gonit cetăţeanul pe care ea îl distinge. Nici nu se va cere să-l reducem la supunere, căci a pretinde împărţirea puterii ar însemna să dai un stăpân lui Jupiter însuşi. Singura cale[1] pe care trebuie s-o apuce fireşte toţi cetăţenii este să se supună de bunăvoie acestui om mare şi să-l primească rege în timpul întregii sale vieţi.

CAPITOLUL IX

§ 1. Dezvoltările de mai înainte ne conduc destul de bine la studiul regalităţii, pe care am clasificat-o[2] printre formele bune de guvernământ. Cetatea sau statul bine constituit trebuie ori nu

---

1 Ve zi m ai S US. ca p. VI şi II.

2 Ve zi m ai su s. ca p. V, şi

trebuie, în interesul său, să fie guvernat de către un

rege? Nu există oare niciun alt guvernământ mai bun ca acela, care, dacă e folositor câtorva popoare, se poate să nu prea fie multor altora? Acestea sunt chestiunile ce avem de examinat. Dar mai întâi să cercetăm dacă regalitatea este simplă sau dacă se împarte în mai multe specii deosebite.

§2. Este uşor de recunoscut că ea este multiplă şi că atri-buţiunile sale nu sunt aceleaşi în toate statele. Astfel, regalitatea în guvernământul Spartei1 pare a fi aceea care este cea mai legală2, dar ea nu este stăpână absolută. Regele dispune în mod suveran numai de două lucruri: de afacerile militare, pe care le conduce în persoană când se află în afara teritoriului naţional, şi de afacerile religioase. Regalitatea astfel înţeleasă este un generalat inamovibil, investit cu puteri supreme. Ea nu are deloc drept de viaţă şi de moarte decât într-un singur caz, rezervat de asemenea şi la cei vechi: în expediţiile militare, în focul luptei. Homer ne-o spune. Agamemnon, când se deliberează, se lasă insultat şi rabdă, însă când merg contra inamicului, puterea sa se întinde până la dreptul de moarte şi atunci poate să strige:

„Dar întrucât3 zăresc pe vreunul ce încearcă să fugă, zadarnic Caută cu ochii-mprejur să scape de câini şi de păsări, Căci în mâna-mi e viaţa şi moartea...”

§3. Această primă specie de regalitate este aşadar un generalat pe viaţă; de altminteri, ea poate fi când ereditară, când electivă.

După aceasta, voi pune o a doua specie de regalitate, care se găseşte întocmită la câteva popoare barbare; în general, ea are aproape aceleaşi puteri ca şi tirania, deşi ea este legitimă şi ereditară. Popoarele împinse de un spirit firesc de servilism4, pornire mult mai dezvoltată la barbari decât la greci, la asiatici decât la europeni, suportă jugul despotismului fără murmur; iată de ce regalităţile care apasă asupra acestor popoare sunt tiranice.

1. Vezi mai sus analiza Constituţiei lacedemoniene, cartea II, cap. VI.

2. Cu alte cuvinte, regalitatea constituţională.

3. Versuri din Iliada, cântul 11, versul 391 şi cântul XV, versul 349.

4. Vezi un pasaj din cartea IV, cap. VI, şi.

deşi altfel ele se sprijină pe temelia solidă a legii şi a eredităţii.

§4. Iată şi pricina pentru care garda care îi înconjoară pe aceşti regi este într-adevăr regală şi pentru ce nu este o gardă cum o au tiranii. Cetăţeni înarmaţi sunt aceia care veghează la siguranţa regelui; tiranul şi-o încredinţează pe a sa străinilor. Acolo, supunerea este legală şi de bunăvoie, aici este silită. Cei dintâi au o gardă de cetăţeni, ceilalţi o gardă împotriva cetăţenilor.

§5. După aceste două feluri de monarhii, vine a treia, cum se găsesc exemple la vechii greci şi care se numeşte desymneţie1. Aceasta este, la drept vorbind, o tiranie electivă, deosebindu-se de regalitatea barbară nu întrucât nu este legală, ci întrucât nu este ereditară. Aesymneţii primeau puterile lor când pe viaţă, când pe un timp determinat sau pentru un anumit fapt. Astfel, Mitilene îl alese pe Pittacus2, pentru a-i alunga pe exilaţii pe care îi conduceau Antimenide şi Alceu3 poetul.

§6. Alceu însuşi ne spune într-una din şcoliile sale că Pittacus a fost înălţat la tjfanie; el îi mustră acolo pe concetăţenii săi „de a fi luat pe un Pittacus, duşmanul patriei sale, spre a face din el tiranul acestui oraş, care nu simte nici povara nenorocirilor sale, nici povara ruşinii sale şi care nu are laude îndeajuns pentru ucigaşul său”. Aesymnetiile vechi sau actuale au ceva şi din firea despotismului, prin puterile tiranice care li se încredinţează, şi din firea regalităţii, prin alegerea liberă care le-a creat.

§7. O a patra specie de regalitate este aceea a timpurilor eroice, consimţită de către cetăţeni şi ereditară prin lege. Întemeietorii acestor monarhii, binefăcători ai popoarelor, fie luminându-le prin arte, fie călăuzindu-le la biruinţă, reunindu-le în state ori cucerindu-le pământuri, fură numiţi regi din recunoştinţă şi transmiseră puterea fiilor lor. Regii aceştia aveau la război comanda supremă4 şi făceau toate sacrificiile la care slujba pontifilor nu era necesară. Pe lângă aceste două prerogaţi

1. Dionysios Halicarnassianul îi compară pe desymneţi cu dictatorii romani. Vezi finele cărţii VI a Antichităţilor romane.

2. Pittacus, tiran din Mitilene, unul din cei şapte înţelepţi ai Greciei, cam la 600 î.Hr.

3. Faimosul poet liric.

4. Aceasta este regalitatea lui Homer.

ve erau judecători suverani în toate procesele, când fără jurământ, când cu jurământ. Formula jurământului consta în a ridica sceptrul în aer1.

§8. În timpurile de demult, puterea acestor regi cuprindea toate afacerile politice interne şi externe fără excepţie; însă mai târziu, fie în urma renunţării de bunăvoie a regilor, fie în urma revendicărilor poporului, această regalitate s-a redus aproape peste tot numai la prezidenţia sacrificiilor; iar acolo unde merita încă numele său, nu păstrase decât comandamentul armatelor în afara teritoriului statului.

§9. Am recunoscut aşadar patru feluri de regalităţi: una, aceea a timpurilor istorice, liber consimţită, însă limitată la funcţiile de general, de judecător şi de pontif; a doua, aceea a barbarilor, despotică şi ereditară prin lege; a treia, aceea numită desymneţie şi care este o tiranie electivă; în sfârşit, a patra, aceea a Spartei, care nu este, propriu vorbind, decât un generalat perpetuu ereditar într-

o rasă. Aceste patru regalităţi sunt astfel îndeajuns de diferite între ele.

§10. Mai este şi a cincea, unde un singur şef dispune de toate, precum în alte părţi corpul naţiunii, statul, dispune de lucrul public. Această regalitate are multe asemănări cu puterea domestică; după cum autoritatea tatălui este un fel de regalitate în familie, tot aşa regalitatea despre care vorbim aici este o administraţie de familie aplicată unei cetăţi, uneia sau mai multor naţiuni.

CAPITOLUL X

şi. Şi acum, două sunt formele de regalitate care într-adevăr trebuie cercetate: a cincea, de care am vorbit adineaori, şi regalitatea Lacedemonei. Celelalte se cuprind între aceste două extreme şi sunt sau mai restrânse, în ce priveşte puterile lor, decât monarhia absolută, sau mai întinse decât regalitatea Spartei.

321

Vezi mai multe exemple din Iliada, cântul VII, vers 412 şi cântul X, vers

105

§2. Ne vom mărgini deci la următoarele două puncte: mai întâi, este util sau funest statului să aibă un general perpetuu, fie ereditar, fie electiv? în al doilea rând, este oare util ori funest statului să aibă un şef absolut?

§3. Chestiunea unui generalat de acest fel este mai curând obiectul unor legi regulamentare decât al Constituţiei, pentru că toate Constituţiile ar putea-o admite deopotrivă. Deci nu mă voi opri la regalitatea Spartei1. Cât despre cealaltă specie de regalitate, ea formează o speţă de Constituţie aparte, de care mă voi ocupa în mod special, tratând toate chestiunile pe care ea le poate cuprinde.

§4. Întâiul punct în această cercetare este de a se şti dacă este mai bine a se încredinţa puterea unui individ de merit ori de a o atribui unor legi bune. Partizanii

regalităţii, care o găsesc aşa de binefăcătoare, vor pretinde fără nicio îndoială că legea, întrucât nu hotărăşte niciodată decât într-un mod general, nu poate prevedea toate cazurile accidentale şi înseamnă a fi nechibzuit a voi să supui o ştiinţă, oricare ar fi ea, imperiului unei litere moarte, cum este legea aceea din Egipt2 care nu dă voie medicilor să-l trateze pe bolnav decât după a patra zi de boală şi care îi face răspunzători dacă lucrează mai înainte de acest soroc. Deci evident, litera şi legea nu pot niciodată, din aceleaşi motive, să alcătuiască un guvernământ bun. Însă mai întâi, această formă de dispoziţii generale este o necesitate pentru toţi aceia care guvernează; iar aplicarea lor este cu certitudine mai înţeleaptă într-o fire lipsită de toate patimile decât într-una care le este supusă cu desăvârşire. Legea este fără patimi, pe când orice suflet omenesc este pasionat în mod necesar.

§5. Însă se zice că monarhul va fi mai apt decât legea a se pronunţa în cazurile particulare. Se admite atunci, evident, că în

1. Astfel, Aristotel nu vede regalitate reală decât în regalitatea absolută.

2. Herodot (Eitterpe, cap. 84, pag. 97, ed. Firmin-Didot) vorbeşte despre aceste legi egiptene privitoare la medicină. Unii traduc kivev cu „a purga”, ceea ce este fals. Susemihl traduce: „Chiar în Egipt, se permite oarecum medicilor să se depărteze de (legile sanitare), anume după trei zile de tratament, însă dacă o fac mai curând, atunci se întâmplă pe propria lor răspundere” (pag. 349, ediţia 1879, Leipzig).

timp ce e este Isgiuitor, există legi care încetează a fi suverane acolo unde ele tac, dar care sunt suverane ori de câte ori vorbesc. În toate cazurile în care legea nu poate să pronunţe deloc ori să pronunţe în mod echitabil, oare trebuie să ne bazăm pe autoritatea unui individ superior

tuturor celorlalţi sau pe aceea a majorităţii? De fapt, astăzi majoritatea judecă, deliberează, alege în adunările publice, iar toate decretele sale se referă la cazuri particulare. Fiecare dintre membrii săi1, luat în parte, este poate inferior individului superior de care am vorbit; însă statul se alcătuieşte tocmai din această majoritate, iar ospăţul la care fiecare aduce partea sa este mai complet decât ospăţul singuratic al unuia dintre meseni. Aceasta face ca mulţimea, în cele mai multe cazuri, să fie un judecător mai bun decât oricare alt ins.

§6. Pe lângă aceasta, o cantitate mai mare este mai puţin coruptibilă, spre exemplu o cantitate de apă; majoritatea este, de asemenea, mult mai anevoie de corupt decât minoritatea. Când individul este subjugat de mânie sau de orice altă patimă, el îşi falsifică în mod necesar judecata, dar ar fi uimitor de anevoie ca toată majoritatea să se mânie ori să se înşele în acelaşi caz. Să luăm, de altminteri, o sumedenie de oameni liberi ce nu se abat de la lege decât acolo unde legea este vădit defectuoasă; deşi lucrul nu este uşor într-o masă numeroasă, totuşi pot presupune că majoritatea se compune din oameni cinstiţi ca indivizi şi cetăţeni; întreb atunci dacă unul singur se va corupe mai anevoie ori majoritatea aceasta numeroasă, dar cinstită? Or, foloasele nu sunt mai degrabă de partea majorităţii? însă, zice-se, majoritatea se poate răzvrăti, unul singur nu poate. Aceştia au uitat că am presupus că toţi membrii majorităţii au tot atâta virtute ca şi acest individ unic.

§7. Dacă deci se numeşte aristocraţie guvernarea mai multor cetăţeni cinstiţi şi regalitate guvernarea unuia singur, aristocraţia va fi desigur pentru state mult mai de preferat decât regalitatea, le puterea acesteia absolută ori nu, numai cu condiţia să fie alcătuită din inşi tot unul şi unul de virtuoşi. Dacă strămoşii noştri

O repetare aproape textuală a ce s-a spus mai sus, în

cap. VI, §4.

107

au ascultat de regi, cauza este că, atunci, oamenii superiori se găseau poate foarte rar, mai ales în state aşa de mici cum erau acelea, sau nu i-au făcut regi decât din recunoştinţă curată, gratitudine care face cinste părinţilor noştri. Dar când statul cuprinse mai mulţi cetăţeni cu merite deopotrivă de deosebite, aceştia nu putură să sufere mai departe regalitatea, ci căutară o formă de guvernământ în care autoritatea să poată fi comună, şi atunci întemeiară republica.

§8. Corupţia a adus delapidări publice şi a creat, foarte probabil, în urma stimei cu totul deosebite date banului, oligarhii. Acestea se schimbară mai întâi în tiranii, după cum tiraniile se prefăcură în curând în demagogii. Lăcomia ruşinoasă a guvernanţilor, tinzând necontenit a restrânge numărul lor, întări tot pe atâta masele, care nu după multă vreme deveniră în stare să răstoarne pe apăsători şi să ia puterea pe seama lor. Mai târziu, creşterea statelor nu îngădui aproape deloc să se adopte o altă formă de guvernământ decât democraţia.

§9. Însă îi întrebăm pe aceia care laudă superioritatea regalităţii, ce soartă vor să dea copiilor regilor1? Oare nu cumva trebuie să domnească şi ei? Desigur, dacă ei sunt aşa precum s-au văzut mulţi, această ereditate va fi tare funestă. Dar, se va zice, regele va fi stăpân să nu transmită puterea sa rasei sale. Încrederea este foarte grea în materia aceasta; terenul este foarte alunecos, iar această dezinteresare ar cere un eroism care este peste puterea inimii omeneşti.

§10. Mai întrebăm dacă, pentru exerciţiul puterii sale, regele care pretinde că domină trebuie să-i aibă la ordinele sale o forţă armată capabilă să constrângă pe răzvrătiţi la supunere. Sau în ce mod va putea el să-şi asigure autoritatea sa? Chiar dacă presupunem că

domneşte potrivit legilor şi că nu le înlocuieşte niciodată cu bunul său plac, tot va trebui să aibă la ordine

1. Mai mulţi autori au încercat să probeze că Aristotel este partizan al monarhiei, ceea ce contrazice toate principiile sale. Este însă cert că nu era partizanul eredităţii în monarhie. Vezi cadfta VIII, cap. VIII, §23. Împăratul Iulian, în scrisoarea sa către Temistius, a citat partea aceasta (t. I, pag. 306) şi o scoate, zice el, „din scrierile politice ale lui Aristotef. Citatul cuprinde tot §9. Vezi mai departe un alt citat al lui Iulian, cap. XI, şi Barthelemy-Saint-Hilaire).

108

oarecare forţă pentru a apăra legile însele. Este adevărat că, în ce-l priveşte pe un rege perfect legal, nedumerirea se poate dezlega destul de iute; trebuie să aibă negreşit o forţă armată, iar această forţă armată trebuie socotită astfel încât să-l facă mai puternic decât fiecare cetăţean în parte sau decât un oarecare număr de cetăţeni reuniţi, dar în aşa fel încât să-l ţină totdeauna mai slab decât masa. În această proporţie alcătuiau gărzile strămoşii noştri când le recunoşteau şi dădeau statul în mâinile unui şef pe care-l numeau desymnet sau tiran. Tot pe acest motiv, când Dionysios ceru o gardă, un siracuzan povăţui adunarea poporului să i-o acorde.

CAPITOLUL XI

şi. Subiectul nostru ne aduce acum la regalitatea în care monarhul poate să facă orice după bunul său plac, pe care o vom studia aici. Niciuna dintre regalităţile zise legale nu formează, o repet1, o speţă particulară2 de guvernământ, pentru că pretutindeni se poate întocmi un generalat inamovibil, în democraţie ca şi în aristocraţie. Foarte adesea, administraţia militară se încredinţează unui singur ins; există o asemenea magistratură la Epidamn3 şi la Opunt4, unde, cu toate acestea, puterile şefului suprem sunt mai puţin întinse.

§2. Cât despre ceea ce se numeşte regalitate absolută, adică aceea în care un singur om domneşte suveran după bunul său plac, mulţi oameni susţin că însăşi natura lucrurilor respinge puterea unuia singur asupra tuturor cetăţenilor, pentru că statul nu este decât o asociaţie de fiinţe egale, iar între fiinţe egale în mod natural prerogativele şi drepturile trebuie să fie în mod necesar identice. Dacă, din punct de vedere fizic, este vătămător a da o

1Vezi mai sus, cap. X, §3.

2Mai mulţi monarhişti englezi s-au bazat pe acest pasaj pentru a respinse °nee monarhie limitată şi a susţine monarhia absolută. Şi împăratul Iulian am «ttionat acest pasaj.

Vezi mai sus, cartea II, cap. IV, §13 şi mai departe cartea VIU, cap. [, §6.4Oraş în Locrida.

hrană egala şi veşminte egale unor oameni cu constituţie şi talie deosebite, analogia nu este mai puţin izbitoare cu privire la drepturile politice. Şi invers, inegalitatea între egali este tot aşa de nechibzuită.

§3. Astfel, este just ca partea de putere şi de supunere să fie perfect egale pentru fiecare, tot aşa ca şi alternativă lor; căci tocmai aceasta este ceea ce face legea, iar legea este Constituţia. Trebuie deci preferată suveranitatea legii, aceleia a unuia singur dintre cetăţeni şi, conform aceluiaşi principiu, dacă puterea trebuie încredinţată mai multora dintre ei, nu trebuie făcuţi decât păzitori şi slujitori ai legii; căci dacă fiinţarea magistraturilor este ceva cu totul necesar, este o nedreptate patentă a da unui singur om o magistratură supremă, înlăturându-se toţi aceia care preţuiesc tot cât el.

§4. Cu toate cele ce s-au spus, acolo unde legea este neputincioasă, un individ nu va şti niciodată mai mult decât ea; o lege care a ştiut să înveţe în mod cuvenit pe

magistraţi poate să se bizuie pe bunul lor simţ şi pe dreptatea lor pentru a judeca şi rezolva toate cazurile în care ea tace. Ba încă ea le dă dreptul să îndrepte toate defectele sale, atunci când experienţa a arătat că este posibilă o îmbunătăţire. Astfel, când se cere suveranitatea legii, înseamnă că se cere să domnească raţiunea împreună cu legile; a cere suveranitatea unui rege înseamnă a constitui suverani pe om şi pe dobitoc; căci pornirile instinctului şi patimile inimii îi strică pe oameni când sunt la putere, chiar pe cei mai buni; însă legea este inteligenţa fără patimile oarbe.

§5. Exemplul luat mai sus din ştiinţe nu pare convingător. Este primejdios a urma în medicină precepte scrise şi este mai bine a se încrede în medici practici. Un medic nu va fi niciodată împins de prietenie să dea vreo prescripţie nechibzuită; cel mult va ţine seamă de preţul leacului. În politică, din contra, corupţia şi favorul îşi fac foarte adesea mendrele lor funeste. Numai când se bănuieşte că medicul s-a lăsat cumpărat de către inamici spre a atenta la viaţa bolnavului său, se recurge la preceptele scrise.

§6. Pe lângă aceasta, medicul bolnav cheamă spre a-l îngriji pe alţi medici; maestrul de gimnastică îşi arată forţa sa în faţa

altor maeştri, fiind convinşi şi unul şi altul că ar judeca rău dacă r judeca în cauza lor proprie, pentru că în aceasta nu sunt dezinteresaţi. Deci evident, când vrem justiţia, trebuie să luăm un termen mediu, iar acest termen mediu este legea. De altminteri, există legi întemeiate pe moravuri mult mai puternice şi mai însemnate ca legile scrise; şi dacă se poate găsi în voinţa unui monarh mai multă garanţie decât în legea scrisă, se va găsi mai puţină (garanţie în aceeaşi voinţă) decât în legile acestea, a căror întreagă forţă o aduc moravurile.

§7. Însă un singur om nu poate vedeatoate cu ochii săi; va trebui negreşit să delege puterea sa unor inferiori numeroşi, iar din momentul acesta nu este tot aşa de bine să orânduim această împărţire chiar de la început şi să nu o lăsăm la voinţa unui singur individ? Mai mult, obiecţia pe care am făcut-o mai sus1 rămâne în picioare; dacă omul virtuos merită puterea datorită superiorităţii sale, doi oameni virtuoşi o vor merita şi mai mult. Aşa este vorba poetului:

„Unde-s doi...” 2

Tot aşa este şi rugăciunea lui Agamemnon, care cere cerului: „De-aş avea zece sfetnici ca acesta (Nestor) ” 3 Dar chiar astăzi, se va zice, câteva state au magistraturi însărcinate a decide în mod suveran, cum o face judecătorul în cazurile pe care legea n-a putut să le prevadă; probă că nu se crede cum că legea este suveranul şi judecătorul cel mai perfect, deşi se recunoaşte atotputernicia ei acolo unde ea a putut dispune4.

§8. Dar tocmai din pricina faptului că legea nu poate îmbrăţişa decât anumite obiecte şi pentru că lasă în mod necesar să-i scape altele, lumea se îndoieşte de perfecţiunea ei şi se întreabă dacă, la merit egal, nu este mai bine să se înlocuiască suveranitatea ei cu aceea a unui individ; căci a dispune prin lege despre materii care cer deliberare specială este ceva imposibil. Nu

1-Vezi cap. VI, §4.

2Hiada, cânt X, vers 224.

3Hiada, cânt II, vers 372.

— Lui Platon legea i se pare inferioară unui legislator luminat. Vezi Politicul. CaP-35 şi mai sus, cap. VI, §13.

1 j;

! W i se tăgăduieşte astfel că pentru acele materii trebuie să recurgem la oameni; se contestă numai că trebuie să se prefere un singur individ în loc de mai mulţi;

căci fiecare dintre magistraţi, chiar de unul singur, poate, călăuzit de către legea care l-a instruit, să judece foarte echitabil.

§9. Dar s-ar putea să pară absurd a susţine că un om, care nu are, spre a-şi forma judecata sa, decât doi ochi şi două urechi, care nu are pentru lucru decât două picioare şi două mâini, să poată face mai bine decât o reunire de inşi cu organe mult mai numeroase, în starea de acum, monarhii înşişi sunt nevoiţi să-şi înmulţească ochii, urechile, mâinile şi picioarele, împărţind puterea cu amicii puterii şi cu amicii lor personali. Dacă aceşti agenţi nu sunt amicii monarhului, ei nu vor lucra conform intereselor sale; dacă sunt amicii săi, ei vor lucra spre folosul său şi acela al autorităţii sale. Or, amiciţia presupune asemănare, egalitate; iar dacă regele primeşte ca amicii săi să se împărtăşească din puterea sa, el admite totodată şi că puterea trebuie să fie egală între ei. Acestea sunt mai toate obiecţiile făcute contra regalităţii.

§10. Unele sunt perfect întemeiate, altele sunt poate mai puţin. Puterea stăpânului, ca şi regalitatea şi ca orice altă putere politică justă şi utilă, este în natură; însă tirania nu este în ea şi toate formele de guvernământ corupte sunt deopotrivă de contrare legilor naturale. Ce am spus trebuie să probeze că, printre indivizi egali şi asemenea, puterea absolută a unuia singur nu este nici justă, nici utilă; puţin importă că acest om este de altminteri ca legea vie în lipsă de orice lege, ori chiar în prezenţa legilor, sau că comandă unor inşi tot aşa de virtuoşi ori depravaţi ca el, sau că, în fine, este cu totul superior prin meritul său. Nu exceptez decât un singur caz şi-l voi spune, deşi l-am indicat deja.

§11. Să statornicim mai întâi ce înseamnă pentru un popor calificativele de monarhic, aristocratic şi republican. Un popor monarhic este acela care în mod natural poate suporta dominaţia unei familii înzestrate cu toate virtuţile

superioare pe care le cere dominaţia politică. Un popor aristocratic este acela care, având calităţile necesare pentru Constituţie politică potrivită pentru oameni liberi, poate în mod natural suporta autoritatea unor şefi

112

pe care meritul lor îi cheamă să guverneze. Un popor republican este acela în care în mod natural toată lumea este războinică şi «ţie deopotrivă să asculte şi să comande, la adăpostul unor legi care asigură atât clasei bogate cât şi celei sărace partea de putere ce trebuie să le revină.

§12. Atunci când o rasă întreagă ori chiar un ins din mulţime ajunge să strălucească de o virtute într-atât de superioară, încât ea întrece virtutea tuturor celorlalţi cetăţeni împreună, atunci este just ca această rasă să fie înălţată la regalitate, la puterea supremă, ca acest ins să fie luat ca rege. Aceasta, o repet1, este just nu numai potrivit declaraţiilor fondatorilor de Constituţii aristocratice, oligarhice şi chiar democratice, care au recunoscut în mod unanim drepturile superiorităţii, deşi diferiţi în părere cu privire la speţa de superioritate, dar şi din motivul pe care l-am dat mai sus. Nu este echitabil nici de a omorî, nici de a proscrie prin ostracism un asemenea personaj, nici a-l supune nivelului comun; partea nu trebuie să întreacă întregul, iar întregul este aici tocmai virtutea aceasta atât de superioară tuturor celorlalte. Nu rămâne altceva decât a asculta de acest om şi de a-i recunoaşte o putere, nu alternativă, ci perpetuă.

Vom încheia aici studiul asupra regalităţii, după ce am expus speciile diverse ale ei, foloasele şi primejdiile după popoarele cărora se aplică şi după ce am studiat formele pe care ea le ia.

CAPITOLUL XII

şi. Dintre cele trei Constituţii pe care le-am recunoscut bune, cea mai bună trebuie să fie în mod necesar aceea care are cei mai buni şefi. Astfel este statul

în care se întâlneşte din fericire o mare superioritate de virtute, fie că aceasta aparţine unui singur ms cu înlăturarea celorlalţi, fie unei rase întregi, fie chiar mulţimii, şi în care unii ştiu să se supună tot aşa de bine cum ştiu alţii să comande, în interesul scopului celui mai nobil. Se dovedit mai

Vezi mai sus, cap. VIII, şi §7.

Înainte1 că, în guvernământul perfect, virtutea particulară este aceeaşi cu virtutea politică; nu este mai puţin evident că, cu aceleaşi mijloace şi aceleaşi virtuţi care constituie pe omul de bine, se poate constitui de asemenea un stat întreg, aristocratic sau monarhic; de unde urmează că educaţia şi moravurile care fac pe omul virtuos sunt aproape aceleaşi care fac pe cetăţeanul unei republici sau pe şeful unei regalităţi.

§2. O dată stabilite acestea, vom încerca să tratăm despre republica perfectă, despre natura sa şi despre mijloacele de a o întocmi.

1. Vezi mai sus, cap. II, §3 şi urm.

CARTEA IV

(De obicei rânduită a şaptea) Despre republica ideală

CAPITOLUL I

şi. Când vrem să studiem chestiunea republicii perfecte1 cu toată grija ce o cere, trebuie să precizăm mai întâi care este genul de viaţă care merită mai ales alegerea noastră. Dacă ignorăm acest lucru, trebuie să ignorăm în mod necesar şi care este guvernământul cel mai bun; căci este natural ca un guvernământ perfect să asigure cetăţenilor pe care îi guvernează, în cursul obişnuit al lucrurilor, bucuria fericirii celei mai perfecte pe care o comportă condiţia lor. Aşadar, să ne înţelegem mai întâi care este genul de viaţă care ar fi preferabil pentru toţi oamenii în general; şi vom vedea apoi dacă este acelaşi ori

dacă el este deosebit pentru mulţime şi pentru individ.

§2. Fiindcă credem că am arătat îndeajuns în lucrările noastre exoterice ce este viaţa cea mai perfectă, vom aplica aici principiile noastre.

Un prim punct, pe care nu l-ar putea contesta nimeni pentru că este adevăr universal, este că foloasele de care se poate bucura

1. Acest punct de vedere al lui Aristotel este întocmai acela al lui Platon, magistrul său, în Republica şi Legile sale. Polibiu, care cunoaşte bine lucrările lui Platon şi care îl citează, a repetat printre cei dintâi, ca şi Aristotel (cartea II, cap. „> §10), că Constituţia perfectă ar fi aceea care ar cuprinde cele trei forme Principale de guvernământ şi care ar reuni într-o măsură justă monarhia, aristocraţia şi democraţia. Vezi Polibiu, Istoria generală, cartea VI, cap. III. Cicero, mare admirator al lui Polibiu, al lui Aristotel şi al lui Platon, a luat de la ei această idee, dezvoltând-o. Vezi Republica, cartea I, cap. 29 şi 45 şi cartea II, cap”. Şi 39. După ei, Machiavelli a reprodus această teorie în Discursul despre ecadele lui Til Liviu, cartea I, cap. II. în fine, această savantă combinaţie a lverselor forme politice este şi scopul către care tinde guvernământul ePrezentativ aplicat de către englezi şi lăudat de Montesquieu.

omul se împart în trei clase: foloase care sunt în afara lui foloasele corpului, foloasele sufletului, şi că fericirea constă în reunirea tuturor acestor bunuri. Nimeni n-ar fi ispitit să creadă în fericirea unui om care n-ar avea nici curaj, nici temperanţă, nici dreptate, nici înţelepciune, care ar tremura la zborul unei muşte, care s-ar lăsa în voia poftelor sale grosolane de foame şi de sete, care pentru un sfert de obol ar fi în stare să-şi trădeze amicii cei mai scumpi şi care, nu mai puţin degradat ca inteligenţă, ar fi nechibzuit şi credul ca un copil sau ca un smintit.

§3. Se recunosc (ca adevărate) toate aceste puncte, când sunt înfăţişate în modul acesta. Însă (în practică) oamenii nu se înţeleg nici asupra măsurii şi nici asupra valorii relative a acestor bunuri. Ne credem totdeauna cu destulă virtute, oricât de puţină am avea; dar bogăţie, avere, putere, reputaţie, la toate aceste bunuri nu vrem limite, în orice cantitate le-am poseda.

Oamenilor nesăţioşi le vom spune că ei ar putea să se convingă aici fără greutate, din faptele înseles, că bunurile exterioare, departe de a ne câştiga şi păstra virtuţile, sunt, din contră, câştigate şi conservate de către ele; că fericirea, fie că o punem în plăceri, în virtute sau în amândouă, aparţine mai ales inimilor celor mai curate, inteligenţelor celor mai distinse şi că ea e făcută pentru oamenii măsuraţi în iubirea acestor bunuri care se ţin aşa de puţin de noi mai curând decât pentru oamenii care, deşi posedă aceste bunuri exterioare mult peste trebuinţele lor, rămân cu toate acestea aşa de săraci în bogăţii adevărate.

§4. Aşadar (independent de fapte), raţiunea singură este de ajuns pentru a demonstra aceasta. Bunurile exterioare au o limită, ca orice instrument; şi lucrurile cărora le zicem aşa de utile sunt tocmai acelea al căror belşug ne încurcă evident sau nu servesc temeinic la nimic. Cât despre bunurile sufletului, din contră, tocmai în proporţia abundenţei lor ne sunt utile, dacă totuşi se potriveşte să vorbim de utilitate când e vorba de lucruri care sunt înainte de toate din firea lor frumoase. În general, este evident ca perfecţiunea supremă a unor lucruri ce se compară pentru a cunoaşte superioritatea unuia faţă de celălalt este totdeauna în raport direct cu distanţa însăşi la care se află între ele aceste

116

lucruri ale căror calităţi speciale le studiem. Dacă sufletul, ca să vorbim într-un mod absolut şi chiar cu privire la noi, este mai preţios decât avuţia şi decât corpul,

perfecţiunea sa şi a lor vor fi într-o relaţie asemănătoare. Potrivit legilor naturii, toate bunurile exterioare nu sunt de dorit decât pentru suflet; iar oamenii înţelepţi nu trebuie să le dorească decât pentru el, pe când sufletul nu trebuie niciodată considerat în vederea acestor bunuri.

§5. Astfel vom privi ca un punct perfect admis că fericirea este totdeauna în proporţie cu virtutea[1], cu înţelepciunea şi cu supunerea la legile lor, luând ca martor aici al vorbelor noastre pe Dumnezeu[2] însuşi, a cărui fericire supremă nu depinde de bunuri exterioare, ci este toată în el însuşi şi în esenţa naturii sale proprii. Astfel, diferenţa dintre fericire şi noroc constă în mod necesar în faptul că împrejurările întâmplătoare şi hazardul ne pot procura bunurile aşezate în afara sufletului, pe câtă vreme omul nu este nici drept, nici înţelept din întâmplare ori prin faptul întâmplării. O urmare a acestui principiu, sprijinită pe aceleaşi raţiuni, este că statul cel mai perfect este totodată cel mai fericit şi cel mai prosper. Fericirea nu poate să urmeze niciodată viciul; nici statul, ca şi omul, nu izbuteşte decât cu condiţia să aibă virtute şi înţelepciune; pentru stat, curajul, înţelepciunea, virtutea, au loc cu aceleaşi urmări şi în aceleaşi forme pe care le au şi în individ; şi tocmai pentru că individul le posedă, este numit just, înţelept şi cumpătat.

§6. Nu vom dezvolta mai departe aceste idei preliminare; era cu neputinţă să nu atingem acest subiect, dar nu este locul aici să-i dăm toate dezvoltările pe care le-ar cere; acestea ţin de o altă lucrare[3]. Să constatăm numai că scopul esenţial al vieţii pentru individul izolat, ca şi pentru stat în general, este de a ajunge la acest nobil grad de virtute, de a face tot ce ea ordonă. Cât despre obiecţiile ce se pot adresa acestui principiu, nu vom răspunde la ele în\discuţia aceasta, deoarece ne bizuim că le vom examina mai târziu[4], dacă mai rămân încă îndoieli după ce vom fi ascultaţi.

Se recunosc aici toate principiile lui Socrate şi Platou.

2. Vezi dezvoltarea acestei înalte teorii în Metafizica, cartea XU, cap. VII, pag.

— Adică de morală; vezi Etica nicomahică, cartea 1, cap. XI, 10.4Nu se găseşte în Politica această discuţie posterioară de care vorbeştenstotel. E drept, de altminteri, că o anunţă numai condiţional.

117

CAPITOLUL 11

şi. Rămâne de cercetat dacă fericirea se alcătuieşte din aceleaşi elemente ori din altele, pentru individ şi pentru stat. Dar evident, fiecare convine că aceste elemente sunt identice. Dacă punem fericirea individului în bogăţie, nu vom sta la îndoială să declarăm statul perfect fericit de îndată ce este bogat; dacă pentru individ se socoteşte puterea tiranică mai presus de orice, statul va fi cu atât mai fericit cu cât dominaţia sa va fi mai vastă; dacă pentru om se găseşte fericirea supremă în virtute, statul cel mai înţelept va fi de asemenea şi cel mai fericit.

§2. Două puncte merită aici mai cu seamă atenţia noastră: mai întâi, viaţa politică, participarea la afacerile statului este oare preferabilă pentru individ? Ori este mai bine să trăiască pretutindeni ca străin şi liber de orice îndatorire publică? Şi în al doilea rând, ce Constituţie, ce sistem politic trebuie să se aleagă mai cu deosebire? Acela care admite pe toţi cetăţenii fără excepţie la mânuirea afacerilor (publice) sau acela care, făcând câteva excepţii, cheamă la conducere cel puţin majoritatea? Numai această chestiune din urmă interesează ştiinţa şi teoria politică, care nu se ocupă cu ceea ce este de dorit pentru individ; şi pentru că tocmai consideraţiile de felul acesta ne preocupă aici, vom lăsa deoparte a doua chestiune pentru a ne ocupa de cea dintâi, care va forma obiectul special al acestei părţi a scrierii noastre.

§3. Mai întâi, statul cel mai perfect este evident acela în care fiecare cetăţean, oricare ar fi, poate, graţie legilor, să practice cât mai bine virtutea şi să-şi asigure cât mai multă fericire. Deşi se admite că virtutea trebuie să fie obiectul de căpetenie al vieţii, mulţi oameni se întreabă dacă viaţa politică şi activă preţuieşte mai mult decât o viaţă liberă de orice îndatorire exterioară şi dedată cu totul meditaţiei, singura viaţă care, după unii, este vrednică de filosof. Partizanii cei mai sinceri pe care i-a numărat virtutea, fie în zilele noastre, fie altă dată, au îmbrăţişat toţi una

118

sau cealaltă din aceste ocupaţii, politica sau filosofia.

§4. Aici, adevărul este foarte însemnat; căci orice individ, dacă este înţelept, şi orice stat ca şi individul, va alege în mod necesar calea ce i se va părea mai bună. A domina ceea ce ne înconjoară este în ochii unora o nedreptate strigătoare, dacă puterea este exercitată în mod despotic; iar când puterea este legală, dacă încetează de a fi nedreaptă, devine în orice caz o piedică a fericirii celui ce o exercită. După o părere cu totul opusă, care are şi ea partizanii săi, se pretinde că viaţa practică şi politică este singura care se cuvine omului şi că virtutea, în toate formele sale, nu este în căderea. individului particular, precum nici a acelora care conduc afacerile generale ale societăţii.

§5. Partizanii acestei opinii, adversari ai celeilalte, stăruiesc şi susţin că nu este posibilă fericirea statului decât prin dominaţie şi despotism; şi de fapt, în câteva state, Constituţia însăşi şi legile năzuiesc în întregime spre cucerirea popoarelor vecine. Astfel, în mijlocul acestei confuzii generale pe care o înfăţişează aproape peste tot materiile legiuitoare, dacă legile au un scop unic, acesta este totdeauna dominaţia. Astfel, în Lacedemona1 şi în Creta, sistemul educaţiei publice şi cele mai multe legi

sunt întocmite în vederea războiului. Toate popoarele care sunt în stare a-şi mulţumi ambiţia dau cea mai mare însemnătate virtuţii războinice. Se pot cita perşii, sciţii, tracii, celţii.

§6. Adesea, legile însele încurajează această virtute. În Cartagina, spre exemplu, îşi fac o cinste din a purta în degete atâtea inele, câte lupte la care au luat parte. Odinioară, de asemenea, în Macedonia, legea condamna pe luptătorul care n-a ucis niciun duşman să poarte un căpăstru. La sciţi2, la anumite ospeţe sărbătoreşti, cupa mergea din mână în mână şi se rotea fără să fie atinsă de către acela care nu ucisese pe nimeni în luptă. În – fine, iberii3, rasă războinică, înfig pe mormântul luptătorului atâţia ţăruşi de fier, câţi duşmani a ucis. S-ar putea aminti încă şi

1Vezi mai sus, cartea II, cap. VI, §23.

2Hipocrate spune că la sauromaţi fetele nu se mărită până ce n-au ucis trei duşmani în luptă alături de taţii lor.

Iberii, spaniolii, care aveau şi la romani mare faimă de curaj.

la alte popoare multe alte obiceiuri de felul acesta, stabilite pe (n legi ori sancţionate de moravuri.

§7. Sunt de ajuns câteva momente de reflecţie spre a găsi foarte ciudat ca un om de stat să poată să se gândească vreodată la cucerirea şi dominarea popoarelor vecine, fie că ele se învoiesc ori nu să rabde jugul. Cum s-ar ocupa omul politic, legiuitorul, de un scop care nu este măcar legitim? Ar însemna să se răstoarne toate legile de a căuta puterea prin orice mijloace, nu numai juste, dar şi nedrepte.

§8. Celelalte ştiinţe, afară de politică, nu ne oferă ceva asemănător. Medicul şi cârmaciul nu năzuiesc nici să înduplece nici să silească, primul pe bolnavii pe care-i îngrijeşte, al doilea pe pasagerii pe care-i duce. Dar s-ar

putea zice că, în general, se confundă puterea politică cu puterea despotică a stăpânului; iar ceea ce nu se socoteşte nici bun, nici echitabil pentru sine însuşi, ei nu roşesc a încerca să-l aplice altuia; pentru sine, ei cer dreptate sus şi tare şi o uită cu privire la alţii...

§9. Orice despotism este nelegitim, afară numai dacă stăpânul şi supusul sunt ambii de drept natural; iar dacă acest principiu este adevărat, nu trebuie să vrei a domni ca stăpân decât peste fiinţe menite jugului unui stăpân, iar nu peste oricare, fără deosebire; precum pentru un ospăţ ori un sacrificiu, cineva se duce nu la vânătoare de oameni, ci la vânătoare de dobitoace care se pot vâna în scopul acesta, adică la vânătoarea animalelor sălbatice şi bune de mâncat. Dar desigur, un stat, dacă s-ar găsi mijloacele de a-l izola de oricare altul, ar putea fi fericit prin el însuşi, cu singura condiţie să fie bine administrat şi să aibă legi bune. În statul acela, Constituţia nu va fi desigur îndreptată nici înspre război, aici spre cuceriri, idei pe care cineva nu le-ar putea concepe.

§10. Astfel deci, este clar că aceste instituţii războinice, oricât ar fi de frumoase, nu trebuie să fie scopul suprem al statului, ci numai nişte mijloace de a-l atinge. Adevăratul legiuitor nu se va gândi decât să dea cetăţii întregi, inşilor deosebiţi care o alcătuiesc şi tuturor celorlalţi membri ai asociaţiei, partea de virtute şi de fericire care le poate aparţine, modificând după caz

jstemul şi cerinţele legilor sale; iar dacă statul are vecini, legiuirea va avea grijăsă prevadă legăturile pe care se cuvine să le aibă cu ei şi datoriile ce trebuie împlinite cu privire la ei. Această materie va fi de asemenea dezbătută de noi mai târziu1 după cum merită, când vom determina care este scopul către care trebuie să năzuiască guvernământul perfect.

CAPITOLUL III

şi. Se admite, am zis, că ceea ce trebuie căutat în mod esenţial în viaţă este virtutea; însă oamenii nu se înţeleg cu privire la întrebuinţarea ce trebuie dată vieţii. Să examinăm cele două păreri contrare. De o parte se condamnă toate funcţiile politice şi se susţine că viaţa unui adevărat om liber, căreia i se dă o mare întâietate, se deosebeşte cu totul de viaţa omului de stat; de altă parte, se consideră din contră, viaţa omului politic mai presus decât oricare alta, pentru că cel ce nu este activ nu poate face act de virtute şi fiindcă fericirea şi faptele virtuoase sunt unul şi acelaşi lucru. Aceste păreri sunt toate în parte adevărate, în parte false. Că este mai bine să trăieşti ca om liber decât ca stăpân de sclavi, aceasta este adevărat; întrebuinţarea unui sclav, ca sclav, nu este un lucru foarte nobil; iar poruncile unui stăpân cu privire la amănuntele vieţii de fiecare zi n-au nimic comun cu frumosul.

§2. Însă este o greşeală a crede că orice autoritate este în mod necesar o autoritate de stăpân. Autoritatea peste oamenii liberi şi autoritatea peste sclavi se deosebesc ca şi natura omului liber de natura sclavului, ceea ce am arătat îndeajuns la începutul acestei lucrări. Însă e o mare greşeală să se prefere inacţiunea în locul acţiunii, căci fericirea nu este decât în activitate, iar oamenii drepţi şi înţelepţi au totdeauna în faptele lor scopuri tot atât de numeroase cât şi de onorabile.

§3. Însă, ar zice cineva, pornind chiar de la aceste principii: „O putere absolută este cel mai mare dintre bunuri, pentru că ea Permite să se înmulţească cât vrea faptele frumoase. Atunci când

IVezi cap. III, §6.

cineva poate să pună mâna pe putere, nu trebuie lăsată pe alte mâini; la nevoie trebuie chiar smulsă. Relaţii de fiu, de tată, de amici, unii faţă de alţii, orice trebuie respins, sacrificat; trebuie cu orice preţ să se pună mâna

pe binele suprem, iar aici binele suprem este succesul”.

§4. Această obiecţie ar fi adevărată cel mult dacă jafurile şi violenţa ar putea să dea vreodată binele suprem; însă fiindcă nu este deloc posibil ca ele să-l dea vreodată, presupunerea este din rădăcină falsă. Pentru a face isprăvi mari, trebuie să întreci pe semeni atât cât bărbatul întrece femeia, tatăl pe copii, stăpânul pe sclav; iar acela care va fi călcat mai întâi legile virtuţii nu va putea niciodată să facă atâta bine cât rău va fi făcut la început. Între făpturi asemănătoare nu este echitate şi dreptate decât în reciprocitate; ea este baza asemănării şi a egalităţii. Inegalitatea între egali şi neasemănarea între semeni sunt fapte contra naturii şi nimic din ceea ce este contra naturii nu este bine. Însă dacă se nimereşte un muritor superior prin meritul său şi prin facultăţi atotputernice care-l duc neîncetat spre bine, pe acesta trebuie a-l lua drept călăuză1, pe acela trebuie a-l asculta. Totuşi, virtutea singură nu este de ajuns; mai trebuie şi puterea de a o pune în acţiune.

§5. Dacă deci acest principiu este adevărat, dacă fericirea constă în a face bine, activitatea este, pentru statul în masă, ca şi pentru indivizi în particular, lucrul de căpetenie al vieţii. Aceasta nu înseamnă că viaţa activă trebuie în mod necesar, cum se crede în general, să privească pe ceilalţi oameni şi că singurele gânduri cu adevărat active sunt acelea care ţintesc la rezultate pozitive, urmări chiar ale acţiunii. Ideile active sunt mai curând reflecţiile şi meditaţiile cu totul personale, care n-au drept obiect decât a se studia pe ele însele; a face bine este scopul lor, iar această voinţă este aproape o acţiune; ideea de activitate2 se aplică cu precădere cugetării ordonatoare, care combină şi rânduieşte faptele exterioare.

§6. Izolarea, chiar când este voită, cu toate condiţiile de viaţă pe care le aduce cu ea, nu impune deci în mod

necesar

1. Aceeaşi idee se regăseşte mai sus, cartea III, cap. VIII, şi.

2. Etica nicomahică, cartea X, cap. VII.

tatului să fie inactiv. Fiecare din părţile care compun cetatea poate fi activă, în urma legăturilor pe care ele le au în mod necesar totdeauna între ele. Acelaşi lucru se poate spune despre orice individ luat în parte; căci altminteri Dumnezeu şi lumea n-ar mai fiinţa, pentru că acţiunea lor n-ar mai avea nimic exterior1 şi pentru că ea ar rămâne concentrată în ei înşişi. Astfel, scopul suprem al vieţii este în mod necesar acelaşi pentru om luat individual ca şi pentru oamenii reuniţi şi pentru stat în general.

CAPITOLUL LV

şi, după consideraţiile premergătoare pe care le-am dezvoltat şi după acelea pe care le-am făcut2 cu privire la diferitele forme de guvernământ, vom spune ce ne-a rămas de spus arătând care ar fi principiile unui guvernământ constituit după dorinţă3. Fiindcă acest stat perfect nu poate exista fără condiţiile absolut trebuincioase perfecţiunii sale însăşi, este permis a le formula pe toate prin ipoteză, astfel precum este dorinţa, numai să nu se meargă până la imposibil; spre exemplu, în ce priveşte numărul cetăţenilor şi întinderea teritoriului.

§2. Dacă muncitorul în general, ţesătorul, constructorul de corăbii sau orice alt lucrător trebuie, mai înainte de orice lucru, să aibă materia primă, a cărei bună orânduire pregătitoare ia o parte aşa de însemnată în meritul executării, de asemenea şi omului de stat şi legiuitorului trebuie să le dăm o materie specială, pregătită cum se cuvine pentru lucrările lor. Cele dintâi elemente pe care le cere ştiinţa politică sunt oamenii în numărul şi cu calităţile fireşti pe care trebuie să le aibă şi pământul cu întinderea şi proprietăţile pe care trebuie să

le aibă.

l-Vezi mai sus, cap. 1, §5 şi cartea 1, cap. 11, §9.

— Vezi mai sus. cartea UI, cap. V, §3 şi urm.

3. Aristotel n-a pretins a da aici tipul imaginar al unei republici perfecte, cum a lv>cercat Platon. El s-a ţinut totdeauna foarte aproape de realitate şi a luat de la ea toate împrumuturile sale; el nu propune decât o alegere a celor mai bune condiţii P Urce) de care vorbeşte ca de nişte fapte pozitive în cursul lucrării lui.

123

§3. Se crede de obicei că un stat trebuie să fie foarte mare1 ca să fie fericit. Dacă acest principiu este adevărat, cei care \\ proclamă ignoră desigur în ce constă întinderea ori micimea unuj stat, căci ei judecă despre el numai după numărul locuitorilor săi Totuşi, trebuie să se privească mai puţin la număr decât la putere Orice stat are o sarcină de împlinit; şi acela este mai mare, care poate să împlinească mai bine sarcina sa. Astfel, pot spune despre Hipocrate, nu ca om, ci ca medic, că este mult mai mare decât un alt om cu o statură mult mai mare ca a sa.

§4. Chiar admiţând că nu trebuie să se privească decât la număr, n-ar trebui apoi să se confunde un stat cu toate elementele care îl formează. Deşi întreg statul cuprinde aproape în mod necesar o mulţime de sclavi, de liberţi, de străini, nu trebuie să se ţină seamă în realitate decât de membrii înşişi ai cetăţii, de aceia care o alcătuiesc în mod esenţial; numai numărul cel mare al acestora este semnul sigur al măririi statului. Cetatea din care ar ieşi o sumedenie de meseriaşi şi puţini oşteni nu ar fi niciodată un stat mare; căci trebuie a deosebi bine între un stat mare şi un stat populat.

§5. Faptele sunt de faţă spre a proba că este foarte greu şi poate imposibil de a organiza bine o cetate prea populată2; niciuna dintre cele ale căror legi sunt lăudate n-

a cuprins, după cum se poate vedea, o populaţie prea mare. Raţionamentul vine aici în sprijinul observaţiei. Legea este statornicirea unei anumite orânduieli, legile produc în mod necesar orânduirea cea bună; însă

1. Şi Montesquieu a tratat de asemenea despre întinderea statului, cu privire la natura şi forma sa în L'Esprit des Lois, cartea VIII, cap. XVI şi urm. Rousseau a discutat acelaşi subiect în Contractul Social, cartea II, cap. IV.

2. Era o opinie generală în antichitate că un stat prea populat nu poate fi bine administrat. Încheierea era foarte logică, plecând de la principii politice adoptate în aproape toate republicile Greciei, unde cetăţenii făceau de-a dreptul afacerile publice. Sistemul reprezentativ singur poate rezolva problema unui stat mare bine guvernat, dar Grecia nu l-a cunoscut niciodată. Vezi cartea VII, cap. II, §2. Trebuie să adăugăm că îmbucătăţirea Greciei în oraşe independente şi suverane, aşa de priincioasă de altfel mişcării inteligenţei, s-a împotrivit oricărei dezvoltări politice. Roma, cetatea, oraşul unic şi suprem (Urbs), stăpâna şi ordonatoarea universuluia fost termenul ultim în politică al ideilor grece; însă Roma a lecuit răul, ridicându-l până la cea mai înaltă treaptă posibilă: ea a absorbit lumea. (Barthelemy-Saint-Hilaire).

orânduire nu este cu putinţă în sânul unei mulţimi prea mari. puterea divină care îmbrăţişează universul întreg, numai ea ar fi în stare de a o întocmi.

§6. Frumosul ia naştere de obicei din potrivirea numărului şi – întinderii; iar perfecţiunea pentru stat va fi în mod necesar a reuni cu o întindere justă un număr potrivit de cetăţeni. Însă întinderea statelor este supusă la anumite margini, ca orice alt obiect, ca animalele, plantele, instrumentele. Orice lucru, pentru a poseda toate însuşirile care îi sunt proprii, nu trebuie să fie nici

nemăsurat de mare, nici fără măsură de mic; căci atunci el ori a pierdut cu totul natura sa specială, ori s-a pervertit. O corabie de un deget n-ar mai fi corabie, precum nicio corabie de două stadii1. Cu anumite dimensiuni, el va deveni cu desăvârşire inutil, fie din pricina micimii, fie din pricina mărimii sale.

§7. Şi de asemenea pentru cetate: prea mică, nu este îndestulătoare pentru trebuinţele sale, ceea ce este totuşi o condiţie esenţială a cetăţii; prea întinsă, ea îşi este suficientă, însă nu ca cetate, ci ca naţiune2. Aici aproape că nu mai este posibil vreun guvernământ. În mijlocul acestei mulţimi imense, care general s-ar putea face auzit? Care stentor3 va servi acolo ca pristav public? Cetatea se alcătuieşte deci în mod necesar chiar din momentul când masa asociată în mod politic poate să facă rost de toate înlesnirile vieţii sale. Dincolo de această limită, cetatea mai poate exista pe o scară şi mai mare, însă această progresie, o repet, are margini. Faptele însele ne vor învăţa uşor care trebuie să fie aceste margini. În cetate, actele politice sunt de două speţe:

1. Stadion = stadiu = 185 m; două stadii, adică 370 m.

2. Opoziţia acestor două cuvinte aici arată sensul ce le dă Aristotel. Naţiunea este o grupare imensă de oameni, o mulţime fără organizare politică, fără ordine;

cetatea”, din contră, este asociaţia, statul supus unor legi regulate. Vezi diferenţa Ceasta trasată clar în cartea 11, cap. I, §5.

3Condiţia aceasta, care poate să ne pară bizară astăzi, făcea parte dintre condiţiile politice ale antichităţii. Era absolut necesar ca toţi cetăţenii statului, toţi oamenii liberi şi bucurându-se de drepturile politice să se adune în piaţa publică, să asculte acolo pe oratori, să sancţioneze decrete. În statele mari de astăzi, zeci de m’ Uoane de locuitori pe întinderi de sute de mii de kilometri pătraţi pot

funcţiona Politiceşte cu cea mai mare ordine. Ei n-au nevoie de pristav sau, mai bine zis, e egraful le serveşte de pristav; iar vocea aceasta se transmite în câteva momente, Prin telegrafia fără fir, la mii de kilometri distanţă.

125

autoritate şi ascultare. Magistratul comandă şi judecă. Spre judeca afacerile procesuale, spre a împărţi funcţiile după merit trebuie ca cetăţenii să se cunoască şi să se preţuiască laolaltă Oriunde aceste condiţii nu există, alegerile şi sentinţele juridice sunt în mod necesar rele. În aceste două privinţe, orice hotărâre luată în chip uşuratic este foarte vătămătoare şi ea va fi negreşit astfel în sânul unei mase nenumărate.

§8. Pe de altă parte, va fi foarte uşor domiciliaţilor, străinilor, să uzurpe dreptul de cetăţenie şi frauda lor va trece neobservată în mijlocul mulţimii adunate. Se poate deci afirma că proporţia justă1 pentru corpul politic este evident cea mai mare cantitate posibilă de cetăţeni capabilă să-şi satisfacă trebuinţele traiului lor, însă nu atât de numeroşi încât să se poată sustrage de la o supraveghere uşoară. Acestea sunt principiile noastre cu privire la mărimea statului.

CAPITOLUL V

şi. Principiile pe care le-am arătat cu privire la mărimea statului se pot aplica până la un punct şi teritoriului. Teritoriul cel mai priincios este desigur acela ale cărui calităţi asigură cea mai mare independenţă statului; şi este anume acela care va aduce tot felul de produse. A avea totul, a nu avea nevoie de nimeni, iată adevărata independenţă. Întinderea şi rodnicia teritoriului trebuie să fie astfel încât toţi cetăţenii să poată trăi pe el fără să muncească, ca nişte oameni liberi şi înţelepţi. Vom cerceta mai târziu valoarea acestui principiu cu mai multă precizie, când vom discuta despre proprietate în general, despre foloasele şi întrebuinţarea averii, chestiuni foarte

controversate, fiindcă oamenii cad adesea în excese: ici avariţia dezgustătoare, dincolo luxul neînfrânat.

§2. Configuraţia teritoriului nu prezintă nicio dificultate. Tacticienii, a căror părere trebuie s-o consultăm, cer ca el să facă anevoioasă invazia inamicilor, însă lesnicioasă ieşirea cetăţenilor.

1. Soluţia aceasta e luată de la Platon, Legile, cartea V, pag. 737

2. În Economicul.

Să adăugăm că teritoriul, ca şi masa cetăţenilor, trebuie să fie jesne de străjuit, fiindcă un ţinut lesne de supravegheat este tot aşa de uşor de apărat. Cât despre poziţia cetăţii, dacă ea se poate alege după voie, trebuie să fie deopotrivă de bună şi pe mare şi pe uscat. Singura condiţie ce trebuie cerută este ca toate punctele ei să poată să-şi dea ajutor unul altuia şi ca transportul mărfurilor, al lemnelor şi al tuturor produselor lucrate ale ţării, oricare ar fi ele, să fie lesnicios.

§3. Este o chestiune însemnată de a şti dacă această vecinătate a mării este priincioasă sau nepriincioasă bunei organizări a statului. Acest contact cu străinii deprinşi cu legi cu totul deosebite este vătămător bunei ordini; iar populaţia, pe care o formează această sumedenie de negustori care se duc şi vin pe mare este desigur foarte numeroasă, însă foarte rebelă la orice disciplină politică.

§4. Lăsând la o parte aceste neajunsuri, nu încape îndoială că, în vederea siguranţei şi abundenţei necesare statului, trebuie preferată pentru cetate şi restul teritoriului o poziţie maritimă. Se susţine mai lesne o agresiune inamică atunci când ajutoarele aliaţilor se pot primi pe uscat şi pe mare totodată; iar dacă nu se pot lovi atacatorii din ambele părţi în acelaşi timp, totuşi li se vor pricinui pierderi mai mari dintr-o singură parte, când ambele laturi se pot ocupa în acelaşi timp.

§5. Marea mai permite a satisface trebuinţele cetăţii, adică să se importe ceea ce nu produce ţara şi să se exporte mărfurile care sunt din belşug. Însă cetatea, în comerţul ei, trebuie să se gândească numai la sine şi niciodată la celelalte state. Numai din lăcomie, unele cetăţi se fac piaţă comercială1 a tuturor neamurilor; şi statul, care trebuie să găsească în altă parte elementul bogăţiei sale, nu trebuie să se dedea niciodată unor asemenea traficuri. Însă în câteva ţări, în câteva state, rada, portul scobit de natură, este minunat situat2 în legătură cu oraşul, care iară a fi prea depărtat de el, este totuşi despărţit de el şi îl domină prin

Această înlăturare a comerţului din atribuţiunile statului este urmarea Principiilor stabilite în cartea I, cap. III, §23.

2E vorba de poziţia Pireului faţă de Atena, care era legată de el prin ziduri.

127

I mijlocul întăriturilor şi fortificaţiilor sale. Mulţumită acestei situări, oraşul va profita evident de toate aceste comunicaţii, dacă îi sunt utile; iar dacă ele îi pot fi primejdioase, o simplă măsură legislativă va putea să-l ferească de orice primejdie, enumerând în mod special pe cetăţenii cărora li se va da voie ori nu să comunice cu străinii.

§6. În ce priveşte forţa navală, nimeni nu se îndoieşte că statul trebuie, în oarecare măsură, să fie tare pe apă, şi aceasta nu numai în vederea trebuinţelor sale interioare, ci şi cu privire la vecinii săi; trebuie să fie în stare să ajute ori să neliniştească, după împrejurări, pe uscat şi pe mare. Dezvoltarea puterii maritime trebuie făcută în acord cu modul de existenţă al cetăţii. Dacă această existenţă constă în întregime în dominaţie şi relaţii politice, trebuie ca marina cetăţii să aibă proporţii asemănătoare, întreprinderilor sale.

§7. Statul n-are îndeobşte trebuinţă de această populaţie enormă pe care o alcătuiesc oamenii de pe mare; ei nu trebuie să fie niciodată membri ai cetăţii. Nu vorbesc de oştenii care formează flotele, care le comandă şi le conduc; aceia sunt cetăţeni liberi şi sunt luaţi din trupele de uscat. Oriunde ţăranii şi plugarii sunt numeroşi, este în mod necesar belşug de marinari. Câteva state ne fac proba acestui fapt: guvernământul Heracleei1, spre exemplu, deşi cetatea ei este, comparată cu atâtea altele, foarte mică, echipează totuşi numeroase trireme.

Nu voi dezvolta mai departe aceste consideraţiuni cu privire la teritoriul statului, la porturile sale, la oraşele sale, la relaţiile sale cu marea şi relativ la forţele sale navale.

CAPITOLUL VI

şi. Am hotărât mai sus limitele numerice ale corpului politic; să vedem aici ce calităţi naturale sunt cerute cu privire la membrii care îl alcătuiesc. Ne putem face deja oarecare idee despre aceasta aruncând o privire la cetăţile cele mai vestite ale

1. Vezi cartea VIII, cap. IV, §2 şi cap. V, §2.

Greciei şi la diferitele naţiuni1 care îşi împart pământul, popoarele care locuiesc climele reci, chiar în Europa, sunt îndeobşte pline de curaj. Însă ele sunt desigur inferioare ca inteligenţă şi industrie; astfel, ele îşi păstrează libertatea, dar politiceşte sunt nedisciplinabile şi n-au putut niciodată să-i cucerească pe vecinii lor. În Asia, din contra, popoarele au mai multă inteligenţă şi aptitudine pentru arte, dar n-au inimă şi rămân sub jugul unei sclavii perpetue. Rasa greacă, care topograficeşte este la mijloc, reuneşte toate calităţile celorlalte două. Ea posedă totodată inteligenţa şi curajul. Ea ştie să-şi păstreze neatârnarea şi în acelaşi timp să formeze guvernăminte foarte bune, capabilă, dacă ar fi strânsă într-

un singur stat2, să cucerească universul.

§2. Chiar în sânul Greciei, popoarele deosebite înfăţişează între ele neasemănări la fel cu acelea despre care am vorbit: ici, se vede o singură calitate care predomină; dincolo, se armonizează toate într-un fericit amestec. Se poate zice fără teamă de a ne înşela că un popor trebuie să posede în acelaşi timp inteligenţă şi curaj pentru ca legiuitorul să-l poată conduce cu înlesnire la virtute. Câţiva scriitori politici pretind de la ostaşii lor dragoste pentru aceia pe care îi cunosc şi cruzime contra inamicilor lor; inima este cea care produce în noi dragostea şi inima este acea facultate a sufletului prin care iubim.

§3. Ca o probă despre aceasta este faptul că inima, când se crede dispreţuită, se irită mult mai mult contra amicilor decât contra unor necunoscuţi. Arhiloc3, când vrea să se plângă de amicii săi, se adresează inimii sale:

„Căci tu de prieteni eşti chinuită”.

1Hipocrate este unul dintre cei dintâi care a observat influenţa climatului asupra caracterului şi instituţiilor neamurilor. Hipocrate a mai arătat cum legile lucrează, la rândul lor, asupra caracterului neamurilor şi a atribuit inerţia asiaticilor guvernelor despotice care apăsau asupra lor. Platon ne-a lăsat şi el câteva vederi despre acest subiect grav. Vezi Legile, cartea V.

2. Ideea aceasta a lui Aristotel are fără îndoială oarecare legătură cu întreprinderile politice ale regilor Macedoniei. Alexandru a fost acela care a reuşit să reunească Grecia într-un singur stat şi aceasta a fost condiţia prealabilă a expediţiei sale celei mari.

3Arhiloc din Păros, poet liric şi satiric, trăia în secolul Vil î.Hr.

I

La toţi oamenii, dorul de libertate şi de dominaţie

pleacă din acelaşi principiu: inima este poruncitoare şi nu-i place să se supună. Însă autorii pe care i-am citat mai sus n-au dreptate să pretindă ca cineva să fie aspru cu străinii; nu trebuie să fim aşa cu nimeni, iar sufletele mari nu sunt aspre niciodată decât contra crimei; dar, o repet, ele se îndârjesc mai tare împotriva unor amici, când cred că au fost nedreptăţiţi de către aceştia.

§4. Mânia aceasta este cu desăvârşire întemeiată; căci aici, pe lângă paguba pe care cineva o poate încerca, mai crede că a pierdut şi o bunăvoinţă pe care avea dreptul să se bazeze. De aici ideile acestea ale poetului:

„Cea mai îndârjită luptă este aceea dintre fraţi" şi în parte

„Cei ce iubesc prea mult ştiu să urască tot astfel".

§5. Specificând, cu privire la cetăţeni, care trebuie să fie numărul lor şi calităţile lor naturale şi hotărând întinderea şi condiţiile teritoriului, ne-am mărginit la aproximări; însă nu trebuie să se ceară în nişte simple consideraţiuni teoretice aceeaşi exactitate ca în observaţiile de fapte, care ne sunt date de către simţurile noastre.

CAPITOLUL VII

§ 1. După cum în celelalte compuse pe care le creează natura nu este identitate între toate elementele corpului întreg, deşi ele sunt esenţiale existenţei sale, tot astfel se poate, evident, să nu se numere printre membrii cetăţii toate elementele de care ea are cu toate acestea o trebuinţă absolută, principiu deopotrivă de aplicabil oricărei alte asociaţii care nu trebuie să se formeze decât din elemente de una şi aceeaşi specie. Le trebuie în mod necesar unor asociaţi un punct de unitate comună, fie că părţile ar fi de altfel asemenea ori inegale: spre exemplu, alimentele, posesiunea pământului sau orice alt lucru asemănător.

§2. Două lucruri pot fi făcute unul pentru altul, unul

ca mijloc, celălalt ca scop, fără să fie între ele nimic comun decât

1. Versuri din piese ale lui Euripide care nu s-au păstrat.

cţiunea produsă de unul şi primită de altul. Aşa este, într-o lucrare oarecare, relaţia de la unealtă la lucrător. Casa n-are, (jeSigur, nimic care să poată deveni comun între ea şi zidar şi, cu toate acestea, arta zidarului n-are alt obiect decât casa. Şi de asemenea, cetatea are nevoie desigur de proprietate; dar proprietatea nu este câtuşi de puţin parte esenţială din cetate, deşi proprietatea cuprinde ca elemente fiinţe vii. Cetatea nu este decât o asociaţie de fiinţe egale1 ce caută cel mai bun fel de viaţă2.

§3. Dar, cum fericirea este binele suprem şi fiindcă ea se întemeiază pe săvârşirea şi deprinderea deplină a virtuţii şi fiindcă, în rânduirea firească a lucrurilor, virtutea este foarte inegal împărţită printre oameni, căci unii au foarte puţină din ea sau chiar sunt cu totul lipsiţi de ea, aici trebuie evident căutat izvorul deosebirilor şi împărţirii guvernămintelor. Fiecare popor, urmărind fericirea şi virtutea pe căi deosebite, îşi organizează de asemenea viaţa sa, precum şi statul, pe baze de asemenea deosebite.

Să vedem, aşadar, câte elemente sunt indispensabile pentru existenţa cetăţii; căci cetatea se va baza pe acelea cărora le vom recunoaşte acest caracter. De aceea... e nevoie ca să existe.

§4. Să enumerăm lucrurile însele, spre a desluşi chestiunea: mai întâi subzistenţele, apoi artele, toate lucruri indispensabile vieţii, care are nevoie de multe instrumente; apoi armele, de care asociaţia nu se poate lipsi pentru a sprijini autoritatea publică înăuntrul său contra răzvrătiţilor şi pentru a respinge pe inamicii din afară care pot năvăli asupra ei; în al patrulea rând, o anumită abundenţă de avuţii, atât pentru trebuinţa

lăuntrică, cât şi pentru războaie; în al cincilea rând şi aş fi putut pune aceasta în frunte, cultul divin sau, cum i se mai zice, sacerdoţiul; în fine, şi acesta este netăgăduit elementul cel mai important, hotărârea intereselor generale şi a proceselor individuale.

1 Aristotel a proclamat în tot cursul lucrării sale acest principiu de egalitate pentru toţi membrii statului. Vezi începutul Politicii, cartea I, cap. I, şi cartea M. cap. VIU, şi.

2. Vezi mai sus. cartea 111, cap. V, §14 şi deosebirea guvernămintelor, cap. IV, §7.

§5. Acestea sunt lucrurile de care cetatea, oricare ar fi, nu. Se poate lipsi. Agregatul care constituie cetatea nu este un agregat oarecare; însă, o repet1, este un agregat de oameni în stare să-şi mulţumească toate trebuinţele vieţii lor. Dacă lipseşte unul din elementele enumerate mai sus, din momentul acesta este cu totul imposibil ca asociaţia să se îndestuleze pe sine. Statul cere în mod imperativ toate aceste funcţii deosebite; îi trebuie deci plugari, care să-i dea hrana cetăţenilor, îi trebuie meseriaşi, oşteni, oameni bogaţi, pontifi şi magistraţi, ca să îngrijească de trebuinţele şi interesele sale.

CAPITOLUL VIII

şi, după ce am pus astfel principiile, mai avem de examinat dacă toate aceste funcţii trebuie să aparţină fără deosebire tuturor cetăţenilor. Trei lucruri sunt posibile aici: ori toţi cetăţenii vor fi deodată şi fără deosebire plugari, meseriaşi, judecători şi membri ai adunării deliberante, ori fiecare funcţie va avea oamenii săi speciali, ori, în fine, unele vor aparţine în mod necesar câtorva cetăţeni în particular, iar celelalte vor aparţine masei. Amestecul funcţiilor nu se poate potrivi pentru orice stat, fără distincţie. Am spus deja că se pot presupune diverse combinaţii, a primi şi a nu primi pe toţi cetăţenii la toate

funcţiile şi că s-ar putea da unele funcţii ca un privilegiu. Tocmai aceasta constituie neasemănarea guvernămintelor2. În democraţii, toate drepturile. sunt comune; în oligarhii, dimpotrivă.

§2. Guvernământul perfect pe care-l căutăm este tocmai acela care asigură corpului social cea mai mare parte de fericire. Or, fericirea, am zisă că este nedespărţită de virtute; astfel, în această republică perfectă, unde virtutea cetăţenilor va fi reală, în toată puterea cuvântului, iar nu. numai relativ la un sistem dat, ei se vor abţine cu îngrijire de la orice profesiune mecanică, de la orice speculaţie mercantilă, munci decăzute şi contrare virtuţii

1. Vezi mai sus, §2.

2. Vezi cartea III, cap. V, §2 şi urm.

3. Vezi mai sus, cap. I, §3.

se vor deda nici agriculturii1; trebuie timp liber2 pentru a-şi – «uşi virtutea şi pentru a se ocupa cu afacerile publice.

§3. Mai rămâne clasa oştenilor şi clasa care chibzuieşte despre treburile statului şi judecă procesele. Aceste două elemente, mai ales, se pare că trebuie să constituie în mod esenţial cetatea. Cele două ordine de funcţii care îi privesc vor fi ele încredinţate unor mâini deosebite ori reunite în aceleaşi mâini? La această întrebare, răspunsul este de asemenea evident; ele trebuie să fie separate până la un punct şi până la un punct, reunite; separate, pentru că se referă la vârste deosebite şi pentru că trebuie aici prudenţă, dincolo bărbăţie; reunite, pentru că e cu neputinţă ca nişte oameni care au forţa în mână şi care se pot servi de ea să se resemneze la o supunere veşnică. Cetăţenii înarmaţi sunt totdeauna stăpâni de a păstra ori a răsturna guvernământul.

§4. Nu rămâne deci decât să se încredinţeze toate aceste funcţii în aceleaşi mâini, însă numai în epoci

deosebite ale vieţii şi după cum ne arată însăşi natura; pentru că vigoarea aparţine tinereţii, iar prudenţa vârstei mature, să se împartă atribuţiile după acest principiu atât de util, cât şi drept şi care se întemeiază pe diversitatea meritelor.

§5. Însă şi proprietatea trebuie să fie în mâinile aceloraşi, căci e necesar ca cetăţenii să dispună de oarecare avere, căci cetăţeni (după cele spuse mai sus) sunt (numai) aceştia. Meseriaşii nu trebuie să aibă drepturi cetăţeneşti şi tot astfel nicio altă clasă a cărei menire nu constă în pregătirea pentru virtute, cum rezultă din principiul de la care am pornit. Căci fericirea e în chip necesar inseparabilă de virtute, iar pe un stat îl socotim fericit nu numai cu privire la o parte a lui, ci cu privire la toţi cetăţenii. Dacă deci proprietăţile trebuie să fie în mâna acestora, atunci reiese în chip necesar că plugarii trebuie să fie sau sclavi, sau barbari, sau străini domiciliaţi.

§6. În sfârşit, printre elementele cetăţii rămâne ordinea pontifilor, a căror poziţie este bine rânduită în stat. Un muncitor.

Prejudecata aceasta n-a împiedicat pe romani; iar agricultura a fost una din cauzele cele mai energice ale vitejiei lor războinice şi ale măririi lor. 2. Vezi mai sus, cartea II, cap. VI, §2.

un lucrător nu poate ajunge niciodată la pontificat; numa cetăţenilor trebuie să le aparţină slujba zeilor; or, corpul politic este împărţit în două părţi, una războinică, cealaltă deliberantă – dar fiindcă se cuvine să se facă un cult Divinităţii şi să se asigure odihnă cetăţenilor slăbiţi de vârstă, acestora trebuie să li. Se încredinţeze grija sacerdoţiului.

Acestea sunt deci elementele indispensabile existenţei statului, părţile reale ale cetăţii. De o parte, ea nu se poate lipsi de agricultori, de meseriaşi şi de

mercenari de toate felurile; dar pe de altă parte, clasa oştenilor şi clasa deliberantă sunt singurele care o compun politiceşte. Aceste două mari diviziuni ale statului se mai deosebesc între ele, una prin perpetuitatea, cealaltă prin alternanţa funcţiilor.

CAPITOLUL IX

şi. De altminteri, împărţirea aceasta necesară a indivizilor în clase deosebite, oştenii de o parte, agricultorii de alta, nu este, în filosofia politică, o descoperire contemporană şi nici recentă. Ea există şi astăzi în Egipt şi în Creta, instituită acolo, zice-se, de către legile lui Sezostris1, aici de acelea ale lui Minos2.

§2. Aşezământul prânzurilor comune nu este mai puţin antic şi se suie în timp în Creta până la domnia lui Minos, iar pentru Italia, până la o epocă şi mai veche. Învăţaţii3 acestei ţări susţin că după numele unui oarecare Italus, ajuns rege al Oenotriei, oenotrienii şi-au schimbat numele în italieni şi că numele de Italia s-a dat acestei întregi părţi a ţărmurilor Europei, cuprinsă între golful scylletic şi lametic, departe unul de altul la o jumătate de zi de drum.

§3. Se mai spune că Italus i-a învăţat agricultura pe oenotrieni4, mai înainte nomazi, şi că, printre alte aşezăminte, le

1. Cam optsprezece secole î.Hr.

2. Trei sau patru sute de ani după Sezostris. Vezi mai departe, §§4 şi 5.

3. Antiochus din Siracuza, de care vorbeşte Dionysios Halicarnasianul (Antic-Rom., cartea XII, cap. 71).

4. Ei locuiau în Brutium.

dădu pe acela al prânzurilor comune. Şi astăzi sunt ţinuturi care u păstrat această deprindere, cu câteva din legile lui Italus. Ea există la opici, locuitori ai ţărmului Tyrreniei1 şi care mai poartă vechiul lor supranume de

ausoni; se regăseşte la chonieni2, care ocupă ţara numită Syrtis, pe coastele lapygiei şi ale golfului Ionic. Se ştie de altminteri că chonienii erau tot de origine oenotriană.

§4. Prânzurile comune au luat deci naştere în Italia, împărţirea cetăţenilor în clase vine din Egipt, iar domnia lui Sezostris este cu mult anterioară aceleia a lui Minos. Trebuie să credem, de altfel, că în cursul secolelor, oamenii au trebuit să conceapă aceste instituţii şi încă altele de mai multe ori sau, mai exact, de nenumărate ori. Mai întâi, însăşi nevoia le-a sugerat în mod necesar mijloacele de a-şi îndestula cele dintâi trebuinţe; şi după ce şi-au asigurat aceste mijloace, îmbunătăţirile şi belşugul au trebuit, după cât se pare, să se dezvolte în aceeaşi măsură; este deci o urmare foarte logică a crede că această lege se aplică deopotrivă şi instituţiilor politice.

§5. Toate aceste lucruri sunt străvechi; Egiptul o dovedeşte. Nimeni nu va contesta vechimea sa uimitoare şi, din timpurile cele mai vechi, el a avut legi şi organizare politică3. Trebuie deci să urmăm pe înaintaşii noştri pretutindeni unde au făcut ceva bun şi să nu ne gândim la înnoiri decât acolo unde ne-au lăsat goluri de împlinit.

§6. Am spus4 că pământurile sunt ale celor ce poartă armele şi au drepturi politice şi am adăugat, determinând calităţile şi întinderea teritoriului, că plugarii trebuie să formeze o clasă separată de a acelora. Vom vorbi aici despre diviziunea proprietăţilor, despre numărul şi despre speţa muncitorilor (pământului). Am respins de mai înainte comunismul pământurilor admis de către câţiva autonă, dar am adăugat că bunăvoinţa cetăţenilor între ei trebuie să facă comună folosinţa lor, pentru ca toţi să aibă r.
Partea occidentală a Italiei. 2. Locuitori ai Greciei Mari.

3Grecia primise în cele dintâi timpuri colonii şi instituţii egiptene: Inachus, „horoneii, Cecrops, Cadmus, Danaus au venit din Egipt.

4Vezi mai sus, cap. VIN, §5.

5Pe Platon îl are în vedere aici. Vezi mai sus, cartea II, cap. II, §4.

asigurat cel puţin strictul necesar. Aşezământul prânzurilor comune se socoteşte îndeobşte ca foarte prielnic oricărui stat bine constituit. Vom spune mai târziu1 pentru ce ne însuşim şi noi acest principiu; dar trebuie ca toţi cetăţenii, fără excepţie, să vină să ia parte la ele; şi e greu ca săracii, după ce aduc partea fixată de către lege, să mai poată vedea de toate celelalte trebuinţe ale familiei lor.

§7. Cheltuielile cultului divin sunt încă o sarcină comună a cetăţii. Astfel deci, teritoriul trebuie împărţit în două porţiuni, una pentru public şi una a particularilor; şi amândouă vor fi subdivizate în alte două. Cea dintâi parte va fi subdivizată pentru a îngriji totodată şi de cheltuielile cultului şi de acelea ale meselor comune. Cât despre cea de-a doua, va fi împărţită, pentru ca fiecare cetăţean, posedând ceva totodată şi la hotar şi în împrejurimile cetăţii, să fie deopotrivă de interesat în apărarea ambelor localităţi.

§8. Împărţirea aceasta, dreaptă în ea însăşi, asigură egalitatea cetăţenilor şi unirea lor tot mai strânsă contra duşmanilor comuni care le sunt vecini. Oriunde nu este introdusă, unora le pasă foarte puţin de bântuirile ce pustiesc hotarul; alţii se tem de ele într-un mod ruşinos de laş. Astfel, în câteva state, legea îi înlătură pe proprietarii de la hotar de la orice sfat cu privire la invaziile duşmane care îi ating, fiind prea direct interesaţi ca să fie judecători buni. Acestea sunt motivele care fac să se împartă teritoriul după cum am arătat.

§9. Cât despre cei care trebuie să-l cultive, dacă avem putinţa să alegem, trebuie să luăm mai ales sclavi şi să avem grijă să nu fie toţi de acelaşi neam şi, mai ales, să nu fie războinici. Cu aceste două condiţii, ei vor fi foarte

buni să-şi facă munca lor şi nu se vor gândi nicidecum să se răzvrătească. Apoi cu aceşti sclavi trebuie amestecaţi anumiţi barbari în stare de robie şi care vor avea aceleaşi însuşiri ca şi sclavii. Pe pământurile particulare, ei vor aparţine proprietarului, pe pământurile publice, vor fi ai

I. Aristotel vorbeşte mai departe, într-adevăr, despre mesele publice (cap. X, §8 şi cap. XI, §3); însă nu explică motivele sale spre a aproba această instituţie. după cum ne anunţă aici.

136

tatului-Vom spune mai încolo1 cum trebuie să ne purtăm cu sclavii şi de ce trebuie să le punem mereu înaintea ochilor libertatea ca preţ al muncii lor2.

CAPITOLUL X

§ 1. Nu vom repeta3 de ce cetatea trebuie să fie totodată şi continentală şi maritimă şi în legătură, pe cât posibil, cu toate punctele teritoriului; am spus-o mai sus. Cât despre poziţia ei considerată în sine, patru condiţii trebuie să împlinească. Cea dintâi şi cea mai importantă este salubritatea; situarea înspre răsărit şi înspre vânturile ce suflă dinspre partea aceasta este cea mai sănătoasă dintre toate; expunerea spre miazăzi vine în al doilea rând şi are folosul că frigul este mai suportabil în timpul iernii.

§2. În celelalte privinţe... aşezarea oraşului trebuie de asemenea aleasă în vederea îndeletnicirilor interioare pe care cetăţenii le au acolo şi a atacurilor pe care poate să le primească. Trebuie ca, în caz de război, locuitorii să poată să-l evacueze lesne şi duşmanii să nu poată pătrunde decât cu mare greutate în el şi să-l asedieze. Cetatea trebuie să aibă înăuntrul zidurilor sale apă şi izvoare naturale în mare cantitate sau, în lipsa lor, trebuie să se sape cisterne mari şi numeroase, menite să strângă apa de ploaie, ca să nu fie lipsă de apă în cazul când, în timp de război, comunicaţiile cu ţara ar fi tăiate.

§3. Fiindcă cea dintâi condiţie este sănătatea pentru

locuitori şi pentru că ea rezultă mai întâi din poziţia şi situarea oraşului, după cum am spus, şi în al doilea rând din întrebuinţarea apelor sănătoase, punctul acesta cere de asemenea atenţia cea mai serioasă. Lucrurile a căror acţiune se face mai des şi mai temeinic asupra corpului nostru au de asemenea cea mai mare înrâurire l. În Economicul, cartea I, cap. V.

2Aristotel eliberează prin testamentul său, pe care ni l-a păstrat Diogene Laerţiu (cartea V, cap. I, pag. 9), pe toţi sclavii săi şi-i recomandă bunăvoinţei executorului său testamentar.

3Vezi cap. V, §2.

137

asupra sănătăţii; şi astfel este anume acţiunea naturală a aerului şi a apei. Astfel, oriunde apa naturală nu va fi nici deopotrivă de bună nici destul de abundentă, va fi lucru înţelept să se deosebească apa bună de băut de aceea ce poate servi la întrebuinţări obişnuite.

§4. În ce priveşte locurile de apărare, natura şi folosul terenului variază după Constituţii. Un oraş-cetăţuie convine oligarhiei şi monarhiei; democraţia preferă şesul. Aristocraţia respinge toate aceste poziţii şi îşi alege mai cu seamă câteva puncte dominante fortificate.

Cu privire la aşezarea locuinţelor particulare, ea pare mai plăcută şi îndeobşte mai la îndemână dacă ele sunt aliniate după orânduirea modernă şi după sistemul lui Hippodamus. Metoda veche2 avea, din contră, avantajul de a fi mai sigură în caz de război; străinii, o dată intraţi în oraş, anevoie puteau să iasă din el şi pătrunderea în el nu le fusese mai lesnicioasă.

§5. Trebuie să se combine aceste două sisteme şi va fi bine să se imite ceea ce cultivatorii noştri numesc şiruri în cruce în cultura viei. Se va alinia aşadar oraşul numai în câteva părţi, în câteva cartiere, iar nu în toată întinderea sa; şi în modul acesta se va uni eleganţa cu siguranţa. În

fine, în ceea ce priveşte întă-riturile, aceia care nu vor pentru cetăţi alte întăriri decât curajul locuitorilor sunt înşelaţi de către o prejudecată veche, deşi faptele3 au dezminţit în mod vădit înaintea ochilor lor cetăţile care au ţinut la această ciudată cinste.

§6. Într-adevăr, n-ar fi cine ştie ce vitejie să te aperi împotriva unor duşmani egali ori ceva mai numeroşi numai la adăpostul zidurilor; dar s-a văzut şi se mai poate întâmpla ca năvălitorii să sosească în masă, fără ca vitejia supraomenească a unei mâini de viteji să poată să-i respingă. Deci, spre a se feri de neno

1. Metoda lui Hippodamus constă în împărţirea oraşelor în străzi regulate. Vezi cartea II, cap. V, şi.

2. Metoda veche aglomera fără nicio ordine casele unele lângă altele. Se credea că orânduirea aceasta permitea o apărare mai uşoară şi mai viguroasă contra duşmanului.

3. Aristotel face aluzie, probabil, la asediul Lacedemonei de către Epaminondas, 376 î.Hr. Vezi mai sus, cartea II, cap. VI, §7.

rociri şi de dezastre, spre a scăpa de o înfrângere sigură, mijloacele cele mai militare sunt fortificaţiile de neînvins, mai ales astăzi când arta asediilor, cu armele sale de azvârlit şi cu maşinile sale1 îngrozitoare, a făcut atâtea progrese.

§7. A lăsa un oraş fără întărituri ar fi tot atât de imprudent ca şi cum s-ar alege o ţară deschisă ori s-ar nivela toate înălţimile; ca şi cum, oprind pe particulari de a-şi împrejmui casele cu ziduri, le poţi insufla vitejie locuitorilor. Dar trebuie să fim încredinţaţi că, dacă avem întărituri, putem după voie să ne servim sau să nu ne servim de ele; dar într-un oraş deschis nu avem nicio alegere.

§8. Dacă reflecţiile noastre sunt juste, trebuie nu

numai să înconjurăm oraşul cu întăriri, dar mai trebuie, pe lângă ornamentul ce-l reprezintă, să le construim astfel încât să reziste tuturor sistemelor de atac şi mai cu seamă acelora ale tacticii moderne. Atacul nu nesocoteşte niciun mijloc de izbândă; apărarea, de partea sa, trebuie să caute, să mediteze şi să inventeze mijloace noi; iar cel dintâi folos al unui popor care se păzeşte este că ceilalţi se gândesc mai puţin să-l atace. Însă, precum la mesele comune trebuie a se împărţi cetăţenii în mai multe secţiuni, precum şi zidurile trebuie de asemenea din distanţă în distanţă şi în locurile cele mai potrivite să aibă turnuri şi corpuri de strajă, este clar că aceste turnuri vor fi în mod natural menite să primească adunările de cetăţeni pentru mesele., comune.

Acestea sunt principiile ce se pot urma cu privire la poziţia cetăţii şi la utilitatea întărituri lor.

CAPITOLUL XI

şi. Edificiile consacrate zeilor vor fi măreţe, după cum trebuie să fie, şi vor servi totodată pentru ospeţele solemne ale magistraţilor mai însemnaţi şi pentru facerea tuturor slujbelor pe care legea sau un oracol al Pythiei nu le-a făcut secrete. Locul

1Archidamus, fiul lui Agesilau, văzând o catapultă venită din Sicilia, eXclamă: „Curajul individual nu mai face două parale!” (Plutarh, Apoftegmele Lacedem). Vezi şi Diodor Sicii., cartea XII, cap. 28, §3 şi cartea XIV, cap. XLII.

acesta, care se va vedea din toate cartierele învecinate, pe care trebuie să le domine, va fi aşa cum cere vrednicia dregătorilor pe care îi va primi.

§2. La poalele colinei pe care va fi aşezat edificiul va fi bine să se clădească piaţa publică, aşezată ca aceea care în Ţesalia se numeşte Piaţa Libertăţii. Piaţa aceasta nu va fi niciodată murdărită de mărfuri şi intrarea în ea va fi

interzisă meşteşugarilor, muncitorilor şi oricărui alt ins din această teapă, decât dacă magistratul nu-i cheamă formal. De asemenea, trebuie ca aspectul acestui loc să fie plăcut, pentru că acolo oamenii maturi se vor deda exerciţiilor gimnastice; căci chiar în această privinţă trebuie să se separe vârstele deosebite. Câţiva maeştri vor asista la jocurile tinerimii, după cum oamenii maturi se vor duce câteodată să asiste la acelea ale maeştrilor. A se simţi sub privirea magistratului inspiră adevărata pudoare şi teamă care şade bine omului liber. Departe de această piaţă şi despărţită de ea, va fi aceea destinată târgului; locul va fi astfel încât să poată intra lesne în el transporturile sosite de la mare sau dinăuntrul ţării.

§3. Pentru că corpul cetăţenilor se împarte în pontifi şi în magistraţi, se cuvine ca mesele comune ale pontifilor să aibă loc în apropierea edificiilor consacrate. Cât despre magistraţii însărcinaţi să decidă relativ la contracte, cu privire la acţiunile criminale şi civile şi la toate afacerile de felul acesta sau însărcinaţi cu supravegherea târgului sau cu ceea ce se numeşte poliţia oraşului, locul meselor lor trebuie situat aproape de piaţa publică şi de un cartier mult umblat. Vecinătatea pieţei târgului, unde se fac toate vânzările, va fi mai ales potrivită în scopul acesta. Iar în ce priveşte piaţa cealaltă, despre care am vorbit mai sus, ea trebuie să se bucure totdeauna de un calm absolut; aceasta, din contră, va fi hotărâtă pentru toate relaţiile materiale şi indispensabile.

§4. Toate diviziunile urbane pe care le-am enumerat vor trebui să se repete, de asemenea, în circumscripţiile rurale. Acolo, magistraţii, fie că se numesc custozi ai pădurilor sau supraveghetori ai ţarinelor, vor avea corpuri de gardă pentru supraveghere şi mese comune. În provincie se vor ridica de asemenea câteva temple, închinate unele zeilor, altele eroilor.

De altminteri, este nefolositor să ne oprim la amănunte mai precise despre această materie; acestea sunt lucruri lesne de închipuit, deşi sunt mai puţin uşor de înfăptuit. Ca să le exprimi, e destul să te laşi în voia dorinţei; însă este nevoie de sprijinul averii spre a le împlini. Astfel, ne vom mulţumi cu ceea ce am expus cu privire la acest obiect.

CAPITOLUL XII

şi. Să cercetăm acum ce va fi Constituţia însăşi şi ce calităţi trebuie să aibă membrii care compun cetatea pentru ca fericirea şi ordinea în stat să fie perfect asigurate. Fericirea se dobândeşte îndeobşte cu două condiţii: una, ca scopul, ţinta ce-şi propune cineva, să fie vrednic de laudă; a doua, să se poată împlini faptele ce conduc la el. Este deopotrivă cu putinţă şi ca aceste condiţii să aibă amândouă loc şi să n-aibă loc. Câteodată scopul este ales, dar nu se posedă mijloacele de a-l atinge; câteodată avem toate mijloacele necesare pentru a-l atinge, însă scopul este rău; în fine, cineva se poate înşela totodată cu privire şi la scop şi la mijloace; martoră, medicina: când nu ştie să judece cu privire la leacul care va vindeca boala, când nu posedă mijloacele necesare vindecării ce-şi propune. În toate artele, în toate ştiinţele, trebuie ca scopul şi mijloacele care pot duce la el să fie deopotrivă bune şi eficace.

§2. Este clar că toţi oamenii doresc virtutea şi fericirea; însă a ajunge acolo este permis unora şi oprit altora; iar aceasta este fapta ori a împrejurărilor, ori a naturii. Virtutea nu se dobândeşte decât cu oarecare condiţii, uşor de reunit pentru oamenii mai bine situaţi, mai anevoios pentru oamenii mai rău situaţi; şi se poate ca cineva cu toate facultăţile cerute, să se rătăcească pe cale chiar de a paşii dintâi. Pentru că cercetările noastre au ca obiect cea mai bună Constituţie, izvorul administrării perfecte a statului, şi deoarece această administrare

perfectă este aceea care va asigura Cea mai mare sumă de fericire tuturor cetăţenilor, trebuie în mod necesar să ştim în ce constă fericirea.

141

§3. Am spus-o în Etica1 noastră, dacă totuşi ne este îngăduit a crede că această lucrare nu este cu totul lipsită de orice folos-fericirea este o dezvoltare şi o împlinire completă a virtuţii, nu relativă, ci absolută. Înţeleg prin relativă, virtutea în acţiunea sa cu privire la trebuinţele necesare ale vieţii; prin absolută, aceea care se aplică numai frumosului şi binelui. Astfel, în faptul de justiţie omenească, pedepsirea şi pedeapsa justă a vinovatului sunt fapte de virtute; însă acesta este şi un fapt al necesităţii, adică nu e bun decât pentru că e necesar; totuşi ar fi mai bine ca oamenii şi statul să se poată scuti de pedepsire. Faptele care, din contră, n-au ca obiect decât gloria şi perfecţionarea morală, sunt frumoase în sens absolut. Din aceste două feluri de fapte, cel dintâi tinde numai să ne elibereze de un rău; cel de-al doilea, cu totul din contră, pregăteşte şi săvârşeşte de-a dreptul binele.

§4. Omul virtuos poate să ajungă în stare să rabde cu nobleţe mizeria, boala şi atâtea alte rele; însă fericirea constă din contrarele acestora. Tot în Etică2 l-am definit pe omul virtuos: omul care, prin virtutea sa, nu ia drept bine decât binele absolut; şi nu este nevoie să adaug că el trebuie de asemenea să ştie să întrebuinţeze acest bine într-un mod absolut frumos, absolut cinstit. De aici a răsărit şi părerea aceasta vulgară că fericirea atârnă de bunurile exterioare. Totuna ar fi să atribui cântecul savant de liră instrumentului însuşi, în loc să-l pui în seama talentului artistului.

§5. Din cele ce am spus, rezultă evident că legiuitorul trebuie să găsească mai dinainte câteva elemente ale operei sale, dar că şi el însuşi poate să pregătească câteva din ele.

Astfel, a trebuit să presupunem că statul are toate elementele de care numai norocul dispune; căci am admis că norocul este câteodată singurul dregător al lucrurilor; însă nu este el cel care asigură virtutea statului, ci voinţa inteligentă a omului. Statul este virtuos când toţi cetăţenii care fac parte din guvernământ sunt virtuoşi; şi se ştie că, după părerea noastră, toţi cetăţenii trebuie să ia parte la guvernământul statului. Să cercetăm deci cum se

1. Etica nicomahică, cartea I, cap. IX, §5.
2. Etica nicomahică, cartea II, cap. III, §6.

I pregătesc oamenii pentru virtute. „Negreşit, dacă aceasta ar fi posibil, ar fi mai bine să-i formăm pe toţi în acelaşi timp, fără a ne ocupa de indivizi unul câte unul: însă virtutea generală este rezultatul virtuţii tuturor particularilor.

§6. Oricum ar fi, trei lucruri îl pot face pe om bun şi virtuos: natura, deprinderea şi raţiunea. Astfel, mai întâi natura trebuie să facă să ne naştem în genul omenesc, iar nu într-o altă specie de animale; pe urmă, trebuie ca ea să ne hărăzească anumite calităţi ale sufletului şi ale corpului. De altfel, darurile naturii nu sunt îndeajuns; calităţile naturale se prefac prin deprinderi şi ele pot suferi de la moravuri o îndoită înrâurire, care le perverteşte ori le îmbunătăţeşte.

§7. Aproape toate animalele sunt supuse numai imperiului naturii; câteva specii în număr mic mai sunt supuse şi înrâuririi deprinderilor; numai omul întruneşte în fiinţa sa raţiunea cu moravurile şi cu natura. Trebuie ca aceste trei lucruri să concorde între ele; şi adesea, oamenii conduşi de raţiune combat natura şi moravurile când cred că e mai bine să facă altfel de cum vor ele. Am spus mai înainte ce fel de fire trebuie să aibă cetăţenii care trebuie formaţi de legiuitor; restul priveşte educaţia, care influenţează prin deprinderi şi prin lecţiile maeştrilor.

CAPITOLUL XIII

şi. Asociaţia politică fiind totdeauna compusă din şefi şi subordonaţi, întreb dacă autoritatea şi ascultarea trebuie să fie alternative sau pe viaţă. Este clar că sistemul de educaţie trebuie să se refere la aceste mari diviziuni ale cetăţenilor între ei. Dacă câţiva oameni ar întrece pe ceilalţi în aceeaşi măsură în care, după credinţa comună, zeii şi eroii se pot deosebi de muritori cu privire la corp, astfel încât o privire să fie în stare să judece chiar şi cu privire la suflet, fiind astfel superioritatea şefilor tot aşa de netăgăduită şi vădită pentru supuşi, n-ar fi nicio îndoială că trebuie să preferi perpetuitatea ascultării1 pentru unii şi a puterii Pentru ceilalţi.

Aristotel se pronunţă aici foarte clar contra perpetuităţii puterii şi deci contra tiraniei. Vezi cartea III, cap. VIII, şi. Vezi şi cartea I, cap. II, §15. aceeaşi idee.

143

§

§2. Dar e foarte greu de admis acest lucru; lucrul nu se petrece deloc la fel cu acei regi ai Indiei, care, după Scylax1, se disting aşa de complet de supuşii care îi ascultă. Este deci evident că, pentru multe motive, alternarea autorităţii şi a supunerii trebuie să fie în mod necesar comună tuturor cetăţenilor. Egalitatea este identitatea de atribuţiuni între fiinţe asemănătoare şi statul n-ar putea trăi împotriva legilor echităţii; răzvrătiţii pe care îi cuprinde ţara ar găsi sprijin statornic în supuşii nemulţumiţi, iar membrii guvernământului n-ar putea fi niciodată destul de numeroşi spre a se împotrivi atâtor duşmani reuniţi.

§3. Cu toate acestea, este netăgăduit că trebuie să existe o diferenţă între şefi şi subordonaţi. Care va fi această diferenţă şi care va fi împărţirea puterii? Acestea sunt chestiunile ce trebuie să le rezolve legiuitorul. Am spus-o mai înainte2, natura însăşi a tras linia de deosebire,

creând înăuntrul aceleiaşi specii clasele tinerilor şi ale bătrânilor, unii meniţi a asculta, alţii capabili să poruncească. O autoritate dată de vârstă nu poate aţâţa gelozia, nici să umfle vanitatea nimănui, mai ales când fiecare este sigur că va dobândi cu anii aceeaşi prerogativă.

§4. Astfel, autoritatea şi ascultarea trebuie să fie totodată perpetue şi alternative şi, prin urmare, educaţia trebuie să fie în acelaşi timp asemănătoare şi deosebită, fiindcă, după mărturia lumii întregi, ascultarea este adevărata şcoală a conducerii. Or autoritatea, am spus mai susă, poate fi ori în interesul aceluia care o are, ori în interesul aceluia asupra căruia ea se exercită. În cazul dintâi, este autoritatea unui stăpân asupra sclavilor săi; în al doilea, este o autoritate aplicată unor oameni liberi.

§5. (Mai mult încă), ordinele se pot deosebi atât prin motivul care le-a dictat, cât şi prin rezultatele pe care le produc. Multe servicii considerate numai domestice sunt făcute pentru a cinsti pe tinerii liberi care le săvârşesc. Meritul sau viciul unei fapte este mai puţin în această faptă însăşi decât în motivul care o inspiră şi în scopul ce-l urmăreşte.

1. Scylax din Carianda, geograf şi navigator, a trăit la începutul secolului V î.Hr., cu o sută de ani înainte de Aristotel.

2. Vezi mai sus, cap. VIII, §4.

3. Cartea III, cap. II, §5.

Am stabilit că virtutea cetăţeanului, când comandă, este aceeaşi cu virtutea omului perfect şi am adăugat că cetăţeanul trebuie să asculte mai înainte de a comanda; conchidem aici că este datoria legiuitorului de a-i deprinde pe cetăţeni cu virtutea, cunoscând şi mijloacele de a-i conduce într-acolo şi scopul esenţial al vieţii celei mai bune.

§6. Sufletul se compune din două părţi: una care are prin ea însăşi raţiune, alta care, tară s-o aibă, este cel puţin în stare să asculte de raţiune; şi de una şi de cealaltă ţin-virtuţile care fac pe omul de treabă. O dată primită această împărţire astfel cum o propunem, se poate spune fără trudă care dintre aceste două părţi ale sufletului cuprinde însuşi scopul ce trebuie urmărit, căci totdeauna ceva mai puţin bun este creat în vederea a ceva mai bun; acesta e un lucru evident atât în ce priveşte produsele artei, cât şi în ce priveşte creaţiile naturii; şi aici acel ceva mai bun este partea raţională a sufletului.

§7. Adoptând în această cercetare procedeul nostru obişnuit de analiză, se poate împărţi raţiunea în alte două părţi, raţiunea practică şi raţiunea speculativă. Printr-o consecvenţă naturală, diviziunea pe care o facem cu privire la această parte a sufletului se aplică deopotrivă şi actelor pe care ea le produce; şi dacă s-ar putea alege, ar trebui să preferăm actele părţii de natură superioară, fie în toate cazurile, fie într-un caz unic, în care cele două părţi ale sufletului ar fi una în faţa alteia; căci în toate lucrurile trebuie să se prefere totdeauna ceea ce duce la scopul cel mai înalt.

§8. Viaţa se împarte, oricare ar fi ea, în muncă şi repaus, în război şi pace. Dintre faptele omeneşti, unele se raportează la ceea ce este necesar, folositor; altele au ca obiect frumosul. O deosebire cu totul asemănătoare trebuie, în aceste diverse privinţe, să se regăsească în mod necesar şi la părţile sufletului şi în actele or: războiul se face numai în vederea păcii; munca se săvârşeşte numai în vederea repausului; se caută necesarul şi utilul numai în vederea frumosului.

§9. În toate acestea, omul de stat trebuie să rânduiască legile sale după cele două părţi ale sufletului şi după actele lor, dar mai

ales potrivit scopului celui mai înalt pe care amândouă îl pot ajunge. Modalităţi asemănătoare se aplică deosebitelor cariere deosebitelor îndeletniciri ale vieţii practice. Trebuie să fim gata deopotrivă şi pentru muncă şi pentru luptă, însă nelucrarea şi pacea sunt preferabile; trebuie să putem împlini ce este necesar şi util; totuşi, frumosul este superior şi unuia şi altuia. Acestea sunt îndrumări ce trebuie date cetăţenilor. chiar din copilărie şi în tot timpul cât rămân supuşi magistraţilor.

§ 10. Guvernămintele care par astăzi cele mai bune din Grecia nu par să fi potrivit instituţiile lor în vederea unui scop superior, nici să fi îndreptat legile lor şi educaţia publică către totalitatea virtuţilor, ci ele au înclinat în mod destul de puţin nobil către acelea care par că sunt folositoare şi mai potrivite a mulţumi ambiţia. Autori mai noi1 au susţinut aproape aceleaşi opinii; şi ei au admirat mult Constituţia Lacedemonei şi l-au lăudat pe întemeietorul ei care a îndreptat-o în întregime spre cucerire şi spre război.

§11. Raţiunea este îndestulătoare să condamne aceste principii, după cum şi faptele2 însele săvârşite sub ochii noştri s-au însărcinat să le probeze falsitatea. Împărtăşind sentimentul care îi împinge îndeobşte pe oameni la cuceriri, în vederea beneficiilor biruinţei, Thibron şi toţi cei care au scris despre guvernământul Lacedemonei par a-l ridica în slavă pe ilustrul său legiuitor, pentru că prin nesocotirea tuturor primejdiilor, republica sa a putut să-şi facă o dominaţie vastă.

§12. Însă la ora aceasta, când puterea spartană este distrusă, toată lumea recunoaşte că Lacedemona nu este fericită3, nici legiuitorul ei fără greşeală. Şi încă lucrul acesta este de râs că, deşi a păstrat instituţiile lui Lycurg şi a putut neîmpiedicată să le urmeze după voia ei, ea şi-a pierdut toată fericirea. Dar pricina este că lumea se înşală de asemenea cu privire la natura puterii pe care omul

politic trebuie să se silească s-o pună în cinste. A comanda unor oameni liberi preţuieşte mult mai mult şi este mult mai conform virtuţii decât a porunci unor sclavi.

1. Xenofon şi Platou, amândoi mari admiratori ai Constituţiei Lacedemonei.

2. Vezi mai sus, cap. II, §5 şi cap. X, §5 şi cartea II, cap. VI, §23.

3. Vezi cartea II, cap. VI, §23.

§13. Ba încă, nu trebuie să se creadă fericit un stat, nici destoinic un legiuitor care s-au gândit numai la lucrările primejdioase ale cuceririi. Cu principii aşa de greşite, fiecare cetăţean se va gândi evident numai să uzurpe puterea absolută în propria sa patrie, de îndată ce va putea să se facă stăpân pe ea; fapt pe care totuşi Lacedemona i l-a socotit ca crimă lui Pausanias1, pe care nu l-a putut scăpa toată gloria sa. Asemenea principii, cât şi legile pe care ele le dictează, nu sunt vrednice de un om de stat; ele sunt pe cât de false, pe atât de nenorocite. Legiuitorul trebuie să sădească în inima oamenilor sentimente deopotrivă de bune pentru public şi pentru particulari.

§14. Dacă lumea se exersează pentru luptă, nu trebuie să o facă spre a supune în sclavie popoare ce nu merită jugul acesta înjositor, ci mai întâi spre a nu fi subjugată ea însăşi, apoi spre a cuceri puterea numai în interesul supuşilor săi şi, în fine, pentru a porunci ca stăpâni unor oameni meniţi să se supună ca sclavi.

§15. Legiuitorul trebuie mai ales să facă astfel încât chiar legile sale cu privire la război, cât şi celelalte instituţii, să aibă în vedere numai pacea şi repausul. Şi aici faptele vin să unească mărturia lor cu aceea a raţiunii. Războiul, atât timp cât durează, a fost mântuirea unor asemenea state2; însă biruinţa, asigurându-le puterea, le-a fost fatală; ca şi oţelul, ei şi-au pierdut căleala lor de

îndată ce au avut pacea; iar vina este a legiuitorului, care n-a învăţat cetăţenii să guste pacea.

§16. Pentru că scopul vieţii omeneşti este acelaşi pentru mase ca şi pentru indivizi şi pentru că omul de treabă şi o bună Constituţie îşi propun în mod necesar un acelaşi scop, urmează evident că repausul cere virtuţi speciale; căci, o repet, pacea este scopul războiului, repausul este scopul muncii.

§17. Virtuţile care asigură repausul şi fericirea sunt acelea care se întrebuinţează şi în repaus precum şi în muncă. Repausul se obţine numai prin reunirea multor condiţii indispensabile primelor trebuinţe.

— Statul, ca să se bucure de pace, trebuie să fie

1Vezi mai jos, cartea VIII, cap.] şi cap. VI, §2.

2Aristotel a mai făcut aceeaşi observaţie relativ la Lacedemona. Vezi mai sus, cartea II, cap. VI, §22.

1

prudent, curajos şi ferm; căci este foarte adevărat proverbul – „Pentru sclavi, niciun repaus”. Când cineva nu ştie să sfideze primejdia, devine prada celui dintâi adversar.

§18. Trebuie deci curaj şi răbdare în muncă; trebuie filosofie în nemuncă, prudenţă şi înţelepciune în ambele aceste două situaţii, dar mai ales în mijlocul păcii şi al repausului. Războiul dă cu sila dreptate şi înţelepciune oamenilor pe care îi îmbată şi-i strică izbânda şi plăcerile lipsei de ocupaţie şi ale păcii.

§19. Cineva are mai cu seamă trebuinţă de justiţie şi de prudenţă atunci când se află în culmea prosperităţii şi când se bucură de tot ceea ce face invidia celorlalţi oameni. Ca şi cu înţelepţii, pe care poeţii ni-i reprezintă în insulele fericiţilor: cu cât fericirea lor este mai desăvârşită în mijlocul tuturor bunătăţilor de care sunt încărcaţi, cu atât trebuie să cheme în ajutorul lor filosofia, cumpătarea

şi dreptatea. Aceste virtuţi, evident, nu sunt mai puţin necesare fericirii şi virtuţii statului. Dacă este ruşinos lucru să nu ştii să te foloseşti de noroc, este cu atât mai ruşinos să nu ştii să te foloseşti de el în neocupaţiune şi să dezvolţi curajul şi virtutea în timpul luptelor, pentru a arăta o josnicie de sclav în timp de pace şi de repaus.

§20. Nu trebuie să se înţeleagă virtutea cum o înţelegea Lacedemona; nu doar că ea a înţeles binele suprem altfel decât cum îl înţelege fiecare, însă ea a crezut că el putea fi dobândit graţie unei virtuţi speciale, virtutea războinică. Or, deoarece există bunuri superioare acelora pe care le aduce războiul, este vădit că şi plăcerea acelor bunuri este de preferat plăcerilor războiului, deşi ea n-are alt obiect decât pe sine însăşi.

§21. Să vedem pe ce căi se vor putea câştiga aceste bunuri nepreţuite.

Am spus de mai înainte1 că influenţele care lucrează asupra sufletului sunt de trei feluri: natura, moravurile şi raţiunea. Am precizat2 de asemenea calităţile pe care cetăţenii trebuie să le fi primit mai înainte de la natură. Ne rămâne de cercetat dacă

1. Vezi mai sus, cap. XII, §6.

2. Vezi mai sus, cap. VI, §2 şi Etica nicomahică, cartea I, cap. I, §9, cartea cap. I, §§3 şi urm. şi cartea X, cap. X, §6.

Hucarea raţiunii trebuie să aibă loc mai înainte de aceea a deprinderilor, căci trebuie ca aceste două din urmă influenţe să fie într-o desăvârşită armonie, pentru că raţiunea însăşi se poate rătăci urmărind scopul cel mai bun şi pentru că moravurile sunt şi ele supuse la o sumedenie de erori.

§22. Aici, ca în toate celelalte, cu naşterea începe orice; însă scopul naşterii se înalţă până la un izvor al cărui obiect este cu totul diferit. La om, adevăratul scop al

naturii este raţiunea şi inteligenţa, singurele obiecte ce trebuie să se aibă în vedere în grijile aplicate, fie la naşterea cetăţenilor, fie la formarea moravurilor lor.

§23. După cum sufletul şi corpul, am spus noi, sunt cu totul deosebite, tot aşa sufletul are două părţi, deopotrivă deosebite: una neraţională, alta înzestrată cu raţiune; ele se produc în două moduri de a fi diverse; cea dintâi e instinctul, cea de-a doua, inteligenţa. Dacă naşterea corpului precede pe cea a sufletului, formarea părţii iraţionale este anterioară aceleia a părţii raţionale. Este lesne să ne convingem de aceasta: mânia, voinţa şi dorinţa se arată la prunci îndată după naşterea lor; raţionamentul şi inteligenţa se ivesc, în ordinea firească a lucrurilor, mult mai târziu. Trebuie deci în mod necesar să ne ocupăm de corp mai înainte de a ne gândi la suflet; şi după corp trebuie să ne gândim la instinct, deşi, la urma urmelor, instinctul se formează tot în vederea inteligenţei şi deşi corpul se formează tot în vederea sufletului.

CAPITOLUL XIV

şi. Dacă este o datorie a legiuitorului să asigure cetăţenilor, chiar de la început, corpuri robuste, primele sale îngrijiri trebuie să se ocupe cu căsătoriile părinţilor şi cu condiţiile de timp şi de indivizi cerute spre a le contracta. Aici, două lucruri trebuie ţinute ’n seamă: persoanele şi durata probabilă a unirii lor, pentru ca vârstele să fie totdeauna într-un raport potrivit şi pentru ca facultăţile celor doi soţi să nu discordeze niciodată, bărbatul

putând încă să mai aibă copii când femeia a devenit stearpă sau invers; căci acestea sunt germeni de certuri şi neînţelegeri în căsnicii.

§2. Aceasta este important, în al doilea rând, pentru relaţia de vârstă între părinţi şi copii, care trebuie să-i înlocuiască. Nu trebuie să fie între părinţi şi copii o

diferenţă prea mare; căci atunci, gratitudinea copiilor faţă de nişte părinţi prea bătrâni este cu desăvârşire deşartă şi părinţii nu pot asigura familiei lor ajutorul de care are nevoie. De asemenea, nu trebuie ca această diferenţă să fie nici prea mică; aici se ivesc neajunsuri nu mai puţin grave. Atunci copiii nu mai simt alt respect pentru părinţii lor decât ca faţă de nişte tovarăşi de vârstă; şi această egalitate poate pricinui în administrarea familiei discuţii puţin potrivite.

Dar să ne reîntoarcem la punctul nostru de plecare şi să vedem cum va putea legiuitorul să formeze, aproape după voia sa, corpurile copiilor de îndată ce se nasc.

§3. Toate acestea aproape se bazează pe un singur punct, căruia trebuie să i se dea mare atenţie. Fiindcă natura a mărginit puterea generatoare cam la vârsta de şaptezeci de ani cel mai târziu pentru bărbaţi şi la cincizeci pentru femei, orientându-ne după aceste epoci extreme, trebuie să fixăm vârsta când poate începe unirea conjugală.

§4. Unirile prea timpurii nu sunt priincioase copiilor care ies din ele. La toate speciile de animale, împerecherile între animale prea tinere produc vlăstare slabe, de cele mai multe ori de sexul feminin şi foarte mici ca formă. Specia omenească este supusă în mod necesar aceleiaşi legi. Ne putem încredinţa de aceasta când vedem că, în toate ţările unde tinerii se unesc de obicei prea timpuriu, rasa este debilă şi pipernicită. De aici mai reiese şi o altă primejdie: femeile tinere suferă mult mai tare la naştere şi mor mult mai adesea. Astfel, se zice că oracolul a răspuns trezenienilor care îl consultau cu privire la înmulţirea morţilor tinerelor lor femei că aceasta se întâmpla pentru că le măritau prea devreme, „fără a se gândi la culesul roadelor”.

§5. Împreunarea la o vârstă mai formată mai este folositoare deoarece aduce moderaţia simţurilor. Femeile

care au gustat din

150

mor prea devreme par îndeobşte de un temperament neînfrânat, pentru bărbaţi, folosinţa sexului în timpul creşterii vatămă dezvoltarea corpului, care nu încetează de a dobândi putere decât într-un moment fixat de către natură, dincolo de care el nu mai poate creşte.

§6. Deci se poate fixa epoca căsătoriei la optsprezece ani1 pentru femei şi la treizeci şi şapte, sau ceva mai puţin, pentru bărbaţi. În aceste limite, momentul împreunării va fi tocmai acela al celei mai mari forţe şi soţii vor avea un soroc egal spre a procrea cum se cuvine până ce natura le va lua puterea generatoare. Astfel, unirea lor va putea fi fecundă şi în momentul vigoarei lor depline dacă, după cum trebuie să credem, naşterea copiilor urmează nemijlocit căsătoria şi până la coborârea vârstei, adică cam la şaptezeci de ani pentru bărbaţi.

§7. Acestea sunt principiile noastre cu privire la epoca şi durata căsătoriilor; cât despre momentul prescris al împreunării, suntem de părerea acelora care, după încercările lor totdeauna fericite, cred că iarna2 este timpul cel mai priincios. Trebuie să se consulte şi cele ce au cugetat medicii şi naturaliştii despre naştere. Cei dintâi vor putea spune care sunt însuşirile de sănătate cerute, iar ceilalţi ne vor învăţa ce vânturi e bine să aşteptăm. În general, vântul de miazănoapte li se pare mai priincios decât cel de miazăzi.

§8. Nu ne vom opri la condiţiile de temperament cele mai priincioase ale părinţilor pentru vigoarea fiilor lor; aceste amănunte, dacă s-ar aprofunda lucrurile, n-ar putea găsi un loc potrivit decât într-o scriere despre educaţie. Vom putea aici să menţionăm subiectul acesta în câteva cuvinte. Temperamentul n-are nevoie să fie atletic nici pentru lucrările politice, nici pentru sănătate, nici pentru procreaţie; nici nu trebuie să fie beteag şi prea nedestoinic

la muncă grea; trebuie să ţină mijlocia între aceste extreme. Corpul trebuie să fie deprins cu oboselile, fără ca totuşi aceste

1. Platon. În Republica, cartea V, a fixat pentru femei vârsta de 20 – 40 de ani şi pentru bărbaţi de 35 – 50 de ani.

2. Luna Gamelion sau luna nunţilor corespundea la atenieni cam cu noiembrie al nostru.

BIILIOTBCĂ
CENTRALA
UNIVERSITARA
JUJCIAN BLAGA°
Cluj – Napo
151
liber. Ac

„Umai >ale că este e cea osteneli să fie prea violente. Nici nu trebui pentru un singur fel de exerciţiu, ca acela al poată răbda toate lucrările vrednice de un condiţii mi se par deopotrivă aplicabile femeilor

§9. Mamele, în timpul sarcinii lor, vor ve h „” regimul lor şi se vor feri mult să rămână în nel a hrănească prea puţin. Mijlocul este lesnicios şi 1 prescrie să se ducă în fiecare zi la templu să se r sprijinul zeilor care prezidează la naşteri. Însă dacă cornul nevoie de lucru, va trebui, din contră, să se păstreze îi mai deplină pentru spiritul lor. Feţii simt impresiile mamei poartă, precum şi fructele ţin de pământul care le hrăneşte

§10, Spre a-i alege pe copiii ce trebuie lepădaţi1 şi pe acei ce trebuie crescuţi, va trebui să se interzică printr-o lege de a ave grijă vreodată de cei ce se vor naşte diformi; cât despre numărul copiilor, dacă moravurile împiedică lepădarea completă şi dacă unele căsnicii devin fecunde peste limita impusă legal populaţiei, va trebui să se provoace avortul2, mai înainte ca embrionul să fi primit viaţă şi simţire. Crima ori nevinovăţia acestui fapt atârnă

numai de această condiţie de viaţă şi simţire.

§11. Dar nu este de ajuns a fi precizat vârsta când va începe pentru bărbat şi femeie unirea conjugală, mai trebuie să se hotărască epoca când naşterile vor trebui să înceteze. Oamenii prea în vârstă, ca şi tinerii, produc fiinţe incomplete ca corp şi ca spirit şi copiii bătrânilor sunt slabi fără leac. Să se înceteze de a procrea chiar din momentul când inteligenţa a dobândit toate; dezvoltarea sa, iar această epocă, dacă ne luăm după socotelile

1. Trebuie să se distingă între „părăsirea" şi „lepădarea" copiilor:] lăsarea pruncului într-un loc de unde poate fi luat de către cineva; jep lăsarea lui într-un loc unde trebuie să moară. Lepădarea copiilor* corincipiu îndeobşte admis în toată Grecia, în afară de Teba, unde° j, născui expres de a-i omorî. În Sparta, el era aplicat cu toată asprimea. Onc e Je moarte era supus examenului membrilor tribului, care aveau drepde viajade aspru ca 5* asupra lui. Platon, în Republica, cartea V, pag. 460 – 461, era tot atanâscuţi <jjntr-o Aristotel. El prescrie pozitiv să se lase să moară de foame copiii legătură incestuoasă... mijloace

2. Pare că rezultă din partea aceasta că se cunosc în antic greş de a provoca avortul.

măsoară viaţa în septenii, cade îndeobşte cam Astfel, să se renunţe de a mai face copii patru cincizeci de ani după această vârstă şi să se mai folosească ului numai din motive de sănătate ori din conside-ndreptăţite.

Cât despre infidelitate, din orice parte ar veni1 şi la r fi împinsă, trebuie să se facă din ea un caz de! vreme cât cineva este soţ de fapt ori cu numele, iar ste constatată în timpul hotărât pentru fecunditate, a f-reş edepsită cu o pedeapsă infamantă cu toată severitatea ce o merită.

CAPITOLUL XV

şi. Copiii odată născuţi, trebuie să ne încredinţăm că

felul hranei care li se dă are cea mai mare influenţă asupra forţei lor corporale. Chiar exemplul animalelor, ca şi exemplul tuturor neamurilor care dau o mare însemnătate temperamentelor apte pentru război, ne dovedeşte că hrana cea mai nutritoare şi care prieşte mai bine corpului este laptele şi că trebuie să ne abţinem a da vin copiilor, din cauza bolilor pe care le produce.

§2. Ne interesează de asemenea a şti până la ce punct se cuvine să le lăsăm libertatea mişcărilor lor; spre a-i feri ca merulor aşa de delicate să se deformeze, câteva neamuri se servesc, chiar în timpul nostru, de diferite maşinării2 care asigură

r corpuri mici o dezvoltare regulată. Este de asemenea

«a-i obişnui, chiar din cea mai fragedă copilărie, cu răbdau ui; iar obiceiul acesta este tot atât de util pentru sănătate, ltru lucrările războiului. Astfel, multe popoare barbare au fe a-i cufunda în apă rece pe copiii lor, fie de a nu le

«veşmânt foarte uşor; acest lucru îl fac celţii.

lsăcă! T atâtea I, inter Zce adulterul atât femeii cât şi bărbatului; adevărul este e Pe b &rbat” se „Urzice numai delictul de care este vorba în

f e Se

§3. În ce priveşte toate deprinderile cp t, a teze, este mai bine să începem de la vârsta cea în „”.

grijă să procedăm treptat; căldura naturală a coim*8 rabde foarte uşor frigul. Cam acestea sunt în °F „fa însemnate pe care trebuie să le dăm celei dintâi v „* C

§4. Cât despre vârsta care urmează după aceasta întinde până la cinci ani, nu se poate cere de la ea Ş minţii, nici osteneli violente care ar împiedica creştere poate cere activitatea necesară ca să se înlăture lenevii-a corpului.

Atunci se pot împinge copiii [a mişcare cu dife” mijloace, dar mai cu seamă prin jocuri; iar jocurile ce îi seda trebuie să fie nevrednice de oameni liberi, nici prea anev nici prea uşoare.

§5. Mai ales să vegheze magistraţii însărcinaţi cu educaţia, care se numesc pedonomi, cu cea mai mare grijă la vorbele îi poveştile ce vor căta să pătrundă în aceste urechi tinere. Toate trebuie tăcute aici spre a-i pregăti pentru lucrările care îi aşteaptă mai târziu. Jocurile lor să fie îndeobşte schiţele exerciţiilor cu care se vor îndeletnici la o vârstă mai înaintată.

§6. Este o mare greşeală să se poruncească prin legi a înăbuşi ţipetele şi planşetele copiilor; ele sunt, din contra, un mijloc de dezvoltare şi un fel de exerciţiu pentru corp. Căci reţinerea respiraţiei dă vigoare celor care fac sforţări, lucru ce se întâmplă şi cu copiii când fac o sforţare. Printre atâtea alte îngrijiri, pedonomii vor veghea ca ei să umble cât mai puţin în tovărăşia sclavilor; căci până la şapte ani, copiii vor rămâne în mod necesar în casa părintească.

§7. Dar cu toată împrejurarea aceasta, se cade să le scutim privirile şi urechile de orice privelişte, de orice vorbă nevre de un om liber. Legiuitorul va trebui să alunge din ce a necuviinţa în vorbe, după cum alungă din ea orice cineva îşi îngăduie să rostească vorbe necuviincioase, es e aproape să le şi săvârşească; şi chiar din copilărie proscrie orice vorbă şi faptă de felul acesta. cinstea naştere liberă, însă prea nevârstnic spre a fi prânzurilor comune, îşi permite o vorbă ori o

P ap

154

că să fie bătut; iar dacă este matur, să fie mOd RUŞ1„oosnic> cu pedepse potrivite vârstei sale, căci un scla pedepsit oedepsit fe roscriem vorbele necuviincioase, vom prosicturile şi reprezentările obscene. Să vegheze

Va nicio statuie, niciun desen să nu deştepte idei

decât numai în templele acelor zei cărora legea

CSta e obscenitatea1. Dar legea prevede ca la o vârstă le per„NP rusăm acestor zei nici pentru sine, nici pen-mai înaintată să nu ne 6

femeie nici pentru copii.

9 Legea trebuie să-i împiedice pe copii să asiste la farsele la comedii până la vârsta când vor putea lua parte la OTrile comune şi vor putea să bea vin pur2. Atunci educaţia îi întărit împotriva primejdiilor acestor reuniuni. Aici am atins mai în treacăt subiectul acesta; însă vom vedea mai târziu, stăruind mai mult, dacă nu trebuie să se înlăture orice spectacole pentru tinerime; or, admiţând principiul acesta, să vedem cum trebuie să-l modificăm. Deocamdată ne-am mărginit la generalităţi strict trebuitoare.

§10. Teodor, actorul tragic, poate că nu vorbea tocmai greşit când spunea că nu rabdă niciodată ca un actor comic, chiar foarte mediocru, să apară pe scenă înaintea lui, pentru că spectatorii se rând lesne cu vocea pe care o aud întâi. Acest lucru este tot aşa adevărat în legăturile noastre şi cu semenii noştri şi cu lucrurile ne înconjoară. Noutatea este ceea ce ne farmecă mai mult. fel, să se îndepărteze de copii tot ce lasă o impresie rea şi mai se îndepărteze de ei tot ce este viciu şi rea voinţă. H. De la cinci la şapte ani, copiii trebuie să asiste la lecţiile târziu se vor ţine pentru ei. De altminteri, educaţia va louă epoci distincte: de la şapte ani până la pubertate şi de «aţe pană la douăzeci şi unu de ani. Cei ce vor să socotească 1 cu perioade de şapte ani se înşală adesea. Mai bine este în ce priveşte împărţirea aceasta, mersul firii; căci etc.

stand culcaţi într-o rână. Copiii stăteau în picioare şi lucea vinul curat pentru ceilalţi meseni.

artele şi educaţia au numai scopul de a completa

lipsurile ei.

§12. Să vedem deci mai întâi dacă se cade ca legiuitorul ss impună copilăriei o regulă. Apoi vom vedea dacă este mai bine la educaţia să se facă în comun de către stat ori să fie lăsată în seama familiilor, ca la cele mai multe guvernăminte de acum şi, în f) ne vom vorbi despre materia cu care trebuie să se îndeletnicească.

CARTEA V

(în ediţiile obişnuite pusă a VIII-a) Despre educaţie

CAPITOLUL I

şi. Nu s-ar putea deci tăgădui că educaţia copiilor trebuie să fie unul din obiectele de căpetenie ale grijii legiuitorului. Pretutindeni unde educaţia s-a nesocotit, statul a primit din pricina aceasta o lovitură funestă1. Aceasta din cauză că legile trebuie să fie în legătură cu principiul Constituţiei şi pentru că moravurile particulare ale fiecărei cetăţi asigură păstrarea statului, după cum tot ele i-au hotărât cea dintâi formă. Moravurile democratice conservă democraţia; cele oligarhice conservă oligarhia; şi cu cât moravurile sunt mai curate, cu atât statul este mai întărit.

§2. Toate ştiinţele şi toate artele pretind, pentru a reuşi în ele, noţiuni prealabile, deprinderi anterioare. Tot aşa este, evident, şi cu deprinderea virtuţii. Întrucât statul întreg are unul şi acelaşi scop, educaţia trebuie în mod necesar să fie una şi aceeaşi pentru toţi membrii săi; de unde urmează că ea trebuie să fie un obiect al supravegherii publice, iar nu particulare, deşi sistemul cel din urmă este mai răspândit şi deşi astăzi oricine învaţă pe copiii săi acasă obiectele şi potrivit metodelor care îi plac. Cu toate acestea, ceea ce este comun trebuie să se înveţe în comun; şi este o eroare gravă să se creadă că fiecare cetăţean este stăpân pe sine2; ei aparţin toţi statului, pentru că toţi sunt elementele lui şi pentru că

1. Diogene, filosof pitagorician aproape contemporan

cu Aristotel, zice într-un fragment pe care ni l-a păstrat Stobeu (Sermo 141, pag. 241): „Care este principiul oricărui stat?

— Educaţia copiilor”.

2. Acesta este principiul fundamental al statelor vechi. Cetăţeanul nu-şi Parţine; el este al statului, care poate dispune de el după voie.

„157

ÎI I

Îngrijirile date părţilor trebuie să concorde. cu îngrijirile dat totului.

§3. Îr-privinţa aceasta, lacedemonienii sunt foarte vrednici de laudă. Educaţia copiilor lor este comună şi ei îi dau o însemnătate foarte mare. Pentru noi, este cu totul evident că legea trebujj să reglementeze educaţia şi că educaţia trebuie să fie publică. Dar este un lucru esenţial să se cunoască ce anume trebuie să f] e această educaţi o şi metoda ce trebuie urmată în ea. În general, părerile se deosebesc cu privire la câmpul pe care ea trebuie să-l cuprindă şi lumea e departe de a se înţelege cu privire la materia, pe care trebuie să o înveţe tinerii spre a ajunge la virtute şi la viaţa cea mai bună. Nu se ştie nici măcar dacă trebuie să ne ocupăm mai mult a forma inteligenţa ori a forma inima.

§4. Sistemul de educaţie de acum contribuie mult să încâlcească chestiunea. Nu se ştie câtuşi de puţin dacă educaţia trebuie îndreptată spre lucrurile de folos real ori trebuie făcut din ea o şcoală de virtute sau dacă ea trebuie să mai cuprindă şi obiecte de pură desfătare. Aceste sisteme deosebite au găsit partizanii lor şi nu este nimic până acum general recunoscut spre a face tinerimea virtuoasă. Dar cum părerile sunt foarte diverse cu privire la esenţa virtuţii, nu trebuie să ne mirăm că tot aşa stă lucrul cu privire la modul de a o pune în practică.

CAPITOLUL”.

§! Un punct evident este că educaţia, printre lucrurile folositoare, trebuie să le cuprindă pe acelea absolut necesare, însă ea nu trebuie să le cuprindă pe toate fără excepţie. Toate îndeletnicirile putând a se deosebi în liberale şi servile, tinerimea va învăţa, printre lucrurile utile, pe acelea ce nu vor tinde să facă meşteşugari din aceia care le practică. Se numesc îndeletniciri de meseriaş toate îndeletnicirile, artă ori ştiinţă, care sunt cu totul inutile pentru a deprinde corpul, sufletul sau mintea unui om liber cu faptele virtuţii. Se dă de asemenea acelaşi nume tuturor

1. Vezi mai sus analiza Constituţiei Spartei, cartea II, cap. VI.

care au un eriilor care pot deforma corpul şi tuturor muncilor < 1 râu drept plată; căci ele iau orice activitate şi înălţare gândirii.

§2. Deşi nu este ceva servil a studia până la un oarecare punct ştiinţele liberale, a voi să le împingem prea departe înseama a ne expune la neajunsurile pe care le-am semnalat. Deosebirea cea mare constă aici în intenţia care hotărăşte lucrarea ori studiul.

Este cu putinţă, fără a te degrada, a face pentru tine, pentru amicii tăi sau cu un gând virtuos, cutare lucru, care făcut astfel nu este deloc nevrednic de un om liber, dar care, făcut pentru străini, te coboară la mercenar şi la sclav.

Materia pe care o cuprinde educaţia actuală, o repet, înfăţişează acest caracter dublu şi ajută puţin la clarificarea chestiunii.

§3. Astăzi, educaţia se alcătuieşte, îndeobşte, din patru părţi deosebite: literele1, gimnastica, muzica2 şi câteodată desenul; cea dintâi şi cea din urmă de un folos pe cât de pozitiv, pe atât de variat în toată viaţa; a doua, potrivită spre a forma curajul. Cât despre muzică, se ridică

unele îndoieli cu privire la utilitatea sa. Îndeobşte este privită ca un obiect numai de plăcere; dar cei vechi făcuseră din ea o parte necesară a educaţiei, convinşi că natura însăşi, după cum am spus-o aşa de adesea, ne cere nu numai o întrebuinţare vrednică de laudă a activităţii noastre, dar şi o întrebuinţare nobilă a timpului nostru liber. Natura, ca să o spun încă o dată, natura este principiul a orice.

§4. Dacă munca şi repausul sunt amândouă necesare, cel din urmă este netăgăduit de preferat; dar trebuie a căuta cu mare grijă să-l umplem cum se cuvine. Negreşit, nu prin jocuri; Căci ar însemna să facem din joc scopul însuşi al vieţii, lucru imposibil. Jocul este mai ales util în mijlocul lucrărilor. Omul care munceşte are nevoie de relaxare, iar jocul are numai scopul să relaxeze.

A citi, a scrie şi gramatica.

2. Anticii dădeau mare importanţă muzicii. Un decret al regilor şi al eforilor în

Parta impusese lui Timoteu, sub pedeapsă de exil, să scoată patru coarde ale lirei

Ul> Pentru că aceste sunete moleşitoare stricau pe tinerii spartani; era în vremea

— Uceririi Atenei. Astăzi, influenţa morală a muzicii este complet nesocotită de către giuitor; în Grecia era un obiect capital pentru ei, fiindcă organizarea fizică a ecu ui avea o sensibilitate şi o delicateţe despre care nimic nu ne poate da o idee

Printre noi.

159

I

Munca aduce totdeauna osteneală şi încordare. Trebuie deci şi putem chema la timp întrebuinţarea jocurilor ca un leac mântuitor Mişcarea pe care ne-o dă jocul destinde spiritul şi-l odihneşte prin plăcerea pe care o dă.

§5. Repausul pare de asemenea că are în sine deopotrivă plăcerea, fericirea şi mulţumirea vieţii; căci acestea sunt bunurile nu ale celor ce muncesc, ci ale celor ce trăiesc fără ocupaţie Cineva munceşte numai spre a ajunge la un scop pe care nu l-a ajuns încă; iar după opinia tuturor oamenilor, fericirea este scopul în care cineva se odihneşte, departe de orice grijă, în sânul plăcerii. Plăcerea – este adevărat – nu este uniformă pentru toţi; fiecare o concepe după chipul său şi după temperamentul său. Cu cât individul este mai perfect, cu atât fericirea ce visează este mai pură şi cu atât mai înalt este izvorul ei. Astfel, trebuie a mărturisi că, pentru a petrece în mod demn timpul său liber, cineva are nevoie de cunoştinţe şi de o educaţie specială şi că această educaţie, aceste studii, trebuie să aibă ca unic scop individul care se bucură de ele – după cum şi studiile care au ca obiect activitatea trebuie considerate ca necesităţi – şi să n-aibă niciodată în vedere pe străini.

§6. Părinţii noştri n-au admis deloc muzica în educaţie ca o trebuinţă, căci ea nu este aşa ceva; nu au admis-o nici ca ceva util, ca gramatica, care este strict trebuincioasă în comerţ, în economia domestică, în studiul ştiinţelor şi într-o mulţime de ocupaţii politice; nici ca desenul, care ne învaţă a judeca mai bine despre operele de artă; nici ca gimnastica, care dă sănătate şi vigoare; căci muzica nu are evident niciuna din aceste calităţi. Ei au găsit în ea numai o întrebuinţare demnă a timpului neocupat; şi iată scopul către care ei au încercat să-i îndrepte întrebuinţarea ei. Căci dacă, după părerea lor, există vreo desfătare vrednică de un om liber, aceasta este muzica. Homer este de aceeaşi părere când face pe unul din eroii săi să zică:

„Însă cuvine-se să poftim la ospăţul vesel” 1

1. Versul acesta nu se găseşte în Homer.

nomenind astfel pe alţi câţiva care îl cheamă „pe cântăreţ”, adaugă:

„Ca să-i desfăteze pe toţi” 1.

Şi într-un alt loc, în versurile lui, Odiseu zice că cea mai nobilă desfătare este veselia ce se răspândeşte când:

„Oaspeţii în cerc în casă ascultă cântecul lirei2
Aşezaţi în şiruri largi...”

CAPITOLUL III

§ 1. Astfel, trebuie să recunoaştem că există anumite lucruri ce trebuie predate copiilor nu ca lucruri utile sau necesare, ci ca lucruri vrednice de îndeletnicirea unui om liber, ca lucruri care sunt frumoase. Oare nu exfstă decât o ştiinţă de felul acesta? Sunt mai multe? Care sunt? Cum trebuie predate? Iată ce vom examina mai târziu. Tot ce pretindem a constata aici este că părerea celor vechi despre obiectele esenţiale ale educaţiei dă mărturie în favoarea părerii noastre şi că ei aveau despre muzică întocmai ideile pe care le avem noi înşine. Vom mai adăuga că dacă tinerimea trebuie să dobândească cunoştinţe utile, precum aceea a gramaticii, nu este numai din pricina folosului special al acestor cunoştinţe, dar şi pentru că ele înlesnesc dobândirea a o mulţime de alte cunoştinţe.

§2. Aşa cu desenul. Se învaţă desenul nu atât spre a fi scutit de greşeli şi erori în cumpărarea şi vânzarea de mobile şi ustensile, cât pentru a ne forma o înţelegere mai aleasă a frumuseţii corpurilor. De altminteri, această preocupare exclusivă cu idei de utilitate nu se potriveşte nici sufletelor nobile, nici oamenilor iberi.

§3. Am demonstrat că trebuie să ne gândim a forma deprinderile mai înaintea raţiunii, corpul înaintea spiritului; urmează de aici că trebuie a supune pe copii la arta pedotribului3 5 a gimnasticii; aceleia spre a asigura corpului o bună constituţie.

1 Odiseea, cântul XVII, vers 385;

ţ-Odiseea, cântul IX, versul 7. Homer zugrăveşte

moravurile timpului său.

3Vezi mai sus, cartea III, cap. IV, §5.

161

acesteia spre a-i dezvolta dibăcia. În guvernăminte care par a’s ocupa în mod cu totul special de educaţia tinerimii, ei caută rje cele mai multe ori a forma atleţi1; şi astfel se împiedică deopotrivă şi graţia şi creşterea corpului. Spartanii, evitând această greşeală, săvârşesc o alta; tot fortificând pe copii, îi fac brutali sub pretext de a-i face curajoşi. Dar, o repet încă o dată2, nu trebuie să ne ţinem numai de un singur obiect, iar când ne ocupăm de educaţie nu trebuie să lăsăm pe acesta să predomine. Dacă cineva nu se gândeşte decât să-l dezvolte curajul, nu se atinge nici măcar acest scop. Curajul, printre animale ca şi printre oameni, nu aparţine celor mai sălbatici; aparţine, din contră, acelora care reunesc blândeţea cu mărinimia leului.

§4. Câteva seminţii de pe ţărmurile Pontului Euxin, acheii3, heniochii, au deprinderea omuciderii şi sunt mâncătoare de oameni. Alte neamuri şi mai înăuntrul uscatului au moravuri asemănătoare, câteodată chiar mai îngrozitoare; dar aceştia sunt tâlhari; ei n-au adevăratul curaj. Chiar şi lacedemonienii, care au datorat mai întâi superioritatea lor unor deprinderi de exerciţii şi de osteneli, sunt întrecuţi astăzi de către multe alte popoare în gimnastică şi chiar la luptă; pricina este că superioritatea lor se baza nu atât pe educaţia tinerimii, cât pe ignoranţa adversarilor lor în gimnastică.

§5. Trebuie deci a pune în rândul întâi un curaj generos, iar nu ferocitatea. A înfrunta cu nobleţe primejdia nu este nici curajul unui lup, nici al unei fiare, este partea exclusivă a omului curajos. Dând prea multă importanţă acestei părţi secundare a educaţiei şi nesocotind obiectele indispensabile, nu faceţi din copiii voştri decât nişte adevăraţi muncitori cu braţele; n-aţi vrut să-i faceţi buni

decât pentru o singură îndeletnicire în societate şi ei rămân, chiar în această specialitate, inferiori multor altora, după cum raţiunea o spune îndeajuns. Pricina este că trebuie să judecăm lucrurile nu după faptele trecute, ci după faptele de acum; astăzi cineva are rivali tot aşa de instruiţi precum poate fi şi el însuşi; odinioară n-avea.

1. Aristotel îi are în vedere pe tebani.

2. Vezi mai sus, cartea IV, cap. XIII, §10.

3. Etica nicomahică cartea VII, cap. V.

§6. Trebuie deci să ni se recunoască şi că întrebuinţarea mnasticii este necesară, şi că limitele pe care i le punem sunt ce e adevărate. Până la adolescenţă, exerciţiile trebuie să fie uşoare se va respinge o hrană prea nutritoare şi munci prea trudnice, de teamă să nu împiedicăm creşterea corpului. Primejdia acestor osteneli premature este probată de către o mărturie gravă: la jocurile olimpice, de-abia dacă doi sau trei învingători încoronaţi în copilăria lor au izbutit şi mai târziu, la o vârstă matură; exerciţiile prea violente din prima lor vârstă le răpise orice vigoare.

§7. Trei ani după terminarea adolescenţei vor fi deci consacraţi pentru studii de alt fel; iar atunci se vor putea întrebuinţa anii ce vor urma cum se cuvine, la exerciţii grele şi la regimul cel mai sever. Aşa se va feri să obosească totodată corpul şi spiritul, ale căror lucrări produc, în ordinea naturală a lucrurilor, efecte cu totul contrare: lucrările corpului vatămă spiritul, lucrările spiritului sunt funeste corpului.

CAPITOLUL IV

şi. Am stabilit2 mai sus câteva principii dictate de raţiune cu privire la muzică; credem util să reluăm acesta discuţie şi să o urmărim mai departe pentru a da câteva îndrumări cercetărilor ulterioare pe care alţii le vor putea face cu privire la acest subiect. Dar care este puterea

muzicii şi care îi este adevăratul folos? Oare este ea numai un joc? Numai o desfătare ca somnul şi băutura, petreceri foarte puţin nobile în ele însele, netăgăduit, dar care, după cum a zis Euripide3:

„Uşoară plăcere ne dau şi farmecă grijile noastre”?

Trebuie oare să punem muzica pe aceeaşi treaptă şi să o gustăm cum bem vinul, după cum ne lăsăm în voia beţiei, după

1Tebanii, care se dedau la excesive exerciţii corporale, treceau drept cei mai stupizi dintre greci.

2. Vezi mai sus, cap. III, § 1.

3. Bachantele, versul 378 – 384. Montesquieu a consacrat un capitol din L'Esprit ea Lois (Cartea IV, cap. VIII ca să explice de ce anticii dădeau atâta importanţă muzicii

cum ne dedăm dansului? Sunt oameni care nu-i dau alţi însemnătate.

§2. Însă nu este oare muzica mai degrabă şi un mijloc de a ajunge la virtute? Şi oare nu poate, precum gimnastica înrâureşte corpurile, să înrâurească şi ea sufletele, deprinzându-le cu o plăcere nobilă şi pură? În fine, în al treilea rând, întâietatea ce trebuie să o adăugăm celorlalte – două, întrucât înlesneşte relaxarea inteligenţei, nu ia oare parte la desăvârşirea ei?

Se va recunoaşte fără greutate că nu trebuie să se facă un joc din instruirea ce se dă copiilor. Cineva nu se instruieşte jucându-se, iar studiul este totdeauna anevoios. Adăugăm că timpul liber nu se cuvine nici copilăriei, nici vârstei care urmează după ea: lipsa de ocupaţie este capătul unei cariere, iar o fiinţă incompletă nu trebuie să se oprească câtuşi de puţin.

§3. Dacă se zice că studiul muzicii1 în copilărie poate avea drept scop să pregătească un joc al vârstei mature, la ce folos să ne însuşim personal talentul acesta şi să nu

recurgem, pentru plăcerea şi instruirea ei, la talentele artiştilor speciali, cum fac regii perşilor şi ai mezilor? Oamenii practici care şi-au făcut o artă din lucrul acesta nu vor avea ei oare o execuţie mult mai perfectă decât nişte oameni care nu i-au dat decât timpul strict necesar ca să o cunoască? Sau dacă fiecare cetăţean trebuie să facă singur ac este studii lungi şi penibile, de ce n-ar învăţa el de asemenea şi toate secretele bucătăriei, educaţie care ar fi cu totul absurdă?

§4. Aceeaşi obiecţie are aceeaşi forţă dacă se presupune că muzica formează moravurile. Pentru ce, chiar în cazul acesta, să o înveţe cetăţeanul însuşi? Oare nu s-ar putea să se bucure şi să judece bine despre ea auzindu-i pe alţii? Spartanii au urmat această metodă şi, fără a avea ştiinţă personală, ei pot, zice-se, să judece foarte bine despre meritul muzicii şi să hotărască dacă este bună ori rea. Acelaşi răspuns, dacă se susţine că muzica este adevărata plăcere, adevărata petrecere a oamenilor liberi. Ce foloseşte s-o ştii tu însuţi şi să nu te bucuri de talentul altuia?

1. Vezi şi Platon, Legile, cartea II, pag. 658 – 9.

— Ideile lui Aristotel despre muzică sunt aproape aceleaşi ca şi cele ale lui Platon.

§7. Nu e oare aceasta ideea ce ne-o facem despre zei? Şi oetii arătatu-ne-au ei vreodată pe Jupiter cântând şi mânuind i ra? într-un cuvânt, numim (un fel mai deosebit de) meseriaşi care se îndeletnicesc cu aceasta; şi nu este ocupaţia unui bărbat decât dacă este beat sau glumeşte.

Despre toate aceste chestiuni trebuie să mai vorbim mai târziu1.

CAPITOLUL V

şi. Mai întâi, muzica trebuie cuprinsă în educaţie ori înlăturată din ea? Şi ce este ea de fapt în rolul întreit ce i se dă? O ştiinţă, un joc sau o simplă petrecere? Putem

ezita între aceste trei caractere ale muzicii, căci ea le are pe toate trei deopotrivă. Jocul are drept obiect recrearea, dar recrearea trebuie să fie plăcută, căci ea este un leac pentru neplăcerea oboselilor. Petrecerea, de asemenea, trebuie să fie nu numai onorabilă, dar şi plăcută, căci fericirea există numai cu aceste două condiţii, iar muzica, toţi recunoaştem, este printre lucrurile plăcute, singură sau acompaniată de cântec.

§2. Şi Musaios2 a zis:

„Muzica e cel mai plăcut lucru pentru muritori".

Şi de aceea o introducem la toate reuniunile şi petrecerile, fiindcă poate să ne înveselească. Numai acest motiv şi ar fi de ajuns spre a se preda tinerilor muzica. Plăcerile nevinovate şi pure nu numai că sunt în legătură cu scopul vieţii, dar sunt şi recreări. Rareori atinge omul scopul suprem al vieţii, dar are trebuinţă adesea de repaus şi de joc; şi de n-ar fi decât plăcerea ce o dă şi tot ar fi bine să ne folosim de muzică pentru recrearea ce ne-o dă.

§3. Oamenii fac adesea din plăcere scopul de căpetenie al vieţii; scopul suprem are şi el de asemenea o plăcere, însă nu una obişnuită; căutând pe una, oamenii o iau pe aceasta drept cealaltă, care se confundă lesne cu ceea ce trebuie să fie obiectul tuturor sforţărilor noastre. Scopul acesta esenţial al vieţii nu trebuie

Vezi mai jos, cap. VI.

Musaios, poet ce trăia cu patru sau cinci secole înaintea lui Aristotel.

urmărit pentru vreun bine viitor şi tot astfel, plăcerile acestea nu trebuie căutate din cauza rezultatelor viitoare, ci numai din cauza celor ce le-au precedat, adică din cauza ostenelilor şi neplăcerilor Aşadar, în aceasta ar trebui să se găsească pricina faptului că oamenii caută în aceste plăceri obişnuite fericirea lor

§4. Cât priveşte cultura muzicii nu numai pentru ea

însăşi, ci ca un mijloc, după câte se pare, foarte util de recreere, ne putem întreba dacă această utilitate nu este decât accesorie şi dacă muzica în natura sa nu are o valoare mai înaltă decât folosul acesta de rând. Nu trebuie oare a i se cere decât plăcerea aceasta banală pe care ea o deşteaptă tuturor oamenilor? Căci muzica are o plăcere fizică, a cărei bucurie este gustată de toate vârstele şi toate caracterele. Sau nu trebuie oare a mai cerceta dacă nu cumva ea poate avea o oarecare înrâurire asupra inimilor, asupra sufletelor? Ca să-i dovedim puterea morală, ar fi de ajuns să probăm că ea poate modifica sentimentele noastre.

§5. Or, desigur, ea le modifică. Să se vadă impresia lăsată asupra auditorilor de operele atâtor muzicanţi, mai ales de acelea ale lui Olympos. Cine ar tăgădui că entuziasmează sufletele? Şi ce este entuziasmul, dacă nu o emoţie cu totul morală? Şi pentru a reînnoi – impresiile vii pe care această muzică ni le dă, este de ajuns a o auzi repetată fără acompaniament sau fără vorbe.

§6. Muzica. este deci o adevărată bucurie; iar pentru că virtutea constă tocmai în faptul de a putea să ne bucurăm, să iubim, să urâm potrivit raţiunii, urmează că nimic nu merită mai mult studiul şi grija noastră ca deprinderea de a judeca sănătos lucrurile şi de a pune plăcerile noastre în senzaţii morale şi în fapte virtuoase. Iarăşi, există în ritmuri şi melodii imitaţii» foarte apropiate de realitate ale mâniei şi duioşiei şi apoi ale vitejiei, înţelepciunii şi ale contrarelor lor şi îndeobşte ale tuturor sentimentelor, după cum ne arată experienţa. Căci ascultând acestea ne prefacem sufletul. Şi tot astfel, ascultând simple povestiri de felul acesta, toate sentimentele se nasc în noi; şi dacă în faţa unor imitaţii suntem pătrunşi” de durere, de bucurie, simţim aceleaşi sentimente în faţa realităţii. Dacă la vederea unui portret

1. Olympos trăia, după cum se crede, în sec. X î.Hr.

tem mişcaţi de plăcere numai privind forma pe care o avem h ochi, vom fi desigur fericiţi să contemplăm chiar persoana a arei imagine ne-a fermecat mai întâi.

§7. Celelalte simţuri, ca pipăitul şi gustul, nu dau naştere „ntru nimic la senzaţii morale; simţul vederii le produce liniştit şi treptat, iar imaginile care sunt obiectul acestui simţ în cele din yrrnă înrâuresc asupra privitorilor care le contemplă. Dar acestea nu sunt exact o imitaţie a sentimentelor morale; nu sunt decât un semn investit cu forma şi culorile pe care ele le iau şi sunt mărginite numai la modificările pur corporale care trădează pasiunea. Dar orice importanţă am da acestor senzaţii ale vederii, nu vom povăţui niciodată tinerimea să contemple lucrările lui Pauson1, însă putem să i le recomandăm pe acelea ale lui Polignot sau ale oricărui alt pictor sau sculptor tot aşa de moral ca el.

§8. Muzica, din contră, este evident o imitaţie directă a senzaţiilor morale. De îndată ce variază natura armoniilor, impresiile auditorilor se schimbă cu fiecare din ele şi le urmează. La o armonie plângătoare ca aceea a modului numit mixolidian2, sufletul se întristează şi se strânge; alte armonii înduioşează inima şi acestea sunt cele mai puţin grave; între acele extreme, o altă armonie procură sufletului mai ales o linişte desăvârşită; acesta este modul dorian, care pare că numai el dă această impresie; modul frigian, din contră, ne entuziasmează.

§9. Aceste diferite calităţi ale armoniei au fost bine înţelese de către filozofii3 care s-au ocupat cu această parte a educaţiei, iar teoria lor se sprijină pe mărturia faptelor. Ritmurile variază tot „atât cât şi modurile: unele liniştesc sufletul, altele îl zguduie, iar mişcările acestora din urmă pot fi ori mai vulgare, ori de rafinate.

Este deci imposibil, în urma tuturor acestor fapte, de a nu recunoaşte puterea morală a muzicii şi, deoarece

această putere la

1 Pauson din Efes şi Polignot din Tasos trăiau cu puţin înainte de Aristotel.

2. Mixolidianul se deosebea în grav şi ascuţit şi corespundea cu modul nostru 1 minor natural şi la diez. Vezi şi Boeckh în notele sale despre Pindar, partea II

din vol. I.

3. Aristotel are în vedere lucrările şcolii pitagoreice şi, de asemenea, lucrările arte savante care se ocupau cu muzica în timpul şi mai ales în şcoala sa. Vezi mai jos, cap. VII, §3.

este foarte reală, trebuie în mod necesar să se introducă şi muzic în educaţia copiilor.

§10. Acest studiu este chiar foarte potrivit cu aplecările vârstei acesteia, care nu suportă niciodată cu răbdare ceea ce îi pricinuieşte plictiseală, iar muzica, prin natura sa, nu aduce niciodată aşa ceva. Armonia şi ritmul par chiar lucruri inerente firii omeneşti şi unii înţelepţi1 au susţinut că sufletul este o armonie2 sau că oricum este ceva armonios.

CAPITOLUL VI

§ 1. Însă trebuie oare a-i învăţa pe copii să execute ei înşişi muzica vocală şi muzica instrumentală, ori trebuie să ne abţinem de la aşa ceva? Această întrebare ne-am pus-o mai sus şi revenim la ea aici. Trebuie să recunoaştem că influenţa morală a muzicii este în mod necesar foarte deosebită, după cum o executăm ori n-o executăm noi înşine; căci este imposibil sau cel puţin foarte greu să fii în materia aceasta judecător bun al unor lucruri ce nu le săvârşeşti tu însuţi. Copilăriei îi mai trebuie pe lângă aceasta o îndeletnicire manuală. Însăşi morişca3 inventată de Archytas a fost bine născocită, fiindcă, prinzându-le mâinile, îi împiedică pe copii să spargă ceva în casă, căci copiii nu se pot ţine un singur moment în repaus. Morişca

este o jucărie foarte bună pentru cea dintâi vârstă; studiul muzicii este „morişca” vârstei care urmează şi, de n-ar fi decât motivul acesta, ni se pare evident că trebuie să îi învăţăm pe copii şi să execute ei înşişi muzica.

§2. Este uşor de altfel de a hotărî până unde trebuie să se prelungească studiul acesta, după diferitele vârste, spre a rămâne totdeauna potrivit şi de a respinge obiecţiile care pretind că aceasta este o îndeletnicire servilă. Mai întâi, fiindcă spre a şti să-ţi dai o părere justă despre arta aceasta trebuie să o practici tu însuţi, închei că copiii trebuie să înveţe a o executa ei înşişi. Mai târziu

1. Aristotel pare că aprobă, aici părerea aceasta, pe care însă a combătut-o în amănunt în al său Tratat despre suflet, cartea I, cap. IV, § 1.

2. Vezi Phaidon al lui Platon.

3. Un fel de castagnetă.

putea să părăsească munca aceasta; dar atunci ei vor fi în stare – metuiască frumosul şi să-l guste cum se cade, mulţumită studiilor din copilărie.

§3. Cât despre imputarea ce se adresează câteodată execuţiei muzicale, că îl reduce pe om la rolul de simplu artist, este de ajuns, spre a o respinge, de a preciza ceea ce trebuie să se pretindă ca talent de execuţie muzicală unor oameni ce năzuiesc a se forma pentru virtutea politică, ce cântece şi ce ritmuri trebuie să li se predea şi ce instrumente trebuie să li se dea să înveţe. Toate aceste distincţii sunt foarte importante, pentru că numai făcându-le se poate răspunde la acea pretinsă imputare, căci eu nu tăgăduiesc că o anumită muzică creează excese vinovate.

§4. Trebuie deci, în mod evident, a recunoaşte că studiul muzicii nu trebuie să vatăme întru nimic cariera ulterioară a celor ce o învaţă şi că ea nu trebuie să degradeze corpul şi să-l facă inapt pentru ostenelile războiului şi pentru ocupaţiile politice; în sfârşit, că ea nu

trebuie să împiedice nici săvârşirea actuală a exerciţiilor corpului, nici, mai târziu, dobândirea de cunoştinţe serioase. Pentru ca studiul muzicii să fie într-adevăr ceea ce trebuie să fie, nu trebuie să se pretindă nici a face elevi pentru concursurile solemne de artişti, nici a-i învăţa pe copii aceste deşarte minunăţii de execuţie care, în zilele noastre1, s-au introdus mai întâi în concerte şi care de acolo au trecut în educaţia comună. Din aceste rafinamente de artă nu trebuie să se ia decât ce este necesar spre a simţi toată frumuseţea ritmurilor şi a cântecelor şi a avea despre muzică o senzaţie mai completă decât excitaţia aceasta fizică pe care o încearcă chiar câteva animale, precum şi turma sclavilor şi copiii.

§5. Aceleaşi principii servesc a orândui alegerea instrumentelor în educaţie. Trebuie să se înlăture flautul şi instrumentele care servesc numai artiştilor, ca harpa şi cele ce se aseamănă; «ebuie alese numai instrumentele bune de format auzul şi de dezvoltat în general inteligenţa. Flautul, de altfel, nu este un „instrument moral; el e bun numai să aţâţe pasiunile, iar întrebuin

Progresele şi inovaţiile de tot felul în muzica greacă au loc tocmai în timpul Vlem lui Aristotel, iar şcoala sa pare că a contribuit mult la aceasta.

169

tarea lui trebuie mărginită numai la împrejurările în care vrem mai mult să îndreptăm decât a învăţa. Să adăugăm că un alt neajuns al flautului în ce priveşte educaţia este că împiedică vorbirea pe timpul cât se studiază. Nu fără cuvânt s-a renunţat deja de multă vreme la el pentru copii şi oameni liberi, deşi la început li se preda şi flautul.

§6. De îndată ce străbunii noştri au putut gusta bunătăţile lipsei de ocupaţie, mulţumită prosperităţii, ei s-au putut deda virtuţii într-o pornire mărinimoasă; foarte mândri de isprăvile lor trecute şi mai cu seamă de

biruinţele lor de când cu războiul mezic, ei cultivară toate ştiinţele cu mai multă aprindere, dar cu mai puţină alegere şi ridicară şi arta flautului la demnitatea de ştiinţă. S-a văzut în Lacedemona un conducător de cor dând tonul corului, iar el însuşi cântând din flaut; iar gustul acesta deveni aşa de naţional la Atena, că nu era om liber să nu înveţe arta aceasta. Aceasta o probează destul tabloul pe care Trasip l-a consacrat zeilor când a făcut să se joace pe cheltuiala sa una din comediile lui Ecfantides1.

§7. Dar experienţa a făcut să se înlăture în curând flautul când lumea a început să judece mai bine ceea ce, în muzică, poate să priască ori să strice virtuţii. Se părăsiră de asemenea mai multe instrumente vechi, pectidele, barbitoanele şi acelea care aţâţă în auditori idei de voluptate, heptagoanele, trigoanele, sambyrele2 şi toate acelea care cer un exerciţiu al mâinii prea îndelungat.

§8. O veche tradiţie mitologică, care este foarte cuminte, respinge de asemenea flautul; ea ne spune că Atena l-a inventat, apoi însă l-a azvârlit. Se spune cu mult haz că ciuda zeiţei contra acestui instrument se datora faptului că el schimonoseşte obrazul; însă se mai poate crede şi că Atena a alungat studiul flautului pentru că nu serveşte deloc la a perfecţiona inteligenţa; căci, de fapt, Atena este în ochii noştri simbolul ştiinţei şi artei.

1. A fost unul dintre cei mai vechi poeţi comici ai Atenei, cam pe la începutul sec. VI î.Hr. Nu se mai ştie nimic despre faptul la care face aluzie Aristotel.

2. Toate instrumentele acestea erau cu coarde.

şi. Înlăturăm deci aceste studii ale instrumentelor şi ale xecutiei, care sunt treaba muzicanţilor de meserie; înţelegem prin ele pe acelea menite concursurilor solemne de muzică. Cineva nu se dedă lor cu scopul de a se perfecţiona ca moralitate, ci se are în vedere plăcerea

grosolană a viitorilor auditori. De aceea o socotesc ca pe o îndeletnicire nevrednică de un om liber; este o muncă de salariat şi potrivită numai pentru a face artişti de meserie. Scopul ce-şi propune aici artistul este rău; el trebuie să înjosească opera sa până la gustul spectatorilor, a căror grosolănie îi umileşte adesea pe cei care caută să le placă şi care îşi deformează şi corpul din cauza mişcărilor pe care le cere instrumentul lor.

§2. În ce priveşte armoniile2 şi ritmurile, trebuie oare să le introducem pe toate în educaţie ori trebuie să alegem? Nu vom admite oare, cum fac astăzi-cei mai mulţi dintre cei ce se ocupă cu partea aceasta a învăţământului, numai două elemente în muzică, melopeea3 şi ritmul? Ori vom adăuga pe un al treilea? Interesează să cunoaştem foarte bine puterea melopeii şi a ritmului în ce priveşte educaţia. Ce trebuie să alegem mai bine, desăvârşirea uneia ori desăvârşirea celeilalte?

§3. Deoarece toate aceste chestiuni, după părerea noastră, au fost foarte bine discutate de către anumiţi muzicanţi de meserie şi de către câţiva filosofi care chiar predaseră învăţământul muzicii, îi trimitem la amănuntele foarte precise ale lucrărilor lor pe toţi aceia care ar vrea să aprofundeze acest subiect şi, deoarece nu vorbim a ci despre muzică decât din punctul de vedere al legiuitorului, pe Vom mărgini numai la câteva principii conducătoare.

t. Această observaţie se potriveşte pentru multe din instrumentele noastre cu coarde.

— Se pare că cei vechi, cel puţin în epoca lui Aristotel, cunoşteau armonia în sensul modern al cuvântului.

ea este cântecul; ritmul este mai ales măsura. Vezi şi cap. VI, §3.

§4. Ne însuşim diviziunea cântecelor făcută de căţi filozofi1 şi vom distinge ca şi ei cele etice, practice

(animate) cele entuziaste. În teoria acestor autori, fiecăruia dintre aceste cântece îi corespunde o armonie specială care îi este potrivită.

Plecând de la aceste principii, credem, că se pot trage din muzică mai multe feluri de foloase; ea poate servi în acelaşi timp să instruiască spiritul şi să purifice sufletul; dar vom reveni mai clar cu privire la acest subiect în studiile despre poetică2. În a [treilea rând, muzica se poate întrebuinţa ca recreare şi poate servi să destindă spiritul şi să-l odihnească de lucrările sale. Evident, va trebui să ne servim deopotrivă de toate armoniile, însă în scopuri deosebite pentru fiecare dintre ele. Pentru studiu, se vor alege cele mai etice; cele mai animate şi cele mai entuziaste vor fi alese pentru concerte, unde cineva poate auzi muzică fără ca să facă el însuşi.

§5. Aceste impresii pe care câteva suflete le încearcă atât de puternic sunt simţite de către toţi oamenii, deşi în grade deosebite; toţi fără excepţie sunt inspiraţi de către muzică spre milă, teamă, entuziasm. Câteva persoane sunt mai simţitoare la aceste impresii decât altele şi se poate vedea cum, după ce au auzit o muzică care le-a zguduit sufletul, ele se calmează deodată, ascultând cântecele sfinte; este pentru ele ca o vindecare şi purificare morală.

§6. Schimbările acestea bruşte se petrec şi în sufletele acelora care s-au lăsat în voia farmecului muzicii să simtă mila, groaza sau o. ricare altă pasiune. Fiecare auditor este mişcat după cum aceste senzaţii au lucrat mai mult sau mai puţin asupra lui; însă toţi, cu foarte mare siguranţă, au încercat un fel de purificare şi se simt uşuraţi mulţumită plăcerii pe care au gustat-o. Pentru acelaşi motiv, cântecele care purifică sufletul ne dau o bucurie nevătămătoare; de aceea, armoniile şi cântecele prea mişcătoare trebuie să le lăsăm în seama artiştilor care execută muzica la teatru.

1. Şcoala pitagoreică s-a ocupat mult cu teoria

muzicii. Aristoxen, autorul celui mai vechi tratat de muzică ce ne-a rămas, era discipolul lui Aristotel.

2. Chestiunea aceasta este tratată pe scurt în cap. VI, § 17 al Poeticii.

Ş7. Însă auditorii sunt de două feluri: unii, oameni liberi şi t linati; ceilalţi, meseriaşi şi lucrători grosolani care au şi e. i huintă de jocuri şi spectacole spre a se recrea de muncile lor. Şi îndcă în naturile aceasta inferioare sufletul s-a abătut de la calea regulată, le trebuie armonii tot atât de degradate ca şi el şi întece de o culoare falsă şi de o asprime care nu se destinde niciodată. Fiecare nu găseşte plăcere decât în ceea ce corespunde naturii sale; iată de ce noi dăm artiştilor care concurează între ei dreptul de a acomoda muzica pe care o execută cu urechile grosolane ce o ascukă.

§8. Dar în educaţie, o repet1, se primesc numai cântecele şi, armoniile care au un caracter moral. Aşa este, am spus mai sus, armonia doriana. Trebuie să primim deopotrivă şi orice altă armonie pe care ar putea s-o propună cei care se pricep fie în teoria filosofică, fie în predarea muzicii. Socrate nu are dreptate, în Republica lui Platon2, când admite numai modul frigian pe lângă cel dorian, mai ales că înlătură studiul flautului. Printre armonii, modul frigian este cam acelaşi lucru cu ce este flautul printre instrumente; şi unul şi altul dau sufletului senzaţii zguduitoare şi pătimaşe.

§9. Chiar poezia o probează îndestul; în cântecele pe care ea le închină lui Bachus şi în toate producţiile sale asemănătoare, ea cere înainte de toate acompaniamentul flautului. Genul acesta de poezie se potriveşte mai ales în cântecele frigiene; spre exemplu, ditirambul, căruia toată lumea îi recunoaşte natura frigiană. Oamenii cunoscători ai materiilor acestora citează încă multe alte exemple, între altele pe acela al lui Philoxen3, care, după ce a încercat să compună ditirambul său Fabulele în modul

dorian, a fost silit chiar de către natura poemului său să revină la modul frigian, care singur putea să i se potrivească.

§10. Cât despre armonia doriana, oricine convine că ea are mai multă gravitate decât toate celelalte şi că tonul ei este mai bărbătesc şi mai moral. Partizan declarat, cum suntem, al

Vezi mai sus, cap. V, §8.

2Republica lui Platou, cartea III, pag. 399 sqq.

3Philoxen din Cithera, contemporan al lui Aristotel.

Îl!

principiului care caută întotdeauna mijlocia între extreme, va susţine că armonia doriana, căreia noi îi recunoaştem ace caracter printre toate celelalte armonii, trebuie mai cu seamă să fie predată tinerimii. Două lucruri trebuie să fie ţinute în seamv aici: posibilul şi convenabilul; căci posibilul şi convenabilul sum principiile care trebuie mai ales să călăuzească pe toţi oamenii dar numai vârsta indivizilor hotărăşte şi pe unul şi pe celălalt Unor oameni obosiţi de etate ar fi foarte nepotrivit să le modulezi cântece viguroase şi chiar natura le inspiră mai curând modulaţii duioase şi blânde.

§11. Astfel, unii dintre autorii care s-au ocupat de muzică i-au mai imputat cu drept cuvânt lui Socrate1 că a alungat din educaţie armoniile minore, sub pretextul că ele nu sunt potrivite decât la beţie. Socrate a greşit crezând că ele sunt în legătură cu beţia, a cărei caracteristică este un fel de frenezie, pe câtă vreme particularitatea cântecelor acestora este slăbiciunea. Este bine, pentru timpul când cineva va ajunge la vârsta bătrâneţii, să studieze câqtecele şi armoniile de felul acesta; şi cred că printre ele s-ar putea găsi unele care să se potrivească foarte bine copiilor şi care ar reuni totodată cuviinţa şi instruirea; aşa ar fi, după părerea noastră, modul lidian, mai înainte de oricare

altul.

Astfel, în ce priveşte educaţia muzicală, trei norme trebuie ţinute în seamă: mijlocia (între extreme), putL.ţa şi cuviinţa (convenabilul).

1. Vezi Republica, cartea III, pag. 398 d.

CARTEA VI

(Pusă a patra în ediţiile ordinare)

Despre democraţie şi oligarhie. Despre cele trei puteri din stat

CAPITOLUL 1

şi. În toate ştiinţele, în toate artele care nu rămân prea parţiale, ci reuşesc a cuprinde complet o ordine întreagă de fapte, fiecare trebuie, în ce o priveşte, să studieze fără excepţie tot ce se referă la obiectul său special. Să luăm, spre exemplu, ştiinţa exerciţiilor corporale. Care este folosul acestor exerciţii? Cum trebuie modificate ele după deosebitele temperamente? Exerciţiul cel mai bun nu este oare în mod necesar acela ce se potriveşte cel mai bine cu firile cele mai viguroase şi cele mai frumoase? Care exerciţii se pot face de către cel mai mare număr de elevi? Este vreunul care să se potrivească pentru toţi? Acestea sunt problemele pe care şi le pune gimnastica. Ba încă, chiar dacă niciunul dintre elevii gimnaziului n-ar pretinde să-şi însuşească nici vigoarea, nici dibăcia unui atlet de profesie, totuşi pedotribul 1 şi gimnastul sunt capabili să-i procure la nevoie-o asemenea dezvoltare a forţei. O observaţie asemănătoare ar fi deopotrivă de justă şi pentru medicină, pentru construirea navelor, pentru fabricarea veşmintelor şi pentru toate celelalte arte în general.

§2. Evident deci, este treaba uneia şi aceleiaşi ştiinţe de a cerceta care este cea mai bună formă de guvernământ, care este natura acestui guvernământ şi în care condiţii ar putea fi atât de desăvârşit pe cât ar fi de

dorit, dacă nu ţinem seamă de nicio P’edică din afară; şi pe de altă parte, de a şti ce Constituţie se

Vezi mai sus, cartea V, cap. IV, §5.

175

cuvine să alegem potrivit diverselor popoare, dintre care cele mă-multe n-ar putea primi o Constituţie. desăvârşită. Astfel, care este în sine şi absolut vorbind, cel mai bun guvernământ şi care este de asemenea, cel mai bun cu privire la elementele ce trebuie constituite: iată ce trebuie să ştie legiuitorul şi adevăratul om de stat. Se poate adăuga că aceştia trebuie să fie capabili să judece o Constituţie care le-ar fi supusă în mod ipotetic şi să fixeze, după datele ce le-ar fi procurate, principiile care ar face-o să vieţuiască de la început şi i-ar asigura, o dată stabilită, cea mai lungă durată posibilă. Or eu presupun aici, cum se vede, un guvernământ care n-ar fi primit o organizaţie desăvârşită, fără să fie lipsit de altfel de elemente esenţiale, însă care n-ar fi tras toate foloasele posibile din situaţia sa şi care ar mai avea multe de făcut.

§3. De altfel, dacă întâia datorie a omului de stat este de a cunoaşte Constituţia care trebuie îndeobşte să treacă drept cea mai bună, pe care o pot primi cele mai multe cetăţi, trebuie să mărturisim că, de cele mai multe ori, scriitorii politici, deşi scriu de altfel foarte frumos, s-au înşelat cu privire la punctele de căpetenie. Nu este de ajuns să concepi un guvernământ perfect; trebuie mai ales un guvernământ practicabil, ce se poate înfăptui lesne şi deopotrivă în toate statele. Departe de aşa ceva, astăzi ni se prezintă numai Constituţii de neînfăptuit1 şi peste măsură de complicate; sau, dacă se opresc la idei mai practice, o fac ca să laude Lacedemona ori un stat oarecare, în paguba tuturor celorlalte state care există astăzi.

§4. Însă când se propune o Constituţie acceptabilă, trebuie ca ea să se poată primi şi înfăptui lesne, plecând

de la situaţia statelor actuale. (în politică), de altfel, nu este mai puţin greu a reforma un guvernământ decât a-l crea, după cum este mai anevoie întâia oară să dezveţi ceva decât să înveţi ceva. Astfel, omul de stat, pe lângă calităţile ce i le-am arătat, trebuie să fie capabil, o repet, să îmbunătăţească organizarea unui guvernământ deja constituit; şi sarcina aceasta ar fi cu totul peste puterile lui dacă n-ar cunoaşte toate formele diverse de guvernământ.

1. Aristotel vrea să vorbească în rândurile acestea de Plafon şi poate şi de Xenofon.

Î tr-adevăr, este o eroare gravă a crede, cum se face de obicei, că există decât o singură specre de oligarhie.

§5. Şi nu trebuie să rămână necunoscute nici toate deosebirile dintre Constituţii şi nici cât de multiplă este putinţa combinării lor.

De asemenea, trebuie să se mai facă şi studiul legilor care sunt cele mai desăvârşite în ele însele şi al altora care se potrivesc cel mai bine cu fiecare Constituţie; căci legile trebuie făcute pentru Constituţii, toţi legiuitorii recunosc bine acest principiu, iar nu Constituţiile pentru legi. Constituţia în stat este organizarea magistraturilor, împărţirea puterilor, atribuirea suveranităţii, într-un cuvânt, hotărârea scopului special al fiecărei asociaţii politice. Legile, din contra1, distincte de principiile esenţiale şi caracteristice ale Constituţiei, sunt norma magistratului în exerciţiul puterii şi în reprimarea delictelor care înfrâng aceste legi.

§6. Este deci absolut necesar de a cunoaşte numărul şi diferenţele fiecăreia dintre Constituţii, chiar dacă n-ar fi decât pentru a se putea făuri legi; într-adevăr, aceleaşi legi nu se potrivesc tuturor oligarhiilor, tuturor democraţiilor, democraţia şi oligarhia fiind de mai multe specii şi nefiind unice.

CAPITOLUL”.

şi. În primul nostru studiu2 cu privire la Constituţii, am recunoscut trei specii de Constituţii pure: regalitatea, aristocraţia, republica, şi alte trei specii, deviaţii ale celor dintâi: tirania pentru regalitate, oligarhia pentru aristocraţie, demagogia pentru republică. Am vorbit mai înainte despre aristocraţie şi despre

1. Aristotel distinge aici foarte clar Constituţia şi legile particulare, care decurg „” i ea. Montesquieu, inspirat de filosoful grec, deşi poate fără voia sa, a tratat toarte pe larg acest grav subiect. Rousseau n-a scris nicio vorbă despre el, pentru e a el s-a gândit numai la o singură specie de Constituţie şi fiindcă exagerând şi mai mult ideile celor vechi, a căutat numai guvernământul, model, fără a se ocupa de aPte, adică de diversele Constituţii posibile şi reale. El prea a nesocotit istoria (Barthelemy-Saint-Hilaire).

2Vezi mai sus, cartea III, cap. V.

regalitate; căci a vorbi despre guvernământul perfect înseamnă a trata în acelaşi timp despre acestea două, care se sprijjns amândouă pe principiile virtuţii celei mai complete. Pe deasupra am explicat deosebirile dintre aristocraţie şi regalitate şi am spus ce constituie îndeosebi regalitatea. Ne mai rămâne de vorbit şi despre guvernământul care primeşte numele comun de republică cât şi despre celelalte Constituţii: oligarhie, demagogie şi tiranie.

§2. Este lesne de a găsi, de asemenea, între aceste forme de guvernământ rele, ordinea de degradare. Cel mai ră a dintre toate va fi desigur corupţia celui dintâi şi celui mai divin dintre guvernămintele bune. Ori regalitatea există numai cu numele, tară a avea nicio realitate, ori se bazează pe superioritatea absolută a individului care domneşte. Astfel, tirania va fi cel mai rău dintre guvernăminte, cel mai depărtat de guvernământul perfect.

În al doilea loc vine oligarhia, a cărei distanţă de aristocraţie este aşa de mare. În sfârşit, demagogia este cel mai suportabil dintre guvernămintele rele.

§3. Un scriitor1 a tratat înainte de n-oi aceeaşi materie; însă punctul său de vedere se deosebeşte de al nostru: admiţând că toate aceste guvernăminte sunt regulate şi că astfel oligarhia poate să fie bună ca şi celelalte, el a declarat demagogia ca cel mai puţin bun dintre guvernămintele bune şi cel mai bun dintre cele rele.

§4. Noi, din contră, declarăm fundamental rele aceste trei specii de guvernăminte; şi noi ne ferim a spune că cutare oligarhie este mai bună decât cutare alta; noi spunem numai că ea este mai puţin rea. De altfel, vom lăsa de o parte, pentru moment, această deosebire de părere. Irisă vom hotărî mai târziu, pentru democraţie şi oligarhie, numărul acestor specii diverse ce le atribuim uneia şi alteia. Între formele acestea diferite, care este cea mai lesne de înfăptuit şi, după guvernământul perfect, cea mai bună (dacă totuşi pe lângă acest guvernământ ideal mai există o altă Constituţie aristocratică care prezintă încă oarecare merit?), în sfârşit, care este, dintre toate formele politice, aceea care poate conveni celor mai multe state?

1. Platon în dialogul Politicus.

Ş5. Vom căuta printre Constituţiile inferioare care este stituţia preferabilă pentru cutare popor dat; căci, evident, tru unele popoare, democraţia este mai bună ca oligarhia şi iproc. Apoi, adoptând oligarhia sau democraţia, cum trebuie să reanâzăm diversele lor nuanţe? Şi ca să terminăm, după ce am ut în revistă toate aceste chestiuni, repede, însă după cum se uvine, vom încerca să determinăm cauzele cele mai obişnuite ale.

căderii şi prosperităţii statelor, fie în general pentru toate

Constituţiile, fie în particular pentru fiecare dintre

ele.

CAPITOLUL III

şi. Ceea ce face să fie mai multe forme de Constituţii este tocmai mulţimea elementelor care alcătuiesc totdeauna un stat. Mai întâi, orice stat se compune din familii, după cum se poate vedea; pe urmă, în această mulţime de oameni, printre bogaţi ca şi printre săraci, unii posedă arme, alţii n-au arme. Poporul de jos se împarte în agricultori, negustori, meseriaşi. Chiar printre clasele ridicate sunt multe nuanţe de avuţii şi de proprietăţi, care sunt mai mult sau mai puţin întinse. Întreţinerea cailor, de exemplu, este o cheltuială pe care numai bogaţii o pot îndeobşte suporta.

§2. Astfel, în timpurile vechi, toate statele a căror forţă constă în cavalerie1 erau state oligarhice. Cavaleria era pe atunci singura armă ce se cunoştea spre a ataca popoarele vecine. Martoră este istoria Eretriei, a Chalcidei, a Magnesiei de pe ţărmurile Meandrului şi a mai multor oraşe de Asiei. La deosebirile create de avere trebuie adăugate acelea ale naşterii, ale virtuţii şi ale atâtor alte avantaje, menţionate de noi când am vorbit de aristocraţie şi când am trecut în revistă elementele indispensabile oricărui stat. Or aceste elemente ale statului pot lua parte la putere, fie toate, fie în număr mai mare ori mai mje.

§3. Urmează în chip evident că speciile de Constituţii trebuie să fie, în mod cu totul necesar, tot aşa de diverse precum

Observaţia aceasta s-a confirmat în evul mediu. Nobilimea, care ea singură avea ca care forma singură „cavalerii”, a fost o oligarhie puternică; ea a pierdut supremaţia când infanteria a început să aibă întâietatea în armatele europene.

sunt şi aceste părţi între ele, după speciile lor

diferite. Constitm nu este altceva decât repartiţia ordonată a puterii, care se împan totdeauna între asociaţi, fie potrivit cu însemnătatea lor naticulară, fie potrivit oricărui principiu de egalitate obştească; adie” se poate face o parte bogaţilor, o parte săracilor, sau li se pot da drepturi comune. Astfel, Constituţiile vor fi în mod necesar tot aşa de numeroase pe cât sunt şi combinaţiile de superioritate şi ţie diferenţă între părţile statului.

§4. Pare că s-ar putea recunoaşte două specii principale în aceste părţi, după cum se recunosc două feluri mai însemnate de vânturi: cele de nord şi cele de miazăzi, iar celelalte sunt derivate din acestea. Tot astfel în politică ar fi democraţia şi oligarhia; căci se presupune că aristocraţia este o formă a oligarhiei, cu care se confundă, după cum ceea ce numim republică este o formă a democraţiei, precum şi printre vânturi, vântul de apus derivă din vântul de miazănoapte, iar vântul de răsărit din vântul de la miazăzi. Unii autori au împins asemănarea şi mai departe. În armonie, spun ei, nu se recunosc decât două moduri fundamentale, doricul şi frigianul; şi în sistemul acesta toate celelalte combinaţii se referă sau la unul sau la celălalt din aceste două moduri.

§5. Vom lăsa la o parte aceste clasificări arbitrare ale formelor de guvernământ, ce se adoptă prea adesea, preferând-o pe aceea pe care am făcut-o noi înşine, ca mai adevărată şi mai exactă. Pentru noi, nu sunt decât două Constituţii, ori mai bine o singură Constituţie bine combinată, din care toate celelalte Constituţii derivă (oarecum) degenerând. Dacă toate modurile, în muzică, derivă dintr-un mod perfect de armonie, toate Constituţiile derivă din Constituţia model: oligarhice, dacă puterea în ele este mai concentrată şi mai despotică; democratice, dacă resorturile le sunt mai slăbite şi mai blânde.

§6. Este o eroare gravă, deşi foarte răspândită, a crede că democraţia se întemeiază numai pe suveranitatea

numărului, căci şi în oligarhii şi se poate zice că pretutindeni, majoritatea este totdeauna suverană. Pe de altă parte, oligarhia nu constă nici ea în suveranitatea minorităţii. Să ne închipuim un stat alcătuit din treisprezece sute de cetăţeni şi printre ei bogaţii în număr de o

180

să presupunem că aceştia îi despoaie de orice putere politică c'eilalţi trei sute, care, deşi săraci, sunt totuşi tot atât de liberi ca şi ei şi egalii lor în toate privinţele afară de aceea a bogăţiei; în ipoteza aceasta va putea cineva să spună că statul este democrat-o? Şi de asemenea, dacă săracii în minoritate sunt politiceşte deasupra celor bogaţi, deşi aceştia din urmă sunt mai numeroşi, se va putea zice nici atunci că este o oligarhie, dacă ceilalţi cetăţeni, bogaţii, sunt înlăturaţi de la guvernare.

§7. Negreşit, este mult mai exact să se spună că este democraţie acolo unde suveranitatea o au toţi omenii liberi, oligarhie – acolo unde ea aparţine numai oamenilor bogaţi. Majoritatea săracilor ori minoritatea bogaţilor nu sunt decât împrejurări secundare. Însă majoritatea este liberă şi minoritatea este cea bogată. Ar fi, fără îndoială, tot atâta oligarhie dacă s-ar împărţi puterea după statură şi frumuseţe (a corpului), după cum se obişnuieşte, zice-se, în Etiopia1 căci frumuseţea şi înălţimea taliei sunt avantaje puţin comune.

§8. Iarăşi ar fi o greşeală tot aşa de mare să se bazeze drepturile politice pe temeiuri tot aşa de uşoare. Deoarece democraţia şi oligarhia cuprind mai multe feluri de elemente, trebuie să facem mai multe rezerve. Nu este democraţie acolo unde oamenii liberi în minoritate comandă unei mulţimi care nu se bucură de libertate. Voi cita Apollonia2, la golful Ionic3, şi Thera4. În aceste două oraşe puterea aparţinea câtorva cetăţeni de naştere ilustră şi care erau fondatorii coloniilor, imensa majoritate fiind

exclusă de la putere. Nu este democraţie nici atunci când suveranitatea este în mâna bogaţilor, chiar dacă presupunem că ei formează majoritatea, ca odinioară la Colophonă, unde, înainte de războiul cu Lydia, majoritatea cetăţenilor posedau averi considerabile. Nu este democraţie reală decât acolo unde nişte oameni – liberi, dar săraci, formează majoritatea şi sunt suverani?

1Vezi Herodot, Thalia, cap. XX.

2. Apollonia era o colonie a Corintului.

3Marea Ionică este Golful Adriatic.

4. Thera, o mică insulă în apropierea Cretei.

5Colophon, oraş al Ioniei, în Asia Mică.

„Ceea ce face la noi votul universal.

Oligarhie este numai acolo unde bogaţii şi nobr posedă suveranitate.

§9. Aceste consideraţii sunt îndestulătoare Constituţiile pot fi numeroase şi diverse şi pentru Adaug că sunt mai multe feluri de Constituţii despre6 aici. Care sunt aceste forme politice? Cum se nasc el 9 vom examina pornind totdeauna de la principiile fixat e

Se recunoaşte că orice stat este alcătuit nu dintre) arte, ci din mu multe părţi. Or, când voim a cunoaşte uf* speciile regnului animal, începem prin a determina or indispensabile oricărui animal; spre exemplu, câteva din simtâr pe care le are, organele de nutriţie care primesc şi mistuie alime? tele, ca gura şi stomacul, şi apoi aparatul locomotor al fiecărei specii.

§10. Presupunând că nu mai sunt alte organe decât acestea că sunt neasemănătoare între ele, că, spre exemplu, gura, stomacul şi pe deasupra aparatele de locomoţie nu se aseamănă, numărul combinaţiilor lor reale ar forma în mod necesar tot atâtea specii distincte de animale, căci este imposibil ca o aceeaşi specie să aibă mai multe feluri deosebite ale aceluiaşi organ, gură ori ureche.

Toate combinaţiile posibile ale acestor organe vor fi îndestulătoare să constituie specii noi de animale şi aceste specii vor fi cu precizie tot atât de multe câte vor putea fi şi combinaţiile organelor indispensabile.

Aceasta se aplică întocmai şi formelor politice, despre care tratăm aici; căci statul, cum am spus-o adesea1, se compune nu dintr-un singur element, ci din foarte multe elemente.

§11. Aici o clasă numeroasă pregăteşte hrana pentru societate – aceştia sunt agricultorii; dincolo meseriaşii formează o altă clasă, ocupată cu toate artele, fără care societatea n-ar pu trăi, unele absolut necesare, altele spre plăceri, ca podoabe. treia clasă este clasa negustorilor, cu alte cuvinte, clasa ce or vând şi cumpără în târgurile cele mari, în prăvălii. O a patra se alcătuieşte din salahori (zilieri). O a cincea clasă este.ro din războinici, clasa tot aşa de necesară ca şi toate ce e 1. Vezi în acest cap. §9 şi mai sus, cap. III, §2 şi cartea IV cap. VIU.

182

e de invazii şi de sclavie; căci este cu putinţă aPun stat vrednic de acest nume ar putea fi socotit 6111 Ca? Statui se poate îndestula pe sine; sclavia nu o

În Republica lui Platon1, problema aceasta a fost od foarte ingenios, însă neîndestulător. Socrate

„Că statul se compune din patru clase cu totul

„Sători, agricultori, cizmari, zidari. Apoi, găsind, fără l'asocierea aceasta incompletă, mai adaugă la acestea pe

păstor şi în fine pe negustor şi pe comerciant; şi crede.

Tw că prin aceştia a umplut toate golurile primului său plan.

8 Astfel după părerea sa, orice stat se formează numai spre i mulţumi trebuinţele materiale, iar nu cu deosebire într-un scop moral, care, negreşit, după părerea lui Platon, nu este mai necesar decât cizmarii şi

agricultorii.

§13. Socrate nici n-are nevoie de clasa războinicilor decât în momentul în care statul, mărindu-şi teritoriul său, se găseşte în conflict şi în război cu popoarele vecine. Dar printre aceşti patru asociaţi, sau mai mulţi, pe care îi enumera Platon, trebuie neapărat un individ care să distribuie dreptatea şi care să regleze drepturile fiecăruia; şi dacă se recunoaşte că în orice fiinţă însufleţită, sufletul este partea esenţială, iar nu corpul, nu trebuie oare; e recunoască, de asemenea, că deasupra acestor elemente: sare satisfacerii trebuinţelor de neînlăturat ale vieţii, există în t clasa războinicilor şi aceea a arbitrilor justiţiei sociale? La a doua oare nu trebuie să se adauge şi clasa care decide de sale generale ale statului, atribuţie specială a inteligenţei îtice? Fie că toate aceste funcţii ar fi izolat împărţite între oarecare, ori exercitate toate de către aceleaşi mâini, U; i! CeSta nu modifică raţionamentul nostru; căci adesea e războinic şi de agricultor se găsesc reunite, dar dacă exP „nerea ideii” a „ învinovăţit; Pe Aristotel de eroare ori de rea credinţă în este Prea sever-H P-al On S” ar Putea spune mai curând că critica lui Aristotel rePubijla carte are nu-i atribuie lui Socrate decât ceea ce se găseşte în a – rateze chestin se să mai adăugăm că Socrate, adică Platon, nu pretinde nea într-un mod didactic şi complet (Barthelemy-Saint-Hilaire).

183

trebuie să admitem ca elemente ale statului şi pe unii şi pe ceila [ţ-dementul războinic este negreşit şi el o parte necesară a statului”.

§14. Adaug un al şaptelea, care ia parte cu averea sa la serviciile publice, bogaţii; apoi un al optulea, administratorii statului, aceia care se consacră magistraturilor, deoarece statul nu se poate lipsi de magistraţi şi fiindcă trebuie neapărat cetăţeni capabili să comande celorlalţi şi care se devotează acestui serviciu

public fie pe toată viaţa, fie pe rând. Rămâne, în sfârşit, această parte a statului despre care am vorbit, care hotărăşte afacerile generale şi care judecă procesele particulare.

Dacă deci este o trebuinţă pentru stat organizarea aceasta dreaptă şi înţeleaptă a tuturor acestor elemente, va fi de asemenea ceva necesar ca printre toţi aceşti oameni chemaţi la putere să se afle un număr oarecare dintre ei înzestraţi cu virtute.

§15. Îndeobşte, se presupune că se pot cumula în mod cuvenit mai multe funcţii şi că acelaşi individ poate fi totodată războinic, agricultor, meseriaş, judecător şi senator. Mai mult, toţi oamenii pretind partea lor de merit şi se cred destoinici pentru toate slujbele. Dar singurele calităţi ce nu se pot cumula sunt sărăcia şi bogăţia; şi iată de ce bogaţii şi săracii par elementele cele mai deosebite ale statului. Pe de altă parte, deoarece de cele mai multe ori aceştia sunt în majoritate, iar ceilalţi în minoritate, ei sunt priviţi ca două elemente politice cu totul opuse. Prin urmare, conducerea unora sau altora face deosebirea Constituţiilor, care par deci a fi mărginite numai la două: democraţia şi oligarhia.

Am arătat1 deci că există mai multe feluri de Constituţii şi am spus cauza acestui lucru; vom demonstra acum că există mai multe feluri de democraţii şi oligarhii.

CAPITOLUL IV

şi. Mulţimea aceasta de speţe ale democraţiei şi oligarhiei este o urmare evidentă a raţionamentelor ce precedă, pentru că am recunoscut că clasa de jos are multe nuanţe şi că ceea ce numim

1. Vezi mai sus, cap. I ŞI III ale cărţii acesteia.

bili, de asemenea. În clasa de jos se pot recunoaşte agricultorii, eSeriaşii, comercianţii, fie că vând, fie că cumpără, marinarii, fie militari, fie speculatori, navigatori

sau pescari. Adesea, aceste rofesii diverse cuprind o mulţime de indivizi. Bizanţul şi Tarentul sunt populate cu pescari; Atena cu mateloţi; Egina şi Chios, cu negustori; Tenedos, cu navigatori. În clasa de jos se mai pOt cuprinde muncitorii, oameni cu avere prea mică spre a trăi fără muncă-cei care nu sunt liberi decât dinspre mamă ori tată şi, în sfârşit, toţi oamenii ale căror mijloace de existenţă se apropie de aceia pe care i-am enumerat. În clasa de sus deosebirile se întemeiază pe avere, nobleţe, merit, cultură şi alte superiorităţi asemănătoare.

§2. Prima specie de democraţie se caracterizează prin egalitate; iar egalitatea întemeiată pe lege în această democraţie presupune că săracii nu vor avea drepturi mai întinse decât bogaţii, că nici unii, nici ceilalţi nu vor fi în mod exclusiv suverani, ci în proporţie egală. Deci, dacă libertatea şi egalitatea sunt, după cum se spune adesea, cele două baze fundamentale ale democraţiei, cu cât această egalitate a drepturilor politice va fi mai completă, cu atât democraţia va exista în toată puritatea sa; căci poporul fiind aici în majoritate şi părerea majorităţii formând legea, Constituţia aceasta este în mod necesar o democraţie. Iată deci o primă specie.

§3. După ea vine alta, în care funcţiile publice sunt condiţionate de un cens foarte modest. Slujbele le pot obţine toţi cei ce posedă censul fixat şi sunt inaccesibile tuturor celor care nu-l au. Într-o a treia specie de democraţie, toţi cetâunii a căror calitate nu este contestată ajung la magistraturi, însă legea domneşte în mod suveran. Într-alta, spre a fi magistrat, este de ajuns să fii cetăţean de o categorie oarecare, suveranitatea fiind tot a legii. O a cincea speţă admite de altfel aceleaşi condiţii, dar suveranitatea este atribuită mulţimii, care înlocuieşte legea.

§4. În cazul acesta hotărăsc decretele populare, iar nu legea. Aceasta se petrece mulţumită influenţei

demagogilor. Într-adevăr, în democraţiile unde guvernează legea nu sunt demagogi şi cetăţenii cei mai respectaţi au conducerea afacerilor: Demagogii

185

se ivesc numai acolo unde legea a pierdut suveranitatea. Poporul este atunci un adevărat monarh unic, dar alcătuit din majoritate care domneşte, însă nu individual, ci colectiv. Homer[1] a criticat multiplicitatea şefilor; însă nu se poate spune dacă el vorbea, cum facem noi aici, despre o putere exercitată în masă ori de o putere împărţită între mai mulţi şefi care o exercită fiecare în parte. De îndată ce poporul este monarh, el pretinde să lucreze ca un monarh, pentru că respinge jugul legii şi se face despot; astfel linguşitorii ajung îndată în cinste.

§5. Democraţia aceasta este, în felul său, ceea ce este tirania pentru regalitate. De o parte şi alta, aceleaşi vicii, aceeaşi apăsare a cetăţenilor buni; aici decretele, acolo ordinele arbitrare. Ba încă demagogul şi linguşitorul au o asemănare izbitoare. Amândoi au o trecere fără margini, unul pe lângă tiran, celălalt pe lângă poporul astfel corupt.

§6. Demagogii, spre a înlocui suveranitatea legilor cu aceea a decretelor, aduc toate afacerile înaintea poporului; căci puterea lor personală creşte odată cu cea a poporului, de care dispun ei înşişi în mod suveran, prin încrederea pe care ştiu să i-o capteze. Pe de altă parte, toţi cei ce au să se plângă de magistraţi apelează întotdeauna numai la judecata poporului; acesta primeşte bucuros cererile şi astfel toate puterile legale sunt anulate.

§7. Aceasta, se poate zice cu toată dreptatea, este o demagogie de plâns. I se poate imputa faptul de a nu fi în realitate o Constituţie. Acolo unde nu domnesc legile, nu este Constituţie. Trebuie ca legile să decidă afacerile generale, după cum magistratul decide de afacerile particulare, în formele prescrise de către Constituţie. Dacă deci democraţia este una din cele două specii principale de

guvernământ, statul în care totul se face cu decrete populare2 nici nu este, la drept vorbind, o democraţie, pentru că decretele nu pot hotărî niciodată într-un mod general.

Iată ce aveam de spus despre formele diverse de democraţie.

1. Iliada, cântul”, versul 204.

2. Aristotel a vrut să satirizeze aici guvernământul atenian.

186

CAPITOLUL V

şi. Caracterul distinctiv al primei specii de oligarhie este fixarea unui cens destul de ridicat pentru ca săracii, deşi în majoritate, să nu poată ajunge la putere, aceasta fiind deschisă numai acelora care posedă venitul fixat de lege. Într-o a doua specie, censul cerut spre a lua parte la guvernământ este foarte mare, iar corpul magistraţilor are drept de a se autoalege. Trebuie totuşi să spunem că dacă alegerile se fac dintre toţi censitarii, instituţia pare mai curând aristocratică şi că ea nu este într-adevăr oligarhică decât atunci când cercul alegerilor este restrâns. O a treia speţă de oligarhie se bazează pe ereditatea funcţiilor, ce trec de la tată la fiu. O a patra reuneşte cu acest principiu al eredităţii pe acela al suveranităţii magistraţilor, ce o înlocuieşte pe aceea a legii. Această din urmă formă corespunde destul de bine cu tirania printre guvernămintele monarhice, iar printre democraţii, cu speţa de care am vorbit în ultimul rând. Această speţă de oligarhie se numeşte dinastie.

§2. Acestea sunt formele diverse ale oligarhiei şi ale democraţiei. Trebuie totuşi să adăugăm aici o observaţie importantă: anume că adesea, deşi Constituţia nu este democratică, guvernământul, prin tendinţa moravurilor şi a spiritelor, este popular; şi reciproc, în alte cazuri, deşi Constituţia legală este mai curând democratică, tendinţa

moravurilor şi a spiritelor este oligarhică. Dar această discordanţă este aproape întotdeauna rezultatul unei revoluţii. Ferindu-se să grăbească inovaţiile, vor mai bine să se mulţumească la început cu uzurpări treptate şi neînsemnate; legile de mai înainte sunt lăsate să dăinuiască, însă şefii revoluţiei sunt totuşi şefii statului.

§3. Aceasta este o urmare evidentă a principiilor fixate mai înainte şi anume că există numai aceste specii de oligarhii şi de democraţii pe care le-am enumerat. Într-adevăr, este o necesitate ca drepturile politice să aparţină sau tuturor părţilor poporului

187

enumerate mai sus, sau numai unora dintre ele, înlăturându-se celelalte. Când agricultorii şi oamenii cu stare mijlocie sunt suverani ai statului, statul e condus de către lege, pentru că cetăţenii, ocupaţi cu lucrările care le asigură viaţa, n-au timp a se îndeletnici cu afacerile publice; ei se bizuie pe lege şi se adună în adunări politice numai în cazurile cu totul necesare. De altfel dreptul politic aparţine fără deosebire tuturor acelora care posedă censul legal; căci ar fi oligarhie dacă nu s-ar face cu totul obştească această prerogativă. Dar cei mai mulţi cetăţeni, fiind lipsiţi de venituri asigurate, n-au timp de jertfit afacerilor obşteşti; şi iată cum se stabileşte această primă specie de democraţie.

§4. Specia care vine în al doilea rând în ordinea pe care am hotărât-o este aceea în care toţi cetăţenii a căror origine nu este contestată au drepturi politice; dar, de fapt cei care pot trăi tară a munci se bucură de ele. În această democraţie, legile sunt tot suverane, pentru că cetăţenii nu sunt îndeobşte atât de bogaţi în venituri personale.

Într-a treia specie, este destul să fie cineva liber, pentru a poseda drepturi politice. Dar şi aici, necesitatea muncii împiedică aproape pe toţi cetăţenii de a exercita drepturile lor, iar suveranitatea legii este tot atât de

necesară ca şi în celelalte două specii dintâi.

§5. Cea de-a patra este aceea care a luat naştere cea din urmă în timp. Statele formându-se mult mai întinse decât fuseseră odinioară cele dintâi şi venituri însemnate răspândind bunăstarea, mulţimea dobândi datorită importanţei sale toate drepturile politice, iar cetăţenii puteau să se ocupe atunci în comun cu dirijarea afacerilor obşteşti, pentru că aveau răgaz şi pentru că salariile asigurau chiar şi celor mai puţin înstăriţi timpul necesar spre a se deda lor. Atunci, tocmai cetăţenii aceştia săraci au cel mai mult timp liber; ei n-au câtuşi de puţin de ce să se neliniştească de administrarea intereselor lor particulare, pricină care împiedică aşa de adesea pe bogaţi să ia parte la adunările poporului şi la tribunalele unde sunt membri; şi se întâmplă, în felul acesta, că mulţimea devine suverană în locul legilor. Acestea sunt cauzele necesare care hotărăsc numărul şi felul democraţiilor.

188

§6. Prima specie de oligarhie este aceea în care majoritatea cetăţenilor posedă averi care sunt moderate şi care nu sunt exagerat de mari. Puterea se atribuie tuturor acelor care se bucură je venitul legal, iar numărul mare de cetăţeni care câştigă astfel drepturi politice a fost motivul pentru care a trebuit să se dea legii suveranitatea, iar nu oamenilor. Foarte depărtaţi prin numărul lor de unitatea monarhică, prea puţin avuţi spre a se bucura de un răgaz absolut şi nu destul de săraci spre a trăi pe spezele statului, este o necesitate pentru ei de a proclama suverană legea, în loc de a se face ei înşişi suverani.

§7. Presupunând pe posesori mai puţin numeroşi decât în prima ipoteză şi averile mai considerabile, aceasta este a doua specie de oligarhie. Ambiţia creşte atunci odată cu puterea şi bogaţii numesc ei înşişi, dintre ceilalţi cetăţeni, pe aceia care intră în funcţiile guvernământului. Prea slabi încă pentru a domni asupra legii, sunt totuşi

destul de puternici pentru a face să se treacă legile care le acordă aceste nemăsurate prerogative.

§8. Dacă restrângem într-un număr mai mic de mâini averi devenite mai mari, ajungem la ce de-al treilea grad al oligarhiei, în care membrii minorităţii ocupă ei înşişi funcţiile, însă în conformitate cu legea ce le face ereditare. Presupunând pentru membrii oligarhiei o creştere nouă, în bogăţiile lor şi în numărul partizanilor lor, acest guvernământ ereditar este foarte aproape de monarhie. Oamenii domnesc acolo, iar nu legea. Această a patra formă a oligarhiei corespunde cu cea din urmă formă a democraţiei.

§9. Alături de democraţie şi de oligarhie, există alte două forme politice, dintre care una este recunoscută de către toţi autorii şi a fost recunoscută şi de către noi ca făcând parte din cele patru feluri principale de Constituţie, admiţând, conform părerii obşteşti1, că aceste Constituţii sunt monarhia, oligarhia, democraţia şi, în al patrulea rând, aşa numita aristocraţie. O a cincea formă politică este aceea care primeşte numele generic al

1. Aceasta nu este părerea lui Aristotel, fiindcă el reduce, pe drept, la trei, şi nu la patru, numărul principalelor Constituţii. Vezi cartea III, cap. V, şi cartea VI, cap. II, şi.

tuturor celorlalte şi care se cheamă republică; fiindcă ea este foarte rară, ea scapă adesea autorilor care pretind a enumera speciile diverse de guvernământ şi care nu recunosc decât pe cele patru, ce au fost numite mai sus, după cum a făcut Platon în cele două Republici ale sale1.

§10. Cu multă dreptate se cheamă „guvernământul celor mai buni”, guvernământul despre care noi am tratat mai înainte2. Acest nume frumos de aristocraţie se întrebuinţează într-adevăr cu toată dreptatea numai pentru statul alcătuit din cetăţeni care sunt virtuoşi în

deplinul sens al cuvântului şi care n-au numai vreo virtute specială. Acest stat este singurul în care omul de bine şi cetăţeanul bun fac cu totul una şi aceeaşi persoană. Pretutindeni în lume, individul n-are virtute decât cu privire la Constituţia particulară sub care trăieşte.

§11. Mai sunt câteva forme politice care, deosebindu-se de oligarhie şi de ceea ce se numeşte republică, primesc numele de aristocraţii; acestea sunt sistemele în care aristocraţii sunt aleşi după merit, cel puţin tot atâta cât şi după avuţie. Guvernământul acesta se îndepărtează în mod real de oligarhie şi de republică şi ia numele de aristocraţie; într-adevăr, nu este nevoie ca virtutea să fie obiectul special al statului însuşi pentru ca el să cuprindă în sine cetăţeni tot aşa de distinşi prin virtuţile lor pe cât pot fi aceia ai aristocraţiei. Când deci bogăţia, mulţimea şi virtutea au drepturi politice, Constituţia poate fi aristocratică, ca la Cartagina3; şi chiar când legea nu ţine socoteală, ca la Sparta4, decât de cele două din urmă elemente, virtutea şi mulţimea, Constituţia este un amestec de democraţie şi de aristocraţie. Astfel, aristocraţia, pe lângă specia sa dintâi şi mai perfectă, are încă cele două forme pe care le-am spus; ea are chiar o a treia formă, pe care o înfăţişează toate statele care tind mai mult decât republica propriu-zisă spre principiul oligarhic.

10.

1. Republica şi Legile. Vezi mai sus, cartea II, cap. I, I şi III.

2. Cap. şi XII din cartea III; vezi mai sus, cap. II, §şi 5 şi cap. III, §§2 şi

3. Vezi cartea II, cap. VIII.

4. Vezi cartea II, cap. VI.

CAPITOLUL VI

şi. „Ne rămâne să ne mai ocupăm de două

guvernăminte: de acela care se numeşte în mod obişnuit republică şi despre tiranie. Dacă aşez aici republica, deşi nu este, precum nici aristocraţiile <} e care am vorbit, un guvernământ degradat, pricina este că toate guvernămintele, fără excepţie, nu sunt decât forme de corupere ale guvernământului perfect. Dar de obicei republica se clasează împreună cu aceste aristocraţii; şi ea dă împreună cu ele forme şi mai puţin pure, cum am afirmat de la început. Tirania trebuie în mod necesar să primească locul din urmă, fiindcă ea este mai puţin decât orice altă formă politică un guvernământ adevărat, iar cercetarea noastră are ca scop studiul guvernămintelor.

§2. După ce am arătat motivele clasificării noastre, să trecem la examinarea republicii. Îi vom simţi mai bine adevăratul caracter după cercetarea făcută cu privire la democraţie şi oligarhie; căci republica nu este, la drept vorbind, decât un amestec al acestor două forme.

De obicei se dă numele de republică guvernămintelor care înclină spre democraţie şi acela de aristocraţie, guvernămintelor care înclină spre oligarhie; aceasta din cauză că nobleţea şi cultura sunt de cele mai multe ori partea bogaţilor; pe lângă aceasta, ei sunt încărcaţi cu avantaje pe care alţii şi le procură atât de adesea prin crimă şi care asigură posesorilor lor un renume de virtute şi o înaltă consideraţie.

§3. Fiindcă sistemul aristocratic are drept scop a da supremaţia politică unor cetăţeni de seamă, s-a pretins, ca urmare, că oligarhiile se alcătuiesc în majoritatea lor de către oameni virtuoşi şi respectabili. Or, pare imposibil ca un guvern condus de către cetăţenii cei mai buni să nu fie un guvernământ foarte bun, deoarece guvernele rele trebuie să apese statele conduse de oameni corupţi. Şi reciproc, pare imposibil ca acolo unde administrarea nu este bună statul să fie guvernat de către cei mai

Walt

Uf un

Hi buni cetăţeni. (Dar trebuie observat că, nişte legi bune nu constituie prin ele înseşe guvernământul cel bun şi că interesează foarte mult faptul ca ele să fie şi respectate. Deci mai întâi nu este un guvernământ bun decât acolo unde legea este respectată, apoi acela unde legea căreia i se supun toţi este întemeiată pe raţiune1 căci s-ar putea ca cineva să se supună unor legi iraţionale Superioritatea unei legi se poate înţelege, de altfel, în două moduri deosebite: legea este ori cea mai bună posibilă relativ la împrejurări, ori cea mai bună posibilă într-un mod general şi absolut.

§4. Principiul esenţial al aristocraţiei pare a fi să atribuie virtuţii predominarea în politică, căci caracterul special al aristocraţiei este virtutea, după cum bogăţia este acela al oligarhiei şi libertatea acela al democraţiei. Toate trei admit de altfel supremaţia majorităţii, pentru că, atât în unele cât şi în celelalte, hotărârea pronunţată de către numărul cel mai mare al membrilor corpului politic are totdeauna forţă de lege. Dacă cele mai multe guvernăminte iau numele de republică, pricina este că mai toate caută numai şi numai a combina drepturile bogaţilor cu ale săracilor, ale averii şi ale libertăţii; şi averea pare aproape peste tot că ţine locul meritului şi al virtuţii.

§5. Trei elemente în stat îşi dispută egalitatea: acestea sunt libertatea, avuţia şi meritul. Nu vorbesc de un al patrulea, care se numeşte nobleţe, căci ea nu este decât o urmare a celor două din urmă şi nobleţea este numai vechimea2 bogăţiei şi a talentului. Or, combinarea celor două dintâi dă republica şi combinarea celor trei dă aristocraţia mai mult decât orice altă formă. Clasez totdeauna aparte adevărata aristocraţie, de care am vorbit mai întâi3.

§6. Astfel, am arătat că alături de monarhie, de

democraţie şi oligarhie, există şi alte sisteme politice. Am explicat natura acestor sisteme, diferenţele aristocraţiilor între ele şi diferenţele republicilor de aristocraţii; în sfârşit, trebuie să se vadă clar că toate aceste forme sunt mai puţin depărtate unele de altele decât s-ar putea crede.

1. Vezi cartea III, cap. VI, §13.

2. Vezi cârteai, cap. II, §19.

3. Vezi mai sus, cărţile I şi V.

CAPITOLUL VII

şi. Ca urmare a acestor prime observaţii, vom examina acum modul în care republica propriu-zisă se formează alături de oligarhie şi democraţie şi cum trebuie constituită. Această cercetare va mai avea folosul să arate desluşit hotarele oligarhiei şi ale democraţiei; căci numai luând câteva principii de la una şi cealaltă din aceste două Constituţii aşa de opuse, vom forma republica, după cum se reconstituie din nou un răboj, reunindu-i părţile separate.

§2. Aici sunt trei moduri posibile de combinare şi de amestec. Mai întâi se poate reuni legiuirea oligarhiei şi a democraţiei despre o materie oarecare, spre exemplu cu privire la puterea judiciară. Astfel, în oligarhie, bogatul este pus la amendă dacă nu se duce la tribunal, pe când săracul nu e plătit dacă ia parte la şedinţă; în democraţii, din contră, se plăteşte săracilor, fără amendă pentru bogaţi. Amenda bogaţilor şi indemnizaţia săracilor, reunirea acestor două instituţii este un termen comun şi mijlociu al acestor instituţii diverse; iar instituţia cea nouă este republicană, căci ea este numai amestecul celorlalte două. Iată în ce priveşte primul mod de combinare.

§3. Al treilea constă într-o cale de mijloc între dispoziţiile hotărâte de către oligarhie şi democraţie. Aici, spre exemplu, dreptul de intrare la adunarea politică se dobândeşte fără nicio condiţie de cens sau cel puţin printr-

un cens modest, dincolo printr-un cens extrem de ridicat; termenul mediu este de a nu adopta niciunul din procentele fixate de o parte şi de alta; trebuie să se ia media celor două. În al treilea rând, se pot face împrumuturi şi la legea oligarhică şi la legea democratică. Astfel, tragerea la sorţi pentru alegerea magistraţilor este o instituţie l-Contextul desluşeşte îndeajuns sensul acestui cuvânt; este un obiect compus din două părţi care pot fi lesne separate spre a fi apoi reunite. Era adesea o piesă Os monedă ori de metal, o bucată de lemn (răboj) etc. Două persoane care se iubeau îşi împărţeau simbolul, ca un gaj de credinţă şi de amintire.

193

democratică. Principiul alegerii, din contră, este oligarhic, precum condiţia de a râu cere cens pentru magistratură aparţine democraţiei, iar principiul de a cere cens aparţine oligarhiei. Aristocraţia şi republica îşi vor scoate sistemul lor, care va primi aceste două dispoziţii şi dintr-una şi din cealaltă; de la oligarhie ele vor lua alegerea, de la democraţie, lipsa de cens. Iată cum se pot combina oligarhia şi democraţia.

§4. Dar pentru ca rezultatul ieşit din aceste combinări să fie un amestec desăvârşit de oligarhie şi democraţie, trebuie ca statul care este un produs al lor să se poată numi indiferent oligarhic sau democratic; căci numai aceasta înseamnă un amestec desăvârşit. Or, întotdeauna termenul mediu este cel care prezintă această calitate, pentru că numai în el se regăsesc cele două extreme.

§5. Se poate cita ca exemplu Constituţia lacedemoniană. De o parte, mulţi oameni afirmă că aceasta este o democraţie, pentru că într-adevăr se descoperă în ea mai multe elemente democratice; spre exemplu, educaţia comună a copiilor, care este exact aceeaşi pentru copiii bogaţilor şi ai săracilor, copiii bogaţilor fiind crescuţi

întocmai precum ar putea fi crescuţi aceia ai săracilor; egalitatea continuă chiar în vârsta următoare, când sunt maturi, fără vreo deosebire de la bogat la sărac; apoi egalitatea desăvârşită a prânzurilor comune tuturor; identitatea veşmântului care obligă pe bogat să se îmbrace la fel cu săracul; în fine, intervenţia poporului în cele două mari magistraturi, dintre care pe una, senatul, o alege, iar pe calaltă, eforia, o posedă. Pe de altă parte se susţine că Constituţia Spartei este o oligarhie, pentru că de fapt ea cuprinde multe elemente oligarhice. Astfel, toate funcţiile sunt elective acolo; niciuna nu este constituită prin sorţi; câţiva magistraţi în număr mic pronunţă acolo exilul ori moartea în mod suveran, rară a mai număra şi alte instituţii nu mai puţin oligarhice.

§6. O republică în care se combină perfect oligarhia şi democraţia trebuie să apară totodată şi ca una şi ca alta, fără a fi precis niciuna dintre ele. Ea trebuie să se poată menţine prin principiile sale proprii, iar nu prin ajutoare ce i-ar fi străine, iar când zic că ea trebuie să trăiască prin sine însăşi nu înţeleg să se

spingă de la sânul său cei mai mulţi din aceia care vor să ia arte la putere, avantaj pe care un guvernământ rău poate să şi-l

Bea tot aşa de bine ca şi unul bun, ci înţeleg aceasta prin ajj Zarea înţelegerii unanime a membrilor cetăţii, care toţi doresc să păstreze guvernământul.

§7. Nu voi împinge mai departe constatările acestea despre mijloacele de a constitui republica şi toate celelalte forme politice numite aristocraţii.

CAPITOLUL VIII

şi. Ar rămâne să vorbim despre tiranie, nu fiindcă ar fi multe de spus despre ea, ci numai pentru a completa cercetarea noastră, adăugând-o şi pe ea, fiindcă am admis-o1 printre formele posibile de guvernământ. Am tratat mai

înainte2 despre regalitate, stăruind mai cu seamă asupra regalităţii propriu-zise, adică regalitatea absolută, şi i-am arătat foloasele, primejdiile, natura, originea şi diferitele întrebuinţări.

§2. În cursul acestor consideraţii asupra regalităţii am arătat două forme de tiranie, pentru că aceste forme se apropie destul de mult de regalitate şi pentru că, ca şi pe ea, tot legea le-a creat. Am spus că anumite neamuri barbare îşi aleg şefi absoluţi şi că în timpurile cele mai îndepărtate, grecii şi-au ales monarhi de felul acesta, numiţi desymneţi. Aceste puteri aveau de altfel între ele anumite diferenţe: erau regale, în sensul că legea şi voinţa supuşilor le dădeau naştere, dar tiranice, întrucât exerciţiul lor era despotic şi cu totul arbitrar.

§3. Rămâne un al treilea fel de tiranie, care pare a merita mai ales acest nume şi corespunde regalităţii absolute. Această tiranie nu este decât monarhia absolută, care fără nicio răspundere şi numai în interesul şefului guvernează pe supuşi, care preţuiesc (adesea) tot cât el şi chiar mai mult, fără a ţine seamă de interesele lor particulare. Astfel, acesta este un guvernământ samavolnic; căci nicio inimă liberă n-ar putea răbda

1 Vezi cartea III, cap. V, §4.

2. Vezi cartea III, cap. I ŞI X, şi.

În linişte o asemenea dominaţie. Credem că am vorbit îndeajuns despre tiranie, despre numărul formelor sale şi despre cauzele care o generează.

CAPITOLUL IX

şi. Care este cea mai bună Constituţie? Care este cea mai bună organizare a vieţii pentru state în general şi pentru majoritatea oamenilor, fără a vorbi nici de această virtute, care depăşeşte puterile ordinare ale omenirii, nici de cultură, care să aibă nevoie de dispoziţii naturale şi de împrejurările cele mai norocoase; şi fără a vorbi. de o

Constituţie ideală, ci mărginindu-ne, pentru indivizi, la acea viaţă pe care pot s-o ducă cea mai mare parte dintre ei şi, cu privire la state, la specia aceasta de Constituţie pe care o pot primi aproape toate.

§2. Aşa-numitele aristocraţii, de care vrem să vorbim aici, ori sunt în afară de condiţiile celor mai multe state existente, ori se apropie de ceea ce se numeşte republică, ca şi cum n-ar forma decât unul şi acelaşi gen; elementele judecăţii noastre despre amândouă sunt perfect identice. Dacă am avut dreptate să spunem în Etică1 că fericirea constă în deprinderea uşoară şi statornică a virtuţii şi că virtutea este numai o medie între două extreme, urmează în mod necesar că viaţa cea mai înţeleaptă va fi aceea care ţine această linie de mijloc, mulţumindu-se totdeauna cu poziţia aceasta mijlocie, pe care fiecare este în stare să o ajungă.

§3. Evident că după aceleaşi principii se va putea judeca superioritatea ori viciile statului ori ale Constituţiei; căci Constituţia este chiar viaţa statului. Or, statul cuprinde trei clase deosebite, cetăţenii foarte avuţi, cetăţenii foarte săraci şi cetăţenii cu oarecare stare, care sunt puşi la mijloc între aceste două extreme. Apoi, deoarece se recunoaşte că măsura şi calea de mijloc este tot ce este mai bine în toate lucrurile, urmează evident că starea mijlocie va fi de asemenea cea mai convenabilă dintre toate.

1. Vezi mai sus aceeaşi teorie, la începutul cărţii [V. Pasajul la care se referă Aristotel este în Etica Nicomahică, cartea II, cap. VI, §7.

§4. Într-adevăr, ea poate1 mai bine decât oricare alta să se spună ordinelor raţiunii, pe care o ascultă aşa de greu cineva care bucură de oarecare avantaje extraordinare, ca frumuseţe, forţă, naştere, avere sau care suferă de inferioritate excesivă, de sărăcie, de slăbiciune

sau de obscuritate. În primul caz, mândria pe care-o dă o poziţie aşa de strălucitoare împinge pe oameni la atentatele cele mari; în al doilea, perversitatea se învârte în jurul delictelor particulare, iar crimele se săvârşesc totdeauna numai din trufie ori din perversitate. Nesocotindu-şi datoriile lor politice în sânul oraşului sau senatului, cele două clase extreme sunt deopotrivă de primejdioase cetăţii.

§5. Trebuie să mai spunem că din pricina acestei superiorităţi excesive pe care o dă influenţa avuţiei ori un partid numeros ori cutare alt avantaj, omul nu vrea, nici nu poate să asculte. Din copilărie, el se deprinde cu această indisciplină din casa părintească şi luxul cu care a fost mereu înconjurat nu-l lasă să se supună nici la şcoală. Pe de altă parte, o sărăcie extremă înjoseşte deopotrivă. Astfel, sărăcia te împiedică de a învăţa să comanzi şi ea ne învaţă să ascultăm numai ca nişte sclavi; bogăţia extremă împiedică pe om să se supună unei autorităţi oarecare, şi îl învaţă numai să comande cu despotismul unui şef.

§6. Astfel, în tot statul cineva nu vede decât şefi şi sclavi şi niciun om liber. Aici invidia pizmaşă, dincolo vanitatea dispreţuitoare, atât de departe una şi alta de această frăţie socială care este urmarea prieteniei. Şi cui i-ar conveni să aibă un duşman alături de el, chiar şi pentru un moment de cale? Ceea ce trebuie mai ales cetăţii sunt fiinţe egale şi asemănătoare, calităţi care se găsesc mai lesne ca oriunde în clasa mijlocie, iar statul este în mod necesar mai bine guvernat când se compune din aceste elemente care formează, după noi, baza naturală a acestuia.

§7. Aceste poziţii mijlocii, sunt de asemenea cele mai sigure2

1. Aristotel laudă în special virtuţile de ascultare ale clasei acesteia mijlocii. Cât despre virtuţile de comandă, care sunt deopotrivă necesare, e! e sunt tot aşa de

Preţioase, dar şi rare. Vezi Jean-Jacques Rousseau, Contractul Social, cartea II, cap. IX.

2. În povestea lui Ei, armeanul, sufletul lui Ulysse alege în infern viaţa tihnită a unui simplu particular. Republica lui Platon. cartea X, pag. 620 c.

197

pentru indivizi: ei nu poftesc atunci, ca săracii, la averea altuia iar averea lor de asemenea nu este poftită de către alţii, după cum aceea a bogaţilor este de obicei dorită de către săraci. Se trăieşte astfel departe de orice primejdie, într-o siguranţă adâncă, fără a se urzi şi fără a se teme de conspiraţii. Astfel, dorinţa lui Phocylide1 era foarte înţeleaptă:

„Starea de mijloc e cea mai bună; de ea vreau să ţin eu”.

§8. Este evident că asocierea politică este cea mai bună când ea este formată de către cetăţeni cu avere mijlocie; statele bine administrate sunt acelea în care clasa mijlocie este mai numeroasă şi mai puternică decât celelalte două reunite, ori cel puţin decât fiecare din ele în parte. Dându-se de o parte ori de alta, ea restabileşte echilibrul şi împiedică să se formeze vreo preponderenţă excesivă. Este deci o fericire mare ca cetăţenii să aibă o avere mediocră, dar îndestulătoare pentru toate nevoile lor. Oriunde averea extremă este alături de sărăcia extremă, aceste două excese aduc ori demagogia absolută, ori oligarhia pură sau tirania; tirania iese din sânul unei demagogii neînfrânate sau al unei oligarhii extreme mult mai adesea decât din sânul claselor mijlocii şi al claselor vecine cu acelea. Mai târziu2 vom spune din ce cauză, când vom vorbi despre revoluţii.

§9. Un alt folos nu mai puţin evident al proprietăţii mijlocii este că ea este singura care nu se răzvrăteşte. Acolo unde averile mijlocii sunt numeroase, sunt mult mai puţine mişcări şi neînţelegeri revoluţionare. Marile cetăţi3

datorează liniştea lor existenţei averilor mijlocii, care sunt aşa de numeroase acolo. În cele mai mici, din contra, mulţimea întreagă se împarte foarte uşor în două tabere fără niciun mijlocitor, pentru că acolo toţi, se poate spune, sunt ori săraci, ori bogaţi. Tot proprietatea mijlocie este aceea care face democraţiile mai liniştite şi mai durabile decât oligarhiile, în care ea este mai puţin răspândită şi ia parte în măsură mai mică Ia

1. Phocylide din Milet, poet gnomic, era contemporan al lui Solon. Sub numele lui ne rămâne o colecţie de sentinţe în versuri. El este unul dintre cei mai vechi moralişti ai Greciei.

2. Vezi cartea VIII, cap. I şi urm.

3. S-ar putea spune că în zilele noastre se petrece tocmai contrarul: capitalele sunt în general focarele revoluţiilor.

uterea politică, pentru că mărindu-se numărul săracilor, fără ca acela al averilor mijlocii să se mărească proporţional, statul se corupe şi ajunge repede la ruina sa.

§10. Trebuie să mai adăugăm, ca un fel de probă în sprijinul acestor principii, că legiuitorii cei mai buni au ieşit din clasa de mijloc. Solon făcea parte din ea, cum o mărturisesc versurile sale; Lycurg ţinea de clasă aceasta, căci nu era rege. Charondas şi atâţia alţii tot în ea se născuseră.

Aceasta mai trebuie să ne facă să înţelegem pentru ce majoritatea guvernămintelor sunt sau demagogice sau oligarhice: proprietatea medie fiind acolo foarte rară şi toţi acei care domină acolo, fie ei bogaţii ori săracii, fiind totdeauna deopotrivă depărtaţi de termenul mijlociu, ei nu pun stăpânire pe putere decât pentru ei înşişi şi constituie sau oligarhia sau demagogia.

§11. Pe deasupra, răscoalele şi luptele fiind dese între bogaţi şi săraci, niciodată puterea, oricare ar fi

partidul care triumfa contra duşmanilor săi, nu se bazează pe egalitate şi pe drepturi comune. Întrucât ea nu este decât răsplata luptei, învingătorul care pune mâna pe ea face din ea în mod necesar unul din cele două guvernăminte extreme, democraţie sau oligarhie. Astfel, chiar popoarele care au avut rând pe rând înalta conducere1 a afacerilor Greciei au privit numai la Constituţia lor pentru a face să precumpănească în statele supuse puterii lor când oligarhia, când democraţia, preocupaţi numai de interesele lor particulare şi câtuşi de puţin de interesele tributarilor lor.

§12. Astfel, nu s-a văzut niciodată între aceste extreme o adevărată republică, ori, cel puţin, s-a văzut rareori şi pentru scurt timp. Nu s-a găsit decât un singur om2, printre toţi aceia care au ajuns la putere odinioară, care să fi întemeiat o Constituţie de felul acesta; şi de mult timp oamenii politici au renunţat a căuta în state egalitatea: ori încearcă să pună stăpânire pe putere, ori se resemnează la ascultare când sunt cei mai puternici.

Lacedemonienii şi atenienii. Aristotel a făcut de mai multe ori observaţia aceasta în cursul lucrării sale. Vezi cartea Vili, cap. VI, ultimul paragraf.

2. Nu se ştie precis personajul pe care-l are în vedere aici. Unii zic că e vorba de Gelon din Siracuza, alţii de Teopomp din Lacedemona, Clistene ori Tezeu. Vezi mai sus, cartea II, cap. IX, §2; de asemenea de Phaleas ori de Pittacus din Mitilene.

199

Aceste consideraţii sunt îndestulătoare pentru a arăta care este cel mai bun guvernământ şi ce anume îi face superioritatea.

§13. Cât despre celelalte Constituţii, anume diversele forme de democraţii şi oligarhii admise de către noi, este uşor de a vedea în ce ordine trebuie să le clasăm; adică aceasta prima, aceea a doua, după cum sunt mai bune ori

mai puţin bune în comparaţie cu tipul desăvârşit pe care l-am schiţat. În mod necesar, ele vor fi cu atât mai bune cu cât se vor apropia mai mult de termenul mijlociu şi cu atât mai puţin bune cu cât ele vor fi mai depărtate de el. Exceptez totdeauna cazurile speciale şi înţeleg prin aceasta că cutare Constituţie, deşi preferabilă în sine, este totuşi mai puţin bună decât cutare alta pentru un anumit popor.

CAPITOLUL X

§ 1. Să trecem la o chestiune care e foarte apropiată de toate acestea; anume aceea a speciei şi a naturii guvernământului după popoarele de guvernat. Un prim principiu general se aplică tuturor guvernămintelor: totdeauna partea cetăţii care ţine la păstrarea instituţiilor trebuie să fie mai puternică decât aceea care vrea răsturnarea lor. În orice stat trebuie să distingem două obiecte: cantitatea şi calitatea cetăţenilor. Prin calităţi înţeleg: libertatea, bogăţia, cultura, naşterea; prin cantitate înţeleg superioritatea numerică.

§2. Calitatea poate aparţine cutărei părţi a elementelor politice şi cantitatea se poate găsi la oricare alta. Astfel, oamenii fără naştere pot fi mai numeroşi decât aceia de naştere ilustră, săracii mai numeroşi decât cei bogaţi, fără ca totuşi superioritatea numărului să poată cumpăni diferenţa de calitate. Astfel, trebuie să se ţină bine socoteală de aceste raporturi proporţionale. Pretutindeni unde, chiar fiind păstrat acest raport, mulţimea săracilor este în majoritate, democraţia se stabileşte în mod natural cu diversele sale combinaţir, după însemnătatea relativă a fiecărei părţi a poporului. Spre exemplu, dacă agricultorii sunt cei

1. Vezi mai sus, cap. IV, şi.

ai numeroşi, aceasta este prima dintre toate democraţiile; dacă flieseraşii şi salariaţii sunt în număr mai

mare, este cea din urmă (democraţie); celelalte specii se rânduiesc deopotrivă între aceste două extreme.

§3. Oriunde clasa bogată şi distinsă are preponderenţă mai mult cu privire la calitate decât în inferioritate relativ la număr, acolo este tărâm pentru o oligarhie şi, de asemenea, pentru fiecare fel de oligarhie, după tendinţa masei oligarhice. Însă legiuitorul nu trebuie să aibă niciodată în vedere decât proprietatea mijlocie. Dacă face legi oligarhice, la ea trebuie să se gândească; dacă face legi democratice, trebuie s-o rânduiască potrivit acestor legi.

§4. Constituţia este solidă numai acolo unde clasa mijlocie întrece ca număr cele două clase extreme sau cel puţin pe fiecare din ele. Bogaţii nu vor urzi niciodată împotriva ei comploturi de temut împreună cu săracii; căci bogaţii şi săracii se tem deopotrivă de jugul pe care şi l-ar impune reciproc. Dacă doresc o putere de interes general, nu o vor găsi decât în clasa da mijloc. Neîncrederea reciprocă ce o au laolaltă îi va împiedica de a se opri la o putere alternativă; încrederea o are numai arbitrul şi arbitrul este aici clasa mijlocie. Cu cât asocierea politică care formează statul este mai perfectă, cu atât Constituţia are mai mulţi sorţi de durată.

§5. Aproape toţi legiuitorii chiar cei care au vrut să fondeze guvernăminte aristocratice, au comis două erori aproape egale: mai întâi dând prea multe drepturi bogaţilor1, apoi înşelând clasele inferioare. Cu timpul, în mod necesar, dintr-un bine fals iese totdeauna un rău adevărat; căci ambiţia bogaţilor a ruinat mai multe state decât ambiţia săracilor.

§6. Artificiile amăgitoare cu care ei pretind a momi poporul în politică se aplică la cinci obiecte: adunarea generală, magistraturile, tribunalele, posesia armelor şi exerciţiile gimnaziului –, în ce priveşte adunarea generală, se dă tuturor cetăţenilor dreptul de a asista la ele, dar au

grijă să pună la o

1. După o afirmaţie aşa de categorică, este greu de înţeles cum a putut Rousseau să se înşele relativ la ideea lui Aristotel. Vezi Contractul Social, cartea HI, cap. V.

amendă pe bogaţi dacă nu se prezintă, iar această amendă se îndreaptă numai contra lor, ori cel puţin ea este mult mai mare contra lor decât contra săracilor; cât priveşte magistraturile, li se interzice bogaţilor care au censul dreptul de a le refuza şi dau voia aceasta numai săracilor; cât priveşte tribunalele, se pronunţă o amendă contra bogaţilor care se abţin de a judeca şi se acordă impunitate săracilor; iar amenda este foarte mare pentru cei dintâi şi este aproape un nimic pentru aceştia din urmă, ca în legile lui Charondas.

§7. Câteodată este de ajuns să fi fost înscris în registrele civice pentru a avea intrare în adunarea generală şi în tribunal; dar o dată înscris, dacă cineva nu răspunde acestei datorii se expune la o amendă mare. Ea are scopul de a-i face pe cetăţeni să se abţină de a se înscrie, iar cine nu este înscris nu face parte nici din adunare, nici din tribunal. Aceleaşi sisteme de legi în ce priveşte posesiunea armelor, exerciţiile gimnastice; se dă voie săracilor să nu fie armaţi, se pedepsesc cu o amendă bogaţii care nu sunt înarmaţi; în ce priveşte gimnaziile, nicio amendă contra săracilor, amendă contra bogaţilor care nu se duc acolo: aceştia se duc din teamă de amendă; ceilalţi nu se duc niciodată, pentru că n-au de ce să se teamă.

Acestea sunt vicleşugurile puse în mişcare de către legi în Constituţiile oligarhice.

§8. În democraţii, sistemul de înşelăciuni este cu totul opus: indemnizaţii săracilor care asistă la tribunal şi la adunarea generală, impunitate pentru bogaţii care nu se prezintă.

Pentru ca combinaţia politică să fie echitabilă, trebuie evident a lua ceva de la ambele sisteme contrare: salariu pentru săraci, amendă pentru bogaţi. Toţi atunci, fără excepţie, iau parte la afacerile statului; altminteri, guvernământul nu aparţine niciodată decât unora, cu excluziunea celorlalţi. Corpul politic nu trebuie compus decât din cetăţeni înarmaţi. Cât despre cens, nu este cu putinţă a-i fixa cantitatea într-un chip absolut şi invariabil, dar trebuie să i se dea baza cea mai largă ce o poate primi, pentru ca numărul celor care iau parte la guvernământ să întreacă numărul acelora care sunt înlăturaţi de la el.

202

§9. Săracii, chiar când li se refuză cinstea funcţiilor publice, a reclamă şi rămân liniştiţi, cu condiţia să nu vină ceilalţi să-i nedreptăţească şi să-i despoaie de puţinul ce-l posedă. Această echitate faţă de săraci nu este, de altfel, lucru cu totul lesne; căci şefii guvernămintelor nu sunt totdeauna cei mai blânzi dintre oameni. În timp de război, săracii, din cauza sărăciei lor, vor rămâne inactivi dacă statul nu îi hrăneşte, dar dacă acesta doreşte să le dea întreţinerea, vor merge bucuroşi la luptă.

§10. În câteva state, este de ajuns nu numai de a purta armele, ci chiar numai de a le fi purtat (odată) spre a te bucura de dreptul politic. La Malia, corpul politic se alcătuieşte din toţi ostaşii, iar magistraţii se aleg numai dintre cei care fac parte din oştire. Cea dintâi republică care a urmat în Grecia după regalitate nu era alcătuită decât din ostaşi purtători de arme. La început chiar, toţi membrii guvernământului erau călăreţi, căci cavaleria era toată forţa armatelor şi asigura biruinţa în lupte. De fapt, infanteria, când este fără disciplină, este de puţin ajutor. În timpurile acelea îndepărtate, nu se cunoştea încă din experienţă toată puterea tacticii pentru infanterişti, iar toată încrederea şi-o puneau în cavalerie.

§11. Dar pe măsură ce statele se întinseră şi

pedestrimea căpăta mai mare însemnătate, numărul oamenilor ce se bucură de drepturi politice crescu în aceeaşi proporţie. Astfel, străbunii noştri numeau democraţie ceea ce noi numim astăzi republică. Aceste guvernăminte vechi erau, la drept vorbind, oligarhii ori regalităţi; oamenii erau prea puţini în ele pentru ca starea mijlocie să fie considerabilă acolo. Puţin numeroşi şi supuşi de altfel unei orânduiri severe, ei ştiau să rabde mai bine jugul ascultării.

§12. Am văzut pentru ce Constituţiile sunt aşa de multe, pentru ce mai există şi altele decât cele pe care le-am numit, am cercetat democraţia, precum şi celelalte guvernăminte având multe nuanţe deosebite; apoi am studiat diferenţele acestor Constituţii şi cauzele care le produc; în sfârşit, am văzut care este forma politică cea mai desăvârşită vorbind într-un mod general şi care este cea mai bună în relaţie cu popoarele de constituit.

203

CAPITOLUL XI

şi. Să reluăm acum studiul tuturor acestor guvernăminte în masă şi unul câte unul, suindu-ne cu privire la ce va urma până la principiile înseşi pe care se bazează toate guvernămintele.

În orice stat sunt trei părţi, de care legiuitorul se va ocupa, dacă e înţelept, să le rânduiască cât mai bine, având în vedere mai înainte de orice interesele fiecăruia. Aceste trei părţi o dată bine organizate, statul întreg este, în mod necesar, bine organizat el însuşi; iar statele nu se pot deosebi în mod real decât prin organizarea diferită a acestor trei elemente. Cea dintâi dintre aceste părţi1 este adunarea generală. care deliberează cu privire la afacerile publice; a doua este corpul magistraţilor, căruia trebuie să i se hotărască natura, atribuţiunilF şi moduLUE numire; a treia este corpul judecătoresc.

§2. Adunarea generală decide în mod suveran despre

pace şi război, despre încheierea şi ruperea tratatelor; ea face legile, pronunţă pedeapsa cu moartea, exilul, confiscarea şi primeşte conturile magistraţilor. Aici trebuie să se apuce în mod necesar una din căile următoare: ori a lăsa toate deciziile în seama corpului politic întreg, ori a le încredinţa pe toate unei minorităţi, spre exemplu, uneia sau mai multor magistraturi speciale, sau a le împărţi şi a le încredinţa pe unele tuturor cetăţenilor, iar pe altele numai unora dintre ei.

§3. Atribuirea tuturor funcţiilor la toţi (cetăţenii) este (un principiu) democratic; căci democraţia caută mai ales felul acesta de egalitate; însă aici se prezintă mai multe moduri de a admite universalitatea cetăţenilor la exercitarea drepturilor adunării publice. Mai întâi, ei pot delibera în secţiuni, ca în republica lui Tekeles2 din Milet, iar nu în masă. Adesea toate magistraturile se

1. Iată teoria celor trei puteri, legislativă, executivă şi judecătorească Montesquieu a schimbat-o puţin (cartea XI, cap. VI) şi n-a menţionat că o datorăm lui Aristotel. Vezi mai sus, cartea IV, cap. VI, § 1.

2. Personajul nu este cunoscut decât din textul acesta.

reunesc pentru a delibera; dar cum ele sunt temporare, toţi cetăţenii ajung la ele pe rând, până ce toate triburile şi fracţiunile cele mai mici ale cetăţii vor fi trecut pe acolo pe rând. Corpul întreg al cetăţenilor se reuneşte atunci numai spre a sancţiona legile» a regla afacerile relative la guvernământul însuşi şi a asculta promulgarea decretelor magistraţilor.

§4. În al doilea rând, se poate să se convoace reunirea în masă numai pentru alegerea magistraţilor şi pentru sancţiunea legislativă, pentru pace şi război şi pentru conturile publice. Restul afacerilor se lasă atunci magistraturilor speciale, ai căror membri sunt de altfel sau

electivi, sau aleşi prin tragere la sorţi dintre toţi cetăţenii. Se mai poate, de asemenea, păstrând adunarea generală pentru alegerea magistraturilor ordinare, pentru conturile publice, pentru pace sau alianţe, să se lase celelalte afaceri, în care sunt necesare experienţa şi cultura, unor magistraţi special aleşi pentru a hotărî de ele.

§5. Rămâne, în sfârşit, un al patrulea mod în care adunarea generală are toate atribuţiile, fără excepţie, şi în care magistraţii, neputând decide nimic în chip suveran, au numai dreptul de a propune legi. Acesta este cel din urmă grad al demagogiei, astfel precum există în zilele noastre, corespunzător, după cum am spus1, oligarhiei violente şi monarhiei tiranice.

Aceste patru moduri posibile de adunare generală sunt toate democratice.

§6. În oligarhie, deciderea tuturor afacerilor este încredinţată unei minorităţi; şi sistemul acesta admite, de asemenea, mai multe nuanţe. Dacă censul este foarte moderat şi un număr destul de mare de cetăţeni pot, datorită doar acestei reduceri (a censului), să ajungă (la putere), dacă se respectă cu sfinţenie legile, fără a le călca vreodată, şi dacă orice cetăţean ce plăteşte censul ia parte la putere, instituţia este totdeauna oligarhică în principiul său, însă, din pricina blândeţii formelor sale, devine republicană. Dacă dimpotrivă, nu toţi cetăţenii pot lua parte la deliberări, ci toţi magistraţii sunt aleşi şi observă legile, guvernământul este oligarhic, ca şi cel dintâi. Dar dacă mino

1Vezi mai sus, cap. IV, §5.

ritatea, stăpână suverană a afacerilor generale, se recrutează singură şi pe cale de ereditate şi dacă ea se află deasupra legilor aceasta este în mod necesar cea din urmă formă a oligarhiei.

§7. Când hotărârea anumitor chestiuni, precum

războiul şi pacea, este încredinţată câtorva magistraţi, drepturile de a verifica conturile generale ale statului fiind lăsate masei cetăţenilor, şi când aceşti magistraţi au hotărârea celorlalte afaceri, fiind de altfel electivi sau traşi la sorţi, guvernământul este aristocratic sau republican. Dacă s-a recurs la alegeri pentru anumite afaceri, iar pentru altele la calea sorţilor, fie din masa cetăţenilor, fie dintr-o listă de candidaţi, ori dacă alegerea şi sorţii se aplică tuturor cetăţenilor, sistemul este în parte republican şi aristocratic şi în parte pur republican.

Acestea sunt toate modificările pe care le poate primi organizarea corpului deliberant, iar fiecare guvernământ îl organizează după condiţiile pe care le arătăm.

§8. În democraţie, şi mai ales în acest fel de democraţie care se crede astăzi vrednic de acest nume cu mai mult drept decât toate celelalte, cu alte cuvinte în democraţia în care voinţa poporului este mai presus de orice, chiar mai presus de legi, ar fi mai bine, chiar în interesul dezbaterilor, de a adopta sistemul oligarhiilor pentru tribunale. Oligarhia se serveşte de amendă pentru a sili să vină la tribunal pe acei a căror prezenţă i se pare necesară acolo. Democraţia, care dă o indemnizaţie săracilor pentru funcţiile judiciare, ar trebui să urmeze de asemenea aceeaşi metodă pentru adunările generale. Deliberarea nu poate decât să câştige din faptul că toţi cetăţenii iau parte în masă la ea, mulţimea luminându-se prin cultura oamenilor de seamă, iar aceştia folosindu-se de instinctele mulţimii. S-ar mai putea încă cu mare folos să se ia un număr egal de votanţi de o parte şi de alta, procedând la alegerea lor prin alegere ori prin tragere la sorţi. În sfârşit, în cazul în care poporul ar întrece prea mult ca număr pe oamenii politici capabili, s-ar putea da indemnizaţia nu tuturor, ci numai atâtor săraci câţi bogaţi ar fi, iar restul să se înlăture.

§9. În sistemul oligarhic, trebuie ori a alege mai

dinainte câţiva indivizi din mulţime, ori a constitui o magistratură, care de

206

ufel există de mai înainte în câteva state şi ai cărei membri şi urnesc comisari, ori păzitori ai legilor. Adunarea publică se cupă atunci numai cu materia pregătită de către aceşti magistraţi.

Acesta este un mijloc de a da masei vot deliberaţiv în afaceri, fără ca ea să poată, din cauza aceasta, a aduce vreo atingere

Constituţiei. Mai este cu putinţă de a da poporului numai dreptul de a sancţiona astfel decretele care îi sunt înfăţişate, fără ca să poată hotărî vreodată în sens contrar. În fine, se poate da masei vot consultativ, lăsând hotărârea supremă magistraţilor.

§10. Cât priveşte condamnările, trebuie să se ţină calea opusă celei urmate acum în republici. Decizia poporului trebuie să fie suverană când achită şi nu trebuie să fie astfel când condamnă; şi în acest caz trebuie să hotărască magistraţii. Sistemul de acum este rău: minoritatea poate achita în mod suveran, dar când condamnă, ea abdică de la suveranitatea sa şi are totdeauna nevoie să se refere la judecata poporului întreg.

§11. Mă opresc aici în ce priveşte corpul deliberant, adică adevăratul suveran al statului.

CAPITOLUL XII

şi. Problema care urmează după aceea a organizării adunării generale este aceea a împărţirii magistraţilor. Acest al doilea element al guvernământului nu prezintă mai multe varietăţi decât primul sub raportul numărului puterilor, întinderii lor şi a duratei lor. Această durată este când de şase luni sau chiar mai puţin lungă, când de un an sau mai mult. Puterile trebuie oare să fie date pe viaţă şi cu termen lung, ori cu un sistem deosebit? Trebuie oare ca acelaşi individ să poată fi investit de mai multe ori cu ele,

sau numai o singură dată, fără a putea să mai spere „vreodată o a doua oară?

§2. Şi cât priveşte compunerea însăşi a magistraturilor, care vor fi membrii lor? Cine îi va numi? în ce formă vor fi numiţi? Trebuie să cunoaştem toate soluţiile posibile ale acestor diverse chestiuni şi să le aplicăm apoi, după principiul şi utilitatea

207

diferitelor guvernăminte. Mai întâi, este destul de anevoios a preciza ce trebuie să se înţeleagă prin magistraturi. Asociaţia politică cere multe feluri de funcţionari şi ar fi o greşeală de a considera ca magistraţi pe toţi cei cărora le rev\ne vreo autoritate fie prin alegere, fie pe calea sorţilor. Pontifii, de exemplu, nu sunt oare cu totul altceva decât magistraţi politici? Coregii1, crainicii ambasadorii sunt şi ei funcţionari electivi.

§3. Dar anumite sarcini sunt cu totul politice şi lucrează într-o ordine anumită de fapte sau asupra corpului social întreg: generalul, de exemplu, comandă tuturor membrilor armatei; sau numai asupra unei părţi a cetăţii: astfel sunt slujbele de inspector al femeilor sau al copiilor. Alte funcţii sunt, se poate spune, de economie publică: spre exemplu aceea de intendent al merindelor; ele sunt de asemenea elective. Altele, în fine, sunt servile şi sunt încredinţate sclavilor, când statul este atât de bogat încât poate să le plătească. Într-un mod general, adevăratele magistraturi sunt funcţiile, care dau drept de a delibera cu privire la oarecare obiecte, de a decide şi de a ordona. Accentuez în special această din urmă condiţie; căci după aceasta, adică dacă cineva are ceva de ordonat în stat, se cunoaşte mai bine dacă ia parte la guvernământ. Pentru interesul practic, distincţia aceasta, la drept vorbind, n-are nicio însemnătate, căci nu s-a întâmplat niciodată ca nişte funcţionari să se fi certat pentru oarecare nume de magistraturi; chestiunea are, din contră,

o însemnătate pur teoretică.

§4. Care sunt magistraturile esenţiale cetăţii? Care este numărul lor? Care sunt magistraturile care, fără a fi indispensabile, contribuie totuşi la o bună organizare a statului? Iată chestiunile pe care şi le poate pune cineva cu privire la un stat oarecare, oricât de mic ar putea fi acesta de altminteri. În statele cele mari, fiecare magistratură poate fi şi trebuie să aibă atribuţii care sunt cu totul speciale. Mulţimea cetăţenilor permite a se înmulţi numărul funcţionarilor. Din momentul acesta, anumite funcţii nu se obţin de către acelaşi individ decât la intervale mari şi câteva chiar numai o singură dată. Nu se poate tăgădui că fiecare slujbă se împlineşte mai

1. Cei ce făceau cheltuielile corurilor de muzică şi de dans, în piesele de teatru. pentru serbările publice.

20*

când atenţia magistratului se mărgineşte astfel la un singur biect, în loc de a se întinde la o sumedenie de obiecte diverse.

§5. În statele mici, din contră, trebuie să concentrezi multe atribuţiuni diverse în câteva mâini; cetăţenii sunt prea puţini pentru ca corpul magistraţilor să fie numeros. Într-adevăr, unde să găseşti înlocuitori? Statele cele mici au adesea nevoie de aceleaşi magistraturi, de aceleaşi legi ca şi cele mari; numai că într-uneie funcţiile revin deseori în aceleaşi mâini; în celelalte, nevoia aceasta nu apare decât din timp în timp. Dar nimic nu împiedică de a încredinţa aceluiaşi om mai multe funcţii în acelaşi timp, numai ca aceste funcţii să nu se incomodeze între ele. „Numărul mic ai cetăţenilor sileşte în mod necesar a înmulţi atribuţiile slujbelor; şi atunci se pot compara aceste slujbe publice cu acele unelte cu mai multe destinaţii, care slujesc în acelaşi timp de lănci şi de făclii.

§6. Am putea mai întâi determina numărul funcţiilor i indispensabile în orice stat şi al acelora care fără a fi aşa

de absolut necesare, totuşi îi sunt trebuincioase. Pornind de la această dată, ar fi uşor a descoperi care sunt acelea ce se pot reuni fără primejdie într-o singură mână. Ar trebui să mai distingem cu grijă pe acelea cu care un acelaşi magistrat poate fi însărcinat, după loc şi acelea care ar putea fi, în toate locurile, reunite fără niciun neajuns. Astfel, în materie de poliţie urbană, este oare necesar de a aşeza un magistrat special pentru supravegherea târgului public şi un alt magistrat pentru cutare alt loc? Ori trebuie numai un singur magistrat pentru cetatea întreagă? Diviziunea atribuţiilor trebuie oare să se orânduiască conform locurilor ori persoanelor? Vreau să zic: trebuie oare ca un funeuonar, spre exemplu, să fie însărcinat cu toată poliţia urbană şi un altul cu supravegherea femeilor şi copiilor?

§7. Considerând chestiunea din punctul de vedere al Constituţiei, ne putem întreba dacă în fiecare sistem politic speţa de funcţii este diferită, ori dacă ea rămâne pretutindeni aceeaşi. Astfel, în democraţie, în oligarhie, aristocraţie, monarhie, magistraturile înalte sunt ele oare aceleaşi, deşi nu sunt încredinţate unor indivizi egali şi nici unor indivizi asemănători? Oare nu variază ele odată cu diferitele guvernăminte? în aristocraţie, spre

209

exemplu, nu sunt oare încredinţate oamenilor luminaţi, în oligar, hie oamenilor bogaţi şi în democraţie oamenilor liberi? Unele din aceste magistraturi nu trebuie oare organizate pe aceste baze diverse? Ori sunt şi cazuri când ele trebuie să fie aceleaşi şi de o parte şi de alta? Nu sunt oare cazuri când este bine ca ele să fie diferite? Nu este mai bine oare ca, având aceleaşi atribuţii puterea lor să fie când restrânsă şi când foarte întinsă?

§8. Este sigur că unele magistraturi sunt exclusiv specifice unui sistem: astfel este aceea a comisiilor preparatorii1, atât de contrare democraţiei, care cere un

senat. Nu este mai puţin sigur că trebuie funcţionari asemănători însărcinaţi de a pregăti deliberările poporului, ca să-i cruţe timpul. Dar dacă aceşti funcţionari sunt puţin numeroşi, instituţia este oligarhică; şi cum nişte comisari (deliberaţivi) nu pot fi niciodată prea numeroşi, instituţia ţine în mod esenţial de oligarhie. Dar pretutindeni unde există în acelaşi timp un comitet (deliberaţiv) şi un senat, puterea comisarilor este totdeauna deasupra aceleia a senatorilor; senatul este democratic, comitetul oligarhic. Puterea senatului este chiar anulată în democraţiile în care poporul se adună în masă pentru a decide el însuşi cu privire la toate afacerile.

§9. Poporul îşi ia de regulă asupra sa grija aceasta când este bogat sau când o indemnizaţie despăgubeşte prezenţa sa la adunarea generală; atunci, datorită răgazului ce-l are, se reuneşte deseori şi judecă toate prin el însuşi. Pedonomia, gyneconomia sau orice altă magistratură însărcinată în mod special cu supravegherea femeilor şi copiilor sunt instituţii aristocratice şi n-au nimic popular. Într-adevăr, cum să opreşti pe femeile sărace de a nu ieşi din casă? Şi n-au nimic nici oligarhic; căci cum să împiedici luxul femeilor în oligarhie?

§10. De altfel, nu voi împinge mai departe aceste consideraţii. Dar vom încerca acum de a trata în fond despre stabilirea magistraturilor.

Deosebirile se referă numai la trei termeni diverşi, ale căror

1 Aristotel vrea desigur să se refere aici la raportorii stabiliţi de către oligarhia celor Patru-sute, la Atena, în anul 411 î.Hr. Aceasta a fost după înfrângerea din Sicilia.

combinaţii trebuie să dea toate modurile posibile de organizare. Aceşti trei termeni sunt: mai întâi alegătorii, în al doilea rând eligibilii, în sfârşit, modul de numire. Aceşti termeni se pot prezenta toţi trei sub trei aspecte

deosebite. Dreptul de a numi magistraţii aparţine ori tuturor cetăţenilor, ori unei clase speciale. Dreptul de a fi ales este ori un drept al tuturor, ori un privilegiu legat fie de cens, fie de naştere, fie de merit, ori de altă întâietate. Spre exemplu, la Megara1, dreptul era rezervat acelora care conspiraseră şi luptaseră spre a distruge democraţia. În fine, modul de numire poate varia de la sorţi şi până la alegere.

§11. Pe de altă parte, poate avea loc o combinaţie a acestor moduri2 două câte două şi vreau să spun prin aceasta că cutare magistraturi pot fi numite de către o clasă specială în acelaşi timp

1. Megara, oraş dorian între Atica şi istmul de Corint. Evenimentele la care se referă au avut loc în anul 446 î.Hr.

2. Pasajul acesta nu este tocmai uşor de înţeles. Goettling, spre a-l lămuri, a făcut un tablou a cărui analiză o voi da mai jos. Aristotel recunoaşte mai întâi trei diviziuni principale: 1) alegătorii; 2) eligibilii; 3) modul de numire. Fiecare din aceste trei diviziuni principale poate suferi trei modificări: Alegătorii pot fi: (a) corpul întreg al cetăţenilor, (B) o anumită clasă privilegiată şi C) corpul întreg al cetăţenilor pentru anumite funcţii şi o clasă privilegiată pentru altele. Eligibilii pot prezenta aceleaşi diversităţi: (a), (B), (C). Modul de numire poate fi: (A”) sorţii, (B”) alegerea, (C”) astfel, alegerea pentru anumite funcţii şi sorţii pentru altele. Fiecare din aceste modificări poate admite patru nuanţe distincte: pentru alegători, prima modificare este că corpul întreg al cetăţenilor are dreptul să aleagă. Pornind de la această bază, iată cele patru nuanţe: (al). Toţi cetăţenii fiind alegători, ei aleg pe eligibili din corpul întreg al cetăţenilor prin alegere; (b) id. id. id. prin sorţi; (c’) toţi cetăţenii fiind alegători, ei iau pe eligibili din unele clase privilegiate prin alegere; (d’) id. id. id. prin sorţi. A doua modificare presupune că alegătorii formează o clasă privilegiată. Plecând de la această bază,

iată patru nuanţe noi: (a”) alegătorii privilegiaţi luând pe eligibili din masă prin alegere; (b”) id. id. id., prin sorţi; (e”) alegătorii privilegiaţi luând pe eligibili din anumite clase prin alegere; (d”) id. id. id. prin sorţi. A treia modificare presupune că toţi cetăţenii numesc în anumite funcţii, în timp ce o clasă privilegiată va numi în altele. Plecând şi de la această bază, iată cele din urmă patru nuanţe: (a ”) toţi numesc în anumite funcţii şi privilegiaţii numesc în altele; ei pot lua din masă, prin alegere; (b”) îi id. id. prin sorţi; (c’”) toţi numesc în unele funcţii şi privilegiaţii în altele; ei pot lua din clasele privilegiate prin alegere; (d’”) id. id. id. prin sorţi. Rămân în fine combinaţiile împerecheate. Aristotel explică el însuşi că aceste combinaţii sunt în număr de trei pentru fiecare modificare, Este evident că aceste douăsprezece nuanţe, explicate aici pentru prima diviziune principală, pentru alegători, se reproduc pentru a doua diviziune şi pentru a treia. Dar şi pentru una şi pentru cealaltă ar trebui schimbată ordinea termenelor, care ar rămâne totdeauna aceeaşi. (Barthélemy). O explicare şi mai limpede vezi la Susemihl, op. cit., volumul”, pag. 297, nota 1366.

211

În care cutare altele vor fi numite de către universalitatea cetăţenilor; ori că eligibilitatea va fi pentru unele un drept general fiind în acelaşi timp un privilegiu pentru anumite altele; sau. În fine, acestea vor fi numite prin sorţi, celelalte prin alegeri. Fiecare din aceste trei combinaţii poate oferi patru moduri: 1) toţi magistraţii luaţi din universalitatea cetăţenilor pe calea alegerii; 2) toţi magistraţii luaţi din universalitatea cetăţenilor pe calea sorţilor; 3) şi 4) eligibilitatea fiind aplicată tuturor cetăţenilor deodată, aceasta poate avea loc ori pe rând, pe triburi, pe cantoane, pe fratrii, astfel ca toate clasele să treacă pe la putere la rândul lor; al 5-lea şi al 6-lea) eligibilitatea poate fi aplicată tuturor cetăţenilor în masă,

unul din aceste moduri fiind adoptat pentru unele funcţii, celălalt mod fiind adoptat pentru altele. Pe de altă parte, dreptul de a numi fiind privilegiul câtorva cetăţeni, magistraţii pot fi luaţi: 7) din corpul întreg al cetăţenilor pe calea alegerii; 8) din corpul întreg al cetăţenilor pe calea sorţilor; 9) dintr-o fracţiune a cetăţenilor prin alegere; 10) dintr-o fracţiune a cetăţenilor prin sorţi; 11) se poate numi în sfârşit în oarecare funcţii conform formei celei dintâi; 12-lea) în oarecare alte (funcţii), conform celei de-a doua, adică a aplica corpului întreg de cetăţeni alegerea pentru oarecare funcţii, iar sorţii pentru altele. Iată deci douăsprezece moduri de orânduire a magistraturilor, fără a mai număra combinaţiile împerecheate.

§12. Dintre toate aceste moduri de organizare, numai două sunt democratice: eligibilitatea la toate magistraturile acordată tuturor cetăţenilor, eligibilitatea prin sorţi, eligibilitatea prin alegere; ori, în acelaşi timp, cutare funcţie prin sorţi, cutare prin alegere. Dacă toţi cetăţenii sunt chemaţi a numi, nu în masă, ci pe rând şi dacă numirea se face fie din totalitatea cetăţenilor, fie dintre câţiva privilegiaţi, prin sorţi ori prin alegere ori prin aceste două căi în acelaşi timp, ori dacă cutare magistraturi sunt luate din masa cetăţenilor şi cutare altele rezervate unor clase speciale, cu condiţia ca să aibă loc pe cele două căi în acelaşi timp, adică sorţii pentru unele şi alegerea pentru altele, instituţia este republicană. Dacă dreptul de numire din totalitatea cetăţenilor aparţine numai câtorva şi dacă magistraturile sunt date unele prin sorţi, altele prin

sau pe aceste două căi reunite, sorţii şi alegerea, instituţia este oligarhică; însă al doilea mod este mai oligarhic decât primul.

§13. Dacă eligibilitatea aparţine tuturor pentru anumite funcţii şi numai câtorva pentru altele, fie prin sorţi, fie prin aleaere, sistemul este republican şi aristocratic. Numirea şi eligibilitatea rezervate unei minorităţi constituie un sistem oligarhic, dacă nu este reciprocitate între toţi cetăţenii, fie că se întrebuinţează sorţii, ori amândouă modurile totodată. Dar dacă privilegiaţii numesc din totalitatea cetăţenilor, sistemul nu mai este oligarhic. Dreptul de alegere dat tuturor cu eligibilitatea numai câtorva este un sistem aristocratic.

§14. Acesta este numărul combinaţiilor posibile după diversele specii de Constituţii. Se va putea vedea uşor ce sistem e bun de aplicat diferitelor state, ce mod de aşezare trebuie adoptat pentru magistraturi şi ce atribuţiuni trebuie să li se recunoască, înţeleg prin atribuţii ale unei magistraturi, spre exemplu, că una este însărcinată cu veniturile statului, cealaltă cu apărarea sa. tribuţiile pot fi foarte variate, de la comandamentul armatei până la jurisdicţia relativă la contractele încheiate în târgul pieţii.

CAPITOLUL XIII

şi. Din cele trei elemente politice enumerate mai sus ne rămâne să mai vorbim despre tribunale. Vom urma aceleaşi principii spre a studia diversele lor modificări.

Deosebirile tribunalelor între ele se întemeiază numai pe trei puncte: personalul lor, atribuţiile lor şi modul de formaţie. Cât priveşte personalul lor, judecătorii pot fi luaţi din totalitatea ori. numai dintr-o parte a cetăţenilor; cât priveşte atribuţiile, tribunalele pot fi de mai multe feluri; în sfârşit, cu privire la modul lor de constituire, ele se pot forma prin alegere sau prin sorţi. Să determinăm mai întâi care sunt diversele specii de tribunale. Ele sunt în număr de opt: 1) tribunal spre a verifica conturilor publice; 2) tribunal spre a judeca daunele cauzate statului; 3) tribunal spre a judeca atentatele contra Constituţiei; 4) tribunal pentru cererile

de indemnizaţii, atât ale particularilor, cât şi ale magistraţilor-5) tribunal înaintea căruia vor veni procesele civile cele mai importante; 6) tribunal pentru procese de omor; 7) tribunal pentru străini.

§2. Tribunalul de omucidere poate să se subdividă, după cum aceiaşi judecători ori judecători diferiţi cercetează un omor premeditat ori involuntar, după cum faptul este mărturisit, dar este îndoială cu privire la dreptul prevenitului. Tribunalul criminal poate avea o a patra subdiviziune pentru omorâtorii exilaţi ce vin să se apere de condamnarea în contumacie; astfel este, spre exemplu, lângă Atena, tribunalul din Phreatto1. De altfel, aceste cazuri de judecată nu se întâmplă decât foarte rar, chiar în statele cele mai mari. Tribunalul străinilor se poate împărţi după cum judecă procesele între străini ori între străini şi cetăţeni. 8) în sfârşit, cel din urmă fel de tribunale se va pronunţa în toate procesele mici al căror obiect va fi de una până la cinci drahme sau ceva mai mult. Aceste procese, oricât ar fi de mici, trebuie într-adevăr să fie judecate ca şi celelalte şi nu pot fi lăsate la hotărârea judecătorilor ordinari.

§3. Nu credem necesar să ne extindem cu privire la organizarea acestor tribunale şi a tribunalelor însărcinate cu procesele de omor şi a proceselor străinilor; însă vom vorbi despre tribunalele politice, a căror organizare defectuoasă poate aduce atâtea tulburări şi revoluţii în stat.

Totalitatea cetăţenilor fiind aptă pentru toate funcţiile judiciare, judecătorii pot fi numiţi toţi prin sorţi sau toţi prin alegere şi să se pronunţe cu privire la procese când prin sorţi, când prin alegere. Aptitudinea fiind limitată la câteva jurisdicţii speciale, judecătorii pot fi numiţi unii prin sorţi, alţii prin alegere. După aceste patru moduri de formaţie, în care figurează corpul întreg al

cetăţenilor, mai sunt de asemenea alte patru, pentru cazul când intrarea în tribunal este privilegiul unei minorităţi. Minori

1. Phreatto era un loc situat aproape de Pireu, lângă ţărmul mării. Când un exilat, acuzat de o nouă crimă în timpul absenţei sale, vină să vie să se justifice, se ducea pe un vas în faţa Phreatto-lui şi de acolo îşi pleda cauza în faţa judecătorilor, de pe ţărmul, pe care îi era interzis să-l atingă. Aristotel are aici în vedere organizaţiunea judiciară din Atena. Vezi Aristotel „statul Atenian”.

tatea care cercetează toate procesele acestea poate de asemenea să fie numită după alegere ori prin sorţi sau poate ieşi prin sorţi pentru cutare afaceri şi din alegeri pentru cutare altele. În sfârşit, câteva tribunale, chiar cu atribuţii cu totul asemănătoare, pot fi formate unele prin sorţi, altele prin alegere. Acestea sunt cele patru moduri noi corespunzătoare acelora pe care le arătăm.

§4. Se mai pot încă combina două câte două ipoteze diverse. Spre exemplu, judecătorii unor cauze pot fi luaţi din masa cetăţenilor, iar judecătorii altor procese numai din anumite clase sau într-unul şi acelaşi chip în acelaşi timp, membrii unui acelaşi tribunal ieşind unii din masă, ceilalţi din clase privilegiate, fie la sorţi, fie prin alegere, fie prin ambele moduri în acelaşi timp.

§5. Iată toate modificările pe care le poate primi organizarea judiciară. Cele dintâi sunt democratice, pentru că ele acordă toată jurisdicţia generală universalităţii cetăţenilor; cele de-al doilea sunt oligarhice pentru că ele restrâng jurisdicţia generală la anumite clase; şi, în fine, cele de-al treilea sunt aristocratice şi republicane, pentru că ele admit totodată şi universalitatea cetăţenilor şi o minoritate privilegiată.

CARTEA VII

(Pusă a şasea în ediţiile obişnuite)

Caracteristica democraţiei şi oligarhiei Organizarea puterii în aceste guvernăminte

CAPITOLUL I

§ 1. Am enumerat deci toate aspectele diverse sub care se prezintă în stat adunarea deliberantă sau suveranul, magistraturile şi tribunalele; am arătat cum organizarea acestor elemente se modifică chiar după principiul Constituţiei; mai mult, am vorbit mai înainte2 despre decăderea şi stabilitatea guvernămintelor şi am spus care sunt cauzele care aduc pe una şi asigură pe cealaltă. Dar cum am recunoscut mai multe nuanţe în democraţie şi în celelalte guvernăminte politice, credem folositor să pomenim şi despre acelea pe care le-am lăsat la o parte şi să hotărâm pentru fiecare din ele modul de organizare care îi este specific şi cel mai avantajos.

§2. Vom examina apoi toate combinaţiile pe care le pot forma, amestecându-se, diversele sisteme de care am vorbit. Reunite între ele, pot schimba principiul fundamental al guvernământului şi să facă, spre exemplu, aristocraţia să fie oligarhică ori să împingă republicile spre demagogie. Prin aceste combinaţii, pe care îmi propun să le cercetez aici şi care n-au fost încă studiate, iată ce înţeleg: adunarea generală şi alegerea magistraţilor fiind orânduite oligarhic, organizarea judecătoreasca poate fi aristocratică; ori tribunalele şi adunarea generală fiind orânduite oligarhic, alegerea magistraţilor poate fi cu totul

1. Vezi începutul cărţilor II, V (8) şi VIII (5).

2. În ce priveşte cele trei puteri, s-a vorbit despre ele la sfârşitul cărţii V) (4). cap. XI şi urm.

aristocratică. S-ar putea presupune, dacă vrem, un alt mod de jjnperechere, cu condiţia ca părţile esenţiale ale guvernământului să nu fie constituite într-un sistem unic.

§3. De asemenea, am spus1 căror state le convine

democraţia, care popor poate răbda instituţiile oligarhice şi care sunt, după cazuri, avantajele celorlalte sisteme. Însă nu este de ajuns să ştii care este sistemul pe care se cuvine a-l prefera, după împrejurări, pentru state; ceea ce trebuie a se cunoaşte mai înainte de orice este mijlocul de a stabili acel guvern sau cutare altul. Să examinăm repede această chestiune. Să vorbim mai întâi despre democraţie şi lămuririle noastre vor fi îndeajuns pentru a se înţelege bine forma politică cu totul opusă aceleia şi care se numeşte de obicei oligarhie.

§4. Nu vom omite în această cercetare niciunul din principiile democratice, nici vreuna din consecinţele care par a decurge din ea; căci numai din împerecherea lor rezultă nuanţele aşa de numeroase şi diverse ale democraţiei. Acestor varietăţi ale democraţiei le atribui două cauze. Prima, am spus-o[2], este chiar varietatea claselor care o alcătuiesc, ici a agricultorilor, colo a meseriaşilor, în altă parte a salariaţilor. Împerecherea primului din aceste elemente cu cel de-al doilea sau a celui de-al treilea cu celelalte două formează nu numai o democraţie mai mult ori mai puţin bună, ci una esenţial diferită.

§5. Cât despre a doua cauză, iat-o: instituţiile care derivă din principiul democratic şi care sunt o urmare cu totul specială a lui schimbă complet, prin combinaţiile lor diverse, natura democraţiilor. Aceste instituţii pot fi mai puţin numeroase în cutare stat, mai numeroase în cutare altul său, în sfârşit, se pot găsi toate reunite într-al treilea. E folositor să le cunoaştem pe toate fără excepţie, fie că este de întocmit o Constituţie nouă, fie că este de reformat una veche. Întemeietorii de state caută de a grupa în jurul principiului lor general toate principiile speciale care atârnă de el. Dar ei se înşală în aplicare, după cum am făcut să se vadă[3] când am vorbit despre ruina şi salvarea statelor. Să expunem acum

1 Vezi mai sus, cartea VI (4), cap. IV.
2. Vezi mai sus, cartea VI (4), cap. II, şi urm.
3. Vezi cartea III, cap. V, §8.

f:

bazele pe care se sprijină diferitele sisteme, caracteristice ce le înfăţişează de obicei şi, în fine, scopul ce-şi propun.

§6. Principiul guvernământului democratic este libertatea. S-ar crede aproape, tot auzind repetându-se acest adevăr, că nici nu se poate găsi libertate în altă parte; căci libertatea, se spune, este scopul statornic al oricărei democraţii. Cel dintâi caracter al libertăţii este alternanţa comenzii şi a supunerii. În democraţie, dreptul politic este egalitatea, nu după merit, ci conform numărului. Această bază a dreptului o dată aşezată, urmează că mulţimea trebuie să fie în mod necesar suverană şi că hotărârile majorităţii trebuie să fie legea cea din urmă, dreptatea absolută; căci trebuie să se pornească de la principiul că toţi sunt suverani, înlăturându-se bogaţii, pentru că săracii sunt cei mai numeroşi şi fiindcă voinţa majorităţii face legea. Iată deci unul dintre caracterele distinctive ale libertăţii; iar partizanii democraţiei fac din ea într-adevăr o condiţie necesară a statului.

§7. Al doilea caracter al său este dreptul lăsat fiecăruia de a trăi după cum îi place; aceasta este, se zice, însuşirea proprie a libertăţii, după cum este partea proprie a sclaviei de a nu avea voinţă liberă. Acesta este al doilea caracter al libertăţii democratice. Rezultă că în democraţie cetăţeanul nu este ţinut să asculte de oricine ar fi sau, dacă ascultă, o face numai cu condiţia ca să comande şi el la rândul său; şi iată cum în acest sistem acest al doilea caracter al libertăţii se potriveşte cu cel dintâi, adică cu egalitatea.

§8. Puterea, în democraţie, fiind supusă acestor necesităţi, iată singurele combinaţii pe care ea le poate primi. Toţi cetăţenii trebuie să fie alegători şi eligibili. Toţi trebuie să comande fiecăruia şi fiecare tuturor pe rând. Toate slujbele trebuie date prin sorţi ori cel puţin acelea care nu reclamă nici experienţă, nici talent special. Nu trebuie să fie nicio condiţie de cens sau, dacă este, acesta trebuie să fie foarte mic. Nimeni nu trebuie să ocupe de două ori aceeaşi slujbă dintre slujbele foarte rare şi numai în cazurile cele mai puţin importante, cu excepţia funcţiilor militare. Funcţiile trebuie să fie de scurtă durată, dacă nu toate, cel puţin acelea care pot fi supuse acestei condiţii. Toţi cetăţenii trebuie să

218

judecători în toate cauzele, ori cel puţin în aproape toate, în je mai interesante, în cele mai grave, precum conturile statului obiectele pur politice şi, în fine, în convenţiile pur particulare.

Adunarea generală trebuie să fie suverană în toate aceste materii, ori cel puţin în cele principale, şi trebuie să se ia orice putere magistraturilor secundare sau să nu li se lase decât cu privire la materii neînsemnate.

§9. Un Senat este o instituţie foarte democratică1 acolo unde totalitatea cetăţenilor nu poate primi din tezaurul public o indemnizaţie de prezenţă la adunări; dar acolo unde salariul există, puterea Senatului este în curând anulată. Poporul, îmbogăţit cu salariul său legal, reclamă îndată pentru sine toate afacerile de examinat, după cum am spus-o în partea acestui studiu care premerge nemijlocit acesteia2. Dar mai înainte de orice trebuie făcut astfel încât toate slujbele să fie plătite: adunare generală, tribunale, magistraturi inferioare, ori cel puţin trebuie să se dea leafă acelor magistraţi, judecători, senatori, membri ai adunării şi funcţionari care sunt ţinuţi să-şi ia prânzurile lor în comun3. Dacă

caracterele oligarhiei sunt naşterea, bogăţia, instruirea, acelea ale democraţiei vor fi mojicia, sărăcia, munca degradantă profesională.

§10. Trebuie să nu se îngăduie nicio funcţie pe viaţă; iar dacă vreo magistratură veche şi-a păstrat acest privilegiu în ciuda revoluţiei democratice, trebuie să i se limiteze puterile şi să se constituie prin sorţi în loc de alegere. Acestea sunt instituţiile comune tuturor democraţiilor. Ele decurg toate din principiul ce se proclamă democratic, adică din egalitatea desăvârşită a tuturor cetăţenilor, neavând altă diferenţă între ei decât aceea a numărului, condiţie care pare esenţială democraţiei şi care place mulţimii. Egalitatea vrea ca săracii să n-aibă mai multă putere decât bogaţii, ca ei să nu fie singurii suverani, ci ca toţi să fie suverani în proporţia însăşi a numărului lor; nu se găseşte alt mijloc mai activ de a garanta statului libertatea şi egalitatea.

1. Vezi aceeaşi idee mai sus, cartea VI, cap. XII, §8.

2. Vezi mai sus, cartea VI (4), cap. IV, §5 şi mai jos în această carte, cap. II, şi.

3. Vezi cartea VI, cap. IV, §2.

I I

§11. Aici, cineva mai poate întreba care va fi aceasţi egalitate. Trebuie oare să împărţim pe cetăţeni astfel ca censul posedat de către o mie dintre ei să fie egal cu censul posedat de către alţi cinci sute şi a recunoaşte atunci masei celor dintâi tot atâtea drepturi ca celor din urmă? Or, dacă se respinge felul acesta de egalitate, trebuie oare a lua, printre cei cinci sute de o parte şi printre cei o mie de o alta, un număr egal de cetăţeni investiţi deopotrivă cu dreptul de a alege magistraţi şi de a asista la tribunale? Este oare acesta sistemul cel mai just după dreptul democratic? Sau trebuie să se dea întâietate celui care nu ţine seamă decât de număr? după partizanii democraţiei, e drept numai ceea ce hotărăşte majoritatea;

după partizanii oligarhiei, e drept ceea ce hotărăsc bogaţii; căci, după părerea lor bogăţia, este singura bază raţională în politică.

§12. De o parte şi de alta văd totdeauna inegalitate, nedreptate. Principiile oligarhice duc de-a dreptul la tiranie; căci dacă un individ este mai bogat decât toţi bogaţii împreună, trebuie, urmând legile dreptului oligarhic, ca acest individ să fie suveran; căci într-adevăr el singur are dreptul de a fi. Principiile democratice duc de-a dreptul la nedreptate; căci majoritatea, suverană prin numărul său, îşi va împărţi îndată averile bogaţilor, precum am spus mai înainte. Spre a găsi o egalitate pe care s-o poată primi fiecare parte, trebuie a o căuta în principiul pe care amândouă îl dau dreptului lor politic. Astfel, din amândouă părţile se susţine ca voinţa majorităţii să fie suverană.

§13. Admit deci principiul acesta, însă îl mărginesc. Statul se alcătuieşte din două părţi, bogaţii şi săracii; hotărârea lor, a unora şi a celorlalţi, să facă legea. Dacă e neînţelegere, voinţa celor mai numeroşi şi a celor care au censul cel mai ridicat să decidă. Să presupunem zece bogaţi şi douăzeci de săraci; şase bogaţi au o părere, cincisprezece săraci au altă părere; cei patru bogaţi ce rămân să se unească cu cincisprezece săraci; restul de şase săraci să se ujiască cu cei şase bogaţi. Susţin ca aceia să hotărască, oricare ar fi, al căror cens cumulat de o parte şi de alta va fi mai mare.

§14. Dacă censul este egal de amândouă părţile, speţa nu e mai grea decât este astăzi o împărţire de voturi în adunarea

nblică ori la tribunal. Atunci se lasă să se hotărască sorţii ori se ecurge la orice mijloc de felul acesta. Oricare ar fi, de altfel, greutatea de a ajunge la adevăr în ce priveşte egalitatea şi justiţia, va fi oricum mai uşor decât

de a împiedica prin convingere pe nişte oameni destul de puternici să-şi satisfacă lacomele lor dorinţe. Slăbiciunea reclamă totdeauna egalitate şi justiţie; forţei nu-i pasă deloc de ele.

CAPITOLUL 11

şi. Din cele patru forme de democraţie pe care le-am recunoscut, cea mai bună este aceea pe care am pus-o cea dintâi în consideraţiunile pe care le-am expus; ea este şi cea mai veche dintre toate; înţeleg cea dintâi după împărţirea pe care am arătat-o1 în clasele poporului. Clasa cea mai potrivită cu sistemul democratic este aceea a agricultorilor; astfel, democraţia2 se constituie fără greutate acolo unde majoritatea trăieşte din agricultură şi din creşterea turmelor. Deoarece nu este prea bogată, ea munceşte fără încetare şi nu se poate aduna decât foarte rar; şi deoarece nu posedă necesarul, ea se străduieşte în treburile care o nutresc şi nu doreşte alte bunuri decât acelea. A munci preţuieşte mai mult decât a guverna şi a comanda, acolo unde exerciţiul puterii nu aduce foloase mari; căci oamenii vor de obicei mai degrabă bani decât onoruri.

§2. Ceea ce o dovedeşte este faptul că odinioară chiar străbunii noştri răbdau tiraniile care îi apăsau şi că astăzi se rabdă, iară murmur, oligarhiile în fiinţă, cu condiţia ca lumea să-şi poată vedea în libertate de treburile sale, fără să se teamă de jefuiri. Atunci se face repede avere ori, cel puţin, se scapă de mizerie. Adesea se vede chiar cum simplul drept de a alege magistraţii şi de a le cere socoteală, este de ajuns ambiţiei acelora care pot să aibă aşa ceva, fiindcă în multe democraţii, chiar fără a lua parte la alegerea şefilor şi lăsând acest drept în mâna câtorva alegători luaţi pe rând din masa întreagă a cetăţenilor cum este cazul cu

1. Vezi mai sus, cartea VI. cap. V, §3 şi cap. X, §2.
2. Oare11

Mantineea, majoritatea se află mulţumită, fiindcă dispune în moj suveran de hotărâri. Acolo, trebuie să se recunoască, este tot un fel de democraţie; iar Mantineea era de fapt odinioară un stat democratic.

§3. În această speţă de democraţie de care am vorbit mai sus2, este un principiu excelent şi foarte des aplicat de a pune în rândul drepturilor acordate tuturor cetăţenilor alegerea magistraţilor, verificarea conturilor şi intrarea în tribunale, şi a supune funcţiile înalte la necesităţile alegerii şi ale censului, proporţionând censul cu chiar însemnătatea slujbelor sau, mai bine, ţinând seamă de această condiţie a censului pentru toate magistraturile, a nu alege decât pe cei care pot, mulţumită averii lor, să împlinească după cum se cuvine postul la care sunt chemaţi. Un guvernământ este totdeauna tare când este stabilit după aceste principii. În modul acesta, puterea trece totdeauna în mâinile cele mai cinstite şi poporul nu simte nicio invidie contra oamenilor vrednici de stimă pe care voinţa sa îi cheamă la afaceri. Combinaţia aceasta este îndestulătoare şi mulţumeşte chiar şi pe oamenii de seamă. Ei n-au de ce să se teamă de autoritatea unor oameni care le-ar fi inferiori şi ei înşişi vor guverna cinstit fiindcă sunt răspunzători de gestiunea lor în faţa cetăţenilor unei alte clase decât a lor.

§4. Este totdeauna bine pentru un om să fie ţinut în frâu şi să nu se poată lăsa în voia tuturor poftelor sale; căci neatârnarea nemărginită a voinţei noastre proprii nu ar putea fi stavilă împotriva viciilor, pe care fiecare din noi le poartă în sine. De aici reiese pentru state acest avantaj foarte mare, că puterea se exercită de nişte oameni luminaţi care nu săvârşesc greşeli grave şi că poporul nu este apăsat şi înjosit. Aceasta este, de netăgăduit, cea mai bună dintre democraţii. Şi de unde vine perfecţiunea ei? Chiar de la moravurile poporului pe care ea îl guvernează.

§5. Aproape toate vechile guvernăminte aveau legi

excelen

1. Mantineea. Se poate întrevedea în această organizare a republicii din Mantineea o formă aproape reprezentativă. Este poate singura urmă ce o oferă antichitatea. Mantineea a fost distrusă de Agesilau în 387 î.Hr. şi reconstruită mai târziu.

2. Vezi teorii analoage, § 1.

 te spre a face poporul agricultor. Sau ele mărgineau, într-un mod absolut, posesiunea individuală1 a pământurilor la o măsură ce nu se putea depăşi, sau fixau locul proprietăţilor atât în jurul oraşelor, cât şi în părţile mai depărtate ale teritoriului. Câteodată chiar, pe lângă aceste prime precauţii, ele adăugau interdicţia de a vinde vreodată loturile primitive2. Se citează de asemenea şi legea aceasta foarte asemănătoare, atribuită lui Oxylusă, şi care oprea de a da cu împrumut pe ipoteci imobiliare.

§6. Dacă cineva ar vrea astăzi să îndrepte multe abuzuri, ar putea recurge la legea aphyteenilor4, care ar putea avea o foarte bună aplicare la materia care ne preocupă. Deşi populaţia statului lor este foarte numeroasă şi teritoriul său foarte puţin întins, totuşi, cetăţenii, fără excepţie, cultivă acolo câte un colţ de pământ. Au grijă să nu supună impozitului decât o parte a proprietăţilor, iar părţile teritoriale sunt totdeauna destul de mari pentru ca censul celor mai săraci să întreacă cota legală.

§7. După poporul agricultor, poporul cel mai potrivit pentru democraţie este poporul păstor, care trăieşte din turmele salcă. Genul acesta de viaţă se apropie mult de viaţa agricolă; popoarele de păstori sunt minunat pregătite pentru lucrările războiului, cu o fire robustă, capabile să îndure ostenelile taberei. Cât priveşte clasele deosebite de acestea şi din care se alcătuiesc aproape toate celelalte specii de democraţii, ele sunt mult inferioare acestor două dintâi; traiul lor este degradat, iar virtutea n-are nimic de-

a face cu îndeletnicirile obişnuite ăla meseriaşilor, ale negustorilor, ale muncitorilor cu plată. Cu toate acestea, este de observat că masa aceasta care se roteşte neîncetat prin pieţe şi pe străzi se reuneşte, se poate spune, fără greutate în adunare publică. Agricultorii, din contră, risipiţi pe ogoare, se întâlnesc rareori între ei şi nu simt nevoia aceasta de a se reuni.

1. Vezi mai jos, cartea VIII (5), cap. VI, §6.

2. Vezi mai sus, cartea II, cap. VI, §10.

3. Oxylus pare a fi domnit peste eleni. Numai Pausanias vorbeşte de el (Călătoria în Elida, cap. În şi IV). Nu se ştie nimic despre legea lui Oxylus.

4. Heraclide din Pont, la finele micului său tratat despre state, lăuda justiţia şi cinstea lor. Aphytis este un oraş în peninsula Pallene a Macedoniei.

5. Vezi mai sus ce se spune despre agricultori, şi.

223

§8. Dar dacă teritoriul este astfel împărţit ca ogoarele să fie foarte îndepărtate de oraşe, se poate constitui lesne în asemenea condiţii o excelentă democraţie şi chiar o republică. Majoritatea cetăţenilor este atunci silită a emigra din oraş şi a se aşeza sa trăiască la ţară; s-ar decide atunci că mulţimea negustorilor nu se va putea reuni niciodată în adunare generală fără prezenţa masei agricole.

Acestea sunt principiile pe care trebuie a se întemeia întâia şi cea mai bună dintre democraţii. Se poate uşor deduce din ea organizarea tuturor celorlalte, ale căror specii degenerate se succed după diferitele clase ale poporului, până la clasa aceasta degradată, ce trebuie înlăturată totdeauna.

§9. Cât priveşte forma aceasta din urmă a demagogiei1, în care totalitatea cetăţenilor iau parte la guvernământ, nu orice stat este făcut s-o rabde; iar existenţa sa este foarte nesigură, fiindcă numai nişte

moravuri şi legi bine orânduite pot s-o menţină. Am arătat mai sus[2] cea mai mare parte a cauzelor care ruinează această formă politică şi celelalte state republicane. Pentru a întocmi acest gen de democraţie şi a trece poporului toată puterea, agitatorii încearcă să înscrie în listele cetăţeneşti cât de mulţi oameni pot; ei nu şovăie a cuprinde în numărul cetăţenilor nu numai pe cei ce sunt vrednici de acest titlu, dar şi pe toţi cetăţenii bastarzi şi pe toţi cei care nu sunt decât dintr-o singură parte, vreau să spun ori din partea tatălui, ori dinspre mamă. Toate aceste elemente sunt bune a forma guvernământul pe care oamenii aceia îl conduc.

§10. Acestea sunt mijloace cu totul la îndemâna demagogilor. Cu toate acestea, ei nu trebuie să le întrebuinţeze decât până în momentul când clasele de jos întrec în număr clasele de sus şi clasele mijlocii; să se ferească mult de a trece dincolo de acestea, căci depăşind limita aceasta îşi dau o mulţime nedisciplinată şi aduc la deznădejde clasele de sus, care rabdă aşa de greu dominaţia democraţiei. Revoluţia din Cirene[3] n-a avut al
(te

1. Aristoiel are aici în vedere democraţia ateniană?

2. Vezi mai sus aceeaşi idee, cartea VI, cap. IV, §4.

3. Vezi Herodot, Melpomena, cap. CLII şi urm.

pricini. Câtă vreme răul este uşor, nu se bagă de seamă; dar se măreşte şi atunci izbeşte privirile tuturor.

§11. În interesul acestei democraţii se pot întrebuinţa mijloacele de care s-a servit Clistene[1] la Atena spre a întemeia puterea populară şi pe care le întrebuinţară de asemenea şi democraţii din Cirene. Mai trebuie create pe deasupra triburi noi, fratrii noi; trebuie a se înlocui sacrificiile particulare cu serbări religioase nu tocmai dese, dar publice; trebuie a strânge, pe cât posibil, relaţiile cetăţenilor între ei, având grijă de a rupe toate asociaţiile

de mai înainte.

§12. Toate vicleşugurile tiranilor pot chiar găsi loc în această democraţie; spre exemplu, neascultarea permisă sclavilor, lucru poate folositor până la un anumit punct, destrăbălarea femeilor şi a copiilor. Se va mai îngădui fiecăruia şi libertatea de a trăi cum îi place. Cu această condiţie mulţi oameni vor primi din toată inima să sprijine guvernământul; căci oamenii în general vor mai degrabă un trai fără disciplină decât o viaţă înţeleaptă şi ordonată.

CAPITOLUL III

şi. Pentru legiuitori şi pentru cei care vor să fundeze un guvernământ democratic, a institui acest guvernământ nu este nici singura, nici cea mai mare greutate, ci ea este mai curând aceasta: cum să-l facă să trăiască. Un guvernământ, oricare ar fi, poate oricând dura două sau trei zile, însă studiind, cum am făcut mai sus, cauzele ruinei şi salvării statelor, se poate încerca a scoate din cercetarea aceasta garanţii de stabilitate politică, îndepărtând cu grijă toate posibilităţile de destrămare şi făcând numai legi, formale sau tacite, care toate cuprind principiile pe care se bazează durata statelor. Mai trebuie să ne ferim mult de a lua drept democratic sau oligarhic tot ceea ce va fortifica în guvernământ principiul democraţiei ori al oligarhiei; va trebui mai întâi să ne preocupăm de ceea ce face să trăiască statul cât mai mult timp.

1. Clistene a întocmit zece triburi în loc de patru. Vezi mai sus, cartea III, cap. I, §10. Machiavelli dă aproape acelaşi sfat ca şi Aristotel în Discurs despre Decade, cartea I, cap. XXVI.

§2. Astăzi, spre a plăcea poporului, demagogii pun să se pronunţe de către tribunale confiscări enorme. Când cineva iubeşte statul pe care-l conduce apucă căi tocmai opuse, şi se hotărăşte prin lege că averile condamnaţilor

pentru crimă de înaltă trădare nu vor intra niciodată în tezaurul public, ci vor fi consacrate zeilor. Acesta este mijlocul şi de a îndrepta pe vinovaţi, care oricum nu scapă nepedepsiţi, şi de a împiedica mulţimea, care nu trebuie să câştige nimic din aceasta, să condamne atât de des pe acuzaţii supuşi judecăţii sale. Pe deasupra, trebuie a preveni înmulţirea acestor judecăţi publice, dând amenzi mari acelora care nu reuşesc în acuzaţiile lor; căci de obicei acuzatorii se leagă de clasa aleasă mai curând decât de oamenii din popor. Or, trebuie ca toţi cetăţenii să ţină cât mai mult la Constituţie sau cel puţin să nu-i privească ca pe nişte inamici tocmai pe cei ce deţin puterea în stat.

§3. Speciile cele mai vicioase ale democraţiei există în general în state foarte populate, în care este greu a reuni adunări publice fără să plăteşti pe cei ce iau parte la ele. Astfel, clasele înalte se tem de necesitatea aceasta când statul n-are venituri proprii; căci atunci trebuie să i se creeze resurse, fie prin contribuţii speciale, fie prin confiscări pe care le pronunţă tribunalele corupte, care adesea au fost pricina pieirii multor democraţii. Deci acolo unde statul n-are venituri, trebuie ca adunările publice să fie rare şi membrii tribunalelor foarte numeroşi, dar să ţină şedinţă numai câteva zile. Sistemul acesta are un îndoit folos: mai întâi, că bogaţii nu vor avea să se teamă de prea mari cheltuieli, deşi nu lor, ci săracilor li se dă salariul judecătoresc, şi apoi aceasta va face ca dreptatea să se împartă mult mai bine, pentru că bogaţii nu vor niciodată să-şi părăsească afacerile lor pentru mai multe zile şi nu consimt să le lase decât câteva momente.

§4. Dacă statul este bogat, trebuie să ne ferim a-i imita pe demagogii de astăzi. Ei împart poporului tot excedentul veniturilor şi iau parte ca şi ceilalţi la împărţeală; însă nevoile rămân totdeauna aceleaşi, căci a da asemenea ajutoare săracilor înseamnă a vrea să umpli un butoi fără fund. Amicul sincer al

ooporului va încerca să prevină pentru mulţime excesul de mizerie, care strică totdeauna democraţia, şi el îşi va da toată osteneala să facă statornică bunăstarea. Este bine, chiar în interesul bogaţilor, a strânge excedentele încasărilor publice spre a le distribui o singură dată săracilor, mai ales dacă porţiile individuale sunt îndestulătoare la cumpărarea unui mic imobil ori cel puţin la întocmirea unei negustorii sau a unei exploatări agricole. Dacă nu se poate face să participe deodată masa întreagă la aceste distribuţii, să se procedeze pe triburi ori după oricare altă diviziune succesivă. Bogaţii trebuie, desigur, în cazul acesta, să contribuie la sarcinile necesare statului; dar să se înceteze de a mai cere de la ei cheltuieli inutile.

§5. La Cartagina1, guvernul a ştiut totdeauna, cu mijloace asemănătoare, să câştige dragostea poporului; el trimite fără încetare oameni din popor să se înavuţească în colonii. Clasele de sus, dacă sunt dibace şi inteligente, vor avea grijă să-i ajute pe săraci şi să-i îndrepte mereu spre muncă, creându-le venituri. Ele vor face de asemenea bine să imite guvernământul din Tarent2, unde, dând voie săracilor să se folosească în comun de proprietăţi, guvernământul şi-a câştigat devotamentul mulţimii. Pe de altă parte, el a creat toate funcţiile duble, una bazată pe alegere, cealaltă prin sorţi; sorţii ca să poată şi poporul ajunge în funcţiile publice, alegerea pentru ca ele să fie mai bine împlinite. Se mai poate dobândi acelaşi rezultat, făcând ca membrii aceleiaşi magistraturi să fie numiţi unii prin sorţi, alţii prin alegere.

Acestea sunt principiile bune de urmat în instituţia democraţiei.

CAPITOLUL IV

şi. Se poate vedea lesne, după principiile ce preced, care sunt acelea ale aşezământului oligarhic. Anume,

fiecare speţă de oligarhie va trebui să o constituim astfel din elemente opuse, comparând-o cu democraţia corespunzătoare. Aceasta se aplică mai

1. Vezi cartea 11, cap. VIII, şi.
2. Vezi mai jos, cartea VIII, cap. II, §8

ales celei mai bine combinate şi celei dintâi dintre oligarhii; jar această primă oligarhie se apropie mult de republica propriu-zisă Censul trebuie să fie acolo variat, mai mare pentru unii, mai mic pentru alţii, mai mic pentru magistraturile de rând şi de folos necesar, mai mare pentru magistraturile înalte. Din momentul în care cineva posedă censul legal, trebuie să ajungă în funcţii, jar numărul oamenilor din popor ce ajung la putere pe baza censului trebuie să se combine astfel ca partea cetăţii care va avea drepturi politice să fie mai puternică decât aceea care nu va avea. Se va avea de altfel grijă ca tot ce e mai distins în popor să fie astfel admis a lua parte la putere.

§2. Trebuie să îngustăm puţin-bazele acestea pentru a obţine oligarhia care urmează după această speţă dintâi. Cât despre nuanţa oligarhică care răspunde celei din urmă nuanţe a democraţiei şi care, că-şi ea, este cea mai violentă şi cea mai tiranică, guvernământul acesta cere cu atât mai multă prudenţă cu cât este mai rău. Corpurile sănătos constituite, navele bine construite şi echipate cu marinari destoinici pot să îndure, fără teamă de a pieri, greşelile cele mai grave; dar corpurile bolnăvicioase, navele deja ostenite şi lăsate pe mâna unor marinari neştiutori nu pot, din contră, să îndure cele mai mici greşeli. Tot astfel şi cu Constituţiile politice: cu cât sunt mai rele, cu atât le trebuie mai multe precauţii.

§3. În general, democraţiile îşi găsesc scăparea chiar în belşugul populaţiei lor. Dreptul numărului înlocuieşte în ele dreptul meritului. Oligarhia, din contră, nu poate trăi şi mântui decât prin bună ordine. Masa aproape întreagă a

poporului alcătuindu-se din patru clase principale1: agricultorii, meseriaşii, salariaţii, negustorii, şi patru specii de arme fiind necesare războiului: cavaleria, hopliţii, infanteria uşoară şi marinarii, într-o ţară în mod natural potrivită pentru creşterea cailor, oligarhia poate să se întemeieze fără greutate foarte mare; căci cavaleria care formează atunci forţa şi siguranţa naţională cere totdeauna pentru întreţinerea sa multă avere. Acolo unde hopliţii sunt în număr mare, se poate stabili cea de-a doua speţă de oligarhie; căci

1. Vezi mai sus, cartea VI, cap. III, iţii.

această infanterie grea se alcătuieşte îndeobşte mai mult din bogaţi decât din săraci. Din contră, pedestrimea uşoară şi marina sunt elemente cu totul democratice.

§4. Astfel, în statele unde aceste două elemente se întâlnesc în masă, bogaţii, după cum se poate vedea în zilele noastre, sunt adesea înfrânţi când ajung la război civil. Pentru a lecui răul acesta, se poate imita metoda generalilor care în luptă ştiu să amestece cu cavaleria şi cu hopliţii o porţiune cuvenită de trupe mai puţin grele. În răscoale, săracii înfrâng adesea pe bogaţi deoarece, mai puţin greu înarmaţi, pot să combată cu folos contra cavaleriei şi infanteriei grele.

§5. Astfel, oligarhia, care ia infanteria sa uşoară din clasele din urmă ale poporului, o formează numai contra ei însăşi. Din contră, profitând de diversitatea vârstelor şi folosindu-se de cei mai în vârstă ca şi de cei mai tineri, trebuie a se dispune să se antreneze fiii oligarhilor, chiar din copilărie, la toate, manevrele pedestrimii uşoare şi a-i deprinde, de îndată ce-şi încheie adolescenţa, cu lucrările cele mai grele, ca pe nişte atleţi adevăraţi. Oligarhia va avea de altfel grijă să dea drepturi politice poporului, fie cu condiţia censului legal, după cum am spus-o mai înainte1, fie după cum face Constituţia Tebei2, cerându-se

ca cineva să fi încetat de un timp oarecare orice îndeletnicire servilă, fie ca Marsilia3, unde se ţine seama de aceia care, prin meritele lor, pot dobândi funcţii, fie că fac deja parte din guvernământ, fie că sunt pe dinafară.

§6. Cât despre magistraturile principale, cuvenite în mod necesar acelora care se bucură de drepturi politice, va trebui să li se impună cheltuielile publice, pe care ele vor trebui să le achite. Poporul nu se va mai plânge atunci că nu ajunge în funcţii şi invidia lui va ierta uşor pe aceia care trebuie să cumpere aşa de scump cinstea de a le împlini. Pentru instalarea lor, magistraţii vor trebui să facă sacrificii măreţe şi să construiască monumente publice; poporul, luând atunci parte la ospeţe şi serbări şi văzând

1. Vezi mai sus şi.

2. Vezi mai sus, cartea III, cap. III, §4.

3. Vezi mai jos, cartea VIII (5), cap. V, §2.

oraşul împodobit splendid cu monumente şi edificii, va dori păstrarea Constituţiei; acestea vor fi pentru bogaţi tot atâtea mărturii mândre despre cheltuielile ce vor fi făcut. Astăzi, şefii oligarhiilor, în loc să procedeze aşa, fac tocmai contrariul: ei umblă după profit cu tot atâta aprindere ca şi după onoruri şi se poate spune cu dreptate că aceste oligarhii sunt doar nişte democraţii reduse la câţiva guvernanţi.

Acestea sunt bazele ce se cuvine a se da democraţiilor şi oligarhiilor.

CAPITOLUL V

şi. O urmare naturală a ceea ce precede este a determina cu exactitate numărul diverselor magistraturi, atribuţiile lor şi condiţiile necesare spre a le împlini, subiect pe care l-am mai atins înainte. Mai întâi, un stat nu poate trăi fără anumite magistraturi care îi sunt indispensabile; el n-ar putea fi bine administrat fără magistraturile care asigură buna ordine şi liniştea. Pe

urmă, mai este de asemenea necesar ca funcţiile să fie mai puţin numeroase în statele mici şi mai numeroase în cele mari şi este important a cunoaşte bine pe cele care se pot cumula şi pe cele incompatibile.

§2. Cât priveşte trebuinţele indispensabile ale cetăţii, primul obiect al supravegherii este târgul public, care trebuie să fie sub direcţia unei autorităţi ce trebuie să vegheze contractele care se încheie acolo, precum şi la buna sa întreţinere. Aproape în toate oraşele este o trebuinţă a cetăţenilor să vândă şi să cumpere ca să-şi satisfacă nevoile lor mutuale, iar aceasta este poate cea mai bună garanţie a acestei bunăstări pe care au căutat-o, pe cât se pare, membrii cetăţii, reunindu-se într-o asociaţie comună.

§3. Un alt obiect care vine după acesta şi care se ţine foarte aproape este conservarea proprietăţilor publice şi particulare. Această slujbă cuprinde întreţinerea regulată a cetăţii, întreţinerea şi reparaţia edificiilor care se degradează şi a drumurilor publice, regulamentul hotarelor pentru fiecare proprietate, cu scopul de a preveni contestaţiile, într-un cuvânt, toate materiile de ordin

230

r înrudit cu acesta. Acestea sunt funcţii, cum se numesc de obiecti, poliţie urbană. Dar ele sunt foarte variate, iar în statele bine populate se pot împărţi între mai multe mâini. Astfel, se orânduiesc arhitecţi speciali pentru ziduri, inspectori ai apelor şi ai fântânilor, inspectori ai portului.

§4. Există o altă magistratură asemenea cu aceasta şi tot aşa de necesară ca şi ea, având aceleaşi atribuţii, dar care se ocupă cu ţarinile şi împrejurimile cetăţii. Funcţionarii care le exercită se numesc când inspectori ai ţarinilor, când paznici ai pădurilor. Astfel, iată de pe acum trei ordine de funcţii indispensabile pentru cetate. O a

patra magistratură, care este deopotrivă de necesară, este aceea care trebuie să perceapă impozitele comune, să păstreze tezaurul statului şi să împartă fondurile între diversele capitole ale administraţiei publice. Aceşti funcţionari se numesc perceptori şi vistiernici. O altă clasă de funcţionari este însărcinată cu înregistrarea actelor încheiate între particulari şi a sentinţelor date de tribunale. Tot ei trebuie să primească declaraţiile de urmăriri şi acţiunile judecătoreşti. Câteodată, această din urmă magistratură se subdivide în mai multe altele, dar ea are totuşi atribuţiile pe care le-am enumerat. Aceia care o împlinesc se numesc arhivari, grefieri, conservatori, ori numiţi cu orice alt nume asemenea.

§5. Magistratura care vine după aceasta şi care este cea mai necesară, dar şi cea mai delicată dintre toate, este însărcinată cu executarea condamnărilor judecătoreşti, cu urmărirea prealabilă a judecăţilor şi cu paza prizonierilor. Ceea ce o face deosebit de anevoioasă este duşmănia obştească ce o atrage după ea. Astfel, când câştigul nu este foarte mare, nu se găseşte nimeni s-o împlinească ori cel puţin s-o împlinească strict după lege. Ea este totuşi absolut necesară; căci ar fi tare nefolositor să hotărăşti dreptatea dacă hotărârile n-ar trebui să aibă urmare, iar societatea civilă nu este cu putinţă fără executarea judecăţilor, pe cât n-ar fi nici fără justiţia care le dă.

§6. Dar este bine ca aceste funcţii grele să nu fie încredinţate unei singure magistraturi. Trebuie a le împărţi între membrii diferitelor tribunale şi potrivit naturii acţiunilor şi insian

I lor judecătoreşti. Pe deasupra, magistraturile care nu participă la judecare vor putea câteodată să fie însărcinate cu executarea şi; n cauzele unde figurează tineri, execuţiile se vor încredinţa cu precădere unor magistraţi tineri. Cât priveşte urmările care ating pe

magistraţi în posturi, trebuie a avea grijă ca magistraţii care execută să fie alţii decât aceia care au condamnat; spre exemplu, inspectorii oraşului să execute ordonanţele inspectorilor târgului, după cum ordonanţele celor dintâi vor fi executate de către alţii. Cu cât duşmănia deşteptată contra agenţilor va fi mai slabă, cu atât execuţia va fi mai completă. Ar însemna să se dubleze ura dacă s-ar încredinţa aceloraşi mâini şi condamnarea şi executarea; ar fi să se facă obştească duşmănia, care s-ar întinde la toate materiile funcţiilor de judecător şi de executor, lăsându-le totdeauna aceloraşi indivizi.

§7. Adesea se face deosebire între funcţiile de temnicer şi aceea de executor: martor la Atena, tribunalul celor unsprezece1. Separaţia aceasta a funcţiilor este bună şi trebuie să se caute de asemenea mijloace dibace spre a face mai puţin odioasă slujba de temnicer, care este tot atât de necesară ca şi celelalte slujbe de care am vorbit. Oamenii cinstiţi resping această însărcinare din toate puterile lor şi este primejdios a o încredinţa unor oameni corupţi, căci atunci ar trebui mai curând să fie păziţi ei înşişi decât să li se încredinţeze paza altora. Este important deci ca magistratura însărcinată cu aceste funcţii să nu fie nici unică, nici perpetuă. Ele se vor da tinerilor, pretutindeni unde tinerimea şi garda oraşului sunt organizate milităreşte, iar diferitele magistraturi vor fi datoare să împlinească pe rând slujba aceasta penibilă.

§8. Acestea sunt, în primul rând, magistraturile care par cele mai necesare cetăţii.

Vin pe urmă alte funcţii, care nu sunt mai puţin trebuincioase, dar care sunt de un ordin mai înalt, căci ele se bazează pe merite încercate şi numai încrederea le dă. Ele sunt acelea care privesc apărarea cetăţii şi toate afacerile militare. În timp de pace

1. Tribunalul celor unsprezece era însărcinat cu paza deţinuţilor şi executarea sentinţelor criminale. Fiecare trib

trimitea un magistrat şi acestor zece magistraţi li? e adăuga un secretar.

ca şi în timp de război, trebuie să se vegheze deopotrivă la paza porţilor şi a zidurilor şi la întreţinerea lor. Trebuie a înregistra pe cetăţeni şi a-i împărţi în diferitele corpuri de armată.

§9. Magistraturile care primesc toate aceste atribuţii sunt mai mult ori mai puţin numeroase, după loc; în oraşele mici, un singur funcţionar poate îndeplini toate aceste atribuţii. Magistraţii care împlinesc aceste slujbe se numesc generali, miniştri de război. Ba încă, dacă statul are călăreţi, hopliţi, infanterie uşoară, arcaşi, mateloţi, fiecare trupă are funcţionarii săi speciali, numiţi atunci şefi de mateloţi, de călăreţi de falange sau conform subdiviziunilor acestor slujbe, şefi de rrireme, şefi de batalioane, şef de trib, ori şeful cutărui alt corp care nu este decât o parte a celor dintâi. Fiecare din aceste funcţii este o ramură a administraţiei militare, care cuprinde toate nuanţele pe care le-am arătat.

§10. Câteva magistraturi şi, s-ar putea zice, chiar toate, mânuind adesea fonduri publice, trebuie ca cea care primeşte şi verifică conturile celorlalte să fie cu desăvârşire separată de ele şi să nu aibă altă îndatorire. Funcţionarii care o împlinesc se numesc controlori, examinatori, verificatori sau agenţi ai tezaurului.

Deasupra acestor magistraturi şi cu mult cea mai puternică dintre toate, fiindcă numai de ea atârnă adesea hotărârea şi încasarea veniturilor, este acea magistratură care prezidează adunarea generală în statele unde poporul este suveran. Trebuie într-adevăr funcţionari speciali spre a convoca pe suveran în adunare. Ei sunt numiţi când comisari preparatori, pentru că ei pregătesc deliberările, când senatori, mai ales în statele în care poporul hotărăşte în ultimă instanţă.

Acestea sunt aproape toate magistraturile politice.

§11. Mai rămâne o însărcinare foarte deosebită de toate cele dinainte: este grija ce se cuvine cultului zeilor şi care se lasă pontifilor, inspectorilor lucrurilor sfinte, care veghează la întreţinerea şi repararea templelor şi a celorlalte obiecte consacrate zeilor. Câteodată, magistratura aceasta este unică şi aceasta de obicei în statele mici; câteodată, ea se divide în mai multe slujbe, cu totul distincte de sacerdoţiu, şi încredinţate unor rânduitori ai serbărilor sfinte, unor inspectori ai templelor, unor vistiernici ai

233

veniturilor sacre. Vine apoi magistratura cu totul separată căreia îi este încredinţată grija tuturor sacrificiilor publice pe care legea nu le atribuie pontifilor şi care îşi trag însemnătatea numai de la altarul comun. Magistraţii din această categorie se numesc aici arhonţi, colo regi, în altă parte pritani.

§12. În rezumat, se poate spune că magistraturile esenţiale statului îngrijesc de cult, de război, de contribuţiile şi cheltuielile publice, de târguri, de poliţia oraşului, de porturi şi de ţarini; apoi de tribunale, de convenţii între particulari, de acţiunile judecătoreşti, de executarea judecăţilor, de paza condamnaţilor, de cercetarea, de verificarea şi controlul conturilor publice şi, în fine, de deliberările cu privire la afacerile generale ale statului.

§13. Mai cu seamă în cetăţile mai liniştite şi în care, de altfel, bogăţia obştească nu împiedică buna ordine, se orânduiesc magistraturi însărcinate a supraveghea pe femei, pe copii, a priveghea la rânduiala gimnaziilor şi la executarea legilor acolo.

Se mai pot cita magistraţii însărcinaţi a priveghea la jocurile solemne, la serbările olimpice şi la toate împrejurările de natura aceasta. Câteva din magistraturile acestea sunt evident contrare principiilor democraţiei:

spre exemplu, supravegherea femeilor şi a copiilor; nefiind în stare să aibă sclavi, săracii sunt siliţi a-şi asocia la muncă pe femeile şi pe copiii lor. Dintre cele trei sisteme de magistraturi, între care alegerea împarte funcţiile supreme ale statului, păzitori ai legii, comisari, senatori, primul este aristocratic, al doilea oligarhic, al treilea, în fine, democratic.

În această schiţă sumară au fost trecute în revistă toate funcţiile publice ori aproape toate.

234

CARTEA VIII

(Pusă a cincea în ediţiile obişnuite)

Despre revoluţii

CAPITOLUL I

1. Toate părţile subiectului ce ne-am propus a le dezvolta sunt aproape sfârşite. Pentru a continua ceea ce premerge, vom studia pe de o parte numărul şi natura cauzelor care aduc revoluţiile în state, caracterele pe care ele le iau după Constituţii şi relaţiile ce au de cele mai multe ori principiile pe care le părăsesc cu acelea pe care le adoptă; pe de altă parte, vom cerceta care sunt, pentru state în general şi pentru fiecare stat în parte, mijloacele de conservare; şi, în fine, vom vedea care sunt resursele speciale ale fiecăruia dintre ele.

§2. Am arătat mai înainte1 cea dintâi cauză căreia trebuie să i se atribuie diversitatea tuturor Constituţiilor; iat-o: toate sistemele politice, oricât s-ar deosebi între ele, recunosc drepturi şi o egalitate proporţională între cetăţeni, însă toţi se depărtează de aceasta în practică. Demagogia s-a născut aproape întotdeauna din pretenţia de a face absolută şi generală o egalitate care nu era reală decât în anumite privinţe. Pentru că toţi sunt deopotrivă de liberi, ei au crezut că trebuia să fie egali într-un mod necondiţionat. Oligarhia s-a născut din pretenţia de a face absolută şi generală o inegalitate care nu era reală decât

în câteva puncte, pentru că oamenii fiind inegali numai ca avere, ei au presupus că trebuie să fie în toate şi în mod nelimitat.

§3. Unii, întemeiaţi pe această egalitate, au vrut ca puterea politică, în toate atribuţiile sale, să se împartă deopotrivă; ceilalţi.

1. Vezi mai sus, cartea III, cap. V, §8 şi urm. Aceeaşi idee se regăseşte în mai multe pasaje.

235

sprijiniţi pe această inegalitate, s-au gândit numai să-şi crească privilegiile lor; căci mărindu-le, măreau inegalitatea. Toate aceste sisteme, deşi conţin o parte de adevăr, sunt însă fundamental greşite. Astfel, de o parte şi alta, de îndată ce ei nu dobândesc ca putere politică ceea ce ei cred aşa de fals că merită, recurg la revoluţie. Desigur, dreptul de a face revoluţie ar trebui să aparţină cu mai multă dreptate cetăţenilor cu merite superioare, deşi aceştia nu se servesc niciodată de dreptul acesta; dar de fapt inegalitatea absolută nu este raţională decât pentru ei, ceea ce nu împiedică ca mulţi oameni, numai pentru că sunt de naştere ilustră, că adică au de partea lor virtutea şi avuţia1 strămoşilor lor, care le asigură nobleţea, să se creadă, datorită numai acestei inegalităţi, cu mult deasupra egalităţii comune.

§4. Aceasta este cauza generală şi, se poate spune, izvorul revoluţiilor şi al tulburărilor pe care le aduc. În prefacerile ce le produc, ele procedează în două chipuri: uneori lovesc chiar în principiul guvernământului, spre a înlocui Constituţia existentă cu alta, punând spre exemplu oligarhia în locul democraţiei sau reciproc, ori republica şi aristocraţia una în locul alteia, ori cele două dintâi în locul celor din urmă. Alteori, revoluţia, în loc să se adreseze Constituţiei în vigoare, o păstrează aşa cum o găseşte, însă învingătorii pretind să guverneze în mod personal, cu respectarea acestei Constituţii. Revoluţiile de felul acesta

sunt frecvente mai ales în statele oligarhice şi monarhice.

§5. Câteodată, revoluţia consolidează ori micşorează un principiu. Astfel, când e oligarhie, revoluţia o măreşte ori o restrânge; la fel şi cu democraţia, pe care o fortifică ori o slăbeşte; şi pentru orice alt sistem, fie că ea adaugă la el, fie că scade ceva din el. Câteodată, în fine, revoluţia nu vrea să schimbe decât o parte a Constituţiei şi, spre exemplu, are numai scopul să întemeieze ori să răstoarne o anumită magistratură. Astfel, la Lacedemo-na, Lysandru2 a vrut, se spune, să distrugă regalitatea şi Pausaniasă, eforia.

1. Vezi cartea I, cap. II, §19 şi cartea VI (4), cap. VII, §5.

2. Vezi Diodor Sicilianul, cartea XIV. cap XIII.

3. Vezi Tucidide, cartea I, cap. CXXVIII-CXXXV.

236

§6. Tot astfel la Epidamn, un singur punct al Constituţiei a fost schimbat şi numai un senat a luat locul şefilor triburilor. Astăzi chiar, acolo este de ajuns decretul unui magistrat pentru ca toţi membrii guvernământului să fie datori a se reuni în adunare generală şi, în această Constituţie, arhontele unic este un rest de oligarhie. Inegalitatea este totdeauna cauza revoluţiilor, când nimic nu o cumpăneşte în folosul acelora pe care ea îi loveşte, între egali, o regalitate perpetuă este o inegalitate de nesuferit; şi în general numai pentru a cuceri egalitatea se răzvrătesc oamenii.

§7. Această egalitate este îndoită2. Ea se poate înţelege cu privire la număr şi la merit. Prin număr înţeleg egalitatea, identitatea ca mulţime, ca întindere; prin merit, egalitatea proporţională. Astfel, numericeşte, trei întrece pe doi, precum doi întrece pe unu. Doi într-adevăr este faţă de patru în acelaşi raport ca unu faţă de doi; este o jumătate în ambele cazuri. Se poate să fie acord cu privire la fondul dreptului şi să fie divergenţă numai în privinţa

proporţiei în care trebuie dat. Am spus-o şi mai susă: unii egali într-un punct se cred egali într-un mod absolut; alţii, inegali într-o singură privinţă, vor să fie inegali în toate privinţele fără excepţie.

§8. Aşa se explică adesea că cele mai multe guvernâminte sunt sau oligarhice, sau democratice. Nobleţea, virtutea sunt partea numărului celui mic şi calităţile contrare, aceea a majorităţii, în niciun oraş nu s-ar putea cita o sută de oameni de naştere ilustră şi cu o virtute fără pată; din contră, aproape pretutindeni se vor găsi mulţimi de săraci. Este primejdios a pretinde să constitui egalitatea reală ori proporţională în toate consecinţele sale; faptele sunt aici pentru a o proba. Guvernămintele întemeiate pe aceste baze nu sunt niciodată solide, pentru că este imposibil ca din eroarea ce s-a săvârşit de la început, în principiu, să nu reiasă cu vremea un rezultat vicios. De aceea trebuie să se combine împreună şi egalitatea după număr şi egalitatea după merit.

1. Vezi mai sus, cartea III, cap. XI. şi.

2. Distincţia aceasta, foarte însemnată în politică, ca şi aiurea, este a lui Platou. Vezi Legile, cartea VI, pag. 757 b.

3. Vezi mai sus, cap. acesta, şi pasajele la care el trimite.

237

§9. Oricum ar fi, democraţia este mai statornică şi mai puţin supusă răzvrătirilor decât oligarhia. În guvernămintele oligarhice răzvrătirea se poate naşte din două părţi: de la majoritate ori de la minoritate, care se răscoală contra ei însăşi sau contra poporului; democraţia are de combătut numai minoritatea oligarhică. Poporul nu se răscoală niciodată împotriva lui însuşi sau cel puţin mişcările de felul acesta sunt fără însemnătate. Republica, în care domină clasa mijlocie1 şi care se apropie de

democraţie mai mult decât oligarhia, este cel mai stabil din toate aceste guvernăminte.

CAPITOLUL".

şi. Pentru că voiam să studiem unde se nasc discordiile şi frământările politice, să examinăm mai întâi într-un mod cu totul general originea şi cauzele lor2. Toate aceste cauze, trebuie să spunem, se pot reduce la trei capitole, pe care le vom indica în puţine cuvinte; acestea sunt: dispoziţia morală a celor care se răzvrătesc, scopul răzvrătirii şi, în al treilea rând, împrejurările hotărâtoare care aduc tulburarea şi neînţelegerea printre cetăţeni. Am spus mai înainte3 ce porneşte în general spiritele spre o revoluţie, iar această cauză este de căpetenie printre toate. Cetăţenii se revoltă când din dorul egalităţii, când se văd, deşi se pretind egali, jertfiţi unor privilegiaţi, când de dorul inegalităţii şi a dominării politice, dacă în ciuda inegalităţii ce şi-o propun, ei n-au mai multe drepturi ca ceilalţi, ori n-au decât drepturi egale sau chiar mai puţin întinse.

§2. Aceste pretenţii pot fi raţionale, după cum pot fi şi nedrepte. Spre exemplu, inferiorul se revoltă spre a dobândi egalitatea; egalitatea o dată obţinută, el se revoltă spre a domina. Aceasta este, în general, pornirea de spirit a cetăţenilor care încep

1. Vezi cartea VI (4), cap. IX, toată teoria lui Aristotel despre însemnătatea şi virtuţile politice ale clasei mijlocii.

2. Vezi mai sus. cap. 1, şi 7. Platou recunoaşte o singură cauză revoluţiilor: discordia chiar între membrii guvernământului. Republica VIII, pag. 545 c.

3. Montesquieu a tratat din punctul său de vedere un subiect aproape asemănător, studiind, în cartea VIII din L'Esprit des Lois, cauzele care corup principiile de guvernământ şi care, prin urmare, le ruinează.

revoluţia. Scopul lor, când se răzvrătesc, este de a

pune mâna pe averi şi pe demnităţi, ori de a scăpa de întuneric şi de mizerie; căci adesea revoluţia a avut de obicei numai a-i scăpa pe câţiva cetăţeni ori pe amicii lor de înjosire sau de plata unei amenzi.

§3. În fine, cât priveşte cauzele şi influenţele particulare care determină pornirea morală şi dorinţele ce le-am semnalat, ele sunt, dacă vrem, în număr de şapte, cu toate că putem, după voia noastră, să numărăm şi mai multe. Două sunt identice cu cauzele arătate mai sus1, deşi ele nu lucrează aici în acelaşi mod. Ambiţia bogăţiei şi aceea a onorurilor, despre care am vorbit, poate aprinde discordia, fără ca să pretindă nici pe una nici pe cealaltă pentru sine, ci numai din indignarea de a le vedea, pe drept ori pe nedrept, în mâinile altuia. La acestea se poate a adăuga insulta, frica, superioritatea, dispreţul, creşterea disproporţionată a câtorva părţi ale cetăţii. Se mai pot de asemenea socoti drept cauze de revoluţie intriga (politică), neglijenţa, cauzele nesensibile şi, în fine, deosebirile de origine.

§4. Se vede fără cea mai mică osteneală şi cu deplină evidenţă importanţa politică ce o pot avea insulta şi interesul şi cum aceste două cauze produc revoluţii. Când oamenii care guvernează sunt insolenţi şi lacomi, lumea se ridică împotriva lor şi contra Constituţiei, care le dă privilegii aşa de nedrepte, fie că fac avere în paguba particularilor fie că o fac în paguba publicului. Nu este mai greu de a înţelege ce influenţă pot exercita onorurile şi cum pot pricinui ele răscoale. Cineva se revoltă când se vede lipsit personal de orice distincţie şi când ceilalţi sunt încărcaţi cu ele. Este o nedreptate egală când unii sunt onoraţi, iar alţii umiliţi peste măsură; e drept numai dacă puterea se împarte potrivit cu meritul.

Superioritatea este de asemenea un izvor de discordii civile

1. Vezi mai sus, §2. Hobbes (De Corpore politico, cap.

VIII) a clasat cauzele revoluţiilor aproape ca şi Aristotel aici. Vezi şi Decadele lui Tit Liviu cartea III, cap. VI. Montesquieu a omis să facă o teorie generală a revoluţiilor şi, desigur, aceasta este o lacună foarte regretabilă într-o lucrare aşa de completă. Doar a indicat subiectul acesta în cartea V. Rousseau nu l-a tratat nicăieri de-a dreptul. Se p Poate spune că problema aceasta e una dintre cele mai puţin analizate, deşi una dintre cele mai curioase ale ştiinţei politice.

239

când se iveşte înăuntrul statului ori al guvernământului însuşi influenţa preponderentă fie a unui singur individ, fie a mai multora-ea dă de obicei naştere unei monarhii ori unei dinastii oligarhice1

§5. De aceea s-a conceput în unele state, contra acestor mari talente politice, mijlocul ostracismului2; aceasta au făcut-o Argos şi Atena. Dar e mai bine a stăvili chiar de la începutul lor superiorităţile de speţa aceasta decât a le vindeca cu un asemenea leac, după ce au fost lăsate a se forma.

Frica este pricină de răzvrătire când nişte vinovaţi, de teama pedepsei, se revoltă; ori când, prevăzând un atentat, cetăţenii se răscoală mai înainte de a se săvârşi acest atentat contra lor. Astfel, la Rodosă, cetăţenii fruntaşi se răzvrătiră contra poporului spre a scăpa de judecata care-i lovise.

§6. Dispreţul dă de asemenea naştere răzvrătirilor: în oligarhie, când majoritatea, exclusă de la orice funcţie publică, simte superioritatea forţelor sale; în democraţie, când bogaţii se revoltă din dispreţ faţă de turbulenţa populară şi faţă de anarhic. La Teba, după lupta de la Oenofita4, guvernământul democratic a fost răsturnat, pentru că administraţia era pe drept urâtă; la Megara A, demagogia a fost învinsă de către propria sa anarhie şi dezordinile sale. Aşa s-a întâmplat şi la Siracuza6, înainte

de tirania lui Gelon; şi la Rodos7 tot aşa a făcut poporul înainte de revoluţie8.

§7. Creşterea disproporţionată a câtorva clase ale cetăţii pricinuieşte de asemenea frământări politice. Este întocmai ca şi corpul omenesc, ale cărui părţi trebuie să se dezvolte proporţional pentru ca simetria întregului să-şi păstreze fiinţa; ea ar fi expusă

1. Vezi cartea VI, cap. V, § 1.

2. Vezi discuţia ostracismului" cartea III, cap. VIII, §2.

3. Prima revoluţie din Rodos şi cea de a treia sunt puse prima în anul 396 î.Hr., iar cealaltă în 410 î.Hr.

4. Lupta aceasta în care atenienii i-au bătut pe tebani s-a dat în 458 î.Hr. Vezi Tucidide, cartea I, cap. CVI1 şi Diodor Sicilianul, cartea XI, pag. 61.

5. Vezi mai jos, cap. IV, §3. Excesul acesta de democraţie ar fi avut loc, după unii, cam în timpul lui Teognis, care face aluzie la el în versul 677, cam pe la 540 î.Hr.

6. În 470 î.Hr.

7. Vezi paragraful precedent şi nota.

8. Face aluzie la revoluţia din Rodos pomenită mai sus.

să piară, dacă piciorul ar creşte de patru coţi şi restul corpului numai de două palme. Fiinţa ar putea chiar să-şi schimbe cu totul specia dacă s-ar dezvolta fără proporţia, nu numai a dimensiunilor, ci şi a elementelor alcătuitoare. Corpul politic se compune de asemenea din părţi diverse, dintre care unele iau adesea, pe ascuns, o dezvoltare primejdioasă: spre exemplu, clasa săracilor în democraţii şi în republici.

8. Se întâmplă chiar câteodată că împrejurări neprevăzute aduc rezultatul acesta. La Tarent1, majoritatea cetăţenilor fruntaşi fiind ucisă într-o luptă

contra iapygilor, demagogia a înlocuit republica; aceasta puţin timp după războiul mezic. Argos, după bătălia din Şeapte2, unde Cleomene Spartanul distrusese armata argiană, a fost silit să dea drept de cetăţenie periecilor. La Atena3, clasele fruntaşe au pierdut din puterea lor pentru că au fost îndatorate să servească şi ele în infanterie, după pierderile pe care le suferise armata aceasta în războaiele contra Lacedemonei4. Revoluţiile de felul acesta sunt mai rare în democraţie decât în toate celelalte guvernăminte; totuşi, când numărul bogaţilor se măreşte şi când averile se măresc, democraţia poate degenera în oligarhie, fie temperată, fie violentă.

§9. În republici, intriga (politică) este de ajuns să aducă, chiar fără mişcări tumultuoase, schimbarea-Constituţiei. La Herea A, spre exemplu, s-a părăsit calea alegerii pentru aceea a sorţilor, deoarece prima adusese la putere numai intriganţi.

Neglijenţa poate de asemenea pricinui revoluţii, când este împinsă până acolo încât lasă să cadă puterea în mâna unor duşmani ai statului. La Orea6, oligarhia a fost răsturnată numai din cauză că Heracleodor fusese ridicat la rangul de magistrat; el introdusese republica şi democraţia în locul sistemului oligarhic.

1. Vezi mai jos, cap. VI, §2 şi mai sus, cartea VII, cap. III, §5. Bătălia a avut loc în 473 î.Hr. Vezi Herodot, Polymmia, cap. 170, §2 şi Diodor Sicilianul, canea XI, cap. 52, §4.

2. Se crede că numele vine de la ziua a şaptea a unei luni ce nu se ştie. Alţii îl iau drept un nume de localitate. Vezi Herodot, Eralo, cap. 76 – 80.

3. Tucidide, cartea VI, cap. 31.

4. Războiul Peloponezian aşa de fatal pentru Atena.

5. E un oraş cu numele acesta în Arcadia.

6. Colonie ateniană în Etolia.

Câteodată, revoluţia are loc în urma unor cauze foarte neînsemnate; şi vreau să spun cu aceasta că legile pot suferi o prefacere de căpetenie din cauza unui fapt ce se consideră fără însemnătate şi care abia se bagă de seamă. La Ambracia1, spre exemplu, censul era la început foarte mic; în final l-au desfiinţat cu totul, sub pretext că un cens aşa de mic nu se deosebeşte deloc sau se deosebeşte foarte puţin de lipsa sa totală.

§10. Diversitatea de origine poate de asemenea să producă revoluţii, până când amestecul raselor devine complet; căci statul nu se poate alcătui din primul neam venit, după cum nu se formează în orice împrejurări. De cele mai multe ori, prefacerile acestea politice au fost pricinuite de către admiterea la dreptul de cetate a unor străini domiciliaţi de multă vreme sau a unor noi sosiţi. Acheenii se uniseră cu trezenienii pentru a forma Sybaris2; însă, făcându-se în curând mai numeroşi, alungară pe ceilalţi, crimă pe care mai târziu trebuiră s-o ispăşească. Sybariţii nu au fost, de altfel, mai bine trataţi de către tovarăşii lor de colonie la turium; ei au fost alungaţi pentru că pretindeau a pune stăpânire pe cea mai bună parte a teritoriului, ca şi cum ar fi fost proprietatea lor. La Bizanţ, colonii sosiţi de curând urziră o cursă contra cetăţenilor, dar fură bătuţi şi nevoiţi să se retragă.

§11. Antisseenii3, după ce i-au primit pe exilaţii din Chios, trebuiră să scape de ei numai prin luptă. Zancleenii4 fură expulzaţi din propriul lor oraş de către samieni, pe care îi primiseră acolo. Apollonia din Pontulă Euxin avu să sufere o revoltă, fiindcă a dat dreptul de cetate unor coloni străini. La Siracuza6 discordia civilă ajunsese până la lupte, fiindcă după răsturnarea tiraniei se făcuseră cetăţeni din străini şi din soldaţii mercenari. La Amphipolis1.

1. Colonie a Corintului pe marea Ionică.

2. Vezi Diodor Sicilianul, cartea XII.

3. Strabon, cartea I, pag. 55. Antisse fusese întâi o insulă; mai târziu, în urma unor zbuciumări ale solului, ea s-a reunit cu insula Lesbos.

4. Zânele a fost mai întâi numele Messinei în Sicilia. Vezi Herodot, Erato, cap. XXII şi urm.

5. Apollonia din Pont era o colonie ioniană. Vezi mai jos, cap. V, §7.

6. Vezi Herodot, Polymnia, cap. 155 şi Diodor Sicilianul, cartea XI, cap. 68, §5. Vezi şi Montesquieu, L Esprif des Lois, cartea VIII, cap. II.

7. Oraş din Tracia. Vezi mai jos, cap. V, §6.

ospitalitatea dată unor coloni din Chalcis deveni fatală majorităţii cetăţenilor, care se văzură alungaţi de pe teritoriul lor. În oligarhii, mulţimea este aceea care se revoltă, pentru că ea se pretinde, cum am spus-o deja, păgubită de către inegalitatea politică şi pentru că crede că are drepturi la egalitate. În democraţii se revoltă clasele înalte, pentru că ele au numai drepturi egale, cu toată inegalitatea lor.

§12. Poziţia topografică este îndestulătoare câteodată prin ea însăşi ca să provoace o revoluţie; spre exemplu, când împărţirea însăşi a terenurilor împiedică ca oraşul să aibă o adevărată unitate. Astfel, s-a putut vedea la Clazomene duşmănia locuitorilor Chytonului faţă de locuitorii insulei; tot astfel cu colophonienii şi notienii2. La Atena, este dezbinare între opiniile politice ale diverselor părţi ale oraşului, iar locuitorii Pireului sunt mai democraţi ca cei ai cetăţii. Într-o luptă sunt de ajuns câteva şanţuri de sărit şi cele mai mici obstacole spre a rupe falangele; tot astfel şi în stat, orice deosebire ajunge spre a aduce discordia. Dar cel mai puternic motiv de neînţelegere este virtutea de o parte şi viciul de cealaltă; bogăţia şi sărăcia vin numai pe urmă, apoi, în fine, multe alte cauze mai mult ori mai puţin influente şi printre ele şi cauza de care am

vorbit.

CAPITOLUL III

şi. Obiectele reale ale revoluţiilor sunt totdeauna foarte importante, deşi ocazia lor poate să fie foarte neînsemnată; nu s-a recurs niciodată la revoluţie decât pentru motive serioase. Cele mai mici lucruri, când privesc pe şefii statului, sunt poate acelea care au cea mai mare gravitate. Se poate vedea ce s-a întâmplat la Siracuza. Constituţia a fost schimbată pentru o ceartă din dragoste care a împins la revoluţie pe doi tineri în situaţii înalte. Unul din ei făcu o călătorie; celălalt, în timpul lipsei sale, câştigă iubirea tânărului pe care colegul său îl iubea. La reîntoarcere, acesta, spre a se răzbuna, reuşi să seducă pe femeia rivalului său, şi amândoi.

1. Vezi mai sus, cap. I, §2.

2. Vezi Tucidide, cartea III. cap. 34

amestecând în cearta lor pe membrii guvernământului, pricinuiră o revoluţie.

§2. Trebuie, deci, chiar de la început, a veghea cu băgare de seamă la acest fel de certuri particulare şi a le domoli de îndată ce se ivesc între fruntaşii şi puternicii statului. Tot răul este la început, căci proverbul este foarte înţelept: „Lucrul început este pe jumătate făcut”. Astfel, în orice lucru, greşeala cea mai uşoară, când este la bază, reapare în proporţie în toate celelalte părţi. În general, neînţelegerile care izbucnesc între cetăţenii fruntaşi se întind la tot statul, care în cele din urmă ia şi el parte. Hestia1 ne dă un exemplu, puţin timp după războiul mezic. Doi fraţi îşi disputau moştenirea părintească; cel mai sărac pretindea că fratele ascunsese banii şi comoara găsită de către tatăl său; ei amestecară în cearta lor, unul pe toţi oamenii din popor, celălalt, a cărui avere era foarte mare, pe toţi oamenii bogaţi din cetate.

§3. La Delfi2, o ceartă cu ocazia unei nunţi pricinui

tulburările ce durară atâta vreme. Un cetăţean, ducându-se lângă viitoarea lui soţie, avu o presimţire sinistră şi refuză să ia în căsătorie pe logodnică. Părinţii, jigniţi de refuzul său, ascunseră în bagajul său câteva obiecte sacre pe când el făcea un sacrificiu şi apoi îl uciseră ca sacrileg. La Mitilene, răscoala, aţâţată cu ocazia câtorva tinere moştenitoare, a fost originea tuturor nenorocirilor ce urmară şi a războiului contra atenienilor, în care Pachesă cuceri oraşul lor. Un cetăţean bogat, anume Timophan, lăsase două fiice; Dexandru, care nu putuse să le obţină pentru fiii săi, începu, revolta şi aţâţă ura atenienilor, al căror însărcinat de afaceri4 în locul acesta era.

§4. La Faceea, de asemenea, tot căsătoria unei bogate moştenitoare provocă cearta dintre Mnaseu, tatăl lui Mneson, şi Eutycrate, tatăl lui Onomarc, şi apoi, războiul sacru, atât de nenorocit pentru faceeni. La Epidamn, tot o căsătorie făcu să se schimbe Constituţia. Un cetăţean făgăduise pe fiica sa unui tânăr

1. Oraş din Eubeea. Vezi Diodor Sicilianul, cartea XV, §3.

2. Plutarh povesteşte acelaşi fapt în Sfaturi politice, pag. 35.

3. Vezi Tucidide, cartea III, cap. 28.

4. Proxenul.

al cărui tată, ajuns magistrat, condamnă pe tatăl logodnicii la o amendă. Spre a se răzbuna de ceea ce socotea o insultă, acesta făcu să se revolte toate clasele societăţii care nu aveau drepturi politice.

§5. Pentru a stârni o revoluţie care face să treacă guvernământul la oligarhie, la democraţie sau la republică este de ajuns să se dea demnităţi sau atribuţii exagerate unei oarecare magistraturi ori clase a statului. Astfel, cinstea nemăsurată cu care a fost împresurat areopagul în epoca războiului mezic păru că dă prea multă putere

guvernământului. Şi, într-alt sens, când flota, ale cărei echipaje erau compuse din oameni din popor, obţinuse victoria de la Salamina şi cucerise pentru Atena supremaţia Greciei şi preponderenţa maritimă, democraţia îşi reluă toate drepturile sale. La Argos, cetăţenii fruntaşi, foarte mândri din cauza biruinţei lor de la Mantineea1 contra lacedemonilor, voiră să răstoarne democraţia.

§6. La Siracuza2, poporul, care dobândise singur victoria contra atenienilor, înlocui republica cu democraţia. La Chalcis, 11 poporul puse mâna pe putere îndată după ce au omorât pe tiranul Foxosă, împreună cu nobilii. La Ambracia, poporul alungă de asemenea pe tiranul Periandru4 cu conjuraţii care conspirau contra lui şi se investi el însuşi cu toată puterea.

§7. Trebuie să se ştie bine că toţi cei care au dobândit pentru patria lor oarecare putere nouă, particulari, magistraţi, triburi ori cutare altă parte, oricare ar fi, a cetăţii, devin pentru stat o cauză de răzvrătire. Sau lumea se răscoală împotriva lor din pizmă faţă de gloria lor, sau chiar ei înşişi, semeţi din cauza izbândei lor, caută a nimici egalitatea, pe care n-o mai doresc.

Un alt izvor de revoluţii este chiar egalitatea forţelor între părţile statului, care par inamice unele alteia; între bogaţi şi săraci, de exemplu, când nu există între ei nicio clasă mijlocie ori această clasă este puţin numeroasă. Dar din momentul în care una

1. Lupta de la Mantineea, unde a pierit Epaminondas, s-a dat în anul 362 î.Hr.

2. Înfrângerea atenienilor a avut loc în anul 412 î.Hr.

3. Regent al Ambraciei la începutul secolului VI.

4. Acest Periandru era nepotul lui Periandru din Corint. Vezi şi cap. VIII, §9.

din cele două părţi are o superioritate netăgăduită şi cu totul vădită, cealaltă se fereşte de a înfrunta fără folos

primejdia luptei. Şi iată încă de ce, cetăţenii distinşi prin meritele lor nu aţâţă niciodată, ca să zicem astfel, revolte; ei sunt totdeauna în minoritate în raport cu mulţimea.

Acestea sunt în general aproape toate cauzele şi toate împrejurările de dezordine şi de revoluţii în diversele sisteme de guvernământ.

§8. Revoluţiile procedează când cu violenţă, când cu viclenie. Violenţa poate izbucni chiar de la început şi pe neaşteptate sau apăsarea poate veni numai după multă vreme; căci şi viclenia poate lucra tot în două moduri: mai întâi, cu promisiuni mincinoase ea înduplecă poporul să se învoiască la revoluţie şi nu recurge decât mai târziu la forţă, spre a o menţine contra împotrivirii sale. La Atena, cei patru sute1 au înşelat poporul, convingându-l că Marele Rege le va procura mijloace să urmeze războiul contra Spartei şi, frauda aceasta reuşindu-le, ei încercară să păstreze puterea în profitul lor. În al doilea rând, persuasiunea singură îi ajunge vicleniei spre a păstra puterea, cu învoirea celor ce se supun, după cum ea i-a fost îndestulătoare ca s-o dobândească.

Putem spune că în general cauzele pe care le-am arătat aduc revoluţii în guvernămintele de toate speţele.

CAPITOLUL IV

§ 1. Să cercetăm acum căror specii de guvernăminte se aplică în mod deosebit fiecare din aceste cauze, după diviziunile pe care le-am făcut.

În democraţie2, revoluţiile se nasc înainte de toate din cauza agitaţiei demagogilor3. Cât priveşte pe particulari, ei constrâng prin denunţările lor perpetue pe bogaţii înşişi de a se reuni spre. conspira; căci teama comună apropie pe oamenii cei mai duşmani. În afacerile publice, mulţimea este aceea pe care o împing la

1. Anul 4 lla. Chr. Vezi Tucidide, cartea VIII, cap. LXVII.

2. Vezi Montesquieu, L'Esprit des Lois, cartea VIII,

cap. Îl şi urm.

3. Vezi cartea VI (4), cap. IV, §5, portretul demagogului.

răScoală. Ne putem convinge că lucrurile s-au petrecut de mii. de ori astfel.

§2. La Cos1, excesele demagogilor au dus la căderea democraţiei, silind pe cetăţenii fruntaşi a se coaliza contra ei. La Rodos, demagogii, care administrau fondurile destinate soldei, împiedicară să se plătească împrumutul datorat comandanţilor vaselor de război şi aceştia, ca să se scutească de vexaţiuni juridice, n-au avut altă scăpare decât să conspire şi să răstoarne guvernământul popular. La Heracleea2, puţin timp după colonizare, demagogii pricinuiră de asemenea distrugerea democraţiei. Prin nedreptăţile lor, ei au silit pe cetăţenii puternici să părăsească oraşul; însă exilaţii se uniră şi, venind contra poporului, îi smulseră toată puterea sa.

§3. Democraţia din Megara3 a fost nimicită aproape în acelaşi mod. Demagogii, spre a-şi crea confiscări largi, făcură să fie exilaţi mai mulţi cetăţeni fruntaşi, ceea ce mări în puţin timp numărul exilaţilor; ei se reîntoarseră în curând şi, după ce au învins poporul în luptă regulată, întemeiară un guvernământ oligarhic. Aceasta a fost şi la Cume4 soarta democraţiei pe care o răsturnă Trasimach. Observaţia multor fapte asemenea arată că mersul obişnuit al revoluţiilor în democraţie este acesta: uneori demagogii, vrând să se facă plăcuţi poporului, ajung a răscula clasele de sus ale statului din cauza nedreptăţilor ce le săvârşesc contra lor cerând împărţirea pământurilor şi încărcându-le cu toate cheltuielile publice; alteori, pentru a dobândi confiscarea averilor mari se mulţumesc cu calomnia.

§4. În timpurile vechi, când acelaşi personaj era şi demagog şi general, guvernământul se schimba repede în tiranie şi aproape toţi vechii tirani au început ca demagogi.

Dacă acele uzurpări erau atunci mult mai frecvente decât astăzi, motivul este simplu: în epoca aceea trebuia să fi ieşit din rândurile armatei spre a fi dema

1. Cos, patria lui Hipocrate. Vezi Herodot, Polymnia, cap. 163.

2. Vezi mai jos, cap. V, §5. Evenimentul de care e vorba aici poate să fi avut loc în anul 364 î.Hr. la Heracleea din Pont. (Vezi Susemihl, cap. II, nota 1555).

3. Vezi mai sus cap. II, §6.

4. E vorba de lume din Eolida. Erau mai multe oraşe cu acelaşi nume şi de notat în special lume de lângă Neapole. Vezi cartea II, cap. V, §12.

gog; căci lumea nu ştia să se folosească cu dibăcie de cuvânt Astăzi, datorită progresului retoricii, este de ajuns să ştii să vorbeşti bine ca să ajungi a fi şeful poporului; însă oratorii nu uzurpă pe loc, din cauza neştiinţei lor militare, sau cel puţin lucrul este foarte rar.

§5. Ceea ce făcea ca tiraniile să fie mai numeroase în vremea aceea faţă de a noastră era faptul că se concentrau puteri enorme într-o singură magistratură; martor pritaneul din Milet, în care magistratul investit cu această funcţie întrunea atribuţii atât de numeroase şi de puternice. Se mai poate adăuga că în această epocă statele erau foarte mici. Poporul ocupat la câmp cu lucrările care-l hrăneau, îi lăsa pe şefii ce şi-i dăduse să uzurpe tirania, numai să fi fost militari destoinici. Numai câştigând încrederea poporului, toţi ajungeau totdeauna la scopul lor; iar mijlocul de a o câştiga era de a se declara duşmanul bogaţilor. Aşa a fost cu Pisistrate, la Atena, când aţâţă răscoala contra oamenilor de la şes2; tot astfel pe Teagene, la Megara, după ce a măcelărit turmele bogaţilor, cu care le-a prins pe malurile fluviului. Numai învinovăţind pe Dafneusă şi pe bogaţi, Dionysios reuşi să facă să fie numit tiran. Ura pe care o jurase cetăţenilor bogaţi îi

câştigă încrederea poporului, care îl luă drept amicul său cel mai sincer.

§6. Câteodată, o formă mai nouă de tiranie înlocuieşte pe una mai veche. Când funcţiile se dau cu alegerea poporului şi fără nicio condiţie de cens, oamenii care sunt la putere se fac demagogi şi îşi pun toate ostenelile să facă poporul suveran absolut, chiar al legilor4. Ca să se înlăture răul acesta ori cel puţin să-l facă mai rar, se poate face să se voteze pe triburi separate pentru numirea magistraţilor în loc de a se reuni poporul în adunare generală.

Acestea sunt aproape toate cauzele care duc la revoluţii în statele democratice.

1. Vezi Diodor Sicilianul, cartea XII, cap. XXVII.

2. Locuitorii Aticei se împărţeau în trei clase: ţărmurenii, câmpenii şi muntenii.

3. General siracuzan, asasinat de Dionysios.

4. Vezi cartea VI, cap. IV, §4.

CAPITOLUL V

Hi*

şi. În oligarhie, cauzele cele mai evidente de frământări sunt două: una este apăsarea claselor inferioare, care primesc unei pe cel dintâi apărător, oricare ar fi, care vine în ajutorul lor; cealaltă, mai frecventă, când şeful mişcării iese chiar din rândurile oligarhiei. Astfel a fost la Nanos, Lygdamis1, care ajunse mai târziu tiranul concetăţenilor săi.

§2. Cât despre cauzele exterioare care răstoarnă oligarhia, ele pot fi foarte diverse. Câteodată oligarhii înşişi, însă nu cei ce sunt la putere, împing la schimbări când dregătoriile sunt concentitate într-un număr foarte mic de mâini, ca la Marsilia, Istros, la Heracleea şi în mai multe alte state. Cei care erau înlăturaţi de la guvernământ se agitară până când obţinură folosinţa

puterii deodată şi pentru tată şi pentru cel mai mare dintre fraţi, apoi pentru toţi fraţii mai mici. În câteva state, legea interzice într-adevăr tatălui şi fiilor de a fi în acelaşi timp magistraţi; în alte părţi, cei doi fraţi, unul mai vârstnic, celălalt mai tânăr, sunt supuşi aceleiaşi excluderi. La Marsilia2, oligarhia deveni mai republicană; la Istros, ea se schimbă în cele din urmă în democraţie. La Heracleea3, corpul oligarhilor se mări până la a cuprinde şase sute de membri.

§3. La Cnida4, revoluţia se iscă dintr-o răzvrătire aprinsă de către bogaţii înşişi în sânul lor; puterea era restrânsă acolo la câţiva cetăţeni; tatăl, cum am spus, nu putea să fie magistrat odată cu fiul, iar dintre fraţi, numai cel mai mare putea ocupa funcţii publice. Poporul profită de discordia bogaţilor şi, alegându-şi un

1. Către 510 î.Hr.

2. Aristotel analizase şi Constituţia Marsiliei. Ateneu o atestă în cartea XIII, pag. 576 şi, citând lucrarea lui Aristotel despre Constituţia Marsiliei, citează o familie aristocratică, a Protiazilor, coborâtoare din primii fondatori, care avea influenţă suverană. Vezi Strabon, cartea IV, cap. I, §5. Guvernământul Marsiliei era oligarhic pe când scria Strabon.

3. E vorba, probabil, tot de Heracleea din Pont. Vezi mai sus, cap. IV, §2 şi mai jos, cap. acesta, §5.

4. Colonia aceasta a Spartei era supusă unei oligarhii foarte puternice.

şef dintre ei, acesta puse, îndată după biruinţa sa, stăpânire pe putere, căci menirea slăbeşte repede partidul pe care îl împarte. La Eritreea1, sub vechea oligarhie a Basilizilor, cu solicitudinea reală a şefilor guvernământului, a căror singură greşeală era că erau puţin numeroşi, poporul nemulţumit cu administraţia lor răsturnă oligarhia.

§4. Printre cauzele de revoluţii pe care le poartă oligarhiile în propriul lor sân trebuie să socotim şi agitaţia oligarhilor, care se fac demagogi; căci oligarhia are şi ea demagogii săi şi aceştia pot fi de două feluri. Mai întâi demagogul se poate întâlni chiar printre oligarhi, oricât ar fi de puţin numeroşi; astfel, la Atena, Caricles2 a fost negreşit un demagog printre cei treizeci, iar Frinicusă a jucat acelaşi rol printre cei patru sute.

§5. Ori membrii oligarhiei se fac şefii claselor de jos; astfel, la Larissa4, păzitorii cetăţii se făcură linguşitorii poporului, care avea dreptul de a-i numi. Aceasta este soarta tuturor oligarhiilor în care membrii guvernământului n-au puterea exclusivă de a numi în toate funcţiile publice, dar unde aceste funcţii, deşi rămân privilegiul averilor mari şi al câtorva coterii, sunt totuşi supuse alegerii războinicilor sau a poporului. Se poate vedea, de exemplu, revoluţia din Abydosă. Acesta este pericolul care ameninţă şi oligarhiile în care tribunalele nu sunt formate chiar din membrii guvernământului; căci atunci însemnătatea hotărârilor judiciare aduce cu sine curtenirea poporului şi zguduirea Constituţiei, ca la Heracleea din Pont6.

§6. În fine, aceasta se întâmplă ori de câte ori oligarhia caută să se concentreze prea mult; acei dintre oligarhi care reclamă egalitatea pentru ei sunt siliţi să cheme poporul în ajutorul lor.

O altă cauză de revoluţii pentru oligarhii se poate naşte din reaua conduită a oligarhilor, care risipesc averea lor personală în

1. Colonie ateniană în Ionia. Vezi nota 1571 din Susemihl:

2. Vezi Xenofon, Hellen., cartea II, cap. III, §2. Memor. Social cartea I, cap. II, §31.

3. Vezi Tucidide, cartea VIII, cap. 68 şi 90.

4. Oraş din Tesalia; vezi mai sus, cartea III, cap. I, §9.

5. Colonie a Miletului, pe Hellespont şi pe coasta Asiei Mici. Vezi mai sus. acelaşi cap., §9.

6. Vezi mai sus, cap. IV, §2, în cap. acesta, §10 şi cartea IV, cap. V, §7.

destrăbălări. O dată ruinaţi, ei se gândesc numai la revoluţie şi atunci ori pun mâna pe tiranie pentru ei înşişi, ori o pregătesc pentru alţii, după cum Hipparinus1 o pregătea pentru Dionysios la Siracuza. La Amphipolis2, falsul Cleotim aduse în oraş coloni din Chalcida şi, o dată aşezaţi, îi porni împotriva bogaţilor. La Egina, acela care conduse complotul asupra lui Caresă încercă să schimbe forma de guvernământ din aceeaşi pricină.

§7. Câteodată, în loc de a schimba Constituţia, oligarhii ruinaţi jefuiesc tezaurul public, iar atunci sau discordia se iveşte între ei, sau revoluţia iese din rândurile cetăţenilor, care gonesc cu forţa pe hoţi. Astfel a fost revoluţia din Apollonia din Pont4.

Când unirea domneşte în oligarhie, ea este puţin expusăă să se distrugă ea însăşi. Se poate găsi proba în guvernământul de la Farsala6. Membrii oligarhiei, deşi într-o excesivă minoritate, se pricep acolo, mulţumită moderaţiei lor înţelepte, să comande unei mari mase de popor.

§8. Dar oligarhia este pierdută când o altă oligarhie se iveşte în sânul său. Aceasta are loc când, guvernământul întreg nefiind, compus decât dintr-o slabă minoritate, membrii acestei minorităţi n-au totuşi parte la magistraturile suverane; dovadă revoluţia din Elis7, a cărei constituţie foarte oligarhică nu îngăduia intrarea în senat decât, unui număr foarte mic de oligarhi, pentru că scaunele, în număr de nouăzeci, erau pe viaţă, iar alegerile, mărginite la familiile puternice8, nu erau mai bune ca la Lacedemona…

§9. Revoluţia atinge oligarhiile în timp de război ca şi

în timp de pace. În timp de război, guvernământul se ruinează din neîncredere faţă de popor, pe care se vede silit a-l întrebuinţa spre a

1. Frate sau cumnat al lui Dionysios bătrânul. Vezi Diodor Sicilianul, cartea XVI, cap. VI, §2 şi Plutarh, Viaţa lui Dionysos.

2. Vezi mai sus, cap. II, 11, revoluţia din Amphipolis.

3. Cares este generalul atenian care a fost bătut la Cheroneea în 338 î.Hr.

4. Vezi mai sus cap. II, §11.

5. Istoria oligarhiei din republica Veneţiei atestă această observaţie, făcută şi de Platon în Republica VIII, 545 c.

— 6. Vezi Xenofon, Hellen., cartea VI, cap. I.

7. Elis, capitala Elidei, la vestul Peloponesului. Guvernământul său se apropie mult de al Spartei. Vezi Tucidide cartea V, cap. 47.

8. Vezi cartea II, cap. VI, §18.

IIUOT flă
«NTRAU
UNIVEKSITARA
LUCIAN BLAGAI

alunga pe inamic. Atunci ori şeful unic, în mâinile căruia se încredinţează puterea militară, uzurpă tirania, ca Timofan la Corint, ori, dacă şefii armatei sunt numeroşi, ei îşi creează pentru ei înşişi şi prin violenţă o oligarhie dinastică2. Câteodată, de asemenea, de teama acestor două pericole, oligarhiile au dat drepturi politice poporului, ale cărui forţe ele erau datoare să le întrebuinţeze. În timp de pace, ca urmare a neîncrederii reciproce, încredinţează paza soldaţilor sub comanda unui şef care nu aparţine nici unui partid politic, dar care adesea ştie să devină stăpânul tuturor. Iată ceea ce făcu Simos la Larissa sub domnia Alevazilor3, care îi

încredinţară conducerea, şi ceea ce se văzu la Abydos4 sub domnia asociaţiilor, dintre care una era aceea a lui Ifiade.

§10. Adesea, revoluţia are drept cauze violenţele oligarhilor înşişi unii faţă de alţii. Căsătorii, procese sunt pentru ei prilejuri suficiente ca să răstoarne statul. Am citat deja A câteva fapte de primul fel. La Eretria6, oligarhia călăreţilor a fost răsturnată de către Diagoras, jignit în pretenţia sa de căsătorie. Sentinţa unui tribunal a pricinuit revoluţia din Heracleea7; o afacere de adulter pe aceea din Teba. Pedeapsa era meritată, însă mijlocul a fost revoluţionar, la Heracleea, contra lui Evetion, la Teba, contra lui Arhias8. Îndârjirea duşmanilor lor a fost aşa de violentă, încât au fost expuşi amândoi în piaţa publică, legaţi de stâlp.

§11. Multe oligarhii s-au pierdut prin excesul despotismului lor şi au fost răsturnate chiar de către membrii guvernământului care aveau să se plângă de unele nedreptăţi. Aşa este istoria oligarhiilor din Cnidos şi Chios. Câteodată, un eveniment cu totul întâmplător aduce revoluţia în republică şi oligarhii. În aceste

1. Timofan, fratele lui Timoleon, care a pus să-l asasineze.

2. Vezi accepţiunea acestui cuvânt la Aristotel, cartea II, cap. 7, §7.

3. Alevazii, mare familie din Tesalia, care ziceau că se trag din Hercule. Vezi şi mai sus, §5.

4. Vezi mai sus, cap. acesta, §5.

5. Vezi mai sus, cap. III, §3.

6. Eretria, oraş în Eubeea.

7. Vezi mai sus, cap. acesta, §5 şi cartea IV, cap. V, §7

8. Arhias, polemarh (comandant militar) al Tebei în 379; oligarh prieten al Spartei şi favorit al lui Agesilau. Evetion a răsturnat regimul oligarhic din Heracleea Pontică cam în acelaşi timp.

sisteme, se impun condiţii de cens pentru intrarea în senat şi în tribunale şi pentru celelalte funcţii. Or, adesea primul cens s-a! fijlat după situaţia momentului, astfel ca să dea puterea în oligarhie numai câtorva cetăţeni şi claselor mijlocii în republică, însă când bunăstarea începe să se întindă în urma păcii ori a altor condiţii prielnice, proprietăţile, deşi-rămân aceleaşi, îşi măresc mult valoarea şi plătesc de mai multe ori censul, astfel că în cele din urmă toţi cetăţenii ajung în toate slujbele. Uneori, această revoluţie are loc treptat şi se întemeiază încetul cu încetul, fără să se bage de seamă; alteori ea se săvârşeşte mai repede.

§12. Acestea sunt cauzele revoluţiilor şi ale răzvrătirilor în oligarhii. Adaug că, în general, oligarhiile şi democraţiile se prefac în sisteme politice de aceeaşi speţă, mai curând decât în sisteme opuse. Astfel, democraţiile şi oligarhiile legale devin democraţii şi oligarhii violente; şi reciproc.

CAPITOLUL VI

şi. În aristocraţii, revoluţia poate proveni mai întâi, din cauză că funcţiile publice sunt partea unei minorităţi prea restrânse. Am recunoscut1 că acesta este un motiv de frământare şi în oligarhii, căci aristocraţia este un fel de oligarhie; şi în una şi în cealaltă, puterea aparţine unor minorităţi, deşi minorităţile acestea au în fiecare caractere deosebite. Tocmai faptul acesta face să se ia adesea aristocraţia drept o oligarhie. Speţa de revoluţie, despre care vorbim se produce aici în mod necesar mai ales în trei cazuri. Mai întâi, când se găseşte în afara guvernământului o masă de cetăţeni care, plini de mândrie, se simt prin meritul lor egalii tuturor celor ce-i înconjoară, spre exemplu aceia care în Sparta se numeau parthenieni2 şi ai căror strămoşi erau deopotrivă de însemnaţi ca şi aceia ai celorlalţi spartani; s-a descoperit o conspiraţie printre ei şi guvernământul îi trimise să fundeze o colonie la Tarent.

1. Vezi mai sus, cap. V, §2.

2. În timpul primului război al Messeniei, 708 î.Hr. Vezi Strabon, cartea VI, cap. III.

§2. Apoi în al doilea rând, când oamenii eminenţi o mai prejos ca merit nimănui sunt nedreptăţiţi de către, în sunt în situaţii mai înalte ca ale lor; astfel a fost Lysand 1° care-l nedreptăţiră regii Lacedemonei. În fine, când se rp Pe din orice funcţie un om de inimă, ca Cinadon2, carea în lovitura aceea îndrăzneaţă contra spartanilor sub domnia l'Agesilau.

Revoluţia se mai naşte în aristocraţie şi din mizeria extrem" a unora şi din bogăţia nemăsurată a altora; iar acestea sunt urmările destul de obişnuite ale războiului. Tot asemenea a fost şi situaţia Spartei în timpul războaielor Messeniei, cum probează poemul lui Tirteu3, numit Eunomia. Câţiva cetăţeni ruinaţi de război ceruseră împărţirea pământurilor. Câteodată, revoluţia are loc în aristocraţie pentru că un anumit cetăţean care este puternic pretinde să devină şi mai puternic spre a uzurpa toată puterea în profitul său.

Aceasta a încercat în Sparta se spune, Pausanias4, general suprem al Greciei în timpul războiului mezic şi Hannonă la Cartagina.

§3. Răul cel mai funest pentru viaţa republicilor şi a aristocraţiilor este călcarea dreptului politic aşa cum îl recunoaşte Constituţia. Ceea ce pricinuieşte revoluţia atunci este, pentru republică, faptul că elementul democratic şi elementul oligarhic nu se găsesc în proporţia cuvenită şi, pentru aristocraţie, faptul că aceste două elemente şi meritul sunt rău combinate. Însă neunirea se pronunţă mai ales între cele două elemente dintâi, vreau să spun democraţia şi oligarhia, pe care caută să le unească republicile şi cele mai multe aristocraţii.

§4. Contopirea totală a acestor trei elemente este

tocmai ceea ce face aristocraţiile diferite de ceea ce se numeşte republică

1. Vezi mai sus, cap. I, §5 şi Viaţa lui Lysandru de Plutarh.

2. Xenofon, Helen. cartea III, cap. III, §4.

3. Tirteu a fost trimis la Atena şi la Lacedemona în al doilea război a Messeniei, în684 î.Hr. Nu ne-a rămas poemul Eunomia.

4. Vezi mai sus, cap. I, §5 şi cartea IV, cap. XIII, §13. Vezi şi Tucidide, cartea 1, cap. 133 şi urm.

5. Vezi mai sus, cartea II, cap. VIII, şi Justin, cartea XXI, cap. IV.

254

— mai multă ori mai puţină stabilitate; căci se rânduiesc e aristocraţii toate guvernămintele ce înclină spre oligarhie

Între republici, toate acelea ce înclină spre democraţie.

rmele democratice sunt cele mai solide dintre toate, pentru că le majoritatea domină şi pentru că egalitatea aceasta de care ea se bucură în ele o face să ţină la Constituţia care le-o dă.

Boeatii, din contră, când Constituţia le asigură o superioritate colitică, caută numai să-şi mulţumească orgoliul şi ambiţia.

§5. De altfel, în orice parte se aplică principiul guvernământului, el degenerează totdeauna, graţie influenţei celor două partide contrare, care cugetă totdeauna numai la creşterea puterii lor: republica, în demagogie; aristocraţia, în oligarhie. Or tocmai din contră, aristocraţia degenerează în demagogie, când cei mai săraci, victime ale apăsării, fac să predomine principiul opus, şi republica în oligarhie; căci singura Constituţie stabilă este aceea care acordă egalitate în proporţia meritului şi care ştie să garanteze drepturile tuturor

cetăţenilor.

§6. Schimbarea politică de care am vorbit s-a produs la Thurium. Mai întâi pentru că condiţiile de cens puse funcţiilor publice fiind prea ridicate, au fost reduse, iar magistraturile înmulţite; şi apoi pentru că cetăţenii fruntaşi, în ciuda voinţei legii, acaparaseră toate proprietăţile publice, căci Constituţia cu totul oligarhică le îngăduia să se înavuţească după placul lor. Însă poporul oţelit în lupte deveni după puţină vreme mai tare decât soldaţii care îi apărau şi reduse proprietăţile tuturor celor care le aveau prea mari.

§7. Amestecul acesta de oligarhie pe care îl au toate aristocraţiile este tocmai ceea ce îngăduie cetăţenilor fruntaşi să facă averi Prea mari. În Lacedemona, toate proprietăţile s-au îngrămădit în câteva mâini şi acolo cetăţenii puternici pot să facă ce vor şi să contracteze legături de familie după interesele lor personale. Repusa din Locris s-a năruit fiindcă i-a permis lui Dionysios să se că atorească acolo. O catastrofă asemănătoare nu s-ar fi întâmplat nil Qdată nici în democraţie, nici într-o aristocraţie înţelept temperată.

Je cele mai multe ori, revoluţiile în aristocraţii se fac fără să age de seamă, printr-o distrugere nesimţită. Ne amintim că.

255

vorbind despre principiul general al revoluţiilor, am spus1 că trebuie să mai numărăm printre cauzele care le produc deviaţiile Je principiu, chiar cele mai uşoare. Mai întâi se nesocoteşte un punct neînsemnat al constituţiei; apoi se ajunge fără greutate să se schimbe un altul, care este ceva mai grav, până ce, în cele din urmă, se ajunge să se schimbe principiul în întregime.

§8. Voi cita din nou exemplul din Thurium. O lege limita la cinci ani funcţiile de general; câţiva tineri războinici, care se bucurau de o influenţă mare printre

soldaţi şi care, în dispreţul lor faţă de dregători, credeau că le pot lua lesne locurile, încercară mai întâi să modifice legea aceasta şi să dobândească prin voturile poporului, care era gata să le dea, perpetuitatea funcţiilor militare. Mai întâi, magistraţii pe care îi privea chestiunea aceasta şi care se numeau cosenatori, au vrut să se împotrivească; cu toate acestea, închipuindu-şi că această concesie va garanta stabilitatea restului legilor, ei cedară ca şi ceilalţi. Însă când, mai târziu, au vrut să împiedice schimbări noi2, n-au mai putut; şi republica deveni nu după mult timp o oligarhie violentă în mâna acelora care încercaseră cea dintâi inovaţie.

§9. Se poate spune în general despre toate guvernămintele că pier uneori din pricini lăuntrice de distrugere, alteori din cauze din afară; spre exemplu, când la porţile lor se află un stat constituit pe un principiu opus principiului lor3 sau când duşmanul acesta, oricât de depărtat este, are o mare putere. Vedeţi lupta Spartei şi a Atenei: pretutindeni atenienii răsturnau oligarhiile, pe când lacedemonienii răsturnau Constituţii democratice.

§10. Cam acestea sunt cauzele de răzvrătire şi de revoluţie în diversele speţe de guvernăminte republicane.

1. Vezi mai sus, cap. II, §3

2. Vezi mai sus, acelaşi cap., §6.

3. Cauza aceasta a pus Franţa după revoluţie în conflict cu toată Europa, precum şi în zilele noastre pe Rusia sovietică în conflict cu toate celelalte state. Diferenţa de principii este astăzi obstacolul cel mai grav pentru pacea continentului.

CAPITOLUL VII

şi. Să cercetăm acum care sunt, pentru state în general şi pentru fiecare din ele în parte mijloacele de conservare. Un prim punct evident este că dacă cunoaştem cauzele care ruinează statele, cunoaştem şi cauzele care le

conservă. Contrariul produce totdeauna contrariul şi ruina este opusul conservării.

§2. În toate statele bine constituite, grija dintâi pe care trebuie s-o avem este să nu ne îndepărtăm în nimic de lege şi să ne ferim cu cea mai mare băgare de seamă de a-i aduce vreo vătămare cât de uşoară. Ilegalitatea sapă pe tăcute statul, după cum mici cheltuieli, repetate adesea, ruinează în cele din urmă averile. Nu se bagă de seamă pierderile încercate; pentru că oamenii nu le suferă deodată, ele scapă observării şi înşală cugetul, ca paradoxul acesta al sofiştilor: „Dacă fiecare parte este mică şi întregul trebuie să fie mic”. Or aceasta este o idee care este totodată o idee în parte adevărată şi în parte falsă, căci totalitatea, întregul nu este mic, ci numai se alcătuieşte din părţi care sunt mici. Trebuie deci să se prevină aici răul de la origine, în al doilea rând, nu trebuie să ne încredem în aceste înşelăciuni, în aceste sofisme ce se urzesc contra poporului; faptele sunt de faţă spre a le condamna necondiţionat. Am spus mai sus1 ce înţelegem prin sofisme politice.

§3. Dar ne putem convinge că multe aristocraţii şi chiar câteva oligarhii îşi datoresc durata lor mai puţin perfecţiunii Constituţiei lor, cât purtării prevăzătoare a guvernanţilor, atât în relaţiile lor cu cetăţenii, cât şi cu colegii lor; atenţi a evita orice nedreptate cu privire la aceia care sunt înlăturaţi din funcţii, ei nu uită niciodată să cheme pe şefii lor la mânuirea afacerilor, ferindu-se de a jigni în prejudecăţile lor de consideraţie pe cetăţenii care o pretind şi masele, în interesele lor materiale; mai ales păstrând între ei şi printre toţi aceea care iau parte la administraţie

1. Carte-VI, cap. X, §6.

forme cu totul democratice; căci între egali, acest principiu al egalităţii, pe care democraţii cred că-l găsesc

în suveranitatea majorităţii, nu este numai just, ci mai este şi util.

§4. Dacă deci membrii oligarhiei sunt numeroşi, va fi bine ca mai multe din instituţiile care o alcătuiesc să fie cu totul populare; ca, spre exemplu, magistraturile să dureze numai şase luni, pentru ca toţi oligarhii care sunt egali între ei să le poată exercita pe rând. Chiar prin faptul că sunt egali, ei formează un fel de popor; şi aceasta este într-atât de adevărat, încât se pot ridica, cum am spus, demagogi dintre ei. Această durată scurtă a funcţiilor mai este un mijloc de a preveni, în aristocraţii şi oligarhii, dominaţia minorităţilor violente1. Când cineva rămâne puţin timp în funcţii, nu îi este aşa de uşor de a face răul ca atunci când rămâne timp îndelungat. Numai durata prea mare a puterii aduce tirania în statele oligarhice şi democratice. Sau şi într-o parte şi într-alta, singuri cetăţenii puternici ţintesc la tiranie: aici demagogii, acolo membrii minorităţii ereditare; sau năzuiesc spre tiranie unii magistraţi investiţi cu o putere mare, după ce au exercitat-o timp îndelungat.

§5. Statele se conservă nu numai fiindcă pricinile de ruină sunt îndepărtate, dar câteodată şi fiindcă ele sunt iminente; frica face atunci ca guvernanţii să se ocupe cu îndoită grijă2 de afacerile publice. Astfel, magistraţii care ţin la păstrarea Constituţiei trebuie câteodată, presupunând foarte apropiate primejdii îndepărtate, să deştepte temeri de felul acesta, pentru ca cetăţenii să vegheze ca o strajă de noapte şi să nu părăsească paza cetăţii. Pe lângă aceasta, trebuie să se încerce a preveni luptele şi neînţelegerile cetăţenilor puternici numai prin mijloace legale şi de a-i apăra pe aceia care sunt în afară de ceartă mai înainte ca ei să ia parte personal la ea. Dar a recunoaşte astfel simptomele răului nu e dat primului venit, ci pătrunderea aceasta o are numai omul de stat.

§6. Pentru a împiedica, în oligarhie şi în republică,

revoluţiile pe care le poate cauza cantitatea censului, când el rămâne

1. Vezi mai sus, cartea VI (4), cap. V, şi.

2. Vezi Montesquieu, L'Esprit des Lois, cartea VIII, cap. V, care face aceleaşi constatări.

neschimbat în mijlocul creşterii generale a numerarului, se cuvine a revedea cotele, comparându-le cu trecutul fie în toţi anii, în statele în care censul este anual, fie, în statele mari, la fiecare trei sau cinci ani. Dacă veniturile au crescut ori au scăzut în comparaţie cu cele ce au servit la început de bază drepturilor politice, trebuie, în virtutea unei legi, să se ridice ori, respectiv, să se coboare censul; a-l ridica proporţional bogăţiei publice, dacă ea a crescut, iar în caz de micşorare, a-l scădea într-o măsură egală.

§7. Dacă se nesocoteşte această precauţie în statele oligarhice sau republicane, se stabileşte îndată în acestea o oligarhie, iar în celelalte guvernământul ereditar şi violent1 al unei minorităţi; sau demagogia ia locul republicii, iar republica sau demagogia ia locul oligarhiei.

Un punct deopotrivă de important pentru democraţie, oligarhie, într-un cuvânt pentru orice guvernământ, este de a veghea ca nicio superioritate disproporţionată să nu se ridice în stat, de a da funcţiilor puţină însemnătate şi o lungă durată, neatribuindu-le dintr-o singură dată o autoritate prea întinsă; căci puterea corupe pe cineva şi nu toţi oamenii sunt capabili de a suporta prosperitatea. Dacă nu s-a putut organiza puterea pe aceste baze, cel puţin trebuie să ne ferim de a o lua înapoi deodată, după cum s-a dat în mod neprevăzător; trebuie s-o restrângem puţin câte puţin.

§8. Dar mai ales chiar printre legi trebuie să se prevină formarea acestor superiorităţi de temut care se sprijină pe mărimea averii şi pe forţele unui partid

numeros. Când n-a fost posibil a le împiedica să se formeze, trebuie a face astfel încât ele să se ducă în străini să-şi desfăşoare însemnătatea lor. Pe de altă parte, pentru că inovaţiile se pot introduce mai întâi în moravurile particularilor, trebuie să se creeze o magistratură însărcinată a supraveghea pe cei a căror viaţă nu este în acord cu Constituţia2:

1. Vezi mai sus, cartea VI (4), cap. V, § 1.

2. Motivul acesta a creat la Roma cenzura. Aristotel a ghicit, fără a avea un exemplu înaintea ochilor, însemnătatea ce putea căpăta o asemenea magistratură într-o republică bine guvernată. Vezi Rousseau, Contractul Social, cartea IV, cap. VII. Platou a propus cenzura numai pentru magistraţi, dar el a organizat cu multă grijă responsabilitatea puterii, despre care Aristotel n-a vorbit deloc. Vezi Legile, cartea XII, pag. 945 – 6.

259

În democraţie, cu principiul democratic, în oligarhie, cu principiul oligarhic. Această instituţie s-ar introduce de asemenea în toate celelalte guvernăminte. Pentru motive de acelaşi ordin nu trebuie a se pierde niciodată din vedere creşterea prosperităţii şi a averii pe care o pot dobândi diversele clase ale societăţii; iar mijlocul de a preveni răul este de a încredinţa elementelor opuse din stat puterea şi mânuirea afacerilor; înţeleg prin elemente opuse pe de o parte pe oamenii de seamă şi plebea, iar pe de altă parte pe săraci şi bogaţi. Trebuie să avem grijă ori de a strânge într-o unire desăvârşită1 pe săraci şi bogaţi, ori mai bine să întărim clasa mijlocie; căci numai aşa se împiedică revoluţiile ce se nasc din inegalitate.

§9. Iată o preocupare de căpetenie în orice stat: trebuie procedat astfel, prin legiuire sau prin orice alt mijloc tot aşa de puternic, încât funcţiile publice să nu îmbogăţească niciodată pe aceia care le deţin. În oligarhii mai cu seamă, lucrul acesta este de cea mai mare

însemnătate. Masa cetăţenilor nu se revoltă atât din pricină că este înlăturată de la funcţii, înlăturare care se compensează pentru ei cu folosul de a-şi vedea de treburile proprii, cât se indignează la gândul că magistraţii fură banul public; căci atunci au două motive de a se plânge, pentru că ei sunt lipsiţi în acelaşi timp şi de putere şi de profitul pe care îl aduce.

§10. O administraţie cinstită, când se poate întocmi în stat, este chiar singurul mijloc de a face să coexiste în stat democraţia şi aristocraţia, adică a recunoaşte cetăţenilor de seamă şi mulţimii pretenţiile lor respective. Într-adevăr, principiul popular constă în facultatea dată tuturor de a ajunge în slujbe; principiul aristocratic constă în a le încredinţa numai cetăţenilor fruntaşi. Această combinaţie se înfăptuieşte când slujbele nu sunt lucrative. Atunci, săracii, care n-ar avea de câştigat nimic, nu vor năzui la putere şi

1. Astfel, în timpul revoluţiei franceze, starea a treia se îmbogăţise şi se luminase mult, fără ca clasele privilegiate ori regalitatea să fi prins de veste. Ar fi fost cuminte să i se recunoască o parte în conducerea afacerilor publice, iar sistemul acela început de departe şi urmărit statornic ar fi îndulcit desigur marea catastrofă, unde pieri monarhia şi nobilimea. Aceeaşi aplicaţie la revoluţia rusă din 1917. Guvernul ţarului, nefiind în stare să-şi cunoască clar interesele de a chema la viaţa publică treptat marea masă a poporului, s-a prăbuşit împreună cu monarhia în catastrofa uriaşă la care am asistat cu toţii.

Îşi vor vedea mai bine de interesele lor personale; bogaţii vor putea primi puterea, pentru că ei n-au trebuinţă să-şi mărească averea jefuind avuţia publică. În modul acesta, săracii se vor îmbogăţi văzându-şi de treburile lor, iar clasele de sus nu vor fi silite să asculte de primii veniţi.

§11. De altfel, spre a evita delapidarea banului public, să se hotărască a se da socoteală în faţa tuturor cetăţenilor adunaţi şi a se afişa copii1 după ele în fratrii, în cantoane şi în triburi; şi pentru ca magistraţii să fie integri, să fie răsplătiţi cu onoruri cei care se disting prin buna lor administraţie.

În democraţii trebuie a se împiedica nu numai faptul ca cetăţenii să ajungă a împărţi avuţia bogaţilor, dar şi uzufructul ei, ceea ce în câteva state are loc prin mijloace indirecte. Este de asemenea mai bine să nu se dea voie bogaţilor să ajute la cheltuielile publice însemnate, dar fără folos real, ca reprezentaţiile teatrale2, serbările făcliilor3 şi alte cheltuieli de felul acesta.

§12. În oligarhii, din contră, grija guvernului trebuie să fie foarte vie pentru săraci; iar dintre slujbe, trebuie să li se dea acelea care sunt plătite. Trebuie să se pedepsească orice injurie a bogaţilor contra lor mai aspru decât injuriile bogaţilor între ei. Sistemul oligarhic mai are şi un interes foarte mare ca moştenirile să se dobândească numai prin drept de naştere, iar nu cu titlu de donaţie şi să nu se poată cumula niciodată mai multe. Prin mijlocul acesta, într-adevăr, averile tind a se nivela şi mai mulţi săraci ajung la bună stare.

§13. O instituţie deopotrivă folositoare oligarhiei şi democraţiei este de a asigura egalitatea sau chiar întâietatea, în ce priveşte toate slujbele care nu sunt de primul rang în stat, cetăţenilor care deţin o mai mică parte din puterea politică: în democraţie, bogaţilor; în oligarhie, săracilor. Cât priveşte aceste

1. În Atena, conturile statului erau gravate pe piatră şi expuse în public, ca şi decretele poporului.

2. Se ştie că în Atena corurile de muzică şi dansurile erau întreţinute din cheltuiala cetăţenilor bogaţi.

3. Erau nişte serbări în care se tăceau curse cu făclii în mână, lampadoforiile. Vezi Cicero, De officiis, cartea II,

Înalte funcţii, ele trebuie să fie, toate sau cel puţin cea în parte, încredinţate numai în mâna cetăţenilor care se buc – drepturilepolitice.

§14. Exercitarea funcţiilor supreme cere de la cei ce le d trei calităţi: mai întâi, un patriotism sincer faţă de Constitut mare deşteptăciune în afaceri şi, în al treilea rând, o virtute! cinste potrivită, în fiecare speţă de guvernământ, cu principiul special pe care el se bazează; căci dreptul variind1 după diversei Constituţii, trebuie ca şi justiţia să se modifice după fiecare din ele. Dar aici se pune o întrebare. Cum trebuie să hotărâm şi să alegem când toate calităţile cerute nu se găsesc reunite în aceeaşi persoană? Spre exemplu, dacă cutare cetăţean, înzestrat cu mare talent militar, este necinstit şi puţin devotat Constituţiei şi dacă cutare altul, foarte cinstit şi partizan sincer al Constituţiei, nu are capacitate militară, pe care din doi să-l alegem?

§15. În acestea, se pare că trebuie să ne silim a cunoaşte bine două lucruri: care este calitatea vulgară şi care este calitatea rară. Astfel, pentru gradul de general, trebuie să ne orientăm mai mult după experienţa lui decât după cinste, căci cinstea se găseşte mult mai lesne decât talentul militar. Pentru paza tezaurului public, se cuvine să luăm cu totul altă hotărâre. Funcţiile de vistiernic reclamă mult mai multă cinste decât au cea mai mare parte a oamenilor, pe câtă vreme doza de pricepere necesară spre a le împlini este foarte comună. Dar, va putea zice cineva, dacă un cetăţean este totodată foarte capabil şi devotat Constituţiei, la ce să-i mai ceri pe deasupra şi virtute? Cele două calităţi pe care le posedă nu-i vor fi îndestulătoare spre a lucra bine? Nu, fără îndoială, fiindcă aceste două calităţi eminente pot fi reunite cu patimi neînfrânate.

Oamenii, chiar în interesele lor proprii, pe care le cunosc şi le iubesc, nu se servesc totdeauna prea bine pe ei înşişi; cine garantează că nu vor face acelaşi lucru uneori şi când va fi vorba de interesul obştesc?

§16. În general, orice parte din legiuire care, după teoriile noastre, sprijină principiul însuşi al Constituţiei este esenţia conservării statului. Dar obiectul cel mai important este, precum 1. Vezi cartea III, cap. V, §8, §9 şi urm.

netat acest lucru deseori1, de a face partea cetăţenilor care i năstrarea Constituţiei mai puternică decât aceea care vrea tin li P...

— a ea ei-ş mai Presus de orice, guvernanţii trebuie să se

— Ască mai ales de a nesocoti ceea ce neglijează astăzi toate ernămintele corupte, adică moderaţia şi măsura în toate

rurile-Multe instituţii în aparenţă democratice sunt tocmai elea care ruinează democraţia; multe instituţii care par oligarhice distrug oligarhia.

§17. Când se crede a se fi descoperit principiul unic al virtuţii colitice, guvernanţii îl împing orbeşte până la exces2, dar greşeala este grosolană. Astfel, în obrazul omenesc, nasul, chiar de se depărtează de linia dreaptă, care este cea mai frumoasă, spre a se apropia de cel acvilin şi de cel cârn, poate totuşi să rămână destul de frumos şi plăcut; dar dacă s-ar împinge deformarea aceasta peste măsură, s-ar lua mai întâi părţii acesteia măsura justă ce trebuie să aibă şi, în fine, ea ar pierde orice aparenţă de nas, din cauza dimensiunilor sale proprii, care ar fi monstruoase, şi din cauza dimensiunilor prea mici ale părţilor vecine. Această observaţie, care s-ar putea aplica deopotrivă la oricare altă parte a obrazului, se aplică necondiţionat şi tuturor speciilor de guvernăminte.

§18. Democraţia şi oligarhia, chiar de s-ar depărta de Constituţia perfectă, pot fi constituite destul de bine spre a se menţine; dar dacă se exagerează principiul uneia ori alteia, mai întâi se vor face din ele guvernăminte mai rele, pentru ca în cele din urmă să fie reduse a nu mai fi deloc guvernăminte. Trebuie deci ca legiuitorul şi omul de stat să ştie a distinge bine printre măsurile democratice sau oligarhice pe acelea care conservă şi pe acelea care ruinează democraţia sau oligarhia. Niciunul din aceste guvernăminte n-ar putea fi şi nu s-ar păstra fără a cuprinde în sânul său bogaţi şi săraci. Dar când egalitatea vine să niveleze averile, Constituţia se schimbă în mod necesar; şi voind să se

strugă anumite legi făcute în vederea anumitor superiorităţi Politice, se nimiceşte odată cu ele şi însăşi Constituţia.

Vezi cartea VI (4), cap. X, şi; vezi şi cartea [II, cap. XII, §5, undesă i ea VI «Primă idei analoge.

Vezi Platon, Legile, cartea III, pag. 698 şi urm.

263

§19. Democraţiile şi oligarhiile săvârşesc aici o deopotrivă de gravă. În democraţii, unde mulţimea poate f * „” mod suveran legile, demagogii, cu atacurile lor neîntre ’n „” contra bogaţilor, împart totdeauna cetatea în două tabere «! vreme ei ar trebui să pară în cuvântările lor preocupaţi num h interesele bogaţilor, după cum în oligarhii guvernământul ar treh i s-a pară că are în vedere numai interesul poporului. Oligarhi trebui mai ales să înceteze de a face jurăminte ca acelea pe care 1 fac astăzi1, căci iată jurămintele pe care ei le fac în zilele noastr în câteva state: „Voi fi duşmanul statornic al poporului; îi voi face tot răul ce i-l voi putea face”. Lucrul ar trebui conceput într-un mod cu totul opus şi, luând o mască cu totul diferită, să spună tare în jurămintele de acest fel: „Nu voi face niciodată niciun rău poporului”.

§20. Punctul cel mai important2 dintre toate acelea despre care am vorbit pentru stabilitatea statelor, deşi este nesocotit pretutindeni în zilele noastre, este de a conforma educaţia cu principiul însuşi al Constituţiei. Legile cele mai utile, legile sancţionate de aprobarea unanimă a tuturor cetăţenilor devin cu totul iluzorii dacă moravurile şi educaţia nu corespund principiilor politice: democratice, în democraţie; oligarhice, în oligarhie; căci trebuie să se ştie bine că dacă un singur cetăţean este fără disciplină, statul însuşi ia parte la această dezordine.

§21. O educaţie conformă Constituţiei nu este aceea care ne învaţă a face tot ceea ce place fie membrilor oligarhiei, fie partizanilor democraţiei, ci este aceea care ne învaţă să putem trăi sub un guvern oligarhic sau sub un guvern democratic. În oligarhiile de acum, fiii oamenilor de la putere3 trăiesc în desfătare, pe când fiii săracilor se oţelesc în muncă şi în osteneli şi capătă dorul şi puterea de a face o revoluţie.

listele

1. Stobeu, Sermo 41, jurământul tinerilor atenieni când erau înscrişi în cetăţeneşti.

2. Aristotel, convins de importanţa politică a educaţiei, îi consacră o carte Ş jumătate. Montesquieu, toată cartea a IV-a din L'Esprit des Lois. Rousseau a scris Emile. Convenţia organizează în Franţa întâia oară instrucţia publică. Vezi mai jo. cap. IX, §2.

3. Vezi mai sus, în capitolul acesta, §8, câteva reflecţii asemănătoare.

§22. În democraţii, mai ales în acelea care par constituite în

j cel mai democratic, interesul statului este tot aşa de rău tea pentru că lumea îşi face aici o idee foarte falsă despre rtate. După părerea comună, cele două caractere distinctive

I democraţiei sunt suveranitatea celui mai mare. număr1 şirbertatea. Egalitatea este dreptul comun, iar această egalitate onstă tocmai în faptul că voinţa majorităţii este suverană. Aşa fiind libertatea şi egalitatea se confundă în facultatea lăsată fiecăruia de a face tot ce voieşte: „Totul după plac” 2, cum zice

Euripide. Acesta este un sistem foarte primejdios, fiindcă nu.

trebuie ca ascultarea statornică de Constituţie să apară cetăţenilor ca o sclavie; din contră, ei trebuie să găsească în ea salvarea.

Deci am enumerat aproape complet cauzele de revoluţie şi de ruină, de mântuire şi stabilitate pentru guvernămintele republicane.

CAPITOLUL VIII

şi. Ne rămâne să vedem care sunt pricinile cele mai răspândite de răsturnare şi conservare a monarhiei. Consideraţiunile ce se cuvine a face cu privire la soarta regalităţilor şi tiraniilor se apropie mult de acelea pe care le-am indicat relativ la statele republicane. Regalitatea se apropie de aristocraţie, iar tirania se compune din elemente ale oligarhiei extreme şi din demagogie, aşa că ea este pentru supuşi cel mai funest dintre sisteme, pentru că este formată din două guvernăminte rele şi pentru că reuneşte lipsurile şi viciile şi ale unuia şi ale celuilalt.

§2. De altfel, aceste două specii de monarhii sunt cu totul opuse chiar de la punctul lor de plecare. Regalitatea este creată de către clasele înalte, pe care trebuie să le apere contra poporului, iar regele însuşi este luat din clasele înalte, printre care se distinge Prin virtutea sa superioară sau prin isprăvile glorioase pe care ea i e inspiră sau prin faima deopotrivă de meritată a rasei sale.

— i

Vezi cartea VII, cap. I, §§6 şi 11. Nu se ştie din ce piesă a lui Euripide e scoasă această expresie.

265
n-a
Tiranul, din contră, se trage din popor şi din masă, în D cetăţenilor puternici, a căror apăsare trebuie s-o combată

§3. El poate fi lesne cunoscut din faptele sale. Aproan tiranii, se poate zice, au fost la început demagogi care au câşti I încrederea poporului ponegrind pe cetăţenii fruntaşi Cât tiranii s-au format în felul acesta când statele erau deja puterrf Altele, mai vechi, erau doar nişte regalităţi care violau toate legi ţării şi pretindeau o autoritate despotică. Altele au fost întemeiat de oameni ajunşi în baza unei alegeri la cele mai înalte magjs traturi, pentru că odinioară poporul dădea cu termen lung toate slujbele mari şi toate funcţiile publice. Altele, în sfârşit, au ieşit din guvernăminte oligarhice care încredinţaseră în mod imprudent unui singur individ atribuţiuni politice peste măsură de însemnate

§4. Mulţumită acestor împrejurări, uzurparea era uşoară atunci pentru toţi tiranii; de fapt, era destul să vrea să devină tirani, pentru că ei aveau de mai înainte sau autoritatea regală, sau cea pe care o dă o înaltă consideraţie: aşa de pildă, Pheidon din Argos1 şi toţi ceilalţi tirani care la început erau regi; de asemenea, toţi tiranii Ioniei2 şi Phalarisă, care la început fuseseră investiţi cu înalte magistraturi; Panaetius la Leontium4, Kypselosă la Corint, Pisistrate6 la Atena, Dionysios la Siracuza7 şi atâţia alţi tirani care, ca şi ei, au ieşit din demagogie.

§5. Regalitatea, o repet8, se rânduieşte aproape de aristocraţie, întrucât, ca şi ea, este răsplata cinstei personale, a unei virtuţi eminente, a naşterii, a unor mari servicii aduse patriei ori a tuturor acestor calităţi reunite cu capacitatea. Toţi cei ce au făcut servicii mari cetăţilor, popoarelor sau care erau destul de puternici spre a le face

au dobândit această demnitate înaltă: unii.

1. În al VIII-lea secol. Se zice că el a introdus în Pelopones unitatea de măsuri şi greutăţi şi că a bătut cel dintâi monedă. Vezi Herodot, Eralo, cap. 127, §4.

2. Herodot, în Melpomena, cap. 137, face istoria acestor tirani mici.

3. Phalaris, tiran din Agrigent, 564 î.Hr.

4. Leontium, oraş vecin cu Siracuza.

5. Kypselos uzurpă tirania în Corint pe la anul 658 î.Hr.

6. Pisistrate, 550 î.Hr.

7. Dionysios la Siracuza, vezi mai sus, cap. IV, §5.

8. Vezi mai sus, § 1.

victoriile lor, au apărat poporul de sclavie, ca Codrus1; alţii dat libertatea, ca Cyrus; alţii, ca fondatori ai statului însuşi ori oosesori ai teritoriului, ca regii spartanilor, ai macedonenilor şi aimolossilor2.

§6. Regele are menirea specială de a veghea ca cei ce au veri să nu fie nedreptăţiţi în avuţia lor şi ca poporul să nu sufere

ci o înjosire. Tiranul, din contră, după cum am mai spus-o de multe ori3, are în vedere totdeauna în afacerile obşteşti numai interesul său personal. Scopul tiranului este desfătarea, al regelui, virtutea. Astfel, în ce priveşte ambiţia, tiranul se gândeşte mai ales la Sâni, regele mai cu seamă la onoare. Garda unui rege este alcătuită din cetăţeni, a tiranului, din străini.

§7. De altfel, este lesne de văzut că tirania are toate neajunsurile democraţiei şi ale oligarhiei4. Ca şi acestea, ea nu se gândeşte decât la bogăţie, care în mod necesar poate singură să-i garanteze şi credinţa sateliţilor săi şi desfătarea luxului. Tirania, de asemenea, nu se încrede în mase şi le ia dreptul de a poseda arme. A face rău poporului, a-i îndepărta pe cetăţeni din cetate şi a-i risipi

sunt manopere comune oligarhiei şi tiraniei. De la democraţie, tirania împrumută sistemul acesta de război continuu contra cetăţenilor puternici, lupta aceasta secretă şi publică care îi distruge, aceste exiluri care îi lovesc sub pretextul că sunt rebeli şi duşmani autorităţii; căci ea ştie că numai din rândurile claselor înalte vor răsări conspiraţiile contra ei, pe care unii le urzesc cu scopul de a apuca puterea în folosul lor, iar ceilalţi spre a scăpa de sclavia care îi apasă. Iată ce însemna povaţa lui Periandruă către Trasybulos; iar nivelarea aceea a spicelor care le depăşeau pe celelalte vrea să spună că totdeauna trebuie să ne scăpăm de cetăţenii eminenţi.

§8. Tot ce am spuse arată îndeajuns că pricinile revoluţiei ebuie să fie aproape aceleaşi în monarhii ca şi în republici.

1 în secolul XI î.Hr.

2Vezi mai jos, cap. IX, şi, câteva cuvinte despre monarhia molossilor.

3Vezi mai sus, § 1.

4Vezi mai sus, cartea III, cap. VIII, §3.5-Vezi cartea III, cap. VIU, §3.

5-Vezi mai sus, cap. II, §3;

Nedreptatea, frica şi dispreţul au pricinuit aproape totdea conspiraţiile supuşilor contra monarhilor. Nedreptatea 1 pricinuit totuşi mai rar decât insulta şi câteodată de aseme spolierile individuale. Scopul ce-şi propun în republ conspiraţiile este de asemenea acelaşi în statele supuse unui tir sau unui rege; ele au totdeauna loc pentru că monarhul est încărcat de onoruri şi de bogăţii pe care i le pizmuiesc toţi ceilalţi

§9. Conspiraţiile lovesc1 uneori în persoana celor ce au puterea, alteori chiar în puterea lor. Sentimentul unei insulte împinge mai ales spre cele dintâi; şi fiindcă insulta poate fi de multe feluri, ura pe care ea o deşteaptă poate

avea tot atâtea caractere diferite. În cea mai mare parte din cazuri, mânia conspiratoare se gândeşte numai la răzbunare şi nu este ambiţioasă Martoră e soarta Pisistratizilor; ei necinstiseră pe sora lui Har-modius; Harmodius2 a conspirat să o răzbune pe sora sa; Aristogiton, să îl sprijine pe Harmodius. Conspiraţia urzită contra lui Periandru3, tiranul Ambraciei, n-a avut alt motiv decât o glumă a tiranului, care la o orgie întrebase pe unul din iubiţii lui dacă nu rămăsese însărcinat.

§10. Pausanias l-a omorât pe Filip4 pentru că Filip îl lăsase să fie insultat de către partizanii lui Attal. Derdas a conspirat împotriva lui Amyntas cel Mic, care se lăudase că se înfruptase din floarea tinereţii sale. Eunuculă l-a omorât pe Evagoras din Cipru, al cărui fiu îl necinstise răpindu-i femeia.

§11. Multe conspiraţii n-au avut altă pricină decât atentatele de care câţiva monarhi s-au făcut vinovaţi faţă de persoana vreunuia din supuşii lor. Astfel a fost conspiraţia urzită contra lui Arhelause de către Crateu7, care suferise totdeauna cu groază

1. Vezi Machiavelli, Discurs despre Decade, cartea III, cap. VI.

2. Tucidide povesteşte conspiraţia lui Harmodius, cartea I, cap. XX şi cartea VI, cap. LIV şi urm.

3. Vezi mai sus, cartea VIII, cap. III, §6. câteva vorbe despre Periandru.

4.336 î.Hr., acesta este faptul cel mai recent din Politica lui Aristotel. Vezi şi Diodor Sicilianul, cartea XVI, cap. XCIII.

5. Nicocles, supranumit Eunucul, I-a asasinat pe Evagoras în anul 374 a. CB Diodor Sicilianul, cartea XV, cap. XLVII, §8, pag. 32, ed. F.D.

6. E acelaşi despre care se vorbeşte în Gorgias al lui Platon.

7. Sau Craterus; Diodor Sicilianul (cartea XIV, cap.

37, §5) pretinde că Crateu l-a omorât pe rege din greşeală, la vânătoare.

268

ceste legături nedemne. Astfel, nici nu scăpă cel dintâi pretext lauzibil, totuşi cu mult mai puţin grav decât era celălalt. Arhelaus, după ce i-a promis pe una din fetele sale, nu se ţinu de cuvânt şi le mărită pe amândouă, una în urma înfrângerii sale în războiul contra lui Sirrha şi Arrhabaeus, cu regele din Elimea; pe cealaltă, care era mai mică, cu Amyntas, fiul acestui rege, bizuindu-se să domolească astfel orice ură dintre Crateu şi fiul Cleopatrei. Dar adevăratul motiv al duşmăniei sale a fost indignarea pe care o simţea tânărul din pricina legăturilor ce-l uneau cu regele.

§12. Hellanocrate din Larissa intră în conspiraţie pentru o insultă asemănătoare. Tiranul, care abuzase de tinereţea lui, netrimiţându-l, după cum îi făgăduise, Hellanocrate se convinsese că această intimitate a regelui nu era izvorâtă dintr-o pasiune reală şi că n-avea alt scop decât să-l necinstească. Python1 şi Heraclide, amândoi din Aenos, au ucis pe Cotys, ca să-l răzbune pe tatăl lor, iar Adamas 1. – a trădat pe Cotys spre a răzbuna mutilarea necinstitoare2 ce pusese să i se facă în copilărie.

§13. Foarte adesea se conspiră din mânie faţă de năpăstuirile pe care cineva le-a îndurat el însuşi. Chiar unii magistraţi, membri din familii regale, au ucis tirani sau cel puţin au conspirat spre a mulţumi resentimente de felul acestuia. La Mitilene, spre exemplu, Penthilizii, cărora le plăcea să cutreiere oraşul, lovind cu bastonul pe oricine întâlneau, au fost măcelăriţi de Megacles, ajutat de câţiva prieteni; iar mai târziu, Smerdis l-a ucis pe Penthilus, care îl lovise şi a cărui femeie îl împingea la această răzbunare. Dacă în conspiraţia contra lui Arhelausă, Decamnichus4 se făcu şeful conspiratorilor, instigându-i cel dintâi, cauza este că era furios din pricină că Arhelaus îl dăduse pe

mâna poetului Euripide, care pusese să-l bată crunt, fiindcă râsese de el din cauza mirosului urât al respiraţiei sale. Mulţi monarhi au plătit asemenea necinstiri cu viaţa ori cu liniştea lor.

Python l-a ucis pe Cotys, tiranul din Aenos (în Tracia) şi a fugit la Atena. D'ogene Laerţiu, cartea III, §46.2Castrarea. 3-Vezi mai sus, §11.4Vezi Suidas, la vorba Euripide.

§14. Frica pe care am arătat-o1 drept o pricină de răz «i în republici lucrează la fel şi în monarhii. Astfel, Artapan 2!? ucis pe Xerxes numai din teama ca regele să nu afle că el a să-l spânzure pe Darius, cu toată porunca contrară ce primis n Artapanes sperase că Xerxes va uita acest ordin pe care iân mijlocul unui ospăţ. Dispreţul aduce de asemenea statele monarhice. A fost ucis de către unul din revolut".

supuşii să

Sardanapal, care, dacă credem tradiţia, fusese văzut şezând în femeile sale şi torcând. Şi chiar dacă faptul acesta este fals în ce-l priveşte pe Sardanapal, el poate fi adevărat despre un altul. Dion3 a conspirat numai din dispreţ contra lui Dionysios cel tânăr, după ce a văzut că toţi supuşii săi nesocoteau într-atâta (demnitatea lor) şi că acesta însuşi o ducea tot într-o beţie.

§15. Mai ales din motive de ordinul acesta se hotărăsc la aşa ceva chiar amici de-ai tiranului; încrederea de care ei se bucură pe lângă el le inspiră pe de o parte dispreţ şi pe de alta speranţa de a putea ascunde comploturile lor. Adesea, când cineva se crede în stare să apuce puterea în oricare mod ar fi, e de ajuns să-l dispreţuiască pe tiran spre a conspira contra lui; căci dacă cineva e puternic şi, când e împins de conştiinţa puterii sale, nesocoteşte primejdia, se hotărăşte lesne la acţiune. Astfel, de multe ori, generalii n-au alt motiv de a conspira

contra regilor pe care-i servesc. Spre exemplu, Cyrus4 îl răsturnă pe Astyage, pe care-l dispreţuia din cauza felului său de viaţă şi care părăsise exerciţiul personal al puterii spre a se deda tuturor plăcerilor desfrânate. Seuthesă tracul conspira de asemenea contra lui Amydocus, al cărui general era. Mai multe motive de felul acesta se pot reuni spre a determina conspiraţiile: Câteodată, lăcomia se adaugă dispreţului: martoră conspiraţia lui Mitridate6 contra lui Ariobar-zane. Aceste sentimente înrâuresc puternic mai ales asupra unor oameni cu caracter cutezător şi care au obţinut pe lângă monarhi o

1. Vezi cap. II, §3...

2.465 î.Hr. Vezi Diodor Sicilianul cartea XI, cap. LXIX, şi.

3. Expediţia lui Dion contra lui Dionysios, anul 357 î.Hr.

4. Dar nu l-a omorât. Herodot, C/io, cap. EXXX.

5. Xenofon, Anabasis, cartea VII, cap. Îl şi. Hellenic. cartea IV, cap. VIII

6. Vezi Xenofon, Cyrop. cartea VIII, cap. VIII.

1 \ti funcţie militară. Curajul, când este ajutat de mijloace în ice, devine cutezanţă; şi, hotărât de aceste două motive, era conspiră pentru că se crede aproape sigur de succes.

§16. Conspiraţiile din dorinţa gloriei au cu totul alt caracter

et acela despre care am vorbit până acum. Ele n-au ca mobil

ci năzuinţa averilor imense, nici dorinţa onorurilor supreme pe are le posedă tiranul şi care fac aşa de adesea să se conspire contra lui. Nu din consideraţiuni de natura aceasta se expune primejdiilor unui complot omul ambiţios. El lasă altora motivele josnice şi vulgare pe care le-am amintit; dar după cum s-ar aventura în orice

întreprindere nefolositoare, numai să-i aducă renume şi celebritate, tot aşa conspiră contra monarhului, avid nu de putere, ci de glorie.

§17. Oamenii de natura aceasta sunt peste măsură de rari, pentru că asemenea hotărâri presupun totdeauna un dispreţ absolut al vieţii sale proprii, în cazul când încercarea ar da greş. Singurul gând de care cineva trebuie însufleţit atunci este acela al lui Dion; dar e anevoios ca el să prindă în orice inimă. Dion1, când a plecat contra lui Dionysios, n-avea cu el decât câţiva soldaţi, declarând că oricare ar fi de altfel succesul, se mulţumea numai cu faptul de a fi pus şi el mâna la această întreprindere şi, chiar de ar muri îndată ce ar atinge pământul Siciliei, moartea sa va fi oricum destul de frumoasă.

§18. Tirania poate fi răsturnată, ca orice alt guvernământ, de către un atac exterior, venind de la un stat mai puternic ca ea şi constituit după un principiu opus ei2. Este clar că acest guvernământ vecin, chiar din cauza opoziţiei principiului său, nu aşteaptă decât momentul atacului; şi ţie îndată ce poate, face totdeauna ce doreşte. Statele cu principii diferite sunt totdeauna duşmane între ele: democraţia, spre exemplu, este inamică tiraniei, după cum zice Hesiod, precum un olar este duşman altui olar; ceea ce nu împiedică ca demagogia, împinsă până la capăt, să ne de asemenea o adevărată tiranie. Regalitatea şi aristocraţia sunt duşmane chiar din cauza diferenţei principiului lor. Astfel.

Vezi mai sus, §14.

2Vezi mai sus, cap. VI, §9.

lacedemonienii aveau ca o normă statornică a răsturna tir „ cum au făcut şi siracuzanii2 atâta timp cât au fost conduşi d guvernământ bun.

§19. Tirania găseşte în propriul său sân o altă cauză d

ruină, când răzvrătirea vine chiar de la cei pe care îi în buinţează. Martoră, căderea tiraniei întemeiată de Gelon3; jar – zilele noastre, aceea a lui Dionysios4. Trasybulos, fratele lu' Hieron s-a preocupat să încurajeze toate patimile nebune ale fiulu pe care-l lăsase Gelon şi-l cufunda în plăceri spre a putea domni în numele lui. Rudele tânărului domnitor conspirară nu atât spre a răsturna tirania, cât spre a-i lua locul lui Trasybulos; dar asociaţii pe care şi-i aleseseră se folosiră de acest prilej priincios spre a-i alunga pe toţi. Cât priveşte pe Dionysios, chiar Dion, ruda sa plecă contra lui şi reuşi, înainte de a muri, să-l alunge pe tiran cu ajutorul poporului răzvrătit.

§20. Dintre cele două sentimente care pricinuiesc de cele mai multe ori conspiraţiile contra tiraniilor, ura şi dispreţul, tiranii merită totdeauna cel puţin unul, ura. Însă dispreţul ce-l insuflă aduce totdeauna căderea lor. Ceea ce o probează îndeajuns este faptul că cei ce au câştigat prin ei înşişi puterea A au ştiut-s-o păstreze, iar cei care au moştenit-o au pierdut-o aproape îndată. Înjosiţi de neorânduiala purtării lor, ei cad lesne în dispreţul poporului şi pregătesc prilejuri numeroase şi foarte bune conspiratorilor.

§21. Se poate rândui mânia în aceeaşi clasă cu ura; şi una şi alta împing la acţiuni asemănătoare; doar că mânia este şi mai activă decât ura, pentru că ea conspiră cu atât mai mare aprindere cu cât pasiunea nu cugetă. Mai cu seamă simţirea unei insulte face ca inima să fie cuprinsă de zbuciumul mâniei: martoră căderea

1. Vezi Hesiod, Munci şi zile, verşu! 25.

2. Vezi mai sus, cap. VI, §9.

3. Gelon a domnit în 484 î.Hr. Era de şase ani tiran în Cela. Vezi Herodot, Polymnia, cap. 153 şi urm.

4. Cuvintele „în zilele noastre” arată că e vorba de un fapt mai recent decaţ expediţia lui Dion, şi anume expediţia lui Timoleon, în anul 343 î.Hr. Vezi ma sus, §10.

5. Vezi mai jos, §23 şi Machfăivelli, Principele, cap. VI. Platon condamnă şi e categoric ereditatea; vezi Legile, III, pag. 695 şi urm.

272

Vsistratizilor1 şi a atâtor altora. Totuşi, ura este şi mai de temut. Mânia este totdeauna însoţită de un sentiment de durere care nu lasă loc prudenţei; ura n-are nicio durere care s-o tulbure în comploturile sale.

Ca să rezumăm, vom spune că toate cauzele revoluţiei, ribuite de noi oligarhiei excesive şi fără cumpănire şi demago-ei extreme, se aplică deopotrivă şi tiraniei; căci aceste două arme de guvernământ sunt adevărate tiranii împărţite între mai multe mâini.

§22. Regalitatea are a se teme mult mai puţin de primejdiile din

Iar aceasta îi garantează durata. Dar trebuie a căuta în ea însăşi toate pricinile ruinei sale. Ele se pot reduce la două: una este conjuraţia agenţilor pe care-i întrebuinţează, cealaltă e tendinţa sa spre despotism, când regii pretind a-şi mări puterea chiar în paguba legilor. Nu se mai vede în zilele noastre să se mai constituie regalităţi; iar acelea ce se mai ridică sunt mai degrabă monarhii absolute şi tiranii decât regalităţi2. Şi aceasta din cauză că, într-adevăr, regalitatea este o putere consimţită liber şi care numai se bucură de prerogative superioare. Dar, deoarece astăzi cetăţenii în general au cam o valoare egală şi deoarece nimeni n-are o superioritate atât de mare încât să fie în drept să pretindă numai pentru el o poziţie aşa de înaltă în stat, urmează că lumea nu-şi mai dă învoirea pentru o regalitate şi că, dacă unul încearcă să domnească prin viclenie ori prin samavolnicie, este socotit îndată ca tiran.

§23. În regalităţile ereditare, trebuie să se adauge această cauză specială de ruină, anume că cea mai mare parte a acestor regi prin moştenire ajung repede de

dispreţuit şi că nu li se iartă un exces de putere, deoarece ei nu posedă o autoritate tiranică, ci o simplă demnitate regală. Regalitatea este foarte uşor de răsturnat; căci regele nu mai funcţionează din momentul în care Poporul nu-l mai vrea; tiranul, din contră, se impune chiar contra voinţei poporului.

Vffzi mai sus, §9.

2„Rege” este monarhul ce domneşte potrivit legilor, de care trebuie să le ţină „ama 5 Pe care nu le-a făcut el; „monarh” este suveranul ce domneşte fără altă 8 decât voinţa sa, dar care nu abuzează de atotputernicia sa; „tiranul”, în fine, uzează de puterea pe care o are.

273

Acestea sunt pentru monarhii pricinile mai însem ruină; nu mai enumăr alte câteva care se apropie de acestea

CAPITOLUL IX

şi. În general, statele monarhice trebuie, în mod evident se conserve prin mijloace opuse tuturor acelora de care am vorb t după natura specială a fiecăruia din ele. Regalitatea, snr exemplu, se menţine prin moderaţie. Cu cât atribuţiunile sale suverane sunt mai puţin întinse, cu atât are mai mulţi sorţi să dureze în toată întregimea sa. Regele cugetă atunci mai puţin a se face despot; el respectă mai mult în faptele sale egalitatea comună; iar supuşii, de partea lor, sunt mai puţin aplecaţi să-i poarte invidie. Iată cum se explică durata aşa de lungă a regalităţii la molossi1. La lacedemonieni, ea a trăit atât numai fiindcă de la origine puterea a fost împărţită între două persoane şi pentru că, mai târziu, Teopomp2 a temperat-o prin mai multe instituţii, fără a socoti cumpănirea ce i-a dat-o cu aşezământul eforiei. Slăbind puterea regalităţii, i-a asigurat o durată mai mare; el a mărit-o oarecum, în loc s-o micşoreze; şi avea dreptate să răspundă femeii sale care îl întreba dacă nu-i este ruşine

să lase fiilor săi regalitatea mai slabă decât o primise de la străbunii lui: „Nu, fără îndoială; căci le-o las mult mai durabilă”.

§2. Cât despre tiranii, ele se menţin în două moduri cu totul opuse. Cel dintâi este bine cunoscut şi el se întrebuinţează aproape de către toţi tiranii. Lui Periandru3 din Corint i se atribuie toate aceste maxime politice despre care în monarhia perşilor putem găsi, de asemenea, multe exemple. Am arătat mai înainte4 câteva dintre mijloacele pe care le întrebuinţează tirania

1. Vezi mai sus, cap. VIII, §5. Plutarh, Viaţa lui Pyrrkus, cap. V, spune că regn molossi reînnoiau în fiecare an în adunarea poporului jurământul de a se supune legilor.

2. Vezi cartea II, cap. VI, §5, Xenofon la începutul elogiului lui Agesilau.

3. Periandru, fiul lui Kypselos, îi urmă acestuia în anul 628 î.Hr. Vezi mai sus, cartea III, cap. VIII, §3 Diogene Laerţiu, Viaţa lui Periandru, cartea I, pag3 şi Platon, Republica, cartea I, pa.g. 336 a.

4. Capitolul precedent, §7.

a. «i păstra puterea pe cât este posibil. A înăbuşi orice supetate1 ce se ridică, a scăpa de oamenii de ispravă, a interzice tate1 ce se ridică, a scăpa de oamenii de ispravă, a interzice ele comune şi întrunirile, a împiedica învăţătura şi tot ce ţine de ea, adică a înlătura tot ce dă curaj şi încredere în sine, a îmedica ca oamenii să aibă timp liber şi adunările în care ei ar pua găsi amuzamente comune, a face totul pentru ca supuşii să nu cunoască laolaltă, fiindcă relaţiile aduc o încredere reciprocă.

§3. Mai mult, a cunoaşte bine toate schimbările de locuinţă ale cetăţenilor şi a-i sili oarecum de a nu ieşi niciodată dincolo de porţile cetăţii, spre a fi totdeauna la

curent cu ceea ce fac şi a-i obişnui, prin sclavia aceasta continuă, cu josnicia şi sfiiciunea aceasta a sufletului: acestea sunt mijloacele întrebuinţate la perşi şi la barbari, mijloace tiranice, care tind toate către acelaşi scop. Iată acum altele: a şti tot ce se spune, tot ce se face printre supuşi, a avea spioni asemenea femeilor acelora, numite la Siracuza „denunţătoarele”, a trimite, ca Hieron, oameni să asculte tot ce se spune în societăţi, în întruniri (cluburi), pentru că lumea este mai puţin deschisă când se teme de spionaj şi, dacă vorbeşte, se ştie totul.

§4. A semăna dezunirea şi bârfirea printre cetăţeni, a înduşmăni pe prieteni unii cu alţii; a aţâţa poporul contra claselor înalte şi pe bogaţi între ei. Un alt principiu al tiraniei este de a-i sărăci2 pe supuşi, pentru ca, pe de o parte, garda sa să nu-l coste nimic ca întreţinere şi pentru ca, pe de altă parte, ocupaţi a-şi câştiga pâinea lor de toate zilele, supuşii să nu găsească timpul liber de a conspira. În scopul acesta au fost ridicate piramidele Egiptului, monumentele sfinte ale Cypselizilor3, templul lui Jupiter Olimpianul de către Pisistratizi şi marile lucrări ale lui Policrate la Samos4, lucrări care n-au decât unul şi acelaşi scop, ocuparea statornică şi sărăcirea poporului.

§5. Se poate vedea un mijloc asemănător într-un sistem de impozite stabilite, cum era la Siracuza: în cinci ani, Dyonisios absorbea prin biruri valoarea tuturor proprietăţilor. Tiranul făcea

Platon, Republica, Cartea VIII, 567 b.

3Vezi Platon, Republica, Cartea VIII, pag. 567 a.

4Vezi mai departe, cap. IX, §22. Suidas la vorba Cypselizi.

5. Herodot, Thalia, cap. LX, descrie aceste lucrări din Samos. Policrate a murit a 522 î.Hr., după 11 ani de domnie.

H

război pentru a ocupa munca supuşilor săi şi spre a le im trebuinţa perpetuă a unui şef militar. Dacă regalitatea se păstr sprijinindu-se pe devotamente, tirania se menţine numai prinţ neîncredere neîntreruptă faţă de amicii ei, pentru că ea ştie bine – toţi supuşii ei vor să-l răstoarne pe tiran, însă numai amicii ei sunt în stare s-o facă.

§6. Viciile pe care le are democraţia extremă se regăsesc «în tiranie: prea mare libertate dată femeilor în interiorul familiilor ca să-şi trădeze bărbaţii; prea mare libertate sclavilor, pentru ca ei să-şi denunţe stăpânii; căci tiranul n-are să se teamă întru nimic de femei şi de aclavi; iar sclavii, numai să fie lăsaţi să trăiască după placul lor, sunt foarte buni partizani ai tiraniei şi ai demagogiei. Poporul, de asemenea, face câteodată pe monarhul; şi iată de ce linguşitorul este în mare cinste1 pe lângă mulţime ca şi pe lângă tiran. Aproape de popor, găsim pe demagog, care este un adevărat linguşitor al. lui; pe lângă despot, găsim pe curtenii lui josnici, care nu au alt rost decât să-l linguşească „întruna. Aşa că tirania nu-i iubeşte decât pe oamenii răi, tocmai pentru că-i place linguşirea şi pentru că nu există caracter liber care să se umilească la rolul acesta. Omul de bine ştie să iubească, dar el nu linguşeşte. Apoi, cei răi se pot întrebuinţa cu folos în proiectele perverse: „Cui pe cui se scoate” zice proverbul.

§7. Particularitatea tiranului este să respingă pe oricine are un suflet liber şi mândru; căci numai el se socote Ştie capabil să aibă aceste însuşiri înalte; iar lumina cu care ar străluci lângă el mărinimia şi neatârnarea altuia ar întuneca superioritatea aceasta de stăpân pe care tirania o revendică numai pentru ea însăşi. Tiranul urăşte deci aceste naturi nobile2 ca pe unele ce atentează la puterea sa. Mai are o deprindere tiranul, anume să invite la masa sa şi să primească în intimitatea lui mai degrabă pe străini decât pe conaţionali; aceştia sunt duşmani

pentru el; ceilalţi n-au niciun motiv să lucreze contra autorităţii sale.

Toate aceste manopere şi atâtea altele de acelaşi fel pe care

1. Vezi mai sus, cartea VI, cap. IV, §4.

2, Vezi Gorgias de Platon.

tirania le întrebuinţează spre a se menţine sunt de o profundă perversitate.

§8. Rezumându-le, le putem clasifica în trei capitole mai însemnate, care sunt scopul permanent al tiraniei: mai, întâi, înjosirea morală a supuşilor, căci nişte suflete umilite nu se gândesc niciodată să conspire; în al doilea rând, neîncrederea cetăţenilor unii faţă de alţii, căci tirania nu poate, îl răsturnată decât dacă cetăţenii au destulă unire să se înţeleagă. Astfel, tiranul îi urmăreşte pe oamenii de bine ca pe nişte duşmani direcţi ai puterii sale, nu numai pentru că aceşti oameni resping orice despotism ca degradant, dar şi pentru că au încredere în ei şi obţin şi încrederea celorlalţi şi pentru că sunt incapabili să se trădeze între ei ori de a trăda pe oricine ar fi. În fine, al treilea scop pe care-l urmăreşte tirania este slăbirea şi sărăcirea supuşilor; căci nimeni nu încearcă un lucru imposibil, nici, prin urmare, să

distrugă tirania când n-are mijloacele s-o răstoarne.

§9. Astfel, toate preocupările tiranului se pot împărţi în trei clase, pe care le-am menţionat, şi se poate zice că toate mijloacele sale de mântuire se grupează în jurul acestor trei baze: neîncrederea cetăţenilor între ei, slăbirea lor şi degradarea lor morală2.

Aceasta este deci cea dintâi metodă de (conservare pentru tirani.

§10. Cât priveşte pe cea de-a doua, ea cuprinde preocupări radical opuse tuturor acelora pe care le-am arătat. Ea poate fi extrasă din ceea ce am spus despre

cauzele care ruinează regalităţile; căci, după cum regalitatea compromite autoritatea sa, voind s-o facă mai despotică, tot aşa tirania o asigură pe a sa, făcând-o mai regală. Aici este un punct esenţial, pe care ea nu trebuie să-l

1. După acest portret neîntrecut ca adevăr şi fineţe al tiranului, Aristotel condamnă formal toate aceste manopere ale tiraniei. Încă un răspuns la acuzaţiile atât de puţin întemeiate care s-au adus Politicii sale, că adică ar fi partizan al tiraniei şi că a vrut să placă regelui Alexandru. Vezi mai jos, cap. IX, §21 şi cartea „I, şi. Dacă Machiavelli ar fi avut grijă să facă asemenea rezerve, el n-ar fi trecut drept un partizan aşa de corupt şi cinic al tiraniei. Vezi şi cap. X, §6. Montesquieu a rezumat toate aceste teorii, făcând din teamă principiul guvernământului despotic. Vezi L'Esprit des Lois, cartea III, cap. IX, (Barthelemy-Saint-Hilaire).

2. Alineatul 1 al §9 este socotit de cei mai buni comentatori ca un adaos al „nuia dintre editori...

H

H

piardă niciodată din vedere: anume să aibă totdeauna f0 trebuincioasă să guverneze nu numai cu învoirea obştească chiar în contra voinţei generale; a renunţa la acest punct înseamnă a renunţa chiar la tirania însăşi. Dar această bază o dată asigurată tiranul, în toate celelalte privinţe, poate conduce ca un rege or cel puţin să-şi dea cu dibăcie toate aparenţele lui.

§11. Mai întâi, se va face că se ocupă1 cu grijă de interesele publice şi nu se va arăta câtuşi de puţin că risipeşte nebuneşte aceste ofrande bogate pe care poporul i le face cu atâta trudă şi pe care domnitorul le scoate din sudoarea şi osteneala supuşilor săi ca să le dăruiască curtezanelor, străinilor, artiştilor lacomi. Tiranul va da

socoteală de veniturile şi cheltuielile statului, lucru pe care de altfel l-au făcut mulţi tirani; căci prin aceasta are folosul să apară mai degrabă ca un administrator decât ca un despot; de altfel n-are să se teamă că va fi lipsit vreodată de fonduri atâta timp cât rămâne şef absolut al guvernământului.

§12. Dacă se întâmplă să călătorească departe de reşedinţa sa, este mai bine pentru el să fi procedat aşa decât să lase tezaure adunate înapoia lui; căci atunci cei care fac garda lui nu mai sunt ispitiţi de avuţiile sale. Când tiranul este absent, el se teme de aceia care-i păzesc tezaurul mai mult decât de ceilalţi cetăţeni: căci cei din urmă îl însoţesc pe cale, cei dintâi rămân în oraş. De altă parte, luând impozite şi dijmuieli, trebuie să dea aparenţa că face aşa numai în interesul administrării publice şi numai spre a pregăti fonduri pentru război; într-un cuvânt, trebuie să apară ca păzitorul şi vistierul averii obşteşti2, iar nu al averii sale personale.

§13. Nu trebuie ca tiranul să se arate greu de văzut; totuşi, când primeşte trebuie să fie impunător, ca să insufle nu teamă, dar respect3; lucrul este de altfel foarte delicat, căci tiranul este totdeauna foarte expus a fi dispreţuit4; dar pentru a deştepta respectul trebuie, chiar dând puţină însemnătate celorlalte talente.

1. Vezi şi Principele lui Machiavelli, cap. XVI.

2. Vezi Principele lui Machiavelli, cap. VII, Montesquieu, cartea XII, cap. XV ŞI XIX.

3. Vezi Principele lui Machiavelli, cap. VII, Montesquieu, cartea XII, cap. XV ŞI XIX.

4. Idem, cap. XVIII.

5. Vezi Principele lui Machiavelli, cap. XVIII.

să ţină mult la talentul politic şi să-şi facă în privinţa aceasta o reputaţie de neînvins. Pe lângă aceasta, să se ferească pe cât se poate, atât el însuşi, cât şi să împiedice

pe toţi din jurul său să insulte vreodată tinerimea de un sex ori altul. Femeile sale, de asemenea, să fie cuviincioase cu celelalte femei; căci certurile femeieşti1 au pierdut multe tiranii.

§14. Dacă-i plac desfătările, să nu se dedea lor, cum fac unii tirani din zilele noastre, care, nemulţumiţi de a se cufunda în plăceri din zorii zilei şi mai multe zile în şir, mai vor să dezvăluie desfrâul lor în faţa tuturor cetăţenilor, cărora vor cu aceasta să le impună a admira fericirea şi norocirea lor. Mai ales în lucrul acesta, tiranul trebuie să ţină măsură; iar dacă nu poate, cel puţin să se ascundă de ochii mulţimii. Omul pe care alţii îl surprind lesne şi-l dispreţuiesc nu este omul cumpătat şi măsur at, ci omul beat; nu este acela care veghează, ci acela ce doarme.

§15. Tiranul se va ţine de maximele contrare tuturor acestor vechi maxime2, făcute pentru uzul tiranilor. Trebuie să înfrumuseţeze oraşul ca şi cum ar fi administratorul. lui, iar nu stăpânul lui. Mai ales să se arate cu cea mai mare grijă de o cucernicie model. Lumea nu se teme aşa de mult de nedreptatea unui om pe care-l crede dedat cu evlavie tuturor îndatoririlor sale către zei3 şi îndrăzneşte mai puţin să conspire contra lui, pentru că se presupune că se bucură şi de apărarea cerului. Totuşi, tiranul trebuie să se ferească a împinge aparenţele până la o superstiţie ridicolă. Când un cetăţean se distinge prin oarecare acţiune frumoasă, trebuie a-l încărca cu atâtea onoruri, încât el să nu-şi închipuie că poate dobândi mai multe de la oricare popor independent. Tiranul va împărţi în persoană recompensele de felul acesta şi va lăsa pe seama magistraţilor inferiori şi a tribunalelor grija pedepselor4.

l. Vezi Discursurile lui Machiavelli despre Decadele lui Tit Liviu, cartea! 1I, cap. XVI.

2Vezi în cap. acesta, §3 şi urm. Vezi şi tratatul lui Xenofon Hieron, în care Simonide dă unele poveţe

tiranului din Siracuza.

3. Vezi Principele lui Machiavelli, cap. XVI.

4. Vezi mai sus, cartea VI, cap. II, §10, Principele, cap. XI şi Montesquieu, cartea II, cap. XXXIII.

279

§16. Orice guvernământ monarhic, oricare ar fi, trebuie să ferească a mări peste măsură puterea unui individ; sau dacă lac este de neînlăturat, trebuie atunci a da aceleaşi demnităţi „m multora; acesta este mijlocul de a-i înfrâna unul prin altul Dac" trebuie neapărat a se crea una din acele situaţii strălucite, tiranul să nu se adreseze cel puţin unui om îndrăzneţ; căci o inimă piinj de îndrăzneală este totdeauna gata să întreprindă orice; şi dacă e nevoie să se nimicească oarecare influenţă înaltă, să procedeze treptat şi să aibă grijă de a nu distruge dintr-odată temelia pe care ea se bazează.

§17. Neîngâduindu-şi vreodată vreo insultă de vreun fel oarecare, tiranul să se ferească mai ales de două: să nu lovească pe nimeni cu mâna lui şi să nu insulte tinerimea. Prevederea aceasta este mai cu seamă necesară cu privire la inimile nobile şi mândre. Sufletele lacome nu rabdă să fie păgubite în interesele lor băneşti, dar sufletele mândre şi cinstite suferă şi mai mult de o atingere adusă cinstei lor. Din două lucruri unul: ori trebuie a se renunţa la orice răzbunare împotriva unor oameni cu caracterul acesta, ori pedepsele ce li se dau să apară cu totul părinteşti, iar nu rezultatul dispreţului.

Tiranul, dacă are anumite relaţii cu tinerimea, trebuie să apară că nu cedează decât pasiunii sale, iar nu că abuzează de puterea sa. În general, ori de câte ori pare că este caz de necinstire, trebuie ca reparaţia să depăşească mult ofensa.

§18. Printre duşmanii care ţintesc chiar persoana tiranului, cei mai primejdioşi şi care trebuie supravegheaţi mai bine sunt aceia care nu ţin deloc la viaţa lor când e

vorba s-o poată avea pe a lui. Astfel, trebuie a se păzi cu cea mai mare atenţie de oamenii care se cred insultaţi în pinstea lor sau a persoanelor care le sunt scumpe. Când cineva conspiră din mânie, nu se cruţă pe sine, după cum zice şi Heraclit2: „Mânia este greu de combătut, fiindcă ea îşi pune viaţa în joc”.

1. Vezi Montesquieu, cartea XII, cap. XXVII şi Discursurile lui Machiavelli despre Decadele lui Tit Liviu, cartea II, cap. XXV ŞI XXVIII.

2. Heraclit din Efes trăia pe la finele secolului VI î.Hr. Vezi şi Principele Im Machiavelli, cap. XIX.

280

§19. Fiindcă statul este alcătuit totdeauna din două părţi bine

6 deosebite, săracii şi bogaţii, trebuie a convinge şi pe unii şi pe

ceilalţi că nu vor găsi garanţie decât în putere şi a înlătura dintre ei

P orice nedreptate mutuală. Dar dintre aceste două partide, cel mai tare

I este totdeauna acela care trebuie luat ca unealtă a puterii1, pentru ca într-un caz extrem, tiranul să nu fie silit ori să dea libertate sclavilor, ori să ia armele din mâinile cetăţenilor. Partidul acesta este de ajuns prin el însuşi spre a apăra autoritatea al cărei sprijin este şi pentru a-i asigura triumful contra acelora ce o atacă.

§20. De altfel, credem că ar fi inutil de a intra în amănunte mai lungi. Obiectul esenţial este evident aici. Trebuie ca tiranul să apară supuşilor săi nu ca un despot, ci ca un administrator, un rege; nu ca un om ce-şi face afacerile sale proprii, ci ca un tutore. Trebuie ca în toată conduita sa să caute moderaţia, iar nu excesele. Trebuie să admită în societatea sa pe oamenii distinşi şi „ să-şi atragă prin purtarea sa dragostea poporului. Astfel, va fi sigur nu numai de a face autoritatea sa mai frumoasă şi mai

vrednică de iubire, pentru că supuşii săi vor fi mai buni, iar nu umiliţi, şi fiindcă el nu va deştepta nici ură nici frică, dar încă îşi va face autoritatea şi mai trainică. Într-un cuvânt, trebuie să se arate cu totul virtuos sau cel puţin pe jumătate virtuos şi să nu se arate niciodată vicios cu totul, ci vicios în chip moderat.

§21. Şi cu toate acestea, în ciuda tuturor acestor precauţii, cele mai puţin trainice2 dintre guvernăminte sunt oligarhia şi tirania. Cea mai lungă tiranie a fost cea a lui Orthagorasă şi a urmaşilor lui în Sicyona; ea a ţinut o sută de ani fiindcă au ştiut să ocârmuiască cu dibăcie pe supuşii lor şi a se supune ei înşişi, în multe lucruri, jugului legii. Clistene fu scutit de dispreţ graţie capacităţii sale militare şi îşi dădu totdeauna toată osteneala să-şi

1. Vezi Montesquieu, cartea XII, cap. XXVII. Alături de acest portret al tiranului făcut de Aristotel, se poate pune acela al lui Platon de la sfârşitul cărţii VIU, pag. 566 e etc. Şi începutul celei de-a IX-a a Republicii, pag. 571 etc

2. O nouă condamnare a tiraniei. Vezi mai sus, §7. Vezi Montesquieu, L'Esprit ois, cartea VIII, cap. X.

3. Orthagoras a devenit tiran în 676 î.Hr. Cel mai vestit urmaş al lui a fost Clistene; ceilalţi de-abia dacă sunt cunoscuţi. Sicyona era vecină cu Corintul la rd-vest.

câştige bunăvoinţa poporului. El merge până acolo, zice-se „ îl încoronează cu propriile sale mâini pe judecătorul pronunţase contra lui, în favoarea adversarului său: şi e credem tradiţia, statuia aşezată care se află în piaţa publică est judecătorului acestuia neatârnat. Pisistrate, se spune de asemenea lăsat să fie citat în justiţie înaintea Areopagului.

§22. Cea mai lungă tiranie este, în rândul al doilea, aceea Kypselizilor1 în Corint. Ea a ţinut şaptezeci şi trei de ani şi şase luni. Kypselos a domnit treizeci de ani şi Periandru patruzeci şi patru; Psamnitichos, fiul lui Gordius,

a domnit trei ani. Aceleaşi cauze menţinură aşa îndelungat tirania lui Kypselos; căci el era de asemenea demagog şi în tot timpul domniei sale n-a vrut niciodată să aibă sateliţi. Periandru era un despot, dar un mare general.

§23. Trebuie a pune în al treilea rând după aceste două tiranii dintâi pe aceea a Pisistratizilor în Atena; dar ea a avut intervale. Pisistrate fu silit de două ori în timpul puterii sale să ia fuga, iar în trei/eci şi trei de ani el n-a domnit în realitate decât şaptesprezece; copiii lui domniră optsprezece, în totul treizeci şi cinci de ani. Vin apoi tiraniile lui Hieron şi Gelon la Siracuza. Aceasta din urmă n-a fost lungă şi amândouă ţinură optsprezece ani. Gelon a murit în al optulea an al domniei sale; Hieron domni zece ani; Trasybulos a fost răsturnat după unsprezece luni. În general, cele mai multe tiranii au avut numai o durată foarte scurtă.

§24. Cam acestea sunt pentru guvernămintele republicane şi pentru monarhii toate cauzele de ruină care le ameninţă; şi acestea sunt mijloacele de conservare care le păstrează.

1. Kypselos a domnit în anul 658 î.Hr.

şi. În Republica1, Socrate vorbeşte şi despre revoluţii; însă el n-a dezvoltat prea bine tema aceasta. El nici nu admite vreo; cauză specială a revoluţiei în republica perfectă, în cel dintâi guvernământ. După părerea sa, revoluţiile vin din faptul că nimic aici pe pământ nu poate dăinui veşnic şi că toate trebuie să se gehimbe după oarecare curs de vreme şi adaugă că „aceste tulburări, a căror rădăcină adunată cu o treime plus cinci dă două armonii, nu încep decât când numărul a fost geometriceşte ridicat la cub, deoarece natura creează atunci fiinţe vicioase şi care nu se pot prin nimic îndrepta”. Partea aceasta din urmă a raţionamentului său poate nu e

falsă; căci există oameni incapabili din fire a primi educaţie şi a deveni virtuoşi. Dar de ce această revoluţie despre care vorbeşte Socrate s-ar aplica acestei repjiblici pe care ne-o dă ca perfectă mai degrabă decât oricărui alt stat sau oricărui alt obiect din lumea aceasta?

§2. Apoi, în momentul pe care-l fixează pentru revoluţia universală, chiar lucrurile care n-au început de a fi împreună se vor preface totuşi în acelaşi timp! Iar o fiinţă născută în ziua dintâi a catastrofei va fi cuprinsă şi ea ca şi celelalte! S-ar mai putea întreba de ce republica perfectă a lui Socrate trece prefăcân. du-se în sistemul lacedemonian2. Un sistem politic, oricare ar fi el, se schimbă în sistemul care-i este opus mai adeseori decât în

1. Vezi Republica lui Platon, cartea VIII, pag. 546 b, c. Ceea ce pare mai probabil este că aceste înmulţiri succesive trebuie să dea numărul cinci mii patruzeci, care are o foarte mare însemnătate în teoria politică a lui Platon (vezi mai sus, cartea II, cap. III, §2) şi care exprimă fără îndoială şi marea perioadă a revoluţiilor. Vezi şi Legile, cartea III. Pentru a preveni revoluţiile, Platon creează corpul paznicilor legii, o instituţie admirabilă care, sub o formă sau alta, ar trebui să se afle în orice stat. Aristotel nu o discuta. Vezi Legile, cartea XU în final şi cărţile V, VI, VII, VIII ale Republicii. Polibiu şi Machiavelli au trasat de asemenea cercul pe care-l urmează fatal revoluţiile statelor. Vezi Istoria Generală, cartea IV, cap. V şi urm. şi cap". LVII, şi Discurs despre Decade, cartea I, cap. II (Barthélemy)

2. Vezi Republica, cartea VIII, pag. 552

acela care-i este înrudit. Acelaşi lucru se poate spune despre to revoluţiile pe care le admite Socrate când susţine că sistemi 1 lacedemonian se schimbă în oligarhie, oligarhia în demagogie aceasta, în fine, în tiranie. Dar adevărul este tocmai contrariu] Oligarhia, spre exemplu,

se preface în demagogie mai des decât monarhia.

§3. Apoi Socrate nu spune dacă tirania are sau nu revoluţii-el nu spune nimic despre cauzele care le aduc, nici despre guvernământul care îl înlocuieşte pe acela. Se explică lesne tăcerea sa, pe care cu mare greutate trebuia s-o păstreze; aici totul trebuie să rămână cu desăvârşire în întuneric, pentru că, în ideile lui Socrate, trebuie să ne întoarcem de la tiranie iarăşi la prima republică perfectă pe care a conceput-o, singurul mijloc de a obţine cercul acesta fără sfârşit de care vorbeşte el. Dar tirania urmează de asemenea şi după o altă tiranie1; martoră e aceea a lui Clistene, ce urmează după a lui Miron2 la Sicyona. Tirania se mai poate schimba în oligarhie, ca aceea a lui Antileon3 Ia Chalcis, sau în demagogie, ca aceea a lui Gelon la Siracuza, sau în aristocraţie, ca aceea a lui Charilaus la Lacedemona şi după cum s-a văzut, la Cartagina4.

§4. Oligarhia, de partea sa, se schimbă în tiranie şi aceasta s-a întâmplat odinioară cu cele mai multe oligarhii siciliene. Să ne amintim că oligarhiei îi urma tirania lui Panaetius.5 la Leontium; la Gela aceea a lui Cleandru6; la Rhegium, aceea a lui Anaxilas7; şi să ne mai amintim şi atâtea alte exemple ce s-ar putea de asemenea cita. Este tot astfel o greşeală de a face să se nască oligarhia din lăcomia şi îndeletnicirile negustoreşti ale şefilor statului. Mai

1. Platon afirmă că tirania reiese numai din democraţie extremă. Vezi Republica, Cartea VIII, pag. 559 d.

2. Miron era unul din urmaşii lui Orthagoras. Vezi mai sus, cap. IX, §21.

3. Nu se ştie nimic despre el.

4. Aceasta e în contradicţie cu ceea ce zice Aristotel în cartea II, cap. VIII, şi cu ceea ce va spune mai jos, în §4. Probabil că trebuie Calcedonia, iar nu Cartagina. Aceste două vorbe s-au confundat adesea în greacă. Vezi nota

copioasa a lui Susemihl, op. cit., vol. II, 369, nota 1763.

5. Vezi cap. VIII, §4.

6. Vezi Herodot, Polymnia, cap. 154. Cleandru trăia către epoca războiului mezic.

7. Herodot, Eralo, cap. XXIII. Anaxilas trăia în acelaşi timp cu Cleandru.

curând trebuie a căuta originea ei în opinia aceasta a oamenilor cu averi mari, care cred că egalitatea politică1 nu este justă între cei ce au avere şi cei ce nu au avere. Aproape în nicio oligarhie, magis-aţii n-au dreptul să se ocupe cu comerţul; şi legea le interzice aceasta. Ba încă la Cartagina2, care este un stat democratic, magistraţii fac comerţ, iar statul n-a suferit totuşi nicio revoluţie.

§5. Apoi este foarte ciudat să susţii că, în oligarhie, statul e împărţit în două partide, săracii şi bogaţii; este oare aceasta o condiţie mai specifică oligarhiei decât republicii spartane, spre: exemplu, sau oricărui alt guvernământ în care cetăţenii nu posedă [toţi averi egale sau nu sunt toţi deopotrivă de virtuoşi? Chiar presupunând că nimeni nu sărăceşte, statul totuşi trece şi atunci de la oligarhie la demagogie, dacă masa săracilorcreşte şi de la democraţie la oligarhie, dacă bogaţii devin mai puternici decât poporul, după cum unii se dau odihnei, iar ceilalţi se pun pe muncă. Socrate nesocoteşte3 toate aceste cauze aşa de diverse care aduc revoluţiile, spre a se ţine numai de una, atribuind sărăcia numai dezordinii în purtare şi datoriilor, ca şi cum toţi oamenii sau aproape toţi s-ar naşte în bogăţie.

§6. Aceasta este o eroare gravă. Ceea ce este adevărat este că şefii cetăţii pot, când ei şi-ar fi pierdut averea lor, să recurgă la o revoluţie şi că, dacă cetăţenii obscuri o pierd pe a lor, statul rămâne cu toate acestea foarte liniştit. Aceste revoluţii, iarăşi, nu aduc nici demagogia mai adesea decât orice alt sistem. Este de

ajuns o excludere politică, o nedreptate, o insultă, spre a pricinui o insurecţie şi o zguduire a Constituţiei, fără ca averile cetăţenilor să fie câtuşi de puţin ruinate. Revoluţia n-are adesea alt motiv decât voinţa aceasta dată fiecăruia de a trăi cum îi place, voinţă a cărei origine Socrate o găseşte într-o prea mare libertate. În fine, în mijlocul acestor specii aşa de numeroase de oligarhii şi de democraţii, Socrate vorbeşte despre revoluţiile lor, ca şi cum fiecare din ele ar" fi unică în felul său4.

1. Vezi o observaţie asemănătoare, cartea III, §3 şi §4.
2. Vezi nota de la §3 relativă la Cartagina.
3. Vezi Republica lui Platon, cartea VIII, p. 551 b etc.
4. Politica nu a fost terminată de autor.

CUPRINSUL